/160.

EENE

HOLLANDSCHE STAD

IN DE

MIDDELEEUWEN

DOOR

Dr. J. P. BLOK,
Leeraar aan het Gymnasium te Leiden.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1883.

EENE HOLLANDSCHE STAD

IN DE

MIDDELEEUWEN.

EENE HOLLANDSCHE STAD

IN DE

MIDDELEEUWEN

DOOR

Dr. P. J. BLOK,
Leeraar aan het gymnasium te Leiden.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1883.

AAN

DR. R. FRUIN

HOOGLEERAAR TE LEIDEN,

WORDT DIT WERK ALS EEN BLIJK VAN ERKENTELIJKHEID

OPGEDRAGEN

DOOR

DEN SCHRIJVER.

INHOUD.

VOORREDE.

Onlangs herlas ik de woorden, die de Duitsche dichter von Scheffel aan zijn Ekkehard liet voorafgaan; de dichter kon zich daar niet weêrhouden om op eenigszins sarcastischen toon den Duitschen geleerden de les te lezen over de dorheid, waarmede zij de resultaten hunner historische studiën bekend maken; von Scheffel verdedigt de stelling, dat de historische roman de voorkeur verdient, wanneer men zoekt naar den besten vorm om aan tijdgenooten het leven van vroegere dagen voor den geest te brengen.

Ik denk er niet aan, de verdiensten van den historischen roman te willen verkleinen, maar tegen die stelling heb ik toch een zeer ernstig bezwaar en wel uit een historisch oogpunt.

Wat wil de geschiedenis? Wil zij eenvoudig het leven onzer voorvaderen schetsen ten spiegel voor den tijdgenoot of om hem aangenaam bezig te houden? Maar dat is immers een standpunt, dat wij sedert lang verlaten hebben! Hij, die Macaulay's arbeid heeft vergeleken met de bronnen, die aan den voet zijner bladzijden worden aangegeven, weet, hoe gevaarlijk het is, wanneer een historicus zich een hoog letterkundig doel stelt en tevens historicus wil blijven: aan menig dor bericht, dat de archieven opleverden, heeft Macaulay een en ander toegevoegd, waardoor het bericht.... verdraaid, verhaspeld, overdreven, onjuist werd. De arbeid van den Engelschen geschiedschrijver mocht zoo winnen aan glans en schittering, de historische kritiek heeft er veel op aan te merken, want het schoone beeld is valsch en verschilt dikwijls veel van de werkelijkheid. Dàt was het gevolg van Macaulay's zucht om populair te schrijven.

De beoefenaar der geschiedenis stelt zich een ander doel: hij wil weten, hoe de tegenwoordige toestanden zijn ontstaan en hoe zij zich ontwikkeld hebben van den tijd af, toen zij in windselen lagen en de maatschappij ze om- en weder omkeerde, ze wijzigde en assimileerde, tot nu toe; hij weet, dat men iets eerst volkomen begrepen heeft, wanneer men de ontwikkeling er van aandachtig heeft nagegaan. Als voorbeeld van den tegenwoordigen historicus kunnen wij von Ranke beschouwen. Niemand zal zijne werken ter hand nemen ten einde eenige oogenblikken de aandacht te boeien door een romantisch verhaal, maar hij, die de ontwikkeling der tegenwoordige maatschappij wil gadeslaan, kan zijn arbeid niet ongelezen laten.

Moet men daarom echter het vroegere beginsel geheel loslaten en zich niet bekommeren om den stijl en de inkleeding? Ranke zal de laatste zijn dit toe te geven, maar hij beoogt in de eerste plaats een historisch, daarna een letterkundig doel, terwijl Macaulay de zaak scheen om te keeren.

Geschiedenis is ontwikkeling. Hij, die de tegenwoordige maatschappij wil begrijpen, moet hare kindsheid kennen.

Wat was de kindsheid onzer maatschappij? Het was niet de tijd der Revolutie, toen het den tijdgenoot toescheen, dat al het bestaande werd omgekeerd en vernietigd en dat een nieuw gebouw werd opgetrokken op de puinhoopen van het vernielde: de storm ging liggen, de baren keerden terug tot rust, eene rust, die nu en dan nog door windstooten en orkanen werd gestoord, maar de zee des menschelijken levens was de zee gebleven, het water was niet van samenstelling veranderd: de mensch nà de revolutie was de zoon zijner vaderen en zijn geest het resultaat van eene ontwikkeling, die ook de omwenteling had voortgebracht — de Nederlander van 1880 is nog altijd de nakomeling van den Hollander, den Zeeuw, den Fries van vóór 1795. Het is dus om de tegenwoordige maatschappij te begrijpen niet genoeg, dat men tot 1795 terugkeert, men moet hare kindsheid vroeger zoeken: gaat men nu steeds terug, dan stuit men eindelijk op eene duisternis, waarin slechts enkele lichtpunten eenige helderheid verspreiden: die duisternis valt voor ons land in de 13de eeuw.

Daarom heb ik de 14de eeuw tot uitgangspunt gekozen, omdat het dàn eerst mogelijk is den toestand der toenmalige maatschappij na te gaan, zooals het behoort.

De weg, dien ik daartoe insloeg, was de volgende: ik meende, dat een onderzoek naar de geschiedenis der Hollandsche steden voor mijn doel het meest gewenscht was, want de geschiedenis der provincie Holland heeft op onze latere toestanden den meesten invloed uitgeoefend, zij was de machtigste der zeven Provinciën: het eigenlijke middelpunt van het leven onzer vaderen was evenwel niet de Staat der Vereenigde Nederlanden; in veel meerdere mate was dit de provincie, waarin zij leefden; maar ook deze — ofschoon een staatkundig geheel — was niet het vaderland der Nederlanders van vòòr 1795; ik zou verder kunnen gaan en met eenige overdrijving kunnen beweren, dat de Nederlander vóór 1795 geen vader*land* kende maar alleen eene vader*stad*. Zoo erg was het nu juist wel niet, maar zeker is het, dat hunne stad toen ook de maatschappij onzer vaderen was. Om derhalve die maatschappij goed te leeren kennen, moet men zich tot de steden wenden.

Hoe nu dit onderzoek in te stellen? De hoogleeraar R. Fruin heeft deze vraag reeds beantwoord in het begin zijner studie over Leiden [1]: het geeft een beter geheel, wanneer men ééne stad volledig beschrijft en de wijzigingen in de andere steden telkens binnen den kring zijner beschouwingen trekt, dan wanneer men van stad tot stad gaat en eene opsomming geeft van de feiten, die onze aandacht tot zich trekken; daarom ook heb ik ééne stad en wel de plaats mijner inwoning, waar de bronnen voor mij zoo toegankelijk waren, tot uitgangspunt gekozen. Mijn hooggeachte leermeester, de heer Fruin, maakte mij op den rijkdom van het Leidsche archief opmerkzaam.

Zoo ontstond dit boek, waarvan ik het eerste gedeelte hier aan de beoefenaars onzer geschiedenis mag aanbieden; het vormt op zichzelf een geheel en behandelt de 14de eeuw benevens het begin der 15de tot omstreeks 1436.

Leiden heeft voor bijna drie eeuwen reeds zijne historici gehad: de eerste, die over Leiden's geschiedenis een omvangrijk werk schreef, was de oud-burgemeester dier stad, Jan Jansz. Orlers: de neef van Jan van Hout, den beroemden secretaris tijdens het beleg, had zeker wel aanleiding om belangstelling te koesteren voor de stad zijner geboorte. Jan van Hout zelf had de geschiedenis van Leiden

[1] Gids van Nov. 1873, Eene Holl. stad in de Middeleeuwen.

met den grootsten ijver nagespoord en zijne aanteekeningen strekten voor een groot deel ten grondslag voor het boek van Orlers; die aanteekeningen waren van zeer veel waarde, want de ijverige secretaris had bij al zijne bemoeiingen nog den tijd gevonden het stedelijk archief te ordenen en door te werken. Van zijne vlijt vindt ieder, die met het Leidsch archief kennis maakt, elk oogenblik de sporen: hij schiep orde in den chaos van papieren, die daar bewaard werden. Het is dan ook niet te verwonderen, dat zijn neef onder den indruk van den roem, waarmede zijne geboortestad zich in 1574 had overdekt, het plan opvatte hare geschiedenis te schrijven en dat hij daarmede een plicht der dankbaarheid jegens haar meende te vervullen: de faam der stad Leiden legde haren burger dezen plicht op. Wèl erkende de bescheiden man, dat anderen hem in geleerdheid overtroffen en zeker beter werk hadden kunnen leveren, maar zij deden het niet en daarom voelde hij zich geroepen den arbeid op te vatten. Als zijne voorgangers noemt hij Dr. Hadrianus Junius, Guicciardini en Boxhornius, die in het kort de geschiedenis der stad hadden herdacht; maar, zegt Orlers, »daer inne ontbreecken seer veele nootsaeckelicke dinghen, omme die volcomentlicken naer haere waerde ende behoren haer verdienden lof te geven". Hij wenscht echter door zijn arbeid, »dewelcke ick als een rouw ongevylt yser int licht brenge", anderen na hem op te wekken de geschiedenis der stad te beschrijven op eene wijze, harer waardig. Zijn oom, Jan van Hout, had »alrede van eenige saecken een ruych bewerp ghemaeckt ende op de persse gebracht", maar de dood had hem overvallen en Orlers besloot het werk voort te zetten. Behalve de aanteekeningen van den beroemden secretaris gebruikte hij die van andere zijner vrienden en tijdgenooten.

Het werk verscheen in 1614 [1], maar na 27 jaren gaf hij een betere en veel vermeerderde uitgave, die van 1641 [2]. Deze laatste was verdeeld in drie deelen: het eerste behandelt de topographie, de stichting der kerken, conventen en godshuizen, de oprichting der Academie en van de Theologische collegiën; vervolgens wijdt hij een belangrijk aantal bladzijden aan de lakennering en in het algemeen aan de nijverheid. Het tweede deel bevat de geschiedenis der belegeringen, aanslagen en

---

[1] Twee deelen in één band.

[2] Het derde deel werd er toen bijgevoegd. Het boek werd uitgegeven „voor Andries Jansz. Cloeting tot Delf ende Abraham Commelijn tot Leyden,"

overrompelingen, waarbij natuurlijk het beleg van 1575 eene eerste plaats inneemt; in deze beide deelen mocht Orlers op de hulp van den geleerden Petrus Scriverius rekenen. Het derde handelt over het bestuur der stad en geeft lijsten van de overheden, voor zoover Orlers die kon opsporen.

Over het geheel had de eerzame burgemeester zijne berichten dus uit de tweede hand, het archief zelf werd door hem zeer weinig geraadpleegd en zijn werk werd voornamelijk uit aanteekeningen van anderen opgebouwd. Menige bijzonderheid echter kennen wij door hem alleen, daar vele oorspronkelijke stukken verdwenen zijn: vooral voor de kennis van zijn eigen tijd zijn zijne berichten soms van veel belang [1].

Ongeveer 50 jaren na de tweede uitgave van Orlers gaven burgemeesteren van Leiden aan den Raad Mr. Simon van Leeuwen de opdracht een bijschrift te maken onder eene grondkaart der stad: daar moesten de hoofdfeiten uit de geschiedenis van Leiden herinnerd worden. Mr. Simon meende, dat het beter zou zijn, wanneer hij de zaak wat breeder opzette, ten einde reden te kunnen geven van zijn verschil in meening met anderen, ofschoon hij er pessimistisch bijvoegde, »daar in ik het nog kwaat genoug sal hebben, het vooroordeel uit de oud-wijvs-spinrokkenpraatjens, in sommiger hersenen soo vast ingedrongen, uyt de gedagten te helpen". Zoo onstond zijne »korte besgrijving van het Lugdunum Batavorum, nu Leiden, vervattende een verhaal van haar grondstand, oudheid, opkomst, voortgang ende stadsbestier, tot Leiden voor Johannes van Gelder, 1672". Achter dit werk volgde een »Naader bewijs ende omstandige bevestiging op de korte besgrijving der stad Leyden" en dit laatste gedeelte is voor de geschiedenis der stad zeer gewichtig wegens de veelomvattende kennis van den schrijver, die vooral op het gebied van topographie en jurisdictie zoo goed thuis was [2]; voor die onderwerpen zijn de opmerkingen van den geleerden jurist zeer belangrijk en het is niet vreemd, dat zij voor hem de hoofdzaak van zijn arbeid waren.

Eene derde beschrijving der stad Leiden werd in 1762 geschreven door den schilder Frans van Mieris den jonge; had hij reeds in 1759

---

[1] Zijn werk beleefde een derden druk (in 2 deelen) in 1781; het is een eenvoudige herdruk.

[2] Hij is de schrijver van de bekende rechtsgeleerde werken.

de Privilegiën der stad Leiden uitgegeven volgens de oorspronkelijke handschriften — hij voelde zich evenals Orlers geroepen om de geschiedenis zijner beroemde geboortestad te beschrijven. Hij kreeg de vergunning — in dien tijd van geheimhouding eene zaak van belang — om de archieven der stad en van de provincie na te zien: bovendien stonden verscheidene familiën hem toe ook hunne archieven te onderzoeken en van Mieris was dus in staat eene veel vollediger geschiedenis der stad te schrijven dan zijne voorgangers hadden kunnen doen. Het behoeft echter geen betoog, dat de schrijver dikwijls door al die verplichtingen aan anderen gebonden was en niet alles mocht uitgeven, wat hij zag; hij erkent dit zelf in zijn voorbericht en op het Leidsche archief bestaat dan ook een bundel stukken, die hij niet heeft mogen publiceeren. Midden in zijn arbeid voor de uitgave van het tweede deel stierf de werkzame man op 22 Oct 1763; zijn werk werd door Mr. Daniel van Alphen, vroeger Raad en Schepen, toen Griffier der stad, voortgezet; hij voegde tevens daarbij verschillende stukken, die aan de aandacht van van Mieris ontsnapt waren. Het zoo vermeerderde tweede deel verscheen in 1770, voorafgegaan door eene uitvoerige beschouwing over het leven van den eersten uitgever. In 1784 kon het derde en laatste deel verschijnen.

Met bewondering moet men zien op de nauwkeurigheid, waarmede de uitgevers van dit boek zijn te werk gegaan: het is eene schatkamer van bijzonderheden uit de geschiedenis van de stad Leiden en, heeft ook de moderne kritiek hier en daar een vraagteeken te plaatsen, zij moet den ijver en de nauwkeurigheid waardeeren, waarmede hier is gewerkt. Ook dit werk voldoet echter niet meer aan de behoeften van onzen tijd: niet alleen omdat de wetenschap der geschiedenis sedert eene eeuw reuzenschreden heeft gedaan, maar ook — de tegenwoordige tijd eischt iets anders.

Mijns inziens moet de geschiedenis van de ontwikkeling der steden meer eene voortgaande beschouwing zijn van de ontwikkeling der stedelijke instellingen; terwijl van Mieris en van Alphen hun werk afdeelden in verschillende hoofdstukken, waarin iedere instelling tot op hun tijd werd behandeld, komt het mij voor, dat men liever de geschiedenis der stad in een aantal tijdvakken moet verdeelen en dan nagaan, hoe alle instellingen in die tijdvakken gewijzigd zijn. Dàn eerst zal men een helderen blik kunnen slaan in de ontwikkeling van

het stedelijk leven en dàt is het leven onzer voorvaderen geweest.

Om daartoe thans te komen heb ik mij voorgesteld de geschiedenis van de ontwikkeling der stad Leiden in de volgende tijdvakken te verdeelen.

Eerste tijdvak. Leiden omstreeks 1400 — daarin zal worden gehandeld over de opkomst en ontwikkeling der stad, totdat zij zich bevrijd heeft van de macht der burggraven en de aristocratie voor goed de regeering in handen kreeg (tot omstreeks 1434).

Tweede tijdvak. Leiden omstreeks 1550 — hierin denk ik den voortgang der ontwikkeling te schetsen tot op den vooravond van den opstand tegen Spanje, toen de strijd tegen het despotisme begon. (1434—1568).

Derde tijdvak. Leiden omstreeks 1650 — de vestiging van het aristocratisch-republikeinsch bestuur. (1568—1672).

Vierde tijdvak. Leiden omstreeks 1795 — de ontaarding en val der aristocratie. (1672—1815).

Het komt mij voor, dat deze verdeeling voor alle steden te maken zou zijn, daar dezelfde oorzaken in ongeveer denzelfden tijd in Holland dezelfde gevolgen hebben gehad; daarom ook zal reeds eene beschrijving der stad Leiden en van hare ontwikkeling een vrij getrouw beeld der Hollandsche maatschappij kunnen opleveren [1].

Omtrent de hier door mij gebruikte bronnen kan ik betrekkelijk kort zijn: al wat het Leidsche archief mij kon aanbieden — en dat was zeer veel — heb ik gebruikt, dank zij de welwillendheid van het Leidsch bestuur, dat nu geen opzettelijk besluit meer noodig keurt voor eene vergunning om de historische bescheiden der stad in te zien. Verder heb ik ook het Rijksarchief — voornamelijk de daar aanwezige rekeningen en registers — kunnen raadplegen. Eindelijk heb ik bij ieder hoofdstuk de gebruikte werken genoemd, zoodat het niet noodig zal zijn ze hier nog eens op te geven.

Een enkel woord nog over de beschrijvingen van Leiden, die in manuscript op het archief bewaard worden; zij zijn meestal door anonymi in de 18de eeuw geschreven en alle door van Mieris en van Alphen gebruikt, wier aanteekeningen en bouwstoffen zelve ook nog aanwezig

---

[1] Ik hoop in de gelegenheid te zijn in den loop van vijf of zes jaren het geheele werk het licht te doen zien.

zijn. Onder deze alle noem ik eene beschrijving van den regeeringsvorm van Leiden, in 1655—1683 geschreven door Mr. Hendrik Brouwer en in de 18de eeuw met aanteekeningen verrijkt, benevens het beroemde werk van Pieter de la Court, Het welvaren der stad Leijden [1].

Met voorbijgaan van het onkritische geschrift over de Leidsche burggraven door den vroegeren stadsarchitect van der Pauw, dat ook in ms. op het archief aanwezig is en alleen waarde heeft door de nette afbeelding der Leidsche wapens, kom ik tot de nieuwere uitgaven over Leiden.

Hierbij noem ik vooreerst de studie van prof. R. Fruin in de Gids van 1873 »Eene Hollandsche stad in de Middeleeuwen"; deze studie behandelt in het kort de geschiedenis van Leiden in den eersten tijd naar aanleiding van de uitgave der Leidsche Keurboeken door Dr. Hamaker. Het laatste werk heeft gedurende de bewerking van dit boek mijne schrijftafel niet verlaten, evenmin als de uitvoerige aankondiging van prof. Fruin in de Gids.

In 1874 verscheen de merkwaardige dissertatie van Mr. A. Nortier »Bijdrage tot de kennis van het burgerlijk proces in de 15de eeuw"; met zekeren weemoed gebruikte ik voor de rechtspleging dit helder geschreven boekje van den vroeggestorven beoefenaar van het oudvaderlandsche recht, dien de dood verhinderde zijn plan tot het uitgeven der Kenningboeken uit te voeren.

Eindelijk heeft mij voor de topographie het werk van Dr. Pleyte, »Leiden vóór 300 jaren en thans" (1875), uitstekende diensten bewezen.

Sedert het jaar 1851 gaf de ijverige archivaris der stad, jhr. Rammelman Elsevier, in de Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht, den Navorscher, den Spectator, de Leidsche Courant en elders allerlei stukken over Leiden uit: een grooten dienst deed hij zeker aan alle beoefenaars der geschiedenis door zijn zorgvuldig bewerkten »Inventaris van het archief der gemeente Leiden (1240—1644)", uitgegeven op last der Leidsche regeering.

Behalve de straks behandelde groote beschrijvingen der stad Leiden bestaan er nog korte uittreksels van hare geschiedenis, die echter niets nieuws opleveren.

---

[1] Zie den Inventaris van het archief, II p. 173.

Van de kleinere studiën over Leiden wensch ik nog eenige te noemen, daar zij mij bij de bewerking van het onderwerp van veel nut zijn geweest.

Vooreerst vind ik dan de bekende »Rijnlandsche Oudheden", in 1719 door H. v. H. bewerkt naar de Latijnsche uitgave der »Historia Episcopatuum"; dit boek is vooral van veel gewicht voor de kerkelijke geschiedenis der stad, daar de bewerker de oorspronkelijke stukken getrouw heeft geraadpleegd en zelfs gedeeltelijk gecopieerd. In tijdsorde volgen daarop de aanteekeningen over Leiden, door den uitgever der »Vaderlandsche Kronijk" bij zijn werk gevoegd: de bouwstoffen voor die Kronijk zijn voor een groot deel op het archief van Leiden aanwezig en stellen bijna zeker in het licht, dat van Alphen de eigenlijke bewerker is geweest. Ongeveer gelijktijdig met deze boeken (1730) schreef de Noordwijksche geschiedkundige C. van Alkemade (1654—1737) eene geschiedenis van den Burg en de Burggraven; de correspondentie over de uitgave van dit manuscript wordt met het handschrift zelf bewaard; het is echter nooit tot eene uitgave gekomen [1]. Ik heb daaruit enkele bijzonderheden over de burggraven kunnen noteeren, die mij van elders niet bekend waren.

Ik kan en wil mijn werk niet de wereld inzenden, voordat ik mijn innigen dank heb uitgesproken vooreerst aan mijn hooggeschatten leermeester, den hoogleeraar R. J. Fruin te Leiden; hem kan ik noemen met den naam, dien Philips van Leiden aan Willem V toekende, »motor huius opusculi"; en hij was voor mij meer dan dat: hij schonk mij niet alleen de vergunning om een deel zijner belangrijke aanteekeningen, op het Rijksarchief en elders gemaakt, te gebruiken en bespaarde mij zoo veel lastigen arbeid, maar stelde ook zijn tijd dikwijls voor mij beschikbaar om mij met zijn raad en kennis te steunen; moge dit eerste deel van mijn werk hem toonen, dat die leerzame uren in zijn studeervertrek voor de geschiedenis des Vaderlands niet verloren waren!

Ook den archivaris van Leiden, Jhr. Rammelman Elsevier, kan ik niet genoeg dankzeggen voor de welwillende wijze, waarop hij mij steeds hielp bij mijne onderzoekingen op het Leidsche archief; hoe

---

[1] De regeering der stad vereerde aan Alkemade een zilver verguld en bokaal nog op het Sted. Mus. van Leiden aanwezig.

menigmaal heeft hij mij niet vergezeld op de trappen van den ouden stadhuistoren, wanneer wij ons begaven naar de ongezellige bewaarplaats der schatten van Leidens verleden! hoe dikwijls hebben wij niet niet samen menig voorval uit dat verleden besproken en wat heb ik niet te danken aan zijne onvermoeide zorgen, waar het gold de bronnen voor de kennis der in dit deel besproken zaken bijeen te brengen.

Niet het minst ben ik op het gebied der topographie en van het armwezen aan Dr. Pleyte verplicht; met eene belangeloosheid en welwillendheid, waaraan gelukkig onze nederlandsche geleerden geen gebrek hebben, heeft hij mij zijne aanmerkingen op mijn arbeid medegedeeld, vooral wat de topographie betreft; ja, de stof voor het laatste hoofdstuk — dat over het armwezen — is door mij ontleend aan bouwstoffen, reeds voor jaren door Dr. Pleyte bijeen gebracht: hij stond mij zijne aanteekeningen ten gebruike af en stelde mij in de gelegenheid dikwijls met hem van gedachte te wisselen over menig duister punt; daardoor hebben wij veel tot klaarheid kunnen brengen, wat mij alleen niet zoo duidelijk ware geworden.

Ook de hoogleeraar J. G. R. Acquoy is zoo goed geweest enkele punten uit onze kerkgeschiedenis met mij te bespreken, waarvoor ik hem hier mijn dank betuig.

Dank ben ik ook verschuldigd voor de welwillende wijze, waarop het bestuur te Alkmaar mij den catalogus van het archief aldaar toezond, terwijl ik van verschillende zijden, vooral van Mr. Soutendam te Delft, de levendigste blijken van sympathie met mijn arbeid mocht ontmoeten.

Heb ik zoo kunnen rekenen op de medewerking van geschiedkundigen, ook op de Universiteitsbibliotheek en het Rijksarchief heb ik groote hulpvaardigheid mogen ondervinden; ook daarvoor ben ik ten hoogste dankbaar.

Mijn innige wensch is, dat de welwillende hulp, die mij van alle zijden geweerd, blijken zal goede vruchten gedragen te hebben.

HOOFDSTUK I.

HET ONTSTAAN DER STEDEN.

Met den vooruitgang der historische wetenschap hebben de kronieken niet in aanzien gewonnen: tegenover de dikwijls beuzelachtige berichten der kroniekschrijvers zijn daarentegen de authentieke mededeelingen der charters en rekeningen voor ons veel gewichtiger geworden; al kunnen wij dus dankbaar erkennen, dat de kronieken ons menig feit getrouw hebben overgebracht, — toch blijven de charters en rekeningen met hunne getuigenissen bovenaan staan.

Op het gebied van de wording der steden had men in den tijd van het ontstaan der kronieken het noodlottige denkbeeld, dat men van alles eene verklaring moest weten te geven; gaven de bronnen deze verklaring niet, dan bleef er niets over dan er zelve eene uit te denken. Nu is juist het ontstaan der steden een vraagstuk, waaromtrent weinig of niets zekers valt te melden en schenkt dus eene schoone gelegenheid tot het opwerpen van stellingen en het uiten van vermoedens, waarvoor de gronden meestal ontbreken.

De Hollandsche steden waren niet, zooals Maastricht, Venlo, Utrecht en andere, vooral Duitsche plaatsen, hetzij uit den Romeinschen tijd overgebleven, hetzij naast oud-Romeinsche vestigingen door Germanen gebouwd; wel was dit het geval met enkele dorpen, o. a. Voorburg en Alphen. Evenmin mag men de markeninrichting te baat nemen om het ontstaan der *steden*

in Holland te verklaren; al bieden de Hollandsche ambachten veel overeenkomst met de marken, geen belangrijke sporen van de markeninrichting zelve kan men in de steden vinden, ofschoon de uit die inrichting ontwikkelde toestanden daar zijn overgenomen en nog een enkel feit [1] dan ook daaruit verklaard zal moeten worden. Het komt mij voor, dat sommige Hollandsche steden ontstaan zijn, zooals wij dat van enkele onder hen nog historisch kunnen aantoonen, namelijk uit dorpen, die zich naast of bij een kasteel langzamerhand verhieven. Ik wil nu niet trachten te beslissen, of het kasteel of wel het dorp er het eerst was, maar ik geloof, dat het eene betere verklaring zal geven, wanneer men het kasteel, op eene geschikte plaats gebouwd, als den oorsprong van sommige Hollandsche steden beschouwt: om dat kasteel komen eenige huizen, wat later eene kerk en het dorp is aanwezig.

Zoo verklaar ik mij het ontstaan van Haarlem, Amsterdam, Schoonhoven [2], Schiedam, Gouda, Dordrecht, Leiden. Andere steden, zooals Rotterdam, Alkmaar, Hoorn, Medemblik, Delft enz., zijn uit de samenvoeging van buurten, uit gewone dorpen ontstaan. Van Leiden zullen wij als een voorbeeld de ontwikkeling wat nader beschouwen, om daarna met een enkel woord de geschiedenis van de opkomst der andere steden te behandelen.

Wij zullen ons zoo min mogelijk bezighouden met de berichten der Hollandsche kronieken over het ontstaan der stad Leiden en ze slechts met een enkel woord aanroeren, zonder ons over te geven aan het bevechten van windmolens op de wijze van Don Quixote zaliger gedachtenis: wat zou toch het bestrijden dier fabelachtige verhalen anders zijn? Niemand immers gelooft meer, dat »Leiden" door eene etymologische gauwigheid uit Lugdunum of uit Legia of uit »leiden" (door het woud zonder genade) zou zijn af te leiden; de laatste

---

[1] B. v. de markt het middelpunt der stad, de verdeeling in kwartieren.

[2] Zie de studie van den heer van den Bergh (Nijhoff's Bijdr. N. R. VII, 3).

etymologie is zeker wel een der minst verdedigbare, al staat het vast, dat deze streken vroeger met dichte bosschen waren bedekt [1]. Maar reeds genoeg over die afleidingen, laat ons nagaan, wat de nieuwere wetenschap heeft gevonden.

Bij monde van de heeren De Vries en Fruin [2], is zij tot het resultaat gekomen, dat de naam Leiden, vroeger Leithen geschreven, niet anders beteekent dan »aan de wetering" [3] en de stad dus haar naam ontleent aan de wetering, die de verbinding uitmaakte tusschen Leidsche Meer en Rijn: die wetering is in de Middeleeuwen bekend onder den naam van Marne of Maerne, welke benaming in en nabij Leiden nog als »Mare" is overgebleven. De naam Leithenmuden (Leimuiden) slaat ook op dezelfde wetering, aan wier mond deze kleine plaats lag: het watertje kan als de mond der oude Lee beschouwd worden; maar de toestand van den bodem in die streek moet in dat geval zeer veel veranderd zijn. Bij gebrek aan voldoende gegevens is de vroegere toestand niet goed na te gaan, ofschoon de gestadige toeneming van het Meer in vroegere jaren het denkbeeld toelaat, dat zij zich in de dagen, toen zich aan den Rijn het plaatsje Leithen vormde, lang niet zoo ver zuidelijk zal hebben uitgestrekt als vóór 1855 het geval was. Eén ding is zeker, dat het sedert de dagen van Douza en Boxhornius opgewarmde Lugdunum Batavorum (anders voor eene Academiestad een geschikte naam) niet Leiden is geweest; eene opmerking van Dr. Pleyte heeft die onderstelling omvergeworpen. In Leiden namelijk zijn slechts zeer onbeduidende overblijfselen van Romeinsche nederzettingen ont-

[1] De naam van het woud bleef in lateren tijd nog over in den naam van eene buurt bij den burcht: misschien is dit nog eene vage herinnering aan de vroegere bosschen aldaar, maar waarschijnlijker is het, dat de naam dier buurt een uitvloeisel is van de etymologie, die men had uitgedacht.

[2] Meded. Maatsch. v. Letterk. 1869 en Gids 1873, Eene Hollandsche stad in de Middeleeuwen.

[3] Het is dan een datief = ter Leithe, in het latijn overgezet door Leida, evenals ter Gouw door Gouda: zoo ook ter Lee, ter Lips, ter Wadding enz.

dekt: zij bepalen zich tot enkele potscherven aan den Rijndijk en vier munten uit den tijd van keizer Hadrianus (120 n. C.), bij den Burg gevonden. Kan men nu begrijpen, dat zulk eene onbeteekenende vestiging op de kaart van Peutinger zou genoemd zijn, terwijl de groote versterking, bekend als Arx Brittannica, waar zware gebouwen stonden, zou zijn voorbijgegaan? Ik zou mij daarom tot zekere hoogte kunnen aansluiten bij Dr. Pleyte, die de Arx zelve voor Lugdunum Batavorum [1] houdt, dat den Rijnmond volkomen beheerschte: in aansluiting daaraan moet dan Roomburg (bij Leiderdorp), met even belangrijke sporen eener Romeinsche sterkte, het volgende station op de Romeinsche reiskaart, Praetorium Agrippinae, geweest zijn. Zoo zou in de dagen van Diocletianus, toen die reiskaart is gemaakt (300), Leiden nog niet bewoond geweest zijn, dan misschien door enkele verspreide Germanen.

Men kan er niet aan twijfelen, of Leiden heeft, als zoovele andere steden, zijn opkomst te danken aan den Burcht, het oude gebouw, dat nu nog in Leiden te zien is, maar ontbloot van vroegeren luister. Dr. Pleyte wederom heeft het waarschijnlijk gemaakt [2], dat de burcht een gebouw is van Noorsche constructie en dus dagteekent uit de dagen, toen de Noorsche vorsten als oppermachtige heeren over deze streken geboden, in het midden der 9de eeuw; sterkten van dien vorm en van die ligging op een heuvel, opgeworpen uit afgegraven zand, vindt men op Sylt en in Engeland zeer dikwijls. Romeinsch

---

[1] Pleyte, Leyden voor 300 jaar, p. 2.
De naam Arx Brittannica is voortgekomen uit eene verkeerd begrepen plaats van Procopius, waar deze spreekt over een eiland Brittium, dat in zee lag en waar een muur de Romeinsche nederzetting afscheidde van de woeste stammen (Schotten). Procopius bedoelt hiermede blijkbaar Brittannie. Hierop echter grondden de schrijvers der 16de eeuw het bestaan van een eiland Brittium aan den Rijnmond, waarop dan een burcht zou gelegen hebben, wiens overblijfselen bij Katwijk een half uur ver in de zee lagen en in de 15e eeuw daar waren opgemerkt. Nergens vindt men op munten of steenen den naam Arx Brittanica.

[2] Leiden p. 39.

is de sterkte zeer stellig niet en van Mieris merkte reeds op, dat het geen toren was, die aan den Rijn lag en waaromheen zich eene zandhoogte had gevormd: de muren toch loopen niet naar onderen tot op den beganen grond aan den Rijn toe, maar de fundamenten liggen *op* een heuvel, zooals bleek uit onderzoekingen, in van Mieris' tijd gedaan.

Door dien Noorschen oorsprong aan te nemen, kan men tevens ook een bericht verklaren bij den geschiedschrijver Joh. à Leydis [1]. Deze verhaalt van eene verstopping van den Rijn bij een watervloed in 860; de Arx Brittannica werd volgens à Leydis toen verlaten en geraakte allengs bij het afnemen van het strand onder water. Hij vermeldt hierbij, dat daar tirannen zouden geheerscht hebben, die zeeroof bedreven en tol hieven van de rijnvaarders (dat toch de Rijn in den Romeinschen tijd, bij Katwijk in zee liep, is zeer waarschijnlijk, reeds door de ligging van de Arx Brittannica zoo aan de kust). Verder vertelt hij, dat de bezitters dier sterkte zich na het verlaten van de Arx als burggraven in Leiden vestigden.

Voegt men dit verhaal bij de waarschijnlijkheid, dat de burcht omstreeks dien tijd gebouwd is, dan is het zeer aannemelijk zich de zaak aldus voor te stellen.

De Noormannen hebben eerst, zooals gewoonlijk, den mond van den Rijn bezet en van hier uit hun zeerooverij uitgeoefend: de Arx Brittannica, door de Romeinen in de dagen der volksverhuizing verlaten, was hun vesting. Na de verstopping van 860 verlieten zij deze Romeinsche nederzetting, nu voor hun doel ongeschikt geworden, en bouwden eene eigene aan de Marne of Leithe op hunne gewone manier; die sterkte werd een geschikt punt om het omliggende land te beheerschen, terwijl het bezetten van de plaats den handelsweg voor het verkeer met Kennemerland (langs de wetering) in

---

[1] Joh. à L. V, 30.

hunne handen overleverde. Aan dit verkeer ontleende ook de latere tol te Leiden zijne beteekenis.

Laat ons nu het gebied der hypothese een oogenblik verlaten; — ik zeg een oogenblik, want Matthaeus had volkomen gelijk, toen hij bij het behandelen van Leiden's oorsprong zeide, dat hij niets zekers vond [1]. Men kan echter trachten de verschillende berichten met elkaâr in overeenstemming te brengen. Zooveel is zeker, dat Leiden een der oudste steden van Holland is en Orlers, van Leeuwen en van Mieris, Leiden's geschiedschrijvers, verzuimen dan ook geen gelegenheid om ons dit met nadruk te betuigen.

Het oudste bericht omtrent Leiden [2] vinden wij in een oorkonde van 960 en met dezen vasten grond onder de voeten wensch ik mijn degelijken lezer geluk. In een blafferd der goederen van St. Maarten te Utrecht, vindt men namelijk onder vele andere bezittingen dier kerk in deze streek ook opgenoemd »In prima Leithen II, in secunda I, in tertia I mansus. In Rodenburg (Roomburg) V mansi. In Legihan (?) V. In Loppishem (Lopsen) II. In Lippinghe (ter Lips) similiter. In Waddinghem (ter Waddingh) III enz.'' [3]

Wat nu dat prima, secunda et tertia Leithen beteekent..... ik waag het niet dit te beslissen en daarmede iets te stellen in de plaats van het gevoelen van den heer van den Bergh, die ze als eilanden wil beschouwen [4], door den Rijn gevormd,

[1] Fundat. et fata sacr. aed. „Nec quicquam certius ut puto, quam quod nihil in his certi.'' Zie ook de studie van Mr. van den Bergh over Schoonhoven in Nijhoff's Bijdr. N. R. VII, 3.

[2] Wij gaan in den tekst stilzwijgend het bericht voorbij van Joh. à L. Lib. VI Cap. 2, als zou Karel de Kale (sic) Dirk I met geweld tegenover den Leidschen burggraaf en den heer van Valkenburg hebben gehandhaafd: dit is een zwakke poging der kroniekschrijvers van Leidschen oorsprong om de burggraven een brevet van ouderdom te geven, liefst van even vroege dagteekening als die, waarmede de Egmonder kloosterbroeders hunne grafelijke beschermers genoegen deden.

[3] Oorkond. I, 33; mansus = hoeve.

[4] V. d. B. Middeln. Geogr. p. 64—66.

Ik heb in den loop mijner onderzoekingen slechts éene plaats gevonden, die

en dan daaronder de drie deelen van het latere Leiden verstaat.

Tegen die onderstelling heb ik twee bezwaren: 1°. waar zijn die drie eilanden ooit geweest? Ik weet slechts van één eiland, dat tusschen Ouden en Nieuwen Rijn, want het Rapenburg is zeker een gegraven gracht, »der stede burchwal", in 1325 reeds voorkomende; 2°. juist dat eiland heeft nooit Leiden geheeten en is grootendeels eerst in 1355 Leidsch geworden. Overigens stem ik gaarne den heer van den Bergh toe, dat de geheele Rijnoever bedekt zal geweest zijn met bijna ontoegankelijke moeraswouden, die in de 13de eeuw veenen geworden waren.

In dat stuk van 960 komt ook eene visscherij voor, die zekere Gerulfus had »aan het uiterste gedeelte van den Rijn", [1] waarvan $^1/_6$ aan St. Maarten behoorde, en dit bericht brengt mij op de glibberige kwestie van den Rijnloop. Zonder mij te begeven in dezen poel van historische en geographische ongerechtigheid kan ik dit punt niet behandelen, maar het komt mij voor, dat het bezigen van die uitdrukking in plaats van »in ore Rheni" (aan den Rijnmond), of iets dergelijks, zooals er gestaan zou hebben, wanneer de Rijn toen in zee had geloopen, mij moet doen overhellen tot het gevoelen, dat hierin eene bevestiging ligt der meening van hen, die beweren, dat in 860 de Rijn geheel is verstopt [2]. Overigens verklaar ik mij in deze kwestie geheel onbevoegd, daar zij, om uitgemaakt te worden, een hydrographische kennis en geographischen zienersblik vereischt, waarop ik niet mag bogen.

---

wel is waar geene opheldering geeft, maar ten minste even onduidelijk is, nl. in een charter (uit de 14e eeuw) der Hoogl. kerk, waar eene hoeve wordt genoemd, gelegen in de „derde streeke."

[1] In extrema parte Rheni fluminis.

[2] In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat de mansi bisuthan en binorthan Flieta in datzelfde stuk niet bij Leiden maar bij Rijnsburg worden geplaatst en dus niet slaan op den Vliet bij Leiden.

Ook de Hollandsche graven hadden te Leiden bezittingen, zooals blijkt uit de giften, die Arnulf en Liudgard vóór 993 aan Egmond deden.[1] Daarin worden genoemd: »te Lopsen[2] IX mansus, op dezelfde plaats langs de rivier de Marne.... in de villa Leythen $1^1/_6$ mansus etc." Van deze gift vindt men later bevestigingen b. v. in 1083 door Dirk V, die ook nog giften van Dirk III noemt in Radenburch (Roomburg), Radenburgerabroke en Suetan (Swieten).[3] Nog een andere plaats in Leiden's onmiddellijke nabijheid, Boshuizen (Buschusa), wordt in diezelfde gift genoemd.

Behalve de Egmonder abdij had ook de Utrechtsche kerk in dezen omtrek hare eigendommen, zooals blijkt uit de twisten daarover tusschen Dirk III en zijne opvolgers aan de éene zijde en bisschop Adelbold en de Utrechtsche heeren aan de andere. Zoo gaf in 1064 de Duitsche keizer die goederen plechtig aan bisschop Willem terug, en uit dat stuk kan men eenigszins de gesteldheid van den bodem in deze streken opmaken. Er wordt daar een bosch genoemd[4] tusschen Valkenburg en Groterhenekestegrun (?) tot Litte (Leythen of ter Lee) met het recht om er hout te vellen, en met alles wat er uit te trekken valt, verder Kercwerva (Oestgeest)... met de kerken. Deze goederen waren aan zekeren graaf Uniroch of Unroch en zijn opvolgers door de Hollandsche graven ontnomen, terwijl Unroch ze had gekregen van bisschop Adelbold (ongeveer 1010.)

Uit al die verspreide berichten blijkt duidelijk, dat de Hollandsche graven reeds vroeg in het bezit zijn geweest van goederen in Rijnland, evenals Egmond, Utrecht en andere geestelijke stiften.[5] Of de voorgangers van Dirk

---

[1] Oork. I. 68.

[2] Buiten de Rijnsburger poort te Leiden lag later het klooster Lopsen op de hoogte van de tegenwoordige Beestenmarkt.

[3] Oork. I. 89.

[4] Oork. I. 87.

[5] Oorkondenb. I, 93. Utrecht had zoo ook rechten op een deel van den grond bij Schoonhoven.

III graven geweest zijn over de gouw Rijnland krachtens opdracht des Keizers, of dat zij zich die gouw wederrechtelijk hebben toegeëigend, blijve hier onbeslist bij de onzekerheid der ligging van Rinesmuthon, dat met Bodegraven wordt opgenoemd als de beide eindpunten van Unroch's leen. Bodegraven zelf echter behoorde vóór Dirk IV (Theodoricus comes) [1] nog aan Utrecht, zoodat men kan aannemen, dat het eigenlijke baljuwschap van Woerden eerst omstreeks 1040 aan de latere Hollandsche graven is gekomen.

Hiermede eindigen onze berichten uit de 11de eeuw, welke dus voor ons onderwerp slechts den mageren oogst hebben opgeleverd, dat de »villa Leithen" toen bestond. Later zullen wij zien, dat zij bij den grafelijken burcht lag.

De 12de eeuw is zoo mogelijk nog onvruchtbaarder voor ons onderzoek. Geen enkel bericht over Leiden vinden wij uit dien tijd, dan alleen den naam genoemd in verband met den »castellanus", over wien later. Slechts een enkele maal vinden wij in latere berichten iets over de St. Pieterskerk; [2] bij Orlers (pag. 93) wordt namelijk vermeld, dat er in de kerk een opschrift is geweest van den volgenden inhoud: »in den jare 1121 des Sonnendaechs na O. L. V. geboorte, worde dese tegenwoordighe kercke ghewijt in der eeren Godes ende der Heyligen Apostelen St. Pieter ende St. Paulus, onder den Eerwaerdigen Heer ende Vader in Gode Godebaldus, de 24ste bisschop van Utrecht."

Dit is zeker niet onmogelijk, als men bedenkt, dat in

---

[1] Geen ander dan Dirk IV kan bedoeld zijn, daar Unroch (tijdgenoot van Dirk III) reeds twee opvolgers had gehad.

[2] Het vroegste bericht daaromtrent vond ik in de Historische aanteekeningen, geschreven op het schutblad van het Memorieboek der Pieterskerk (Sted. Mus. van Leiden N°. 239): daar wordt het jaar van de stichting dier kerk op 1121 gesteld. Het schrift, waarin die aanteekeningen gesteld zijn, schijnt mij toe uit de 16e eeuw te zijn: het is zeker ouder dan het laatst dier eeuw, daar Jan van Hout er eene aanteekening bij plaatste met zijn bekende vrij moeielijk leesbare hand. Matth. Anal. III, 127 haalt het bericht uit Thaborita, die in 1500 leefde,

1266 de kerk bestond en men kort na dien tijd reeds een tweede kerk moest bouwen (1315). Van waar dit bericht van het opschrift dan ook tot ons zij gekomen, zeker zal het niet ver van de waarheid zijn geweest.

In de 13de eeuw vinden wij Dirk III en Aleida in 1201 te Leiden, om eene gift aan Rijnsburg te bevestigen.[1] Veel belangrijker echter is de wijze, waarop Leiden voorkomt in de uitspraak van Philips van Namen (14 Oct. 1206) over den twist tusschen Willem I en den graaf van Loon.[2]

Voordat wij echter overgaan tot de beschouwing van dit stuk, zal het noodig zijn iets te zeggen over den aard van het plaatsje, dat Leiden heette. Het wordt overal »villa" genoemd, wat volgens von Maurer[3] niet anders dan dorp beteekent. Dit strookt dan ook met de later te behandelen handvest van 1266 en met alles, wat wij van het oude Leiden weten. Het lag vrij dicht bij den burcht, aan welken het zijn oorsprong wel zal verschuldigd zijn.

Het punt, waar de burcht is gebouwd — de samenvloeiing van Rijn en Leithe — was zoo uitstekend gelegen, dat er geen twijfel kan bestaan, of hier werd eene sterkte opgericht ten einde de geheele streek te beheerschen en later haar de hoofdplaats der gouw Rijnland te doen worden.[4] De handelsweg naar Kennemerland ging hier langs en een brug was noodig voor het verkeer: deze brug was niet alleen van groot belang voor den graaf, die er een tol hief, maar voor geheel Rijnland; vandaar, dat de 24 ambachten (Rijnlandsche dorpen) haar reeds in 1324 onderhielden en de brug zelf als Rijnlandsch

---

[1] Oorkond. I.

[2] Oorkond. I. 206.

[3] Gesch. der Deutschen Städteverf. p. 17.

[4] Fruin, Gids 1873, pag. 124. Waarschijnlijk was het de bekende Noorman Harold, die den burcht oprichtte. Daar dit oprichten van burchten in Vlaanderen in het midden der 9de en het begin der 10de eeuw geschiedde, doet men het best ook in dien tijd de oprichting van den burcht te Leiden te stellen. In Vlaanderen werden zij echter gebouwd tot verdediging tegen de Noren.

grondgebied werd beschouwd, zoodat men omstreeks 1500 daarop mocht timmeren en bouwen volgens Rijnlandsch recht [1].

Na het verdrijven van den Noorschen vorst Harold was de graaf natuurlijk »par droit de conquête" eigenaar van diens kasteelen en stelde in den burcht zijn castellanus of burggraaf aan. Oorspronkelijk zal die burggraaf wel geene andere macht bezeten hebben, dan het bevel over den burcht zelven: [2] hoe zijne macht zich heeft uitgebreid, zullen wij later zien: hier mogen de berichten een plaats vinden, die wij over de oudste burggraven hebben.

Ik wil geen tijd verliezen met het beschrijven der lotgevallen van dien Dibbold, die met graaf Gerolf tegen de Noren zou zijn gesneuveld, noch zal ik mij ophouden bij Dibbold's zoon, die tegen Dirk I heet gestreden te hebben; [3] die verhalen zijn beide zwakke pogingen om de burggraven van Leiden ouder dan de Hollandsche graven te doen schijnen. Johannes à Leydis gaat zelfs zoo ver van te beweren, dat omstreeks 400 de uit Engeland terugkeerende Saksers, Friezen en Slaven, »toen zij niet wisten, wat zij doen zouden en waarheen zij zich zouden begeven", aan een onherbergzaam woud kwamen en daar eene groote sterkte stichtten, nu Leiden geheeten, en dat zij tot bewaking van dit woud een burggraaf aanstelden, een krachtig man [4].

Minder onwaarschijnlijk is het verhaal, dat onder graaf Dirk II

---

[1] Privilegieboek AA, fol. 243 (waar alle dorpen worden opgenoemd) met eene aanteekening van Jan van Hout. Van Mieris, Handv. van Leyden, p. 503.

[2] v. Maurer, l. l. p. 472.

Burggrafen. Sie führten den Oberbefehl über die Burgmannen und hatten zu gleicher Zeit die Gerichtsbarkeit uber sie und über ihre Angehörigen, und die Aufsicht über die hörigen Handwerker. Ausser der herrschaftlichen pflegte ihnen aber ofters auch noch die öffentliche Gewalt ganz oder theilweise übertragen zu werden, wenigstens in der Burg selbst (*Utrecht*), meistentheils aber über die ganze Stadt (*Leiden*), und zuweilen sogar noch über einen gröszeren Distrikt (*Voorne*).

[3] Joh. à Leydis, VI, 2.

[4] Ibid. I, 10.

de Friezen tot voor het kasteel en de stad Leiden kwamen. Maar, zegt à Leydis, de Leidsche burggraaf weerstond hen dapper, zoodat zij hun doel niet bereikten; hij zond boden naar graaf Dirk met het verzoek, dat deze hem spoedig te hulp zou komen, daar hij anders de stad weldra zou moeten overgeven. De graaf kwam en daagde de Friezen ten strijde uit: zij namen de uitdaging aan en werden bij Rijnsburg geslagen [1].

De eerste castellanus, die in de oorkonden bij den Hollandschen graaf voorkomt, is in 1083 Adalwinus Castellanus [2] en in 1143 eindelijk Alwinus Castellanus *de Leyde*, in 1168 weder Elinandus Castellanus de Leythen. Of toen reeds het kastelein- of burggraafschap erfelijk was, is niet uit te maken, ofschoon van Alkemade en van der Paauw [3] dit aannemen. In 1201 vinden wij Jacobus Castellanus, en van hem is iets meer dan de bloote naam bekend.

Wij weten, dat Ada [4] in 1203 met hare aanhangers Rutger van Merhem en Ost van Burn naar Leiden vluchtte voor haar oom Willem I; Wouter van Egmond, Albrecht Banjaard en »Jacobus Castellanus" waren hier hare tegenstanders en belegerden haar in den burcht. Tot de overgave gedwongen, werd zij op het slot van Willem van Teylingen gevangen gezet en van daar naar Texel gevoerd; van Loon was met eenige edelen naar Utrecht ontvlucht.

Terwijl Willem, zeker van zijne overwinning, naar Zeeland vertrekt, bewaken zijne volgelingen, Wouter van

---

[1] Ibid. VII, 2.

[2] In eene lijst van goederen der Egmonder abdij omstreeks dezen tijd komt de volgende post voor: In Leytherebroeke juxta Mernam (in het latere Marendorp) tollunt nobis Dodo et *castellanus* pratum duarum librarum.

[3] Schrijvers van geschiedenissen der burggraven, in mss. op het Leidsche archief aanwezig: het eerste handschrift heeft nog eenige waarde wegens stukken, die de familie van Wassenaar aan v. Alkemade omstreeks 1700 liet zien, het tweede is omstreeks het midden onzer eeuw geschreven en bevat goede teekeningen van zegels en wapens.

[4] Dit verhaal is voornamelijk getrokken uit de Annal. Egmundani, ed. de Geer.

Egmond en Albrecht Banjaard, Kennemerland en versterken Philips van Wassenaar en Willem van Teylingen den Rijn bij Zwammerdam. Door verraad van Hollandsche zijde dringen de Utrechtenaren met den graaf van Loon bij Boskoop Rijnland binnen en rukken tot Leiden voort, waarop zij geheel Kennemerland en Rijnland, ja weldra ook Maasland en Holland bezetten. Nog geeft de Hollandsche graaf het pleit niet gewonnen: in Zeeland weet hij de gemoederen voor zich te winnen en trekt met een groot leger langzaam naar Holland op, terwijl ook van uit het Noorden zijne aanhangers op Leiden aantrekken. Lodewijk lag bij Voorschoten; vreezende tusschen twee vuren te geraken, valt hij eerst op de Kennemers aan, vult de grachten der stad met puin en dwingt de Kennemers voor hun leven te strijden; de ongeoefende Kennemers geraken in verwarring en worden in menigte gedood; een gedeelte hunner tracht zich over eene brug te redden, maar de meesten verdrinken in de rivier; Willem van Teylingen valt met den geheelen legertrein den Brabander in handen.

Nu schijnt het met den weerstand der Hollanders gedaan te zijn; de edelen, die het met Lodewijk van Loon hielden, de heeren van Haarlem, Jan van Persijn, Arnold van Rijswijk en anderen, nemen weder hunne goederen in bezit en Holland schijnt rustig. Maar eensklaps verschijnt Willem bij Tol,[1] en Lodewijk trekt hem te gemoet; terwijl de beide legers in elkanders nabijheid zijn, ontstaat er een paniek onder de troepen van van Loon en zij nemen naar alle zijden de vlucht, door de Hollanders vervolgd. De kans is gekeerd, het geheele leger van Lodewijk verstrooid; men vertelt zelfs, dat de boerinnen de vreemde soldaten doodsloegen; een deel der vluchtenden verdronk in den Zijl bij Leiden, waar zij eene schuilplaats dachten te vinden.

---

[1] Misschien bij Rijswijk; dit lag ver van den Rijn voor den terugtoch van Lodewijk's soldaten; niet bij de Schouw, waar in de Middeleeuwen een veer over den Rijn was; of aan den Leidschen Dam?

Zoo was de strijd beslist en een tijdgenoot, die hem in de Annales Egmundani beschreef, was over den loop van den krijg zoo verbaasd, dat hij uitriep: »difficile credet, nisi qui interfuit." (het is moeielijk te gelooven, als men het niet gezien heeft).

Uit dit geheele verhaal blijkt, dat de Leidsche sterkte van groot belang was en dit zou misschien nog duidelijker zijn, wanneer de berichten over alle jaren onzer grafelijke tijden zoo volledig waren: maar dit is helaas het geval niet! Het verhaal van den oorlog van 1203 en 1204 staat voor ons bijna geheel op zichzelf.

Ook Jacobus Castellanus speelde een groote rol in dien strijd en het is niet onwaarschijnlijk, dat de Leidsche burcht zwaar heeft geleden bij de twee belegeringen, waaraan hij blootstond; van de steenen zijn er nog eene menigte uit den tijd van Ada overgebleven en later in de nieuwe muren gemetseld [1].

Laat ons nu eens zien, wat de charters verder over deze zaak geven. Er zijn voornamelijk twee stukken voor handen, één van 1206 en één van 1207 of het einde van 1206. Het eerste is een uitspraak van Philips van Namen, die aan den twist een einde zou maken. In § 11 van dat stuk van 1206 wordt bepaald, dat graaf Willem zou gaan naar »Dordrech, Flardinghem, Leda, Harlem," om die plaatsen en het omliggende land tot gehoorzaamheid aan den graaf van Loon op te wekken. Het is duidelijk, dat de hoofdplaatsen der verschillende gouwen, waaruit het graafschap bestond, Holland, Maasland, Rijnland en Kennemerland, hier worden opgenoemd en bij de voortreffelijke ligging van Leiden, te midden van de gouw Rijnland, is het zeker niet ongeoorloofd aan te nemen, dat het reeds in oude tijden de hoofdplaats dier gouw was. Ook de oprichting van den burcht op deze plaats

---

[1] Dr. Pleyte maakte mij er op opmerkzaam, dat in den burchtmuur nog tufsteen te zien is uit den tijd der Noormannen en eene groote menigte „reuzenmoppen" uit Ada's tijd.

pleit hiervoor en zoo krijgt de nietige villa voor ons de beteekenis van »overste stede" van Rijnland, zooals de stad later wordt genoemd.

De tegenpartij hechtte dan ook veel aan haar bezit, wat blijkt uit § 8 van het gemelde stuk, waarbij uitdrukkelijk bepaald wordt, dat Willem door middel van den kastelein van Leiden, die ook bij de uitspraak tegenwoordig was, den graaf van Loon het vrije bezit van Leiden moest verzekeren. Willem mocht ook aan gemachtigden opdragen deze voorwaarden te doen vervullen.

In 1207 of op het einde van 1206 meende van Loon beter zijn doel te bereiken, wanneer hij Holland afstond aan den hertog van Brabant en het van dezen in leen terug ontving: hij sloot dus met dien hertog een verdrag, waarbij bepaald werd, dat van Loon en Ada al hunne allodiën in Holland aan den Brabantschen hertog zouden afstaan en ze als leenen terug krijgen zouden, behalve den burcht en de kasteleinij van Leiden [1].

Uit § 8 en § 17 van het voorstel van Philips van Namen blijkt, dat het *Leidsche kasteel met de villa en het allodium in den omtrek eene onmiddelijke bezitting van den Hollandschen graaf was.*

Het schijnt, dat het burggraafschap in dezen tijd (1206 ongeveer) erfelijk is geworden, misschien wel ter belooning van de trouwe diensten toen door den burggraaf bewezen, en ook overigens is hiertegen geen historisch bezwaar, daar in Vlaanderen het erfelijk worden der burggraafschappen reeds honderd jaar vroeger had plaats gehad [2] en in Holland ook

[1] Geldt dit *excepta* van het geheel of alleen van het eerste deel: krijgen zij dit dus niet terug of behouden zij het als allodium? Uit § 17 van het eerste voorstel van Philips v. Namen leidt ook Bilderdijk af (II, 106), dat van Loon het kasteel beschouwde als behoorende aan den Vlaamschen graaf, wien hij het moest afstaan. Daar staat nl.: Castellum de Leda cum villa et cum toto allodio, quod est in castellaria illa quae omnia ad dominium et feodum Flandriae dedit comes de Los et Hollandia, posuit etiam in ostagiarium. Als hij dit niet doet, mag de graaf van Namen er troepen heenzenden.

[2] Warnkönig, Flandr. Staats- und Rechtsgesch. I, p. 286 vlg. Vlaanderen was in ontwikkeling Holland altijd vrij wat vooruit.

dat van Voorne reeds lang aan éene familie toebehoorde.

In de onmiddellijke nabijheid van het kasteel bezat Jacobus een eiland, Werdh geheeten, dat later nog Waard genoemd werd: hieraan grensde een stuk lands, Ordh genaamd (Gansoirde?), waarover hij een twist had met de abdis van Rijnsburg, aan wie ook andere goederen bij Leiden toebehoorden [1]. In 1204 draagt Jacobus het eerst den naam van burchgravius, welke titel in Vlaanderen omstreeks dezen tijd opkwam en daar aanzienlijker schijnt te zijn dan castellanus, omdat de burggraaf er geheel en al plaatsvervanger des graven werd in een geheel distrikt, terwijl vroeger slechts het bevel over een burcht aan hem werd toevertrouwd. In 1216 heet onze man weder Jacobus, Castellanus of Burchgravius de Leyden.

Nog in 1241 komt hij voor, maar maakt dan plaats voor zijn broeder Theodoricus: hij wordt namelijk opgevolgd door een Theodoricus, terwijl in 1223 ook een Theodoricus als zijn broeder voorkomt. Burggraaf Dirk leefde niet lang, want reeds in 1251 vindt men gewag gemaakt van Christina, Castellana de Leyden, zijne dochter. Bij de laatste burggraven is dus de erfelijkheid zeer waarschijnlijk. Christina was in 1253 gehuwd met Dirk, heer van Kuik, een jongeren zoon van Albert van Kuik en nu weten wij ook met welk geslacht wij te doen hebben; (van de eerste burggraven zijn zelfs de zegels niet bekend, die anders zoo nuttig zijn voor het bepalen der geslachten). Dat de eerste burggraven tot de Wassenaars behoorden, is eene onderstelling, die door niets gewettigd is, daar een heer Van Wassenaar, Philips, omstreeks 1200 voor het eerst in de charters wordt genoemd. Hij leefde naar het

---

[1] Oork. I, 234. De naam „waard" (= insula) bewijst, dat toen de Nieuwe en Oude Rijn gescheiden waren, wat naar mijne meening reeds in overoude tijden zoo was: het komt mij namelijk voor, dat het niet anders zijn dan òf verschillende beddingen van den Rijn òf overblijfselen van éene breede rivierbedding, waaruit het eiland zich door aanslibbing heeft opgeheven. Ook hooger op aan den Rijn, onder Koudekerk heeft men zulk een Ouden en Nieuwen Rijn.

schijnt, tot in 1252 en werd toen opgevolgd door zijn zoon Dirk, die in 1297 stierf. De onderstelling is waarschijnlijk gemaakt, omdat de Wassenaars in later tijd burggraven van Leiden waren en men over hun laat voorkomen in de historie een sluier wilde werpen, door de oudste Leidsche burggraven in hun geslacht op te nemen. Eerst in 1339 hebben zij de waardigheid van burggraaf van Willem IV in leen ontvangen.

De villa Leithen met haar burcht stond dus omstreeks 1250 onder de opperheerschappij van den graaf: de burcht zelf was een leen, door een burggraaf uit het huis van Kuyk gehouden; hij was de vertegenwoordiger van den graaf en had als zoodanig eenige rechtsmacht in de plaats, zooals blijken zal in het volgende hoofdstuk.

Zagen wij, dat Leiden op grafelijken grond is ontstaan, hetzelfde kan men aannemen van Dordrecht en Delft: Schiedam's bodem behoorde aan de weduwe van Willem II; die van Rotterdam aan de heeren van Bokel en Cralinge, later gedeeltelijk aan den graaf; te Schoonhoven werd door den bisschop en den graaf aan Jan van de Lede land afgestaan, waar later de stad zich verhief: Amsterdam behoorde aan de heeren van Amstel, oorspronkelijk leenmannen van Utrecht, sedert Floris V echter vazallen van Holland.

Het recht om steden te stichten was eigenlijk een keizerlijk recht, waarom dan ook de Graaf van Gelder zijn aan Zutphen geschonken privilegiën eenmaal heeft moeten herroepen op bevel des keizers; de steden, met keizerlijke voorrechtsbrieven begunstigd, zooals Nijmegen, Utrecht en Groningen, waren dan ook rijkssteden, terwijl de door de graven in hun gebied gevestigde steden grafelijke heetten. Van dezen aard waren de Hollandsche: de graaf kon ze daar stichten zonder veel gevaar, dat de voorrechtsbrieven ingetrokken zouden moeten worden, omdat de keizer in Holland niet veel macht uitoefende. Wanneer de steden door een minder

aanzienlijken heer waren gesticht (vóór het midden der 13e eeuw had men in Holland geene hooge heerlijkheden, wier heer als rijksvorst met den graaf gelijk stond), dan moest de graaf altijd de stichting erkennen, daar de heer zijn leenman was en dus tot den graaf in dezelfde verhouding stond als deze tot den opperheer, den keizer; met dit belangrijke verschil trouwens, dat de keizer veraf, maar de graaf dichtbij was en de laatste dus meer werd ontzien. Zulke heerlijke steden waren in de 14de eeuw Schoonhoven en Gouda, die bij hunne stichting grafelijke brieven hadden ontvangen; zij werden dan ook in de vergaderingen der steden niet door eigen afgevaardigden gerepresenteerd, maar hun heer trad als hun vertegenwoordiger op[1]. Ook Amsterdam, was oorspronkelijk door zijn heer, Gwy van Henegouwen, tot eene stad verheven maar werd eerst, toen het in 1304 door Holland in bezit werd genomen, als eene stad aangemerkt: tot straf voor een opstand tegen haar wettigen heer onthield de graaf haar nog geruimen tijd (tot 1317 ongeveer) hare privilegiën [2].

De grafelijke steden noemde men »goede" steden, tegenover die, welke onder de heeren stonden.

Zoo is dan Leiden volgens onze onderstelling rondom den burcht ontstaan; hetzelfde had plaats te Amsterdam [3], te Haarlem [4], te Schiedam [5], te Gouda [6], te Dordrecht [7], te Schoonhoven en in den Haag. Dit is dus eene zeer gewone wijze van ontstaan bij de steden in Holland; het is

[1] Van den Bergh, Schoonhoven, in Nijhoff's Bijdr. N. R. VII, 3.

[2] Ter Gouw, Amst. I, p. 187 en 211 vlg.

[3] Ter Gouw, Amst. I, p. 35 vlg.

[4] Haarlem, volgens Dr. Pleyte uit Harlehem = het huis van Harle, diminutief van Haro, verkorting van Harold. Zie ook de legende van Heer Lem, den mythischen heros der stad en het ontstaan der stad in de omgeving van het slot Haarlem. (Allan, Gesch. v. Haarlem).

[5] Het huis te Reviere. Oorkond. II, 288.

[6] Het kasteel van ter Gouw met den kastelein komt reeds in de 13de eeuw voor, de stad is eerst in het laatst dier eeuw opgekomen (de Lange v. Wijng.)

[7] De stichting in 1015.

echter onmogelijk het van alle juist aan te wijzen, daar ons de zoo noodige berichten bijna geheel ontbreken. Op dezelfde wijze zijn zij ook in Duitschland, Frankrijk en Engeland opgekomen. Wannéér dit alles in Holland gebeurd is, is evenmin duidelijk; het schijnt echter wel, dat Haarlem, Leiden en Vlaardingen daar de oudste der steden zijn [1]; voor Amsterdam b. v. is het wel waarschijnlijk, dat het in het begin der 12de eeuw is opgekomen, voor Dordrecht, dat het in het begin der 11de [2], voor Schiedam, dat het in het laatst der 12de eeuw ontstond [3]; ook Gouda kan niet veel ouder zijn dan zes eeuwen; Schoonhoven is misschien uit de 13de eeuw. Maar behalve Dordrecht waren dit niet de hoofdplaatsen van een omliggende landstreek; Leiden, Haarlem, Vlaardingen waren veel belangrijker en ook ouder en hun oorsprong moet tot de vroegste Middeleeuwen opklimmen, misschien tot de dagen der Frankische koningen of nog hooger. Met het voorbeeld van Leiden hebben wij voorloopig reeds aangetoond, hoe wij ons de wording dier steden hebben voor te stellen.

Een andere wijze van ontstaan zien wij in Rotterdam, dat door den heer Fruin aan een onderzoek is onderworpen [4]; dáár werden met huizen bebouwde streken, langs dijk en rivier, gedeeltelijk aan bijzondere heeren, gedeeltelijk aan den graaf toebehoorende, langzamerhand bijeengevoegd; zóó zullen dorpen op het platte land en daaruit enkele kleine steden als Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Edam enz. zijn ontstaan. Maar het is dan natuurlijk niet op te geven, wanneer de eerste huizen op die plaatsen zijn gebouwd; wij moeten ook de onmogelijkheid constateeren eener juiste tijdsbepaling voor het ontstaan dier dorpen; dit valt waarschijnlijk samen met de geregelde be-

---

[1] Haralem komt het eerst voor in 960 (Oork. I, 33), Flardinga in denzelfden tijd (Oork. I, 68.)

[2] Het komt het eerst voor in 1064 als Thuredrecht. Oork. I, 87.

[3] Oork. II, 110, 1264 het eerst.

[4] Rott. Historiebladen, Afd. II.

woning van het land, al vóór het begin onzer jaartelling.

Menig dorp was veel ouder dan de latere steden; zeker is dit het geval met Alphen en Voorburg (misschien zal ook te Woerden eene Romeinsche vestiging geweest zijn).

Overigens vindt men in Holland de oude verdeeling in ambachten, die eene treffende overeenkomst bieden met wat men in Gelderland, Drenthe en Overijsel marken noemt. Het komt mij wel waarschijnlijk voor, dat ambachten en grietenijen niet anders zijn dan de Frankische marken; ook bij de Galliërs vond Caesar de »ambacti". Uit die ambachten zijn in de Middeleeuwen weder de ambachtsheerlijkheden ontstaan; oorspronkelijk werden de ambachten namelijk bestuurd door rechters, evenals de markerichters door het volk (?) gekozen; die rechters of schouten werden in de dagen der Frankische koningen niet meer door het volk, maar door den vorst benoemd of door zijn ambtenaar, den graaf; toen deze de landsheerlijke rechten aan zich had getrokken, stelde hij ook in de ambachten zijn schouten aan; de schouten kochten of verwierven [1] op de een of andere wijze van den graaf het recht, dat hunne zonen hen zouden opvolgen en zoo ontstonden de ambachtsheerlijkheden, waar de jurisdictie nog altijd in crimineele zaken aan den graaf bleef; in den loop der 13de en 14de eeuw ontstonden enkele hooge heerlijkheden, wanneer de graaf aan zijne vroegere ambachtsheeren ook de hooge jurisdictie en de landsheerlijke rechten afstond. Zoo verklaar ik mij de ontwikkeling der heerlijkheden uit de oorspronkelijke ambachten, wier hoofdplaatsen de dorpen waren.

Maar keeren wij na deze uitweiding tot de steden terug.

Neemt men nu al of niet aan, dat in sommige steden versterkte burchten de eerste vestiging op die plek waren,

---

[1] Zie b. v. wat in Amstelland gebeurde met de heeren van Amstel (ter Gouw. Amst. I, 13).

de bijzondere ligging der plaats lokte overal verschillende bewoners: zoo waren het te Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht, Enkhuizen, Medemblik, wel voornamelijk visschers en handelaars, die hunne woningen bij elkander bouwden; te Leiden, Haarlem, Delft [1], Vlaardingen, Gouda, Alkmaar waren het — zooals in de 14de eeuw duidelijk blijkt — hoofdzakelijk boeren en enkele kooplieden, die er zich vestigden; de weinige huizen werden spoedig middelpunten van verkeer voor den omtrek en weldra ontstond een grooter dorp, dat door de graven of heeren tot stad werd verheven. Over het geheel zal men zich moeten voorstellen, dat de wijze, waarop Rotterdam ontstond, den gewonen loop der zaken aangeeft. We zullen in een volgend hoofdstuk zien, hoe de dorpen eigenlijke steden werden.

Let men op den ouderdom der steden, d. i. den tijd, wanneer zij het eerst stedelijke vrijheden kregen, dan staat in Holland Dordrecht bovenaan; het bezat zijne stadsrechten reeds onder Dirk VII [2]. Wij zullen zien, dat onder Willem I Leiden moet gevolgd zijn; vervolgens komen Haarlem in 1245, Delft in 1246, Alkmaar in 1254, Gouda in 1272, Schiedam in 1275 [3], Muiden in 1285, Medemblik in 1288, Schoonhoven omstreeks 1280 [4], Beverwijk in 1298, Amsterdam in 1300 of 1301, Schoonhoven en Oudewater in 1322, Vlaardingen in 1326, Rotterdam in 1340, Monnikendam, Edam en Enkhuizen in 1355. Het blijkt dus, dat de 13de en 14de eeuwen de opkomst onzer steden hebben gezien. In 1349 werden bij eene bijeenroeping [5] der goede steden door Willem

---

[1] De legende der stichting van Delft door Govert met den Bult wil ik liever niet als historisch juist beschouwen.

[2] Oorkondenb. I, 133, oppidum Durtricht.

[3] Oork. II, 288.

[4] Oork. II, 415. Zie ook de studie over Schoonhoven's verleden, door Mr. van den Bergh.

[5] Van Mieris.

V uit Holland de volgende opgeroepen: Dordrecht, Geertruidenberg[1], Leiden, Delft, Haarlem, Alkmaar, Amsterdam en Oudewater; de overige waren van minder belang, terwijl Gouda en Schoonhoven aan den heer van Beaumont toebehoorden en dus door dezen werden vertegenwoordigd bij de beraadslagingen over de belangrijke zaak van het verdrag met Margaretha.

---

[1] Deze stad, die oorspronkelijk bij Brabant behoorde, verkreeg reeds in 1213 stedelijke rechten en moest dus eigenlijk na Dort als de oudste stad in het latere Hollandsche gebied beschouwd worden.

HOOFDSTUK II.

OUDSTE PRIVILEGIËN DER STEDEN.

Nu wij zoo Leiden's ontstaan tot het midden der 13de eeuw hebben nagegaan en getracht ons daarvan een duidelijk beeld te vormen, ligt het voor de hand, dat wij onderzoeken, hoe Leiden en de overige steden van *dorp*, *stad* geworden zijn. Het oudste privilegie, dat Leiden kan aanwijzen, is van 19 December 1266; [1] dit privilegie zullen wij nauwkeurig onderzoeken en het daartoe in zijn geheel vertalen.

»*Ik, Floris, graaf van Holland, verwittig allen, die dezen brief zullen lezen, dat ik mijne geliefde en trouwe stedelingen in Leiden, houders van dezen brief, in mijne bijzondere bescherming neem, terwijl ik vernieuw en erken de oude voorrechten, hun door mijne voorvaderen toegestaan en daarbij uit vrijen wil — zooals het behoort — wegens door hen bewezen diensten eenige bijzondere* [2] *rechten voeg met goedkeuring van den raad mijner edelen en van mijn hofgezin. Dit zijn dan de voorwaarden van de hun toegestane vrijheden, welke vollediger worden beschreven in de onderstaande artikelen.*"

Reeds de datum [3] van het privilegie doet ons zien, bij

---

[1] Oorkond. II, 151 (het stuk is in het Latijn). Privilegieboek A, fol. 21.

[2] Speciales aliquas.

[3] Prof. Fruin (Gids 1873, p. 125) nam aan, dat Floris in Leiden zijne residentie had tot in het laatst van 1266 en toen bij zijn vertrek naar den

welke gelegenheid het aan Leiden is geschonken. Op 8 Juli 1266 komt Floris het eerst als graaf voor; kort voor dien tijd is hij meerderjarig geworden en heeft de regeering aanvaard. Nu is het zeker, dat wij niet mogen aannemen, dat in dezen tijd alles in dezelfde orde en op dezelfde wijze zal hebben plaats gehad, als in lateren tijd: maar het is zeer waarschijnlijk, dat nà de huldiging de vorst in die dagen de oude vrijheden bevestigde. Van het doen van een eed aan zijne orderdanen — wat later 's vorsten eerste daad was — kon, mijns inziens, oen nog geen sprake zijn. De bevestiging der voorrechten werd door den vorst *uit vrijen wil*, zonder eenige verplichting, geschonken en dit verklaart Floris er uitdrukkelijk bij.

Dat bevestigen der oude vrijheden heeft nu hier plaats en de woorden, waarmede het gedaan wordt, laten geen twijfel over, of dit wel de eerste bevestiging door Floris geweest zou zijn; evenmin kan men aannemen, dat er vroeger door hem reeds nieuwe vrijheden waren verleend. Geen gelegenheid is daartoe geschikter dan de huldiging en om die reden hebben wij haar ongeveer gelijktijdig met het toestaan van het privilegie laten geschieden. Het is natuurlijk niet noodig, dat de nieuwe vrijheden dadelijk in de stad zelve worden toegekend, waarom dan ook Floris ze wel teekent te Teylingen en niet te Leiden, waar de huldiging moest plaats hebben. [1]

Floris spreekt in het oorspronkelijke stuk van zijne

Haag dezen voorrechtsbrief aan de stad schonk. Maar er bestaat geen bewijs voor de geboorte van Floris te Leiden noch voor zijn verblijf te Leiden in het begin zijner regeering: wel schijnt hij veel op Teylingen geweest te zijn, daar telkens charters op dat slot geteekend zijn: op 20 Aug. 1266, 19 Dec. 1266 en 24 Dec. 1266. Dat hij toen en ook later dikwijls aldaar is, staat in verband met zijne nauwe vriendschap voor Dirk van Teylingen, die hem dikwijls ter zijde stond. Juist de laatste datum (24 Dec.), in verband met den datum van het privilegie — 19 Dec. — doet mij overhellen tot het gevoelen, dat dit slot in het begin zijner regeering de verblijfplaats van den Vorst was.

[1] Het teekenen der privilegiën had gewoonlijk niet dadelijk plaats: bij de huldiging werd in algemeene termen de inhoud van het toe te kennen privilegie bepaald. De steden zelven zullen dan wel de meer uitvoerige bewerking

»progenitores", wat niet anders kan beteekenen dan *voorvaderen* (*predecessores*) en dus slaat op Willem II, Floris IV en Willem I, daar anders het meervoud *progenitores* alleen van den grootvader zou zijn gebruikt. Men kan derhalve aannemen, dat Leiden reeds stedelijke rechten bezat vóór 1222, toen Willem I stierf, en dus na Geertruidenberg, dat reeds in 1213 die rechten ontving, en Dordrecht, dat omstreeks 1200 stadsrechten had, een der eerste der eigenlijke *steden* in Holland was. [1]

Welke onder de volgende voorrechten er nu door Floris zijn bijgevoegd, is uit den inhoud der bepalingen wel af te leiden; uit Floris' woorden, dat hij er »eenige speciale rechten" bij zal voegen, blijkt, dat de voornaamste reeds onder de vroegere vorsten waren gegeven.

Laat ons nu den aanhef van het stuk verlaten en overgaan tot de artikelen van het privilegie zelf.

1°. *De burgers van Leiden zullen geen belastingen, schoten of lasten, onder welken naam zij ook geheven worden, aan mij of aan iemand anders opbrengen, behalve de belasting, die men om de twee jaar opbrengt en die »bottinge" genoemd wordt; niet hooger mag zij zijn dan drie pond vijf schellingen.*

Vrijstelling van schot en lot en van heerendiensten, was het eerste voorrecht, waardoor men de poorters eener stad uit hun vroegeren toestand van schotboortigen ophief: dit is dus het belangrijkste voorrecht geweest bij het ontstaan der steden. Bij niemand is dit zoo duidelijk aangewezen als bij

---

op zich genomen hebben: vandaar het stelsellooze naast elkander plaatsen der meest uiteenloopende onderwerpen in al dergelijke brieven, hetgeen de ongeoefende hand van een stadsklerk verraadt. Het formuleeren nam natuurlijk eenigen tijd weg, waarom de datum van het privilegie dikwijls van dien der huldiging vrij wat kon verschillen. Ook Amsterdam kreeg stadsrechten van Gwy van Henegouwen bij diens huldiging als heer der stad (ter Gouw, Amst. I, 187).

[1] Zie pag. 21.

Philips van Leiden in zijn boek, De cura rei publicae, uit welk werk Kluit, (Holl. Staatsr. IV. p. 111) het bovenstaande bewijst.

Hieruit is af te leiden, dat dit voorrecht — ook het eerst genoemd — wel het oudste van allen zal zijn geweest; het maakte de bewoners van *homines* tot *liberi oppidani* of *burgenses*. Dort [1] gaf zoo 60, Haarlem [2] 20, Delft [3] 50, Rotterdam 20 pond 's jaars, terwijl elders de som telkens bij minnelijke schikking werd bepaald. Uit deze woorden blijkt verder, dat het vrije Leiden voortaan geen cijns opbracht aan den burggraaf; of het dit vroeger deed, is niet bekend, maar juist uit het noemen van dien *ander*, zou men het wel kunnen vermoeden.

De botting werd nog in de 14de eeuw door Leiden betaald in het onevene jaar. Leiden gaf onder Willem III daarin 40 schellingen = 2 pond [4]; ja, in 1583 werd zij eerst door de stad afgekocht, terwijl Dort nog in de 18de eeuw de 60 pond aan de provincie opbracht. De juiste aard dezer belasting is niet bekend: men weet alleen, dat zij in Rijnland om het jaar, in Kennemerland om de twee jaar, in Waterland tweemaal in de 7 jaar werd betaald. [5]

2°. *Als ik, door den keizer opgeroepen, mij naar zijn hof begeef: als ik, mijn zoon of mijn broeder den ridderslag ontvang; als ik, mijn zoon of mijn broeder in het huwelijk treed; als wij onze dochter of zuster uithuwen; in ieder van die gevallen zullen zij mij* 10 *pond Hollandsch moeten betalen.*

Dit was de gewone wijze, waarop de landsheeren zich bij die gebeurtenissen geld verschaften en niet alleen de Hol-

---

[1] Oorkondenb. [2] Ibid.

[3] Soutendam, Keuren en Ordonn. p. 241, dit is eene andere editie dan die van het Oorkondenboek; hij gebruikte het authentieke stuk, dat te Delft voorhanden was.

[4] Graf. rek. Ed. Hamaker I, p. 162.

Kluit stelt botting gelijk aan schot, maar in de plaats, waarop hij zich beroept, is het blijkbaar eene andere belasting. Holl. Staatsreg IV, p. 109. Zie ook op pag. 101 van dat werk.

[5] Oork. II, 301, 339, 816.

landsche graven stelden deze voorwaarden, het was algemeen gewoonte.

Later worden de gevallen, waarin een vorst zulk een bijdrage van zijne onderdanen kan eischen, vermeerderd. Naast de reis naar den keizer komt die naar den paus; verder, als de huldiging plaats heeft, als de graaf gevangen genomen is in den strijd, bij het toekennen van nieuwe voorrechten enz. [1]

Het hiervoor verschuldigde werd niet altijd even grif betaald, zoodat b. v. in 1323 de Kennemers weigerden te betalen aan Willem III, wiens drie dochters dan ook kort na elkander huwden, hetgeen voor de landzaten nog al bezwarend was.

De overige steden betaalden ongeveer dezelfde sommen, maar soms veel meer, b. v. Haarlem 20 pond bij hofvaart, 15 bij huwelijk; Delft 10 pond bij hofvaart, 15 bij huwelijk, Rotterdam 20 pond in beide gevallen.

3°. *Bij een oorlog of veldtocht, wanneer het geheele land ten strijde trekt, zullen zij optrekken met 25 mannen op kosten der stad, totdat zij bij mij gekomen zijn in mijn leger: zoodra zij daar aankomen, zullen zij, zoolang de oorlog duurt, op mijne kosten leven en 's nachts de wacht houden rondom mijne tent.*

De levering van manschappen was voor alle steden verschillend.

Dordrecht was van die levering niet vrijgesteld, maar gaf daarvoor eene volle kogge met gewapenden; Haarlem gaf 64, Delft 40, Rotterdam 25 man. Zooals uit het voorgaande blijkt, hadden de Leidenaars het voorrecht, als lijfwacht van den graaf te mogen dienen; dit schijnt mij toe een gevolg te zijn van de nauwe betrekking, waarin hunne stad altijd tot den graaf had gestaan, die er een eigen slot had. De graven hielden dan ook te Leiden dikwijls hun verblijf, daar vele charters

---

[1] J. Matthijssen, Rechtsboek, pag. 29.

aldaar geteekend zijn: men wil zelfs beweren, dat Willem II en Floris V geboren zijn in het grafelijk slot, dat bij de Pieterskerk lag, maar hiervoor bestaat geen bewijs [1].

4⁰. *Het is hun geoorloofd door mijn geheele graafschap Holland en Zeeland zonder betaling van tol vrij heen en weder te trekken bij al hunne handelsreizen.*

Dit voorrecht werd aan vele steden toegekend en was voor een handelsstad van groot belang: gewoonlijk was het dan ook, evenals de vorige, een der eerste rechten, die een stad verkreeg b. v. Haarlem in 1245, Delft in 1246; Dordrecht had reeds onder Willem I dergelijke vrijheden. [2] Leiden had dit recht onder Floris IV gekregen, zooals blijkt uit een stuk van 1290, waarbij Floris V al zijnen tolbeambten herinnerde, dat zij Leiden's burgers moesten laten varen met hetzelfde recht »alsi plaghen te varne bi ons vaders tiden ende bi ons vaders vaders tiden." [3]

Vooral Floris V schonk veel van die tolvrijheden in zijne landen, ook aan buitenlandsche steden, zooals Grave, zoodat het landvolk benevens de vreemdelingen voornamelijk de grafelijke tollen betaalden.

De tolvrijheid kwam echter slechts aan vrijen toe, en hiervan werd soms misbruik gemaakt: in 1305 werd door de edelen en steden van Holland bezworen, dat ieder, die zijn vrijheid niet kon bewijzen, voortaan tollen- en havengelden zou moeten betalen. Vele schotboortigen hadden nl. getracht de tollen te ontduiken door zich voor vrijen uit te geven.

5⁰. *Al wie, vermaand door 's graven bode of door den schout des burggraven, in tegenwoordigheid der gezworenen vrede*

---

[1] Zie pag. 24.

[2] Schoonhoven in 1289, Gorinchem dadelijk na de bevrijding van de heerschappij der Arkels, Amsterdam spoedig na het verjagen der heeren van Amstel.

[3] Orig. charter der stad.

weigert te geven, zal 10 *pond boete betalen, als hij door twee der acht gezworenen veroordeeld wordt.*

Door 's graven bode (per nuntium comitis) heeft betrekking op den bode van den baljuw, die als vertegenwoordiger des graven in Rijnland de hooge rechtsmacht uitoefende. De lagere rechtsmacht kwam, zooals wij later zien zullen, den burggraaf toe, die vertegenwoordigd werd door den schout.[1] De schout had naast zich 8 schepenen (gezworenen, jurati.)

De aanstelling van afzonderlijke schepenen was een maatregel, waardoor eene stad onttrokken werd aan de rechtsmacht van het distrikt, waarin zij lag: in Rijnland namelijk werd tot in de 16de eeuw recht gesproken op de oude wijze door azing en geburen, die reeds in de 13de eeuw in Leiden verdwenen. Ook dit is dus wel een der eerste voorrechten der stad geweest.

De rechtspraak met azing en geburen was lang niet zoo geregeld, vooral niet dáár, waar het aantal der geburen, die als stemhebbende rechters konden optreden,[2] onbepaald was; het kwam er dan dikwijls slechts op aan, zooals Heda ergens zegt, welke partij de meeste geburen bij elkâr kon brengen, en zoo de meerderheid op zijne hand krijgen. Ook Phil. à Leydis strijdt er tegen, omdat die rechters zoo weinig rechtskennis hadden. Over het geheel werd echter aangenomen, dat in alle zaken, waarvoor de stad geen bijzondere privilegiën had ontvangen, het gemeene landsrecht besliste, zooals ook in het vervolg blijken zal.

6°. Hier volgen verscheiden bepalingen, die van den aard der toenmalige maatschappij en van de ruwheid der zeden een merkwaardig getuigenis afleggen.[3]

---

[1] Judex castellani, staat er in het oorspronkelijke stuk.

[2] Zij vormden eene kring (corona) om den schout.

[3] Het schijnt mij toe, dat dit de bepalingen waren (speciales aliquas), die Floris bij de oude voorrechten heeft gevoegd: het noemen van den heer van Teylingen op deze plaats versterkt mij in mijne opvatting, terwijl bij verschillende vorige punten aangewezen is, dat deze reeds vroeger hadden gegolden.

Wie een ander bij de haren trekt, beloopt, als dit hem voor twee schepenen wordt bewezen, eene boete van 10 pond. Wie een ander met een knots of stok slaat, wordt gestraft met eene boete van 10 pond en zal den beleedigde schadeloosstelling geven volgens vonnis van schepenen, en indien misschien bij deze geene eenstemmigheid heerscht, zal die schadeloosstelling door vijf van de acht worden bepaald. Indien echter tusschen de schepenen zooveel verschil van gevoelen bestaat, dat zij het volstrekt niet eens kunnen worden, zal den beleedigde schadeloosstelling worden gegeven volgens vonnis van den graaf zelven.[1] *Wie een ander een wond toebrengt, die »matewonde" genoemd wordt, zal gestraft worden met verlies van de hand,*[2] *wanneer hij op heeterdaad wordt betrapt; zoo niet, dan betaalt hij 2 pond en 2 schellingen boete en hij zal den beleedigde eene schadeloosstelling geven van 20 schellingen of zich voor den rechter zuiveren door een plechtigen eed*[3]*; als evenwel de wond grooter is dan matewonde, zal hij eene boete betalen, naar de grootte der wonde.*[4] *Wie een ander een vinger afslaat, moet gestraft worden met eene boete van 2 pond 2 schellingen: als hij echter een vreemdeling is, zal hij boeten volgens het gemeene recht* (d. i. volgens het recht van Rijnland). *Een stedeling, die in de stad vecht, zal niet tegen zijn wil buiten de stad voor den rechter gebracht worden;*[5] *ook zal hij in de stad niet tegen zijn wil worden gevangen gezet, als*

---

[1] Dan is dus de graaf de negende schepen.

[2] Dit is het eenige voorbeeld van lijfstraf in het privilegie; dat die straffen nog zeer in zwang waren, blijkt uit dat van Haarlem van 1245: grassator si per scabinos fuerit convictus, caput pro capite, oculum pro oculo et simile membrum pro simili membro de proprio corpore tenebitur amittere". Ook te Delft was dit zoo: te Dort werd het feit ook strenger gestraft.

[3] v. M. leest *„onskoude"* wat volkomen met den zin strookt, volgens den ouden rechtsregel, dat men niemand tegen zijn eed veroordeelt.

[4] Om de grootte der wonde te bepalen had men een bepaalde maat, die de schepenen bij den gewonde aanlegden (J. Matthijssen pag. 92). Dit heette hier „matewonde", te Amsterdam „coerwonde" (ter Gouw I, 196).

[5] Het latere jus de non evocando.

hij daar een eigendom bezit, waarmede hij den beleedigde schadeloosstelling kan geven en den graaf boete betalen: ook niet, indien hij een behoorlijke borg kan stellen voor de verschuldigde som. Wie een ander een hand, voet of arm afslaat of een oog uitkrabt, zal gestraft worden met 10 *pond boete en* ik *zal den beleedigde hierbij recht verschaffen door tusschenkomst van* mijne *rechtbank.* [1]

Als de acht gezworenen, wegens hun rechtspraak of wegens een rechtvaardig vonnis zich eenige vijandschap op den hals halen, zullen wij, de burggraaf en ik, hen beschermen, terwijl de heer van Teylingen ons daarin getrouwelijk zal helpen.

Het schijnt dus, dat de veiligheid der schepenen te Leiden nog niet verzekerd was en het recht nog niet geheel door het volk werd overgelaten.

Hierop hebben ook bepalingen in de Haarlemsche en andere privilegiën betrekking, zooals »niemand mag in tegenwoordigheid van schepenen komen, tenzij hij door hen is geroepen enz." enz.

Overigens mag men wel aannemen, dat het recht om schepenen te hebben ongeveer met het erkennen van het dorp als stad samenviel: uit het feit, dat nergens in het privilegie (en dus ook niet in een der vroegere) van de wijze van benoeming der schepenen wordt gesproken, zou ik willen afleiden, dat het recht om ze te benoemen reeds vóór Willem I aan Leiden was toegekend, wat zich ook laat vereenigen met de verhouding der stad tot het ambacht Soeterwoude (waarvan later).

De burggraaf of »castellanus" is hier den graaf ondergeschikt; want de graaf beschouwt hem in de boven aangehaalde woorden als zijn dienaar, terwijl daarentegen de heer van Teylingen geheel vrijwillig zijn dienst verleent.

Maar zien wij verder:

Al wie den huisvrede schendt, door iemands huis met geweld binnen te treden, zal gestraft worden met vijf pond boete.

---

[1] Dit behoort dus voor den baljuw des graven.

Voorts zal niemand, van welken stand hij ook zij, vooral niet een schotboortige, de stad mogen betreden om daar een huis te bouwen en de stadsvrijheid te genieten, voordat hij eerst de uitdrukkelijke toestemming van mij of mijn baljuw en van de acht schepenen verkregen heeft.

Het was voor den graaf natuurlijk van zeer veel belang, dat het aantal der schotbetalenden niet werd verminderd; alleen de niet-edelen waren tot betaling van schot verplicht. Hij, die hiervan vrij wilde zijn, moest »edeltuig doen", d. i. bewijzen, dat hij vrij was. Nu kon men in lateren tijd gemakkelijker poorter worden en het aantal der poorters vermeerderde derhalve zeer sterk: deze kochten en verwierven allerlei landerijen in den omtrek en weigerden nu het schot, waarvoor die landen oorspronkelijk in de schotboeken (chartae tributi) waren opgeschreven, verder te betalen, daar zij poorters en derhalve vrij van schot waren. Lijfeigenen kochten zich vrij en verkregen zoo onbetwist eigendom op den grond.

Hiertegen werden weldra middelen gevonden. In 1284 verklaart reeds Floris V, dat »alle huysluyden, die lant hebben binnen den ambacht van Hazerstwoude ende buten dien voirscr. ambacht wonen, scot ende bede met him (de buren van H.) sellen ghelden van horen lande acker acker ghelyc." [1] Dit slaat duidelijk op de bewoners van Leiden. Jan I bepaalde zelfs in 1300, dat onschotbaar land, zoodra een schotbare het koopt, ook schotbaar wordt. [2]

Herhaaldelijk gaf deze bepaling aanleiding tot twist tusschen Leiden en de boeren van Hazerswoude, die natuurlijk weinig ingenomen waren met het vrij worden van schotbaar land, daar het schot van het ambacht niet verminderde en zij dus persoonlijk telkens meer moesten bijdragen in de belasting aan den graaf. In 1367 bepaalde Albrecht dan ook weder, dat »lant, dat scot-

[1] Oorkondenb. II, 527.

[2] v. M. II, 10. Ook in andere steden vindt men dergelijke beperkingen: te Delft b. v. mocht geen poorter schotbaar land koopen.

bair was, doe die brieven waren gegeven, scotbair bliven sal": de poorters van Leiden moesten anders voor Paaschavond bewijzen, dat hun land niet schotbaar was; voor kerkgeld, voor schoutgeld en voor datgene, wat zij bij het schotzetten verteerden, mochten de boeren den Leidenaars niets rekenen. [1] In 1384 eindelijk werd de zaak — naar men meende — voor goed tot een einde gebracht. De graaf stelde toen vast, dat de schotzetters [2] ieder jaar zouden worden benoemd, dat het tijdstip hunner benoeming in de kerk zou worden bekend gemaakt; op een Zondag moest ook het schotzetten worden afgekondigd en ieder mocht daarbij tegenwoordig zijn; wie tot schotzetter benoemd werd, mocht dat ambt niet weigeren; binnen het ambacht mochten de schotzetters geen kosten rekenen, daarbuiten kregen twee man dagelijks ieder 5 groot; zij moesten ieder jaar rekening en verantwoording doen in het openbaar, in de kerk: als dit plaats had, moest men aan het gerecht te Leiden bericht doen toekomen, opdat dan de stad afgevaardigden kon zenden »over die rekenynghe"; Hazerswoude moest aan Leiden terugbetalen, wat ten onrechte aan Leidsche poorters was ontnomen.

Nog in 1640 beslistte het Hof van Holland dezelfde zaak volgens het oude privilegie van Floris V. [3] Maar de klachten der dorpen verminderden niet, en tegen het einde der 14de eeuw ziet men Albrecht dikwijls de riemtalen der dorpen verminderen, omdat de landbewoners in grooten getale naar de steden waren verhuisd.

Te Leiden mocht dus geen onvrije de stad als poorter gaan bewonen: de rechten van andere steden gaan in dat opzicht veel verder. Zoo verkreeg Dordrecht het recht, dat een onvrije, nadat hij jaar en dag rustig, onaangesproken binnen

---

[1] v. M. III. 206.

[2] Zie over schot en lot: Kluit, Holl. Staatsr. IV, 79—115. Fruin, Rott. Historiebl. Afd. II, over de oudste oorkonden van Rotterdam.

[3] S. van Leeuwen, Rijnl. p. 175.

die stad had gewoond, vrij en poorter zou zijn. Te Haarlem en Monnikendam was de termijn 40 dagen,[1] te Delft na jaar en dag enz.

Uit deze paragraaf blijkt tevens, dat de graaf het vergrooten der stedelijke macht niet geheel buiten hemzelven om wilde toestaan; zijn vertegenwoordiger, de baljuw, zou hierop toezicht houden. Nog een ander stuk van Floris V[2] bepaalt in 1274, dat voor poortrecht 40 schellingen worden betaald, half aan den burggraaf, half aan de schepenen. In de plaats van den baljuw is hier dus de burggraaf getreden, die ook zijne toestemming voor de opneming moet geven; het was een voorrecht, waardoor de stad nog meer werd losgemaakt van Rijnland.

De burggraaf ontving op 24 Dec. van ditzelfde jaar nog het voorrecht, dat hij de twisten der vreemdelingen binnen de vrijheid van Leiden mocht berechten. Zij zullen bij twist 10 pond verbeuren en, als het edelen zijn, moet hij ze met behulp van twee edelen *uit zijn distrikt* oordeelen: zijn het schotboortigen, dan moet 's burggraven schout ze oordeelen met behulp van twee schotbaren uit zijn ambacht, buiten de stad wonende; de graaf verbindt zich verder om nooit het $^1/_3$ van de boete, dat den burggraaf toekomt, aan misdadigers kwijt te schelden. Ook dit wordt dus den baljuw ontnomen.

8°. *Al wie een ander schandelijk belastert, beloopt eene boete van 2 schellingen en zal aan den beleedigde eene schadeloosstelling van 2 schellingen geven.*

9°. *Indien een burger zich aan moord, roof, diefstal of eenige andere misdaad van dien aard schuldig heeft gemaakt, zal hij volgens den aard van het misdrijf, indien twee schepenen daarvan het bewijs leveren of de schuldige op heeterdaad be-*

---

[1] Kluit, Holl. Staatsr. IV, p. 118. De graaf lette ook in de andere steden op het opnemen van nieuwe poorters en hield dit overal in zijn hand.

[2] Oork. II, 285.

trapt wordt, met den dood gestraft worden; kan men het bewijs niet leveren, dan zal de aangeklaagde een eed van onschuld mogen afleggen, maar nooit mag hij ten kamp worden gedaagd.

Dus òf veroordeeling òf een zuiveringseed, en geen gerechtelijk tweegevecht meer; toch blijkt de laatste gewoonte, voor Rijnland ten minste, nog niet geheel te zijn afgeschaft, want in de volgende eeuw wordt 's graven »kemp" nog dikwijls aldaar vermeld [1]. De meeste der overige steden verkregen al spoedig hetzelfde voorrecht.

10°. *Als een van de schepenen blijkt onnut voor de stad te zijn, zal hij zonder verwijl worden afgezet en een ander, die voor de stad dienstiger is, in zijne plaats worden aangesteld.*

De schepenen werden door den graaf benoemd; hoe lang zij in hun ambt bleven, is niet bekend, maar in overeenstemming met den toestand in Vlaanderen, terwijl hier van geen aftreding gerept wordt, kan men aannemen, dat zij in dezen tijd nog wel voor hun leven zijn benoemd. Dezelfde rechten omtrent »onnutte" schepenen, hadden ook de Vlaamsche en alle Hollandsche steden.

11°. *Al wat door de acht schepenen en den schout tot nut en voordeel der stad besloten en vastgesteld wordt, moet door alle burgers in acht genomen worden.*

Dit artikel bevat dus het recht, om eigen keuren te maken ten opzichte van stadszaken, een recht, waarvan schout en

---

[1] B. v. in de grafelijke rekening (bij Hamaker) van 1383—34: „voirt van 's hangemans cost Claes van After doe Ghise Mole den camp vacht van cost en loen....... 13 sch.; van den crite te delven doe Ghise Mole den camp vacht 16 sch." Onder de ontvangst te Nieuwkoop „van Ghisen Molen goede doe hi den camp vacht....... 10 ℔ 5 sch."

In eene andere ms. rekening van Willem v. Naaldwijk (1367 tot 1368), op het Rijksarchief, vindt men onder de beambten van Rijnland ook twee kempen.

In 1322 schenkt de graaf aan Gerard Alewijnsz. „onse crythoeve" te Leiden „behoudens datmer campe in vechten sal, alsmen tesen tijdt toe ghedaen heeft" (v. M. II, 297).

Eene baljuwrekening van Rijnland van 1381 (ms. Rijksarchief) noemt „'s graven welgheboren camp."

schepenen dan ook dikwijls gebruik maakten, zooals wij later zullen zien. Aan de meeste steden gaf de graaf dit privilegie slechts tijdelijk, b. v. aan Haarlem voor een half of heel jaar, aan Amsterdam voor een geheel jaar; altijd echter onder voorbehoud van 's graven rechten. Later werd dikwijls bepaald, dat de regeering de keuren niet mocht invoeren, dan nadat de graaf ze had goedgekeurd, zooals b. v. Willem III voor Dordrecht vaststelde [1].

12°. *Bovendien, daar het patronaatrecht over de kerk te Leiden aan mij toekomt, beloof ik aan de gezegde burgers ter goeder trouw, dat — wanneer Gerard* [2], *de tegenwoordige pastoor dier kerk, vertrekt of sterft — ik twee priesters voor die kerk zal voorstellen, die als ware herders de opbrengsten gelijkelijk zullen deelen en ter eere Gods en tot heil der zielen tevens de geheele parochie zullen besturen.*

Twee jaren later schonk Floris dit patronaatrecht aan de Duitsche heeren te Utrecht, die reeds in 1241 van Willem II hetzelfde recht in Valkenburg en Maasland hadden gekregen. Die van Leiden beriepen zich hiertegenover op hun privilegie en daaruit ontstond een strijd, die lang duurde; in 1306 en 1315 bevestigde Willem III nog eens het privilegie der stad. Op den duur hebben echter de Duitsche heeren het recht behouden.

13°. *Bovendien, wanneer de voornoemde vrijheden door mijn erfgenaam en latere opvolgers in het graafschap Holland moeten hernieuwd worden, zal de aanhechting van het zegel des heeren aan de burgers een geheel vat wijn kosten.*

Het handvest werd dus als een gewoon leen behandeld;

---

[1] v. M. IV, p. 404, 549, 599.

[2] Genoemde Gerard van Leiden was nog in 1289 's graven klerk. Hij was toen kanunnik van St. Marie te Utrecht en vermaakte bij testament goederen onder Rijswijk aan de abdij van Rijnsburg. De graaf noemt hem „dilectus clericus noster." Zijn zonen heeten daar Dirk en Gerard, zijne dochter Agatha; een andere zoon, Johannes, zou geestelijke zijn in de door Gerard gestichte kapel van Steenvoorde.

men heeft dan ook soms de stedelijke vrijheden samen als een grafelijk leen beschouwd en dus de vereeniging der burgers als *vasal* van den graaf.

Het stuk eindigt met de onderteekening door vele der voornaamste edelen, waaronder Willem van Egmond optreedt voor den kastelein van Leiden, zijn schoonzoon; Hendrik van Kuyk blijkt dus gehuwd te zijn met eene dochter van dezen Egmonder.

Gedaan te Teylingen, Zondag na St. Lucie.

Dit privilegie van Leiden werd in 1272 ook aan Gouda geschonken, terwijl daar werd bepaald, dat die van Gouda, in twijfelachtige gevallen, hun recht moesten halen te Leiden [1].

Evenals in de overige provinciën [2], kan men ook in Holland enkele steden aanwijzen, wier recht het moederrecht was van dat van andere in den omtrek. Zoo had men in Zuid-Holland de stad Dordrecht, waartoe Schoonhoven in dezelfde verhouding stond, als Gouda tot Leiden; Dordrecht was ook sedert 1416 de zetel van de vierschaar in Zuid-Holland, zoodat men die stad als de hoofdstad van de landstreek begon te beschouwen. Zoo kreeg 's Gravesande het recht van Delft, terwijl bij Leiden niet alleen Gouda, maar ook de steden Muiden, Naarden en Weesp, benevens de Gooische dorpen, hnn recht moesten halen. Al de Noordhollandsche steden genoten ongeveer gelijke rechten, evenals die van Zuid-Holland eene samenhangende groep vormden; zoo was het Haarlemsche recht het moederrecht voor Alkmaar, Medemblik, Monnikendam, Beverwijk, Edam, Enkhuizen, Hoorn, Broek, Tessel. Men kan aannemen, dat de verschillende stedelijke rechten niet anders waren dan territoriale rechten van Zuid-Holland, Noord-Holland, Kennemerland, naar de behoeften der steden ingericht, en dat b. v. het Leidsche recht uit dat van Rijnland moet verklaard worden.

---

[1] Oorkondenb. II, 217.

[2] Van Hall, Stedelijke handvesten, N. Bijdr. 1851. p. 553. Pijnacker Hordijk, Rechtsbronnen van Zutphen, Inleiding. Telting, Oudfriesch stadrecht.

Het voorbeeld van Amsterdam wijst ook op deze omstandigheid: toen het bij het bisdom behoorde, moest het in belangrijke gevallen te Utrecht vonnis halen; nadat de stad bij Holland was gevoegd, kwam Haarlem voor Utrecht in de plaats.

Na den dood van Floris V vinden wij van Leiden opgeteekend, dat het met Jan I en de overige Hollandsche steden den moord, op den graaf gepleegd, zou wreken. Het schijnt verder, dat onder den eersten Henegouwschen graaf moeielijkheden in de stad ontstonden; ten minste op 11 Nov. 1300 verklaren [1] gravin Philippa, Gwy van Henegouwen en Jan, 's graven oudste zoon, dat zij de vroegere rechten der stad bevestigen en beloven vóór Midwinter de beschuldigden, die zij in waarheid misdadig vinden, te zullen oordeelen: de graaf zou dit later bevestigen, daar hij op dat oogenblik nog in Henegouwen was: wat die gevangenen misdreven hadden, is duister; de onrust gedurende de regeering van graaf Jan I zal ook te Leiden gevoeld zijn.

Duidelijker is een brief, waarin Willem III op de boven beschreven wijze na de huldiging de handvesten erkent: het vermoeden ligt hierbij voor de hand, dat er wel eens met die handvesten vreemde zaken gebeurden, ten minste de graaf voegt er de clausule bij, dat hij de voorrechten zal erkennen »also verre alsi betoghen moghen." [2] Het bleek dan ook twee jaren later noodig te zijn, de handvesten op nieuw op te schrijven, ten einde alle vervalsching te voorkomen; de graaf verklaart in het toen uitgegeven stuk, dat sommige handvesten waren opgeheven, daar zij »nyet oirbairlic (nuttig) en waren."

De overblijvende behelsden het volgende. De eerste vijf privilegiën van 1266 worden in hun vollen omvang gehandhaafd;

---

[1] v. M. II, 17.

[2] Bij v. Mieris. Dit werd langzamerhand de gewone formule bij het bevestigen van voorrechten.

ook de eerste twee strafrechterlijke bepalingen worden overgenomen: wat de derde betreft, bij staking der stemmen in het college van schepenen zal beslist worden door 's graven raad *en den burggraaf* (wiens macht dus weder vergroot is.) De bepaling omtrent *matewonde* met haar straf van *verlies van de hand* wordt weggelaten: de beschaving gaat blijkbaar reeds vooruit.

De bepalingen van »de stedeling, die in de stad vecht" tot »ik en de burggraaf zullen hen beschermen", blijven behouden. De heer van Teylingen wordt evenwel niet meer te hulp geroepen, wat natuurlijk is, daar hij in 1266 slechts optrad als vriend van Floris V en bij een lateren graaf die plaats niet bekleedde.

Wie voortaan poorter wil worden, heeft de toestemming des graven niet meer noodig, maar betaalt aan burggraaf en schepenen ieder 20 schellingen, zoodat de te betalen som dezelfde blijft. Als iemand poorter geworden is, behoeft hij geen schot meer te geven van land of goed buiten de stad; tegen deze bepaling beriepen zich die van Hazerswoude op Floris' brief van 1284, en werden dus hier door Willem III niet in het gelijk gesteld, wat ons nog al moet verwonderen van den beschermer der boeren.

Als een vreemdeling binnen Leiden een poorter aanvalt en twee schepenen of andere vrije mannen hiervan getuigen zijn, mag men den aangevallene helpen in de verdediging.

De overige bepalingen van de handvest van 1266 blijven bestaan.

De volgende worden er nog bijgevoegd: vooreerst, een poorter van L. wordt alleen door schepenen gevonnisd; hij wordt dus bij deze bepaling geheel aan de rechtsmacht van den baljuw onttrokken, die in de handvest van 1266 nog hier en daar kon optreden. Hierdoor wordt Leiden met andere steden gelijkgesteld, die dit recht reeds lang bezaten, zooals Haarlem, Dordrecht en Middelburg.

Het is hier misschien de plaats om te doen opmerken, dat Leiden's stedelijke rechten zich eerst langzamerhand hebben ontwikkeld, terwijl die der overige steden meer in eens zijn toegekend [1]. Wanneer men verder de rechten van de andere steden met die van Leiden vergelijkt, zal men ook dikwijls kunnen opmerken, dat de eerste veel meer in bijzonderheden treden omtrent het strafrecht; het komt mij voor, dat dit veroorzaakt wordt, doordat te Leiden een burggraaf bestond, wien een deel der rechterlijke macht was afgestaan.

Eene laatste bepaling stelt nog het geval, dat een poorter schuldeischer is van iemand uit het baljuwschap van Rijnland; dan moet de ambachtsheer of diens schout den poorter zijn geld »inpanden" of hem het geld verschaffen, voor zoover twee schepenen van Leiden de schuld erkennen. Kan men zijn recht niet voor schepenen bewijzen, dan moeten toch de gelden of panden aan den schuldeischer overgegeven worden »over dwersnacht (na één nacht) na siere vermanynghe." Wanneer de schuld niet betaald wordt, dan moet de baljuw den schuldenaar vatten, als hij zich in Leiden vertoont. Hetzelfde recht heeft ook ieder inwoner van Rijnland tegenover Leidsche poorters.

Deze voorrechten werden in 1315 nogmaals door den graaf bevestigd ten overstaan van vele edelen; in 1338 ten derden male, telkens misschien na eene bede. Hetzelfde deed in 1346 Margaretha en in 1351 Willem V.

In 1355 had eene plechtige vernieuwing der privilegiën plaats. Margaretha had ook aan Leiden, evenals aan andere steden, allerlei voorrechten geschonken, in de hoop daardoor meer ondersteuning van hen te zullen verkrijgen tegenover haar zoon; ook door den hertog zelven liet de stad zich allerlei voorrechten toestaan.[2] Om nu dit alles te regelen, toen de zaken in Holland weder wat ordelijker gingen, besloot de hertog

[1] Zie de eerste handvesten dier steden in het Oorkondenboek.

[2] Zie Phil. à Leydis telkens.

de handvesten der steden te herzien. Die voorrechten waren ook nog al belangrijke concessiën van den landsheer, die er licht berouw van kon hebben, dat hij ze geschonken had en het boek van den beroemden Philippus à Leydis, De cura rei publicae, schijnt juist geschreven te zijn om dezen maatregel van den vorst te verdedigen. [1]

Onder de door vrouw Margaretha aan Leiden geschonken voorrechten behoort, dat, wie zijn lijf verbeurt, niet meer dan de helft van zijn eigen goed zal verliezen, terwijl de andere helft aan zijne vrouw en kinderen blijft: dat men bovendien bij een zoen wegens moord 10 pond aan boete en 10 pond voor landwinning zou betalen (landwinning is het recht om weer in het land te komen). Dit laatste is een groot voorrecht voor misdadigers, als men bedenkt, dat onder Willem III bewezen moord met den dood gestraft werd.

In 1351 kreeg de stad veel uitgebreider voorrechten van Willem V.

Op 24 Juni van dat jaar kreeg zij de vergunning, dat niemand schout of schepen zou zijn, als hij niet 7 jaar poorter was geweest: dat er 4 raadslieden zouden gekozen worden om toe te zien op de stedelijke financiën: dat men in de stad geen liverei mocht dragen [2] behalve die des graven, die van zijne kinderen, van de gravin en van Jan van Beaumont: alleen de papegaaischutters mochten hun uniform blijven dragen. Eindelijk krijgt de stad $^1/_3$ van alle boeten: de graaf en de burggraaf hadden ieder ook $^1/_3$. [3] Op 23 Dec. schonk hij aan Leiden den wissel en het recht om accijns te heffen: verder zouden er geen personen in het gerecht worden geplaatst, die in de stad hadden gevangen of gegijzeld gezeten of tegen haar

---

[1] Zie de studie van prof. Fruin over Ph. à L. in de Versl. en Meded. der Kon. Akad. 1865.

[2] Bij Philips van Leyden, de cura reip. cas. 71, zien wij hiervan de reden nl. „ortae scandalorum materie, rumor pullulat et *invidia, justicia claudicat.*"

[3] v. M. II, 96.

hadden gestreden: niemand mocht poorter van Leiden worden, als hij tegen Willem had geoorloogd: geen burchten mochten opgericht en geen lakens gefabriceerd worden binnen 3 mijl afstands van de stad: de kapellen binnen Leiden mochten alleen gegeven worden aan Hollanders, daar woonachtig. Voor al deze privilegiën zou de stad den vorst ondersteunen.

Na 7 Dec. 1354, toen de verzoening des graven met zijne moeder had plaats gehad, keerde het blaadje om en de vorst deed de stad zijne macht gevoelen in de besluiten van 6 en 7 Mei 1355. Op 6 Mei werd de handvest van 1351 bevestigd, en daarbij gevoegd:

1°. dat de graaf, als er handvesten waren verloren gegaan, ze kosteloos zou vernieuwen, in geval twee »wittachtige lieden" verklaarden, dat de stukken er geweest waren. Het woord »kosteloos" in dit privilegie bespaarde de stad dikwijls nog al vrij wat onkosten: wij weten, dat zij o. a. in 1395 eens 100 dordrechtsche guldens moest betalen voor één brief [1].

2°. De Leidenaars krijgen vergunning, om de vergrooting der stad, hun door Margaretha toegestaan, te behouden, mits zij de eigenaars der geannexeerde landen schadeloos stellen.

3°. Algemeene amnestie voor in den oorlog gedaan onrecht.

4°. Bevestiging van de handvesten, die door Willem IV geschonken waren, »onsen lieven oem, die totten Vriesen bleef", en van alle vroegere graven [2].

Wel klinkt dit laatste schoon, maar .... nergens leest men dat de overige, door Margaretha en hemzelven geschonken voorrechten behouden bleven.

Integendeel, op 7 Mei geven [3] de Leidenaars al die hand-

---

[1] Stedeboek. Zoo betaalde Dort voor het Maasrecht 800 schilden: te Amsterdam betaalde men in 1344 een handvest door een hoofdelijken omslag (ter Gouw, I, 237).

[2] v. M. II, 807.

In dezen zelfden tijd kregen ook andere steden in Holland dergelijke gunsten van den graaf, die zich een warm voorstander der stedelijke vrijheid betoonde.

[3] v. Mieris II, 839. Zie ook prof. Fruin, Phil. à Leydis, Versl. en Meded. der

vesten terug en beloven ze verder voor nietig te zullen houden: zij ontslaan den hertog ook van alle beloften en verklaren van hun kant zich nooit weder met iemand te zullen verbinden tegen zijn wil.

Verder betuigen zij (zeker op aandringen der omliggende ambachten) geen landpoorters meer te zullen houden, d. w. z. geen poorters mochten buiten de stad wonen, dan alleen gedurende 6 weken in de lente om te zaaien en 6 weken in den oogsttijd [1].

De hertog wilde echter zijne schulden aan de stad betalen en beloofde dus op 15 Mei hiervoor te zullen zorgen [2].

Na Willem V werden echter de voorrechten der stad weder uitgebreid. Albrecht bevestigde de privilegiën op 7 Maart 1358, als ruwaard; in 1386 gaf hij aan de stad — evenals Margaretha in 1346 — vergunning haar gebied nogmaals te vergrooten; ook wat betreft zijne heerlijke rechten was hij vrijgevig; zoo stond hij b. v. in 1389 toe, dat de goederen van bastaarden, die dezen geschonken waren, bij hun dood aan de schenkers zouden teruggegeven worden, terwijl hunne andere goederen zouden vervallen aan de verwanten van moeders zijde. [3]

Bevestiging der privilegiën schonk Albrecht als graaf in 1391,

---

Kon. Akad. 1865, p. 270 en vlg., waar ook over vele andere punten, in dit hoofdstuk behandeld, de denkbeelden van den grooten rechtsgeleerde worden nagegaan.

[1] Dit was een zeer gewoon recht, dat reeds in 1273 aan Vlaardingen was toegekend, later ook aan Haarlem en Alkmaar; in 1342 aan Amsterdam. Dan was ieder op het land aan het werk en zelfs de rechtszittingen werden geschorst in de 6 weken van den oogst b. v. 1256 in Zeeland en 1414 op Texel. Ook in Delft en andere steden bestond dit recht (v. Mieris I, 307 en IV, 283).

Het recht om landpoorters te hebben, was in de dagen van Willem IV reeds door den graaf in overleg met de Hollandsche steden beperkt: hij stelde in 1342 vast, dat alle poorters binnen de stad moesten wonen en zij anders hun poortrecht verloren. (v. M. II, 671). Echter werd reeds onder Willem VI weder toegestaan, dat ook poorters buiten de steden mochten wonen. (v. M. IV, 176).

[2] v. M. II, 840.

[3] Oorspronkelijk vervielen de goederen van bastaarden bij hun dood aan den graaf.

Langzamerhand verwierven omstreeks het einde der 14e eeuw ook de andere steden, de eene vroeger, de andere later, dergelijke voorrechten omtrent deze goederen.

terwijl hij ze kort daarna vermeerderde met het recht om misdadigers uit Holland te mogen bannen en niet alleen uit de stad en uit Rijnland. [1]

Met dit jaar zal ik de afzonderlijke vermelding der privilegiën staken, daar de latere voorrechten gevoegelijk een plaats kunnen vinden in verdere beschouwingen. Over de verhouding der stad onder Willem V tot den burggraaf en de twisten, gedurende de verwarring omstreeks 1350 hierover uitgebroken, heb ik met opzet gezwegen, daar de vermelding er van mij zou noodzaken tot uitvoerige bespreking van de macht van den burggraaf, welke zaak ik liever in haar geheel in een afzonderlijk hoofdstuk wilde behandelen. Hetzelfde gelde voor de bepalingen, die de regeering der stad betreffen.

Deze privilegiën maakten den grondslag uit van het stedelijk bestuur en van de vrijheid der burgerij: geen wonder dus, dat zij op hare voorrechten zeer naijverig was en alle inbreuken daarop krachtig tegenging. Evenzeer is het ons duidelijk geworden, dat de landsheer somtijds genoodzaakt was — meestal uit geldgebrek — voorrechten toe te kennen, waarover hij later berouw gevoelde: was hij dan weder machtig genoeg, dan werden die voorrechten ingetrokken op de wijze, die wij ten tijde van Willem V hebben kunnen nagaan. Hetzelfde, dat toen geschiedde, had ook plaats onder Jan van Beieren en Philips van Bourgondië.

Het intrekken van alle privilegiën was een harde maatregel, waartoe de vorst een enkele maal in geval van oproer overging; wij weten, dat Albrecht de stad Delft in 1359 hiermede strafte. Ook Leiden moest in 1393 dezelfde straf ondergaan, maar de andere steden traden tusschenbeiden en slechts gedurende eene maand ondervond de stad de nadeelen van de opheffing harer vrijheden. Amsterdam verloor zijne

---

[1] Zoo kreeg Haarlem in 1424 het recht om uit Kennemerland te bannen, in 1426 ook uit Rijnland.

privilegiën van 1304 tot 1317 wegens het inhalen der nakomelingen van den verbannen Gijsbrecht van Amstel [1]. De voorrechtsbrieven werden overal uiterst zorgvuldig bewaard, meestal in kerken of op andere veilige plaatsen: daarvoor had men groote ijzeren kisten, die slechts voor den magistraat toegankelijk waren. Het was toch dikwijls noodig de oorspronkelijke stukken te vertoonen, daar de kopieën niet altijd even nauwkeurig waren afgeschreven: zelfs de kopieën der grafelijke kanselarij waren niet altijd juist, zooals de heer Soutendam heeft aangetoond [2]. De graaf liet alle privilegiën door zijne klerken in zijne registers overschrijven maar soms wat onnauwkeurig, misschien wel met eenig opzet; de oorspronkelijke stukken toch konden b v. door brand verloren gaan, zooals te Dort in 1338 geschiedde, en in dat geval moesten de stedelingen weder nieuwe stukken van den graaf vragen: de geregistreerde kopieën kwamen dan te pas en in die dagen van bedrog werd dikwijls eene kleine afwijking voor de betrokken stad een punt van belang; alleen door vermeerdering van de som, die de stad voor hare nieuwe handvesten moest betalen, kon zij deze afwijkingen weder naar haar zin veranderd krijgen.

---

[1] Ter Gouw, Amst. I, 211.

[2] Keuren en Ordonn. van Delft, pag. 282.

HOOFDSTUK III.

EENE HOLLANDSCHE STAD OMSTREEKS 1400.

Wij zagen in het eerste hoofdstuk, hoe Leiden ontstond, namelijk uit een dorp, dat zich bij den grafelijken burcht vormde; in het tweede, hoe de graven de steden langzamerhand vrijer maakten en haar meer voorrechten schonken tot tegen het begin der 15de eeuw. Thans moeten wij zien, hoe de steden er omstreeks 1400 uitzagen, opdat wij ons rekenschap kunnen geven van den omvang der maatschappij, wier inrichting ons zal bezighouden; het scheen mij hierbij geraden toe, de stad Leiden geheel te beschrijven, als voorbeeld van eene stad in Holland.

Leiden's [1] oudste gedeelte is zeker wel het stuk dijk, dat tusschen Langebrug (oudt. Vollers- of Middelgracht) en Nieuwen Rijn ligt, en vóór de stichting der Pieterskerk, dus omstreeks 1100, vergroot werd (eerste vergrooting) met het land tusschen Langebrug en Rapenburg [2]. Men kan aannemen, dat de burcht door een gracht omringd was, waarvan dan de Oude en Nieuwe Rijn twee zijden, de burggracht, als de verbinding tusschen de beide Rijnarmen, de derde uitmaakte; de zoo gevormde driehoek omvatte het terrein, waarop de burcht zich verhief.

---

[1] De heer Pleyte heeft de welwillendheid gehad mijne beschrijving te toetsen aan zijne denkbeelden daarover en daarna met mij over onze afwijkende opvattingen te spreken; zoo doende hebben wij eene polemiek „inter parietes" gevoerd, die voor mij zeker aangenamer was dan een tijdschriften- of courantenstrijd.

[2] Zie over Ouden en Nieuwen Rijn, pag. 16.

Het oude Leiden — tusschen Rapenburg en Nieuwen Rijn — bevat $24\frac{1}{2}$ rijnl. morgen [1] en de stad had zeker die uitgebreidheid reeds vóór 1266, daar zij na dien tijd met dit gebied voorkomt [2]. Wannéér de stad echter binnen deze grenzen hare vrijheid heeft verkregen, is ons onbekend. Wij weten ook niet, wanneer de oude stadsvest (later Rapenburg genaamd) gegraven is, maar het kan niet veel later gebeurd zijn dan 1266, wanneer men let op de omstandigheid, dat Dordrecht in 1271 het recht kreeg eene gracht te maken [3].

Leiden was door de Breestraat, de Maarsmansteeg [4] en de Koorsteeg in 4 deelen verdeeld, ieder genoemd naar de hoofdgebouwen, daarin aanwezig. De vier deelen of kwartieren [5] der stad waren:

1°. Het Gasthuisvierendeel, zoo geheeten naar het St. Catharina-gasthuis, dat daar reeds in de 13de eeuw bestond [6]; dit kwartier strekte zich uit van de Maarsmansteeg tot aan de plaats, waar Rapenburg en Rijn samenkomen, tusschen Breestraat en Nieuwen Rijn. Ongeveer 1400 was nog het St. Catharina-gasthuis hier het hoofdgebouw; het bezat een eigen kerkhof, aan alle zijden door een muur omringd: behalve het gasthuis stonden er nog enkele huizen met hunne erven [7] in

---

[1] Orlers, pag. 29.

[2] In 1276 wordt het gasthuis, in 1293 het begijnhof binnen Leiden genoemd.

[3] Oorkondenboek. De Leidsche vestgracht bestond in het begin der 14de eeuw, zooals wij zullen zien.

[4] Zoo genoemd naar de daar wonende kooplieden, wier luifels in de straat uitstaken, zooals blijkt uit bepalingen der Keurboeken omtrent de breedte dier luifels.

[5] De verdeeling der steden in vier kwartieren was hier en in Duitschland zeer gewoon; zij bestond b. v. in Praag, Bern, Freiburg, Weenen, Bazel, Hannover, enz. (von Maurer, Städteverf.) Ook te Amsterdam, Rotterdam, Leeuwarden, Utrecht en elders.

[6] v. Mieris wil reeds in 1125 het gasthuis laten voorkomen, maar de papieren, waaraan hij dit bericht ontleent, dragen m. i. het kenmerk van onechtheid. Eerst in dezen tijd (13de eeuw) komen gasthuizen overal voor.

[7] Ms. Reg. D. Hoogl. Kerk. (Leidsch archief) p. 71.

het blok gevormd door de Vrouwensteeg en de Mandemakerssteeg.

In het blok huizen tusschen de Mandemakerssteeg (die haar naam te danken had aan een daar wonend handwerksman) en de Maarsmansteeg had men de Waag met een Kraan daar vóór om de goederen op te hijschen, die gewogen moesten worden; de Waag was een eigendom der stad en werd door deze verpacht. Aan de andere zijde van het gasthuis had men een blok huizen, — naast de Vrouwensteeg — waar de woning der Boshuizens (nu de societeit Minerva) lag.

Kleine kasteelen, zooals in de Duitsche steden, aan vermogende adellijke familiën toebehoorende, komen in Holland niet voor [1]. Wel hadden die edelen daar dikwijls grootere steenen huizen, als kleine kasteeltjes met torens enz. voorzien; op het stedelijk Museum te Leiden vindt men de afbeelding van zulk een huis uit de 14de of 15de eeuw [2].

Het volgende blok huizen tot aan de toenmalige vest bevatte later (na 1450) het Weeshuis (nu het Museum van Oudheden). Toen het Kort-Rapenburg ophield vest te zijn, volgde achter de Bornsteeg nog een blok huizen, waar vroeger de stadsmuur stond.

2°. Het Wanthuis-vierendeel. Dit werd zoo genoemd naar het »wanthuis", de hal der lakenbereiders, gelegen op de plaats, waar nu de achterpoort van het stadhuis staat. Het gebouw werd in 1392 dichtgemaakt en in 1411 werden de erven, waar het op stond verkocht, onder voorwaarde, dat er een steeg zou blijven met een poort, waarvan de sleutel bij de stad berusten zou: de weg, die, zooals nu nog het geval is, onder den toren doorliep, moest vrij blijven.

---

[1] Wèl te Utrecht. De heer Pleyte meent echter ook te Leiden sporen van dergelijke kasteeltjes te vinden; misschien zijn er ook in andere steden zulke sporen aan te wijzen.

[2] Op een schilderijtje, dat een gedeelte van de Breestraat omstreeks het laatst der 16e eeuw voorstelt: het is overgenomen van eene afbeelding uit dien tijd.

Het belangrijkste gebouw was daar natuurlijk het stadhuis. Dit bestond reeds in 1350 [1] maar wanneer het gebouwd is, is ons geheel onbekend; het is dikwijls met daarnaast liggende panden vergroot, waarvoor de stad nog jaren later renten betaalde aan de erfgenamen der eigenaars. Hoe het stadhuis er uitzag, weten wij ook niet; het was echter vóór 1381 van hout,[2] later van steen; er stond een toren achter; de schepenen hadden er eene afzonderlijke kamer, voor wier onderhoud nu en dan uitgaven geschieden: op die kamer had men »der stede scryen,'' waarin schepenbrieven en andere papieren van waarde lagen; in een kleiner vertrek, waar schepenen minder belangrijke zaken beslisten, stond een groene tafel; daaraan zaten zij bij de uitoefening van hun ambt. Men had in het stadhuis verder nog de nieuwe vleeschhal, nadat de oude was gesloten, een kruitkamer (die in de 15de eeuw in de lucht vloog en een deel van het stadhuis vernielde), een kamer voor het onderzoek van laken enz.; [3] het geheele gebouw was met leien gedekt. In den toren van het stadhuis werd het stadszegel [4] bewaard.

Achter het stadhuis aan de Vischbrug lag de Vischmarkt;

---

[1] Heyl. Geest. fol. 15: beleghen heeft die porte halle an die ene zide — — — (in een testament), bij dr. Pleyte, Leiden voor 300 jaren, uit welk werk ik hier dikwijls geput heb. Of der porte halle reeds bestond, toen Gerard Alewijnsz' huis eene klok kreeg „totter stede oirbair", is zeer twijfelachtig, daar die klok (campana) overal een hoofdbestanddeel van het stadhuis is: ik geloof, dat juist het verval van dit huis (in 1347 door het bevel des graven om het te herstellen aan ons bekend) aanleiding gaf tot het bouwen der poorthal (zie pag. 50). In Dordrecht werd in 1284 een stadhuis gebouwd met eene gevangenis daarnaast. Waar het te Leiden vóór 1322 was, is evenmin bekend; maar het komt mij voor, dat 's graven hof bij de Pieterskerk toen de aangewezen plaats was voor de vergadering der schepenen; daar was ook de vierschaar van Rijnland, zooals wij later zullen zien.

Gouda kreeg eerst na 1395 een eigen stadhuis (de Lange v. W. II, p. 134) in 1368 kreeg Amsterdam een nieuw stadhuis.

[2] Nijhoff Bijdr. N. R. VI, 2, 137.

[3] Rek. 1427.

[4] Misschien lagen de privilegiën toen reeds op den toren der Pieterskerk, evenals zij te Gouda en te Amsterdam in de hoofdkerk werden bewaard.

daar stond eene kapel, de vischkapel, waarvan dr. Pleyte nog aan den Rijn de grondslagen meent te herkennen. [1]

In het verdere gedeelte van dit kwartier bevonden zich geen merkwaardige gebouwen, behalve op den hoek van de Maarsmansteeg een huis met een klok, »clochuse": dit huis was van steen, behoorde aan den graaf en werd door Willem III in pacht gegeven aan Gerrit Alewijnsz, een zijner meest geachte raadslieden. [2] Het huis lag juist op den hoek van de Maarsmanssteeg, »opten hoornick van der brugghen straten"; Willem III had aan Leiden toegestaan, hier een klok op te hangen »totter stede oirbair." Wij weten dit uit een bevel van Willem V in 1347 aan denzelfden Gerrit Alewijnsz. om het huis te herstellen, dat door verwaarloozing was ingevallen, zoodat de klok er niet meer hangen kon. De familie van Alewijnsz. behield het huis tot 1431; later was hier nog de brandklok.

Hier, evenals te Haarlem, te Middelburg, te Dort en in alle Vlaamsche steden werden de burgers altijd bij klokkeslag ter bijeenkomst opgeroepen; wáár die klok vóór Willem III was, is onbekend; vrij zeker is het echter, dat de stadhuistoren toen nog niet bestond, daar dit anders de aangewezen plaats voor zulk eene klok zou geweest zijn.

Bij de »Weversbrugge" (th. Hoogewoerdsbrug) had men aan den Rijn in 1400 nog den »Rooden toren"; hieruit blijkt, dat de oude stad reeds met torens voorzien was. Van de versterking der stad hebben wij overigens nog een aanwijzing kunnen vinden op het Rapenburg; daar had men reeds in 1329 een »burchtwal", die wel om de geheele stad zal geloopen hebben. [3] Wij mogen dit laatste veilig aannemen, daar het versterken der steden eene eerste voorwaarde voor hun be-

---

[1] Ph. à Leydis (Cas. 21) noemt deze kapel.

[2] v. M. handvesten v. Leyden, p. 500. Zie Bijlage I.
Op het klokhuis was de klokketoren, „campana horarum", der stad. (Nijhoff's Bijdr. N. R. VI, 2, 187).

[3] Gasthuisbrieven, fol. 1. (Arch. Leiden).

staan was. Dordrecht kreeg het recht om eene gracht te bezitten in 1271, terwijl zij in 1284 werd gegraven; zonder twijfel had Leiden in 1330 eene gracht om zich heen en het Rapenburg zal dan ook wel een deel dier gracht geweest zijn. [1] Men moet zich de stad voorstellen als omgeven door eene gracht, waarbinnen eene met torens voorziene muur en wallen zich verhieven; de muur was evenwel in het laatst der 14de eeuw nog niet voltooid. [2]

Aan de overzijde van de »Grote strate", die hier het »Zuytende" heette, lag:

3°. Het Wolhuis-vierendeel. Het ontleende zijn naam aan het wolhuis, de hal der wevers, die hier in den omtrek vooral hunne woonplaats schijnen gehad te hebben, zooals blijkt uit de namen van de Weverstraat, de Weversbrug, de Wolsteeg, welke alle in deze buurt lagen. Het kwartier strekte zich uit van de tegenwoordige Hoogewoerdsbrug tot de Kloksteeg en Koorsteeg, tusschen Breestraat en Rapenburg (dat hier in het midden dezer eeuw Steenschuur heette).

Het wolhuis was in dit gedeelte het voornaamste gebouw; het lag, waar nu het gebouw van het Nut van 't Algemeen staat, en werd in 1429 verkocht [3].

Niet ver van dit wolhuis bezat de graaf een boomgaard, waarnaar nog de Boomgaardsteeg heet [4]: dezen tuin gaf Willem III met de daarbij gelegen hoeve aan Hughe van Leyden, onder voorwaarde dat, als de graaf de hoeve noodig had, deze er vrijelijk over mocht beschikken. De bovenvermelde

---

[1] In 1331 wordt in een Coll. Reg. der Pieterskerk gezegd „iacente supra *fossam* opidi de L." Later herhaaldelijk bij de overdracht van eigendommen. Amsterdam had in 1342 nog geen poorten; Rotterdam kreeg in 1358 eene gracht.

[2] Dit blijkt uit de vonnissen, waarbij dikwijls als straf werd opgelegd, dat de veroordeelde steenen voor de muren zou leveren.

[3] Ms. Thes. rek. 1429. Dicht hierbij lagen weefhuis en turfhuis, in diezelfde rekening genoemd.

[4] Reg. D. Hoogl. Kerk op het jaar 1372.

Gerrit Alewijnsz. zou huis en tuin na den dood van Hughe in erfhuur krijgen [1].

Aan de Steenschuur vond men volgens de overlevering de »stienscuyr"; wáár zij stond, is onbekend: ook weten wij niet, waartoe zij diende; misschien was het eene steenbakkerij, daar bij het steeds toenemend getal der steenen huizen de behoefte aan zulk eene inrichting zich zeker wel deed gevoelen.[2]

Verder aan het Rapenburg (toen »der stede vest") lag het Begijnhof, gesticht in de 13[de] eeuw, omringd met een muur, dien een kleinzoon van Gerard Alewijnsz, Jacob van Rijsoirde, eens had laten afbreken, waarvoor hij door het gerecht werd bekeurd. Het Begijnhof heeft zijn naam nog niet verloren, al is het gebouw verdwenen voor dat der bibliotheek.

In de Kloksteeg of »coninxwech" (aan Willem II herinnerend), zooals zij in 1338 nog heette [3], had men het huis der Duitsche heeren — nu voor een deel het gebouw der Indische inrichting — tegenover de Pieterskerk, waarvan het erf, ook met een muur omringd, uitliep op genoemden grafelijken boomgaard, die met eene hoeve achter het begijnhof lag [4]. Dit huis der Duitsche heeren zal hun wel geschonken of verkocht zijn door Floris V, toen hij hun het patronaat der Pieterskerk afstond; vlak daarnaast lag de pastorie van die kerk. Ook aan het Pieterskerkhof grensde nog eene grafelijke hoeve, terwijl op den hoek van de Koorsteeg tegenover het huis met de klok zich een fraai partikulier huis verhief [5]; in 1316 had Pieter van Leyden,

---

[1] Zie Bijlage I.

[2] De heer Pleyte houdt het huis voor hetzelfde, dat later de Ark werd genoemd en ongeveer Rapenburg N°. 106 stond.

[3] Ms. Privilegieboek AA, p. 2 en 3. De weg moest zoo breed zijn, dat men er met een wagen langs kon.

[4] In 1322 werd ook deze genoemd onder de hoeven, die Hughe v. Leyden in pacht had. (v. M. II, 297); later kwam zij aan Gerrit Alewijnsz.

[5] Phil. à Leydis cas. 85, *petrus de Leyden, qui opidum de L. adornavit mirifice per constructionem speciosae domus juxta blaviam petram.*

'sgraven kapellaan (uit de familie van den bovenvermelden Gerard van Leyden), dit steenen huis, dat met zijn erf van de »Grote strate" tot aan de Vollersgracht [1] (thans Langebrug) liep, aan zijne familie vermaakt.

Eindelijk lag daar nog een huis, waar Philips van Leiden, de beroemde rechtsgeleerde, woonde en later bij testament eene soort van bibliotheek oprichtte, die het huis van St. Andries of de Salomonstempel genoemd werd en aan het kommandeurshuis van St. Pieter grensde.

Men ziet dus, dat een groot deel der panden in dit kwartier nog in de 14de eeuw grafelijk eigendom was; het overige gedeelte had zeer waarschijnlijk vroeger ook aan den graaf behoord.

Een deel van het kwartier werd »Sevenhusen" genoemd, nl. datgene, wat tusschen de Langebrug, het Rapenburg en de Kloksteeg ligt: het heette waarschijnlijk zoo naar de daarop staande zeven oudste huizen, terwijl er een groote ruimte door 's graven boomgaarden was ingenomen.

4°. Het vleeschhuis-vierendeel. Dit kwartier is het belangrijkste van alle. Het heeft zijn naam naar de vleeschhal, die in de Koorsteeg was gelegen en in 1413 [2] voor 100 eng. nobelen door de stad werd verkocht: het gebouw werd toen in drie huizen verdeeld. Hier hielden de vleeschhouwers den verkoop van hun waar, hetgeen sedert 1415 met toestemming van den graaf op het stadhuis geschiedde [3]. Een nieuwe vleeschhal (waarvoor zou zij noodig zijn geweest, als een deel

---

[1] De Vollersgracht (omstreeks 1350 nog „Middelgraft"), zal wel evenals d Weverstraat, de Mandemakerssteeg, de Maarsmansteeg enz. genoemd zijn naar het ambacht, dat de meeste bewoners van de gracht uitoefenden. Dit bij elkander wonen van menschen, die hetzelfde ambacht uitoefenen, is ook te Utrecht en in de oude Duitsche steden zeer gewoon (v. Maurer, Städteverf.; van Riemsdijk, de St. Jacobskerk, pag. 185). Zij was maar aan ééne zijde bebouwd, terwijl aan de andere de huizen van de Breestraat achter aan 't water reikten.

[2] Ms. Schuldboek. 1413.

[3] Ms. Stedeboek. 1415.

van het stadhuis daarvoor was ingericht?) meent dr. Pleyte te vinden aan de Breestraat bij de Koorsteeg [1]. Aan het einde van de Koorsteeg lag de Pieterskerk met het kerkhof: dit kerkhof is herhaaldelijk vergroot o. a. in 1338, toen Willem III zijne toestemming gaf, om het aan de zuidzijde uit te breiden over een deel van den Koningsweg (thans Kloksteeg) [2]. De kerk zelve heeft eene uitbreiding gekregen door het vergrooten van het koor tegen het einde der 14de eeuw.

Aan de noordzijde van het kerkgebouw lag het oude grafelijke slot, aan alle zijden door grachten omringd.

Dit grafelijk slot werd ook het »hof" genoemd, maar sedert Floris V schijnen de graven er niet veel geresideerd te hebben [3]; de hofgracht was in 1358 reeds gedempt en liep tusschen den muur van het Pieterskerkhof en 's graven steen of gevangenis (het nu nog bestaande gebouw).

Het hof zelf werd door den graaf in 1360 geschonken aan Gerrit van Egmond, mits het 's graven »open herberg" zou blijven en er altijd 20 bedden te zijnen dienste zouden staan. Gerrit van Egmond zou het slot in leen krijgen na den dood van Gheryt Heynenzoon, een vroegeren rentmeester van Rijnland en gunsteling des vorsten, die het in 1329, toen hij 's graven maarschalk was, gekregen had, onder voorwaarde, dat

---

[1] Dr. Pleyte zal ons — hoop ik — weldra verblijden met eene nauwkeurige beschrijving van alle latere bonnen of wijken der stad, waarbij hij zich voorstelt tevens den alleroudsten toestand dier wijken na te gaan.

[2] v. Mieris II.

In 1340 sloot de kerk ook eene overeenkomst met twee partikulieren over den afstand van een deel hunner erven: die partikulieren waren Jan Philipsz. en onze Gerrit Alewijnsz, bloedverwanten. (Ms. Mus. Meerm. Westr., mij welwillend door prof. Fruin aangewezen).

[3] In bijna alle steden hadden de graven dergelijke sloten of huizen; te Gouda vindt men het Koningshof, te Amsterdam een gewoon aanzienlijk huis met een grafelijken waard, te Delft een slot, te Rotterdam ook een gewoon huis, waarvoor de graaf den eigenaar bij den bouw eene tegemoetkoming schonk. (Kron. Rott. Historiebl. p. 36 en 52).

hij het voor den graaf in orde zou houden [1]. Het huis omvatte met den boomgaard en de bijgebouwen de ruimte tusschen de Pieterskerk, de tegenwoordige Pieterskerkstraat, de Lokhorststraat en het Gerecht; de nog aanwezige gebouwen van 's Gravenstein behoorden er ook bij.

Men begaf zich naar het slot over een brug, »die men te hove gaat", terwijl de graaf ook een weg over het tegenwoordige Pieterskerkplein bezat naar de vest en verder naar den Haag, door de tegenwoordige Kloksteeg. In 1367 kwam het grafelijk slot aan de kanunniken van het kapittel te 's Gravenhage, terwijl een vierschaar (van Rijnland, dat onder 's graven baljuw stond) daarnevens beschikbaar moest blijven voor den graaf, die al de gebouwen zelf zou onderhouden.

Over twee bruggen, de gevangenbruggen, kwam men van de Diefstegen (in 1380 iets netter Gravinnensteeg genoemd) op 's graven Steen, welk huis ook door grachten was omringd; hier had de graaf een steenwachter.

De Steen [2] was van meer dan één verdieping; men klom er met trappen in den toren, terwijl er verder voor goede muren en sloten was gezorgd, zooals nog te zien is. Ook wordt er gesproken van een »carcer", waarin men met een ladder afdaalde. Het nog bestaande gebouw heeft in zijn toren de oude grafelijke gevangenis — waarschijnlijk slechts weinig gewijzigd — behouden: de dikke muren wijzen nog op hunne vroegere bestemming.

---

[1] v. M. III, 118.
In 1341 werd deze Gheryt Heynenzoon rentmeester van Noord-Holland en Woerden en schout van den Haag (Graf. rek. II, 1 en 10). Hij was in 1325 schepen te Leiden en schijnt hier zijne latere woonplaats gehad te hebben; hij woonde er nog in 1360, wanneer hij voor het laatst in de Leidsche charters voorkomt.

[2] Ms. baljuwrekening van Rijnland 1367 (Rijksarchief) en andere baljuwrekeningen daar voorhanden.
Zulk een Gravesteen vond men ook te Haarlem, te Oudewater en in andere hoofdplaatsen der groote districten, waarin Holland verdeeld was.

Tegenover de Pieterskerk, aan de Westzijde, lag een tweede begijnhof, het St. Pietersbegijnhof, gesticht in 1389, bestaande uit een huis en boomgaard naast 's graven Steen; het erf werd in 1400 beperkt ter vergrooting van het kerkhof, waarvoor ook een deel van de gracht om den Steen door Albrecht [1] werd afgestaan. Een stuk van de hof- of slotgracht (toen reeds gedempt), van den kerkmuur tot aan den weg, »dien men te hove gaat", werd in 1358 door Albrecht aan de stad geschonken om er eene school te bouwen. Die oude school werd in 1431 wegens ouderdom verkocht. Toen richtten de overheden met gebruik der zoo verkregen gelden eene nieuwe school op bij den hoek over het tegenwoordige gymnasium; daarnaast had de rector zijne woning, die tot aan de Pieterskerkstraat doorliep. Hiertegenover — op de plaats van het gymnasium — lag de vierschaar van Rijnland [2].

Een ander gebouw in dit kwartier was het huis der Lombarden: dit behoorde aan den graaf en was gelegen aan de Breestraat op den hoek van de Lombardsteeg; het diende reeds lang vóór 1344 tot woning der lombarden [3].

Verder bestond reeds in dezen tijd op den hoek van Rapenburg en Langebrug het klooster van St. Barbara; eindelijk had men er het Huiszittenhuis van St. Pieter aan de Schoolsteeg op de Breestraat [4].

De vier kwartieren der stad liepen dus in één punt samen; dit gewichtige punt, de Blauwe Steen genaamd, was de oude gerechtsplaats der stad, waar nog lang de plechtige rechts-

---

[1] v. M. Beschr. v. L. I, p. 28.

[2] v. M. Beschr. v. L. II, p. 440. Waarschijnlijk hadden de Haagsche monniken dit gebouw daarvoor aangewezen. (Zie boven).

[3] Graf. rek. van dat jaar. uitg. Hamaker.

[4] Meded. van dr. Pleyte.

handelingen, b. v. de ontpoortering, naar aloude gewoonte plaats hadden.

Dit was het oude Leiden; bedenkt men nu, dat de bebouwde gedeelten de twee eerste kwartieren waren, terwijl in het derde bijna alleen de huizen aan de Breestraat stonden, in het vierde niet anders dan het deel tusschen de Diefstegen, het Gerecht, de Houtstraat, het Rapenburg en de Breestraat bebouwd was; dat verder de huizen en erven ieder vrij wat meer grond besloegen dan tegenwoordig, dan kan men aan het oude Leiden der 13de eeuw moeielijk meer dan duizend bewoners toekennen [1].

In de dagen van Floris V echter namen de steden snel in grootte toe; niet alleen van het platteland, ook uit Vlaanderen, waar toen de onrustige tijden begonnen [2], kwamen vele nieuwe poorters binnen de Hollandsche steden hun toevlucht zoeken; vooral Leiden had hier veel voordeel bij. Orlers stelt dan ook omstreeks 1294 de eerste vergrooting der stad met 22 morgen.

Tegen deze stelling van Orlers [3] heb ik eenige gewichtige bezwaren. Het is zeker, dat er in zijn tijd te Leiden eene overlevering bestond, als zou de stad een goed deel van haar bloei te danken gehad hebben aan de vestiging aldaar van inwoners der stad Yperen; maar de groote achteruitgang dier Vlaamsche stad dagteekent eerst uit de 14de en 15de eeuw [4], zoodat de overlevering bij Orlers een anachronisme bevat.

---

[1] Amsterdam had er in 1300 niet meer (ter Gouw, I, 192). Gouda later, in 1382 820 huizen (de Lange, II, 87).

[2] Floris V lokte de Vlaamsche wevers naar zijne landen door in 1278 aan alle vreemde wolwerkers vrijgeleide en tolvrijheid voor 10 jaar te verleenen. De steden, o. a. Dordrecht, deden dit ook; zoo nam Dordrecht de wolwerkers dadelijk als poorters aan en stelde ze een jaar lang vrij van alle belasting. (Oorkondenb.)

[3] Orlers, pag. 40.

[4] Paul Frédéricq, Essai sur le rôle politique des ducs de Bourg. pag. 156.

Verder neemt hij aan, dat reeds toen de burcht met zijne omgeving en de Waard tot aan den lateren stadsmuur bij Leiden getrokken zijn; maar in 1293 behoorde de burcht en zijne omgeving reeds binnen de stad [1]; sedert wanneer dit het geval was, durf ik niet beslissen, maar dat het toen reeds meer dan zeventig jaren zoo geweest was, blijkt hieruit, dat er twist kon ontstaan, bij welke parochie de huizen aan den voet van den burcht behoorden, bij Leiden of bij Leiderdorp; ware de burgerlijke inlijving bij Leiden eerst sedert kort geschied, dan had men zich daarop immers kunnen beroepen bij het beslissen over de kerkelijke onderhoorigheid.

Een derde bezwaar tegen Orlers' stelling is de omstandigheid, dat vóór 1340 in de oude stukken over Leiden, die toch tot het begin der 14de eeuw opklimmen, geen overdracht wordt gevonden van panden buiten de Hooigracht.

Eindelijk hebben wij een stuk [2] van 1314, dat de stichting beveelt van eene kerk onder Leiderdorp's parochie, ten behoeve van de boeren, die onmiddellijk *bij* Leiden wonen en ook van sommigen *in* Leiden (n. l. bij den burcht); die kerk zou gesticht worden »op het eiland in den Rijn (de Waard) tusschen de beide nieuwe grachten ten Zuiden van den Leidschen burcht naar de zijde van Leiderdorp"; deze kerk is niet anders dan de oude Hooglandsche kerk, tusschen de Kerkgracht en Hooigracht. De woorden »*nieuwe grachten*" wijzen er op, dat dit deel nog niet lang binnen Leiden behoorde.

Al deze bezwaren doen mij Orlers' stelling in twijfel trekken; toch moet er vóór 1355 eene vergrooting hebben plaats gehad, daar toen Marendorp bij Leiden werd getrokken en in 1340 reeds overdrachten van eigendommen in de streek tusschen de Hooigracht en de stadsvest geschieden. Ik

---

[1] Charter, Hoogl. Kerk; in dat jaar heet hij „castrum in Leiden."

[2] Ch, Weeshuis,

zou dus willen aannemen, dat de Leidsche regeering een goed deel van de Waard, voor zoover deze aan den burggraaf toebehoorde, met of zonder goedvinden van den burggraaf, in de 13de en 14de eeuw onder hare jurisdictie heeft gekregen, ofschoon het nieuwe gebied kerkelijk onder Leiderdorp bleef; langzamerhand oefende de Leidsche magistraat verder en verder rechten uit, totdat in 1355 de graaf, tegelijk met den afstand van Marendorp, de annexatie van alle nieuwe gedeelten der stad als wettig erkende. Het stuk[1], waarbij Margaretha in 1347 de vrijheid der stad met 200 roeden vergrootte, is dan eene toestemming om een deel van de Waard bij de stad te voegen.

Eerst in 1355 echter vindt men onder andere voorrechten, door Willem V na den vrede met zijne moeder aan de steden toegekend, dat de stad mag houden, wat zij »nu ter tijt begraven ende bevest hebben, behoudende dat si enen yeghelic voldoen sullen diere goet of recht in hebben ende hare consente dairof gecrighen." Hetzelfde recht wordt aan Haarlem en Dort op denzelfden dag toegestaan.[2]

Orlers, (pag. 43), neemt aan dat eene tweede vergrooting, die van 1355, hoofdzakelijk wegens de draperie noodig was: ik meen evenwel, dat hij uit het oog verliest, dat de toen geannexeerde landen reeds met boerenhofsteden waren bezet. Het zou mij veel natuurlijker toeschijnen, wanneer wij deze vergrooting vooreerst toeschreven aan het moeielijke verkeer, dat tusschen de toen geannexeerde buurt en hare hoofdplaatsen, Leiderdorp en Oestgeest, bestond;[3] toen

---

[1] Bij v. Mieris. Al deze voorrechten waren uitvloeisels der politiek van Willem V, die aan de steden meer vrijheden schonk: deze politiek van Willem komt ook uit in de vele dagvaarten der steden, die in dezen tijd voorkomen: zie vooral ter Gouw, Amst. I, p. 265—76.

[2] v. Mieris.

[3] Dit was ook de reden, waarom in 1314 de bisschop van Utrecht vergunning gaf tot het stichten eener kapel bij Leiden (de latere Hooglandsche Kerk). Zie pag. 61.

daar eenmaal een vrij groot aantal hofsteden was gekomen, aan de noordzijde der stad, was het èn voor de bewoners dezer hoeven èn voor de stad Leiden zelf voordeelig ze te annexeeren; ten tweede is het zeker niet toevallig, dat ook Haarlem, Dort en Amsterdam tegelijk hetzelfde recht krijgen. Al de privilegiën schijnen mij daarom toe door Willem V geschonken te zijn, als eene belooning voor de trouw der steden in den oorlog met zijne moeder.

Zeker is het echter, dat in 1351 de verbinding van Marendorp (zoo heette de nieuwe buurt) met Leiden nog niet was geschied, daar er in dat jaar nog een schout van Marendorp, Jan die Vos, voorkomt.[1]

Het voornaamste gebouw in de Waard was omstreeks 1400 de Burcht, aan alle zijden door grachten omringd en gelegen bij de Vischbrug, die toen nog niet van steen was, maar eenvoudig van hout gemaakt, den Nieuwen Rijn met de overzijde verbond. Aan de zijde van den Nieuwen Rijn waren hier reeds vóór 1294 eenige huizen gebouwd, die met het kasteel zelf den »Burchstreng" vormden. Zij behoorden kerkelijk bij Leiderdorp, zooals uitgemaakt werd na een hevigen twist hierover tusschen de kerk aldaar en de Pieterskerk.

De burcht werd door de burggracht afgescheiden van het

---

[1] Ms. Reg. H. G. fol. 31. In 1348 was Jan Vlaminxsoen schout in Marendorp en sprak recht met de buren *aldaar* (Ms. Charter, Hoogl. Kerk). Hij zegelt met een ster, welke ster ook in het wapen van zijn zoon en kleinzoon, Jan Vos en Claes Janvossenzoon voorkomt (o. a. charter van 1374). Hij was waarschijnlijk geen schout in *Leiderdorp*, (zooals hij in de beneden aangehaalde copie van J. v. Hout genoemd wordt), maar slechts schout voor deze buurt geweest, waar zijn familie nog wel 100 jaar woonde. Naar zijn zoon Jan Vos heet de Janvossensteeg. Een vroegere schout in Leiderdorp, Hugo v. d. Hant, sprak recht tot 4 voet in de Mare. Het voorkomen van schouten in de buurt Marendorp (een deel van Leiderdorp) in 1348, 1349 en 1351 komt ons dan ook eerst eenigszins vreemd voor, maar is volkomen verklaarbaar, als men opmerkt, dat in 1344 in de grafelijke rekening *Marendorp* reeds als een afzonderlijk dorp wordt genoemd (Graf. rek. Ham. II, 139 en 151), terwijl het vroeger bij Leiderdorp had behoord.

»Hogelant", een opgehoogd stuk land aan den Rijn. Hier werd in 1314 [1] eene houten kapel [2] gesticht, onder de parochie Leiderdorp: de boeren uit deze buurt hadden hierom gevraagd wegens den grooten afstand van de kerk te Leiderdorp. De kapel werd in 1366 verheven tot eene kapittelkerk, het kapittel van St. Pancras, en geheel van Leiderdorp losgemaakt. In 1381 verfraaide een nieuw koor het gebouw; rondom het kerkhof stonden vele huizen van kanunniken.

De beide *nieuwe grachten* in het stuk van 1314 waren de Hooglandsche kerkgracht en de Hooigracht, beiden reeds in de 14de eeuw zoo geheeten: verder had men ten Oosten de Middel- of St. Joostengracht en de St. Nicolaasgracht, waarachter de stadsvest volgde. [3] Een deel van dit nieuwe Leiden — aan den Nieuwen Rijn — heette Gansoirde. Men had er bij de St. Joostengracht het stads »coghuys", [4] dat reeds in 1429 aan partikulieren werd verhuurd. Het had vóór dien tijd waarschijnlijk gediend tot scheepstimmerwerf; ook de oorlogsbooten der stad werden daar bewaard; in 1429 en vroeger reeds lag de werf aan den Rijn bij »Costverloren" (tegenover het Kortrapenburg.) Verder had men hier nog op de Kerkgracht het Lieve Vrouwen gasthuis: het is in 1403 gesticht.

Gaat men nu na, wat sedert 1350 als Leidsch gebied voorkomt, dan ziet men, dat de stad toen vergroot is met alles, wat tusschen den Ouden Rijn en de Oude Vest ligt, dus

---

[1] Zie boven.

[2] „Arm borden kercghen opt Hoghelant," volgens een getuigenis van 1365 van iemand, die er zijn vader van had hooren spreken. (Copie door Jan van Hout, van een oud charter der Hoogl. Kerk). Later werd het kerkje in steen opgebouwd, zooals uit het geven van dat getuigenis blijkt: anders had de getuige het houten kerkje niet als een bijzonderheid vermeld. Zie ook hetzelfde getuigenis bij van Haessen en van Rijn, eenigszins slordig overgenomen.

[3] Ms. Ch. Hoogl. K. 1385. Ook de namen der overige straten en stegen zijn door mij in die rijke verzameling gevonden.

[4] Dr. Pleyte, Leiden, p. 113.

met vrij wat meer dan Margaretha in 1346 had toegestaan. Het geheele nieuwe gedeelte over den Rijn werd Marendorp genoemd, ofschoon deze naam eigenlijk slechts toekwam aan het deel aan de zuidzijde van de Mare, dat tot Leiderdorp behoorde: dit ambacht had zijn rechtsgebied tot 4 voet in de Mare en het nieuwe Leidsche territoir lag in het land, dat vroeger »inter Sile et Marne" heette. In de Mare begon het rechtsgebied van Oestgeest, waarvan Leiden ook een goed deel kreeg; van oudsher lagen hier reeds hoeven aan de Mare.

Het gedeelte, dat Marendorp heette, is later voornamelijk bebouwd geworden met geestelijke huizen, waarvan omstreeks 1400 de voornaamste waren:

1°. aan de westzijde van de Mare:

De O. L. Vrouwenkerk, ongeveer 1363 gesticht als kapel onder de parochie van Oestgeest [1]. Hierbij lagen in 1400 de kloosters van St. Ursula, St. Agnes en St. Michiel, alle nonnenkloosters in den omtrek van de Vrouwekerk, welke streek reeds in de 14de eeuw »camp" werd genoemd en later naar de kerk den naam van Vrouwenkamp droeg; het bebouwen van dit deel der stad ging slechts zeer langzaam en in de registers van het Weeshuis heeft dr. Pleyte vele landen in deze streek onbebouwd gevonden, nog in het laatst der 14de eeuw. In 1428 werd door partikulieren het St. Elizabeth's gasthuis aan de Oude Vest gesticht.

2°. Aan de oostzijde van de Mare:

In de Janvossensteeg: het klooster van Abkoude, het klooster Schagen bij de Achtergracht, het klooster Roma (later naar het Rapenburg verplaatst). Ook dit waren nonnenkloosters.

Overigens was hier vooral de groote straat bebouwd, die door het nieuwe gedeelte evenwijdig aan den Rijn liep; maar de

---

[1] Rijnl. Oudheden door H. v. H. 1719. Dr. Pleyte vond er een erf, dat in de 14de eeuw „de camp" werd genoemd.

huizingen in dit kwartier waren nog lang boerenwoningen terwijl in 1371 ook hier nog vele onbebouwde erven binnen de stadsvest lagen [1].

Een der grootste eigendommen in deze streek behoorde aan de grafelijkheid; het was een boomgaard met verscheidene hofsteden en huizen, die zich van de vest tot aan den Rijn uitstrekte. Zij waren in leen gegeven aan Gheryt Heynenz. [2] en behoorden nog in 1394 aan den graaf, die ze toen had gegeven aan Floris Ghijsbrechtszoon, zijn schout.

Nog voldeed de beschikbare ruimte te Leiden niet aan de behoefte: voor het gemak der wolwerkers was het natuurlijk gewenscht te wonen in de nabijheid der »ramen", waar de lakens werden uitgespannen om te drogen.

In 1386 gaf dan ook Albrecht aan de stad vrijheid om — met toestemming van den ambachtsheer van Soeterwoude, Bartholomeus van Raephorst — een deel van Soeterwoude te annexeeren; in 1389 bevestigde hij het verdrag, hieromtrent door de belanghebbende partijen gesloten.

De graaf, die de souverein der ambachtsheeren was, kon over de uitgestrektheid der ambachten beslissen: vandaar moesten de steden altijd eerst de toestemming des graven voor die uitbreiding vragen, daarna volgde die der ambachtsheeren [3]. Zonder hunne toestemming kon echter ook niets geschieden in dit opzicht en de slechte gezindheid van den burggraaf, die ook heer van Leiderdorp was geworden, zal

---

[1] Ms. Ch. Hoogl. Kerk 1371.

Eerst in 1406 bebouwde men geregeld de beide oevers van de Mare (Keurb. 1406). De Bouwen (Boudijn) Louwensteeg bestaat reeds in 1408. (Stedeboek).

[2] Ms. Ch. Hoogl. Kerk 1380.

Hij was schout van den „Uytende ende van der Zuiderzide" (bij den Haag) en 's graven maarschalk. Zie boven pag. 55.

[3] Te Amsterdam had men slechts de vergunning des graven noodig, omdat daar omstreeks 1350 geene ambachtsheeren met hun gebied aan de stad paalden, maar al het land in den omtrek onmiddellijk onder de grafelijkheid behoorde.

wel de oorzaak geweest zijn, dat het annexeeren van Marendorp zooveel voeten in de aard had.

Leiden kreeg door deze vergrooting 36 Rijnl. morgen meer onder zijn gebied, van de Hoogewoerdsvest tot aan den Rijn; de grens werd de tegenwoordige singel.

De wijze, waarop dit deel bij de stad werd gevoegd, blijkt duidelijk uit een bericht, dat ons daarvan bewaard is gebleven. [1]

Vrijdag na Paschen 1389 werd de nieuwe vrijheid door het gerecht gekeurd: de afstand van de oude stadsvest tot de nieuwe singelgracht zou 62 roeden bedragen, van den Rijn (bij de Hoogewoerdspoort) tot aan de Leidsche vaart (Vliet) en van daar tot het poorthuis Costverloren (het vroegere Noordpoorthuis aan het einde der Breestraat.) Men maakte twee grachten: een vest- en een singelgracht; de hofsteden, die hiervoor land moesten afstaan, kregen in ruil renten op huizen en erven binnen de vrijheid der stad of anders 18 pond holl. voor ieder pond rente, dat zij vroeger jaarlijks van hun land trokken. Voor de onteigening binnen de vrijheid — ten behoeve van straten of grachten — kreeg de eigenaar 20 pond voor elke hont ($^1/_5$ morgen) lands.

Elke gracht of straat moest 5 roeden breed zijn, een dwarsstraat minstens 2 roeden.

Wanneer de eigenaar zijn land binnen de stad — voor zoover het voor straat of gracht niet noodig was — wilde behouden, dan kon hij dit doen, maar de stad was bereid elken morgen voor 100 pond te koopen.

De vest zou hoogstens 5 roeden breed zijn, de gracht

---

[1] Stedeboek f. 291 v. (Archief van Leiden).

Van Dordrecht weten wij, dat, toen de gracht in 1284 gegraven werd, de heemraden van den omtrek op bevel van den baljuw de landen moesten schatten, die schepenen en raden der stad daarvoor wilden gebruiken: deze laatste konden de landen koopen of huren volgens de schatting van heemraden. (Oorkondenb. II, 517). De omtrek van Dort stond, evenals die van Amsterdam, onmiddellijk onder de grafelijkheid.

daarlangs $5^1/_2$, de singel 4, de singelgracht $1^1/_2$ roeden, zoodat de geheele ruimte, voor de verdediging bestemd, 16 roeden breed was.

In 1392 werd voor het graven van de singels geld uitbetaald, terwijl met de opgegraven aarde de vest werd opgehoogd.

Eerst in 1406 werd een plan tot het bouwen van nieuwe straten en grachten gemaakt [1] en in 1426 eindelijk de nieuwe vest gegraven, waarbij de stad nog al eens te kampen had met onwillige burgers, die de vest niet wilden delven, hetgeen een verplichte dienst was. [2]

Aan de zuidzijde van het tegenwoordige Rapenburg, bij de Noordpoort van het oude Leiden [3], lag eene grafelijke hoeve, de »crijthoeve", in 1322 geschonken aan Hughe van Leiden, op voorwaarde, dat men er in mocht »campen", als het noodig was.

De naam »Rapenburch" werd reeds omstreeks 1360 gegeven aan de zuidzijde van die gracht alleen en is waarschijnlijk afkomstig van de bezittingen — een klein kasteel misschien — der heeren van Raephorst, toen ook heeren van Soeterwoude. De noordzijde van het tegenwoordige Rapenburg heette eenvoudig »de vest" maar werd later ook »Meyenburch" genaamd, misschien naar het huis eener »joffer Meyne", eene aanzienlijke dame, die hier in dezen tijd woonde. [4]

Behalve de krijthoeve, had men hier allerhande landerijen en hofsteden van verschillende eigenaars o. a. van de St. Pieterskerk, de Hooglandsche kerk en het gasthuis; de grootste grondbezitter in deze buurt was echter Jacob van Rijsoirde, de kleinzoon van den bovenvermelden Gerrit Alewijnsz; hij had

---

[1] Keurboek 1406.

[2] Thes. rek. 1426 (Leiden).

[3] Ch. Hoogl. Kerk. 1376.

[4] Schuldb. 1415.

eene woning tegenover het begijnhof en zijn erf was met een brug aan de overzijde verbonden.

Langzamerhand veranderden de meeste dier hofsteden in huizen en erven; een der eerste gebouwen, die er ontstonden, was de Schuttersdoelen (nu de artillerie-kazerne); in 1424 ongeveer kregen de schutters in plaats van hun ouden Doelen bij de tegenwoordige Zijdgracht hier een nieuw gebouw. [1]

Ook in dit gedeelte der stad vond men kloosters: zoo b. v. dat der Witte Nonnen (tegenw. Akademie), omstreeks 1400 gesticht; dat van Rome, in 1418 naar het Rapenburg verplaatst (bij de Doelenbrug); dat der Cellebroeders, van 1421 (het eenige mannenklooster in Leiden) op de Cellebroedersgracht.

Een groot deel, tusschen de Vliet en den Hoogewoerd, droeg den naam van Nieuwland en werd later bebouwd; daar lagen de ramen der lakenbereiders, waarnaar nog de Raamsteeg heet. Verder had men in 1402 bij Costverloren de scheepstimmerwerf. [2]

Zoo was dan de stad ongeveer 108 morgens groot [3] en dus meer dan viermaal in omvang toegenomen. [4] Ook de bevolking nam toe en een paar merkwaardige krijgstochten geven ons gelegenheid om het aantal der bewoners bij benadering te bepalen.

In 1418 deden de Leidenaars twee krijgstochten: [5]

1°. naar den Haag op 4 Oct.; de tocht duurde 4 dagen en de geheele mannelijke bevolking tusschen de 20 en 60 jaar trok mede: de onkosten bedroegen ongeveer 188 pond;

---

[1] Stedeboek fol. 31 v. (zonder datum). Thes. rek. 1424 (Leiden).

[2] Stedeb. fol. 2 r.

[3] Orlers, pag. 47. Met de singels, vesten en vestgrachten mede was zij 132 morgen groot.

[4] Haarlem werd in 1355, omstreeks 1400 en daarna eerst omstreeks 1650 vergroot. Ook de vergrooting der andere steden had in 1355 en omstreeks 1400 plaats, waaruit blijkt, dat hun bloei in den eersten tijd ongeveer gelijken tred hield.

[5] Mss. op het Leidsche archief.

2°. een naar Delft eenige dagen later, (10 Oct.), hij duurde 20 dagen en men trok met 400 man uit: de onkosten bedroegen 625 pond.

Nu zijn de omstandigheden, waaronder deze tochten plaats hadden en het jaargetijde gelijk, de afstanden weinig verschillend. Als men deze bijzaken ongeveer gelijk stelt, blijkt het, dat er bij den eersten tocht omstreeks 650 man moeten geweest zijn; dit maakt dus voor de mannelijke strijdbare bevolking 650 man. Voegt men hierbij de niet strijdbare mannen en hen die om allerlei redenen thuis bleven (de stad moest b. v. bewaakt worden) en stelt men deze op ongeveer 150 man, dan krijgt men 800 mannen tusschen de 20 en 60 jaar. Rekent men, dat deze — wat zeker niet te weinig is — ieder een huisgezin van 6 personen hadden, dan komt men op zijn allerhoogst tot eene bevolking van 5000 zielen [1].

Wat betreft den omvang der stad, levert dit geen bezwaar op, als men bedenkt, dat bijna de helft der toenmalige stad weinig of niet bebouwd was, dat de huizen lager en de erven grooter waren dan tegenwoordig, wat voor het boerenbedrijf wel noodig was. Eindelijk vergete men niet, dat Leiden in 1514 ongeveer 10000 inwoners bezat volgens de verklaringen der pastoors bij de Informacie der Verponding, en in 1574 tijdens het beleg de stad 12000 zielen telde, volgens eene lijst, opgemaakt door de wijkmeesters. Houdt men dit in het oog, dan is een aantal van 5000 inwoners omstreeks 1400 niet te groot noch te klein te achten.

De stad was in 1400 aan alle zijden door een muur omgeven, waarboven zich van afstand tot afstand torens verhieven. In het begin der 15de eeuw bezat de stad 29 torens in den

---

[1] Amsterdam had omstreeks 1300 ook niet meer dan 1000 inwoners (ter Gouw, Amst. I, 192).
Gouda had in 1382 niet meer dan 820 huizen, wat op eene gelijke bevolking als Leiden wijst (de Lange van W. II, 37). De andere steden kunnen niet veel grooter geweest zijn.

muur, benevens vijf versterkte poorten. De voornaamste versterking was die aan de toenmalige Hoogewoerdspoort: deze poort was aan beide zijden door twee torens gedekt [1]. De torens werden, evenals de stadspoorten, aan burgers der stad verhuurd, eene gewoonte, die ook aan de Duitsche steden niet vreemd was. [2] De tijdelijke bezitter moest dan het poorthuis of den toren voor de stad onderhouden: als de stad ze noodig had (b. v. bij oorlog), moest hij den toren of de poort ontruimen en kreeg dan vergoeding voor de gemaakte onkosten. [3] De poorten der stad werden natuurlijk bij eene vergrooting weder verplaatst; Leiden bezat omstreeks 1400 de volgende: de Noord- of Haagpoort en de Hoogewoerdspoort aan de einden van de hoofdstraat der stad; de Rijnsburger- of Lopsen- en Zijlpoorten aan de eindpunten van Marendorp; de Witte poort aan het einde van den Koningsweg bij het klooster der Witte Nonnen met een loopplank voor voetgangers; de Marepoort op de Oude Vest; de Koepoort, bij de tegenwoordige Koepoortsbrug.

De vier hoofdpoorten: Hoogewoerdspoort, Zijlpoort, Lopsenpoort en Noordpoort, waren van zware sluitboomen voorzien en zeer nauw, zoodat de Hoogewoerdspoort b. v. eerst in 1426 voor wagens werd ingericht en verbreed, waarna er één wagen tegelijk door kon. [4] Over de stadsgrachten lagen bruggen bij de poorten.

De stad was met grachten doorsneden en hare tegenwoor-

---

[1] Zie over de versterking der steden het werkje van den heer G. J. Gonnet, de wallen en poorten van Haarlem, en ook Stedeb. fol. 226.

[2] Von Maurer, Städteverf. p. 119. In Kampen ook in 1334 reeds (Inv. Arch. v. Kampen V, p. 44).

[3] Stedeboek fol. 274, 276 enz. De heer Gonnet schijnt te Haarlem geen voorbeeld gevonden te hebben van de voorwaarden, waaronder dit gebeurde. Toch blijkt het, dat ook daar zulke verhuring plaats vond. Zie van het bovengenoemde werkje pag. 11 en 18.

[4] Thes. rek. 1426. Amsterdam had omstreeks 1400 vier poorten (ter Gouw I, 294). Ook in Haarlem en andere steden vindt men dit getal. De Sparenwouderpoort te Haarlem is uit de 14de ceuw.

dige straten bestonden voor het meerendeel al, ofschoon hun toestand nog niet zoo goed was. Eerst laat in de 14de eeuw namelijk is men begonnen met voor enkele voorname gebouwen, zooals het Stadhuis, het Hof, 's graven Steen, de Vierschaar, de poorten enz., straten te leggen, waarvan de steenen bij oproer ook wel dienst deden en dan vernieuwing noodig hadden. Wilde men voor partikuliere huizen een straat hebben, dan moesten ook de bewoners zelve ze bekostigen.[1] Dat echter een straat in 1413 nog geen gewone zaak was, blijkt hieruit, dat men er toen een maakte in Marendorp en de werklieden uit Haarlem en ter Gouw moesten komen.[2] De meeste der tegenwoordige straten waren stegen en men moest er door het zand gaan; de Vollersgracht en de Breestraat waren in 1400 reeds bestraat.

De kanten der grachten waren door bruggen verbonden, waarvan de belangrijkste zeker waren:

1°. de Vischbrug. Zij werd van oudsher onderhouden door de 24 ambachten van Rijnland en was daarom ook Rijnlandsch gebied, waar het gemeene landrecht gold, zooals men zich nog ten tijde van Jan v. Hout herinnerde. Zij was de oudste brug en werd reeds in 1290 »antiqua pons" genaamd.

2°. de Borstelbrug, in 1324 gebouwd op het »noordeynde van Leyden totten Marendyck" met een draaiboom en een open vak, opdat de boeren uit de ambachten er niet over zouden rijden en dan de Vischbrug verwaarloozen. Alleen in de lente, in den oogsttijd en in den herfst moest de brug dicht zijn ten behoeve van den landbouw. Anders moest er altijd slechts een plank liggen voor de melksters om er over

---

[1] B. v. in 1430 kwam de stad de buren van de wijk „over 't hof" te gemoet, omdat zij te arm waren om hunne straat te vernieuwen.

[2] Thes. rek. 1413. De bestrating onzer steden dagteekent van het midden der 14de eeuw. Parijs was omstreeks 1200 gedeeltelijk bestraat; Vlaardingen in 1351 (ter Gouw, Amst. I, pag. 381).

te kunnen gaan.[1] Hieruit blijkt, dat Leiden toen nog veel landbouwers binnen zijn gebied had; ook in 1434 waren er op verscheidene erven nog hooibergen en in den drogen zomer van dit jaar kwam hierdoor telkens brand.[2]

Al die bruggen werden door de buren onderhouden, wier namen voor sommige geheel worden opgegeven; enkele zijn reeds van steen b. v. de Hoogewoerdsbrug. Met de demping van grachten werd al een aanvang gemaakt; b. v. de Hooglandsche kerkgracht werd reeds in 1424 gedamd[3]. Wat de huizen zelve betreft, zij waren tot in het laatst der 14de eeuw meestal van hout gebouwd en met stroo gedekt: langzamerhand begon men het nadeel hiervan in te zien vooral na groote branden b. v. in 1381, toen ongeveer 20 huizen aan de oostzijde van de Breestraat verbrandden tot en met het stadhuis; de steenen toren eerst hield den brand tegen. Men herinnerde zich toen een even grooten brand van 1319[4]. Steenen huizen kregen dan ook later de overhand, terwijl de »cameren" (kleine huizen) minder in getal werden. Omstreeks denzelfden tijd begon men ook de rieten- in pannendaken te veranderen[5].

De brandpolitie was dan ook flink ingericht. Daartoe was de stad verdeeld in »hooftmanscepen" of »bons". Voor ieder bon werden jaarlijks twee hooftmans of bonmeesters door de bewoners van het bon gekozen[6]. Zij moesten zorgen,

---

[1] v. Mieris II. [2] Rek. 1434. Leiden.

[3] De meeste van deze bijzonderheden heb ik uit de thesauriersrekeningen en uit het stedeboek geput.

[4] Nijhoff's Bijdragen VI, 2 in Hamaker's Aanteekeningen uit de registers der Hoogl. Kerk; 1328 groote brand te Alkmaar, die de geheele stad in den asch legde; 1338 hetzelfde te Dort; 1361 en 1436 te Gouda; 1328 en 1347 te Haarlem, ook elders telkens.

[5] In Kampen werd dit in 1397 bij raadsbesluit bevolen. Het stadhuis te Leiden werd in 1427 met leien gedekt (Thes. rek.) Zelfs in 1430 waren nog verscheiden torens met riet gedekt, ofschoon de stad het maken van „harde" daken begunstigde. Te Amsterdam had men bepalingen van denzelfden aard. (ter Gouw, II, 340 vlg.).

[6] Zie de studie van Mr. N. de Roever over Amsterdam's brandweer (Eigen

dat de straten en grachten in orde werden gehouden en in den winter de bijten werden gehakt: zij hielden toezicht op de ovens en schoorsteenen en moesten ook zorgen voor de ladders, brandhaken en lederen brandemmers. Zoodra een brand werd bespeurd, luidde men de brandklok: dit mocht alleen gebeuren op bevel van een der leden van het gerecht, opdat er geen noodeloos alarm zou plaats hebben. Dan moesten dadelijk alle emmers op het stadhuis worden gebracht op bevel der hooftmans: hij, die gewapend bij den brand kwam, werd zwaar beboet, evensals ieder, die daar begon te vechten. Al het geredde moest aan de poortmeesters worden gebracht. Bovendien waren zij, die het betalen konden, verplicht brandladders en emmers te hebben: deze werden op bepaalde tijden geschouwd; de stad zelve bezat op het stadhuis en in de gasthuizen brandemmers en ladders, die altijd gebruikt konden worden. Ook overigens werd voor brandgevaar gewaakt: men hield toezicht op de hooibergen, dorschvloeren, schoorsteenen en ovens en bevorderde zelfs door gratificatiën het bouwen van steenen huizen; in 1447 bepaalde men eindelijk, dat voortaan alle nieuwe huizen van steen moesten gebouwd worden en gedekt met harde daken, terwijl men reeds vóór 1400 had vastgesteld, dat huizen, boven de 16 voet hoog, van harde daken moesten worden voorzien. Elk huis moest bovendien met klei worden bestreken, reeds vóór 1400. Zoo verminderde allengs het gevaar voor catastrophen, als die van 1381. In de andere steden had men ook dergelijke bepalingen in de oude keuren: men vindt ze b. v. te Rotterdam [1], waar elk vierendeel der stad twee »bregmeysters" had: te Delft had men zulk een overheid niet [2]; däär houden schout en schepenen zelf het

---

Haard, Nov. 1881), waaruit blijkt, dat ook daar het brandwezen ongeveer zoo was ingericht.

[1] Fruin, Keurb. van Rotterd. in de N. Bijdr. v. Rechtsgel. en Wetgev. 1876. K. 116.

[2] Soutendam, Keuren van Delft, p. 96 vlg.

toezicht over het brandwezen: te Haarlem [1] had men twintig »hoepmanscepen", ieder onder een »hoepman".

Men ziet dus, als overal, ook hier de groote overeenkomst, die er tusschen de verschillende steden bestaat; die overeenkomst gaat door tot in de kleinste bijzonderheden toe; hier en daar slechts vindt men belangrijke afwijkingen, die ik dan ook ter gelegener plaatse zal opgeven.

De publieke veiligheid was te Leiden een voorwerp van zorg voor de regeering: geen vreemdeling mocht na het luiden der nachtklok op straat zijn; de poorters evenwel mochten 's nachts gewapend gaan, zooals en wanneer zij wilden, mits voorzien van een lantaren; misdrijven, bij nacht begaan, werden strenger gestraft; het was verboden om bij kaarslicht te werken.

Ook over dag werd voor de goede orde gewaakt, geen paarden mochten harder loopen dan in den stap, behalve in den oogsttijd; geen varkens mochten over den openbaren weg wandelen enz [2].

De stad Leiden bezat evenals alle andere steden in hare onmiddelijke omgeving nog een vrij groot gebied, dat meer in het bijzonder de *vrijheid* der stad werd genoemd [3]. Wij weten niet, hoe ver die vrijheid vóór het jaar 1403 liep. In dit jaar werd door Albrecht aan de stad een groot stuk lands aan de zijde van Oegstgeest buiten de muren geschonken, dat zich tot op 72—100 roeden van de muren uitstrekte. Alles, wat daarbinnen lag, werd voortaan Leidsch gebied en de bewoners kregen de rechten van Leidsche poorters. Aan de Soeterwoudsche zijde beperkte echter de stadssingel ook het gebied der stad [4].

---

[1] Van Oosten de Bruijn, Haarl. p. 174.

[2] Ook al deze veiligheidsbepalingen vindt men in andere steden terug.

[3] In Delft was deze buiten de stad ongeveer 1½ mijl groot. In Gouda 350 gaerden (roeden) lang en breed.

[4] Vad. Kron. pag. 649.

De omstreken der stad bestonden meestal uit landerijen en hoeven: versterkte burchten mochten niet gebouwd worden binnen $2^{1}/_{2}$ mijl van de stad — ja geene woning mocht daar een muur hebben van meer dan $1^{1}/_{2}$ steen dikte [1].

Klaarblijkelijk waren deze bepalingen gericht tegen de om de stad wonende ambachtsheeren en de andere edelen, die in de omstreken van Leiden hunne sloten hadden.

Evenzoo kreeg Haarlem in 1389 van Albrecht het recht, dat niemand buiten de stad huizen mocht bouwen op veertig roeden afstands aan de landzijde, op 100 roeden afstands aan de waterzijde [2]. De voornaamste van die sloten lagen aan de oostzijde van Leiden: de kasteelen ten Zijl en te Wairde [3]. Zij werden beide door oudadellijke geslachten bewoond. In de dagen van hertog Jan van Beieren, toen deze de stad ging belegeren, die zich aan Jacoba hield, had vooral het slot te Wairde (dat op de scheiding van de beide Rijnarmen bij Leiderdorp lag) een zwaar beleg te verduren, waaronder het veel leed. In 1427 werden beide sloten op bevel der Leidsche regeering afgebroken en de steenen gebruikt bij den bouw van de nieuwe Haagpoort (later Wittepoort): de Hoeksche edelen uit den omtrek kwamen echter voor hunne standgenooten op, zoodat het werkvolk alleen onder militaire bedekking wilde werken. Sedert dien tijd komen zij als versterkte kasteelen niet meer voor en zijn dus niet weder opgebouwd.

Aan deze zelfde zijde vond men nog het klooster Engelendaal onder Leiderdorp, dat daar reeds in 1327 bestond en in de dagen van den opstand tegen Spanje verwoest is; dicht bij de poort aan den Nieuwen Rijn lag het klooster der Minderbroeders, dat later verplaatst werd.

---

[1] Privil. van Willem V, van 1351.

[2] Ook andere steden bezaten zulke rechten over den omtrek.

[3] Oudtijds had men daar de bezittingen Zijl (inter Sile et Marne) en Waard (het eiland behalve de landen van den burcht).

Eindelijk had men er nog de bezitting der heeren van Rodenburg (in 1458 in een klooster veranderd), op de plaats, waar vroeger de Romeinsche sterkte Roomburg stond [1].

Ten zuiden van den Rijn lag de ambachtsheerlijkheid Soeterwoude, waar het slot Cronesteyn bij de Lammerschans stond. In dat zelfde ambacht vond men nog de bezitting Boschhuyzen bij de tegenwoordige Boschhuizer Wetering en Witte poort, met steenbakkerijen [2]; daarnevens strekte zich een paardenwed uit [3] en lag ook het Leprozenhuis, waar de »ellendige zieken" buiten gemeenschap met de stad bijeen leefden.

Over den Rijn lag de heerlijkheid Oegstgeest; bij den Rijndijk vond men hier de ridderhofstede ten Poel of Podikenpoel, eene bezitting der burggraven, welk klein slot in 1420 bij het beleg van Leiden een groote rol speelde. De heerlijkheid Oegstgeest, was, naar het schijnt, in deze dagen zeer in verval, daar zij zoo arm was, dat er geen buren genoeg waren, geschikt voor de dingbank, waarom zij met Poelgeest één rechtbank kreeg [4]: ook de beden werden er zeer verminderd. De afstand van een deel van haar grondgebied aan Leiden zal de heerlijkheid dan ook geen voordeel hebben bezorgd. De groote weg van Leiden naar den Geest liep over den Rijndijk naar de Haagsche schouw. Omstreeks 1400 werd echter een nieuwe weg gemaakt buiten de Rijnsburger poort; ook de stad Leiden moest bijdragen in het onderhoud van dien weg. Hier — buiten de toenmalige poort; nù ligt er de Beestenmarkt — lagen wederom kloosters: Maria Magdalena, St. Margriet, St. Agatha en Lopsen.

Dit laatste was een monnikenklooster, dat onder den invloed stond van het beroemde Windesheim; het lag op eene plek,

---

[1] Zie dr. Pleyte, Leiden.

[2] v. M. Handvesten v. L. p. 49.

[3] Van deze wedden had men er nog een bij de Blauwe of Rijnsburgerpoort en vroeger een binnen het oude Leiden, bij de Steenschuur.

[4] v. M. Handv. v. Leiden p. 753.

die reeds omstreeks 850 bewoond was en in de charters van het bisdom Utrecht en van Egmond dikwijls wordt genoemd.

Aan de overzijde [1] van de Mare strekte zich de heerlijkheid Leiderdorp uit, waarvan het deel bij de stad voornamelijk uit weilanden en boomgaarden bestond.

De dijken en wegen om de stad werden door de bewoners van Rijnland onderhouden; maar de dorpen waren in deze zaak nog als eens nalatig; wij vinden dan ook herhaalde bevelen, vooral in het laatst der 14de eeuw, namens den graaf, om toch goed voor wegen en dijken te zorgen. Ook Leiden had in dit onderhoud zijn deel bij te dragen en zorgde hiervoor b. v. in 1416 zoo goed, dat het voor het vervolg geheel van bijdragen voor den Rijndijk werd vrijgesteld [2].

Herhaaldelijk komt het bestuur der stad met de heemraden in conferentie over den toestand der dijken en waterwegen; het belangrijkste bericht in dit opzicht is dat omtrent een onderzoek naar het uitloopen van den Rijn bij Katwijk in 1404. Leiden had dan ook wel reden om te letten op de wateren in Rijnland. In 1374 b. v. was er eene hevige overstrooming, die de plattelandsbewoners in allerijl naar de stad deed vluchten: een heer van Tetrode verdronk toen op den weg bij Sassenheim door de onstuimigheid van het buiten zijne oevers getreden Leidsche meer.

Uit deze overstroomingen ontstonden duurte, dissenterie en pest, die vooral in de volgende jaren Leiden sterk teisterden. In 1375 was het zeer erg hiermede gesteld: het water stond een halve voet in de stad en de duurte en onveiligheid namen op schrikbarende wijze toe. Het jaar 1381 was ook berucht

---

[1] De grensscheiding tusschen Oestgeest en Leiderdorp was in de Mare: Leiderdorp had aanspraak op 4 voet van die rivier. Anders was de grensscheiding bij stroomen gewoonlijk „ten halven diepe"

[2] v. M. Handv. v. L. p. 617.

wegens de groote sterfte. Bij al die rampen kwam nog in 1382 een zeldzaam verschijnsel in deze streken, eene aardbeving, op 21 Mei [1].

---

[1] Vgl. de studie van dr. Hamaker in Nijhoff Bijdr. VI, 2. Ook in 1342 aardbeving (Vad. Kron. p. 158) en in 1352. (Rott. Historiebl. III, p. 74.) Met weinig moeite zou men de voorbeelden van epidemieën uit de berichten omtrent andere steden kunnen aanvullen, daar dezelfde oorzaken in geheel Holland werkten. Vooral de West-Friesche zeedijken zijn in het laatst der 14de eeuw dikwijls voor de wateren bezweken.

HOOFDSTUK IV.

LLANDSCHE STEDEN IN BETREKKING TOT HET LANDSBESTUUR.

den ontstond, zooals wij zagen, op grafelijken grond, et deze opvatting staan wij tegenwoordig geheel tegen- de vroegere meening, dat de burggraven onafhankelijke ı waren, eerst later door de Hollandsche graven aan ; macht onderworpen. Ik had reeds in het tweede hoofd- gelegenheid om in 't voorbijgaan de verhouding tusschen en burggraaf te Leiden te bespreken en kwam daar tot nclusie, dat de laatste vroeger een dienstman des graven ın zich langzamerhand onafhankelijker maakte [1]; vooral e hiertoe mede, dat de graaf zijn dienaar allerlei voor- ın schonk, zoodat de burggraaf weldra een groot deel ouvereine rechten uitoefende en men hem daardoor voor een oorspronkelijk souverein begon te houden.

ereen moet het er echter over eens zijn, dat de stede- rechten van den graaf zijn uitgegaan en door hem — vrijwillig, hetzij gedwongen — aan de poorters ver- ; welke die voorrechten waren, zagen wij reeds.

elke waren de rechten, die de graaf zich voorbehield? had de graaf in de steden te zeggen? Dit is de vraag, ij moeten beantwoorden.

ıstreeks 1400 was de verhouding der Hollandsche graven

ór 1250 geen hooge heerlijkheden in Holland. Dit is ook het oordeel n heer van den Bergh in zijne studie over Schoonhoven.

tot de steden vrij wat veranderd bij vroeger, toen de laatste nog alles van den graaf te wachten en betrekkelijk weinig van hem te vreezen hadden.

Schonken de graven uit het Hollandsche huis bij de aanvaarding der regeering uit vrijen wil hunnen »lieven poirteren" voorrechten — in de 14de eeuw ging het geheel anders toe.

Wanneer een nieuwe vorst den troon beklom, verscheen hij achtereenvolgens in al zijne steden, meestal van Dordrecht af noordwaarts, en legde overal aan de schepenen den volgenden eed af [1]:

»Dat zweren wi onser steden van .... ende den ghemeenen poirteren onser steden voirs. ende elken bysonder een goet ghenadich heer te wesen, ende hem hairre steden vriheden ende rechten in allen poynten onverbreken te houden ende te doen houden. Dat en sullen wi laten om gheenrehande saken willen. So moet ons God helpen ende alle syn heylighen. Amen."

Na dezen eed staafde een uit 's heeren raad of commune consilium, welk lichaam uit de aanzienlijkste edelen in den lande bestond [2], den schepenen den volgenden eed.

»Dat zweren wi voir ons ende onse nacomelinghen, poirteren in ..., ghewonnen ende onghewonnen, gheboren ende ongheboren, onsen ghenadighen heer .... goede ende ghetrouwe onder-

---

[1] Jan Matthijssen, Rechtsboek van den Briel, ed. Fruin en Pols, pag. 23.

Vóór dien tijd ging de huldiging eenigszins anders toe. De graaf liet zich eenvoudig door zijne onderdanen erkennen als rechten landsheer (vernederde zich echter niet, om aan zijne onderdanen trouw te zweren of door zijn gemachtigde te laten zweren) en bevestigde dan de door zijne voorouders geschonken handvesten, tegen een geschenk (te Leiden een vat wijn). Zie v. Mieris, II. p. 3.

[2] Reeds vroeg vinden wij in de charters zulk een „ghesinde", dat zich in den tijd der Henegouwsche vorsten tot een vast consilium begon te vormen, waarin de graaf opnam, wien hij verkoos. Deze raad werd bijgestaan door eenige klerken of secretarissen en had zijn zetel, waar de vorst was: in de latere jaren der 14de eeuw was de Raad dus meestal in den Haag. In 1428 stelden Jacoba en Philips samen 9 raden aan voor het landsbestuur (v. M. IV, 932).

saten te wesen, ende hem te doen al dat goede ghetrouwe ondersaten haren rechten lantsheer sculdich syn te doen. Des en sullen wi laten enz."

Hierop volgde de confirmatie der handvesten, vervolgens eene bede van wege den vorst en daarna, als belooning, nieuwe vrijheden. In de dagen van Jacoba nam de stedelijke macht steeds meer toe, zoodat in 1425 Philips van Bourgondië aan de steden van Holland, Zeeland en Friesland belooft, als zij hem willen huldigen, hun daarvan »speciael brieve" te zullen geven. Zoo was de toestand veranderd bij honderd jaar vroeger.

In dezen tijd werden ook de poorters ieder afzonderlijk bij die huldiging gekend; b. v. in 1416, toen de steden en de adel aan Willem VI beloofden Jacoba als hunne wettige vorstin te zullen erkennen, schrijven de poorters ook hunne namen onder die verklaring in een afzonderlijken brief [1].

De beden waren onder de Henegouwsche vorsten in gebruik gekomen, toen de vermindering van de opbrengsten der domeinen, gepaard aan de vermeerdering der kosten van bestuur, de vorsten herhaaldelijk in geldelijke verlegenheid bracht [2]. Om ze te vragen moest de graaf in persoon te Aalbrechtsberg of 's Hage (voor Zeeland te Cats) op eene dagvaart van edelen en steden verschijnen, waar ze hem vrijwillig werden toegestaan, dikwijls niet zonder voorwaarden en zwarigheden; men bedong b. v. kwijtschelding van achterstallen, het graven eener vaart, vereenvoudiging van rechtspleging enz. [3].

---

[1] Privilegieb. A. fol. 81 v. en 82 r.; v. M. IV, 383.

[2] Zie Kluit, Holl. Staatsr. IV, 461.

Kluit wijst er op, dat men deze beden of *subsidia* niet moet verwarren met de *oude* beden, *kleine* beden of landcijnsen, die het geheele land van ouds betaalde en waarin Leiden volgens het oudste privilegie 40 schellingen gaf (zie aldaar).

[3] l. l. p. 472.

De wijze, waarop men de beden over de dorpen en steden verdeelde, is duidelijk aangewezen in de rekening der grafelijkheid van 1344 [1]. De raadslieden van den graaf reizen van dorp tot dorp wegens eene ter dagvaart toegestane heffing van 2 % van ieders vermogen; de »goede luyden" moeten voor hen onder eede verklaren, hoe groot hun vermogen is; deze opgaven worden zorgvuldig opgeteekend in rollen en naar den Haag overgebracht; daar worden zij ingeleverd aan 's graven klerken, die met de rollen gewapend, van ieder belastingschuldige zijn quantum eischen; van de zoo geinde gelden doen de klerken later verantwoording aan 's graven tresorier, den bestuurder der financiën van het graafschap. Leiden bracht toen 150 pond, Delft 400 pond op.

Eene dergelijke beschrijving is ons overgebleven van de wijze, waarop vijf Hollandsche steden, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda, de bede inden, waarmede Kennemerland en Friesland hen moesten betalen voor de lijfrenten, welke die steden in Brabant en Vlaanderen voor de grafelijkheid zouden voldoen [2].

In het laatst van November wordt de bode der stad Haarlem naar de steden en dorpen van Kennemerland en Friesland gezonden, ten einde hen te verzoeken de bede in gereedheid te houden, die met Kersavond moest verschijnen. Ongeveer half Januari vertrekt dezelfde bode weder naar al de steden en dorpen met het verzoek om hun bijdragen op te zenden naar Haarlem, aan den rentmeester van Kennemerland, opdat de vijf steden dadelijk daarna tot de betaling

---

[1] Zie de studiën van prof. Fruin over de bedeheffing onder de graven, in de voorberichten op de beide „Informacien" van 1494 en 1514. Reeds in 1334 hief Willem III eene bede van 2 penningen van iederen morgen in Rijnland en Delfland, met uitdrukkelijke bijvoeging trouwens „dat dit van geen rechte en was ende tot geen gevolg strekken zoude" (v. Mieris II, p. 559). Dit laatste was de gewone clausule bij zulke beden, ook nog in 1400, toen Albrecht 2 groot van ieder gemet vroeg in den Briel. (v. M. III, p. 716).

[2] Ms. Leidsch Archief; v. Mieris IV, 988—990.

der lijfrenten zouden kunnen overgaan; kort daarna moet de bode weder dezelfde rondreis doen, ten einde de waarde der munt bekend te maken, waarin men zou betalen: de Raad in den Haag bepaalde die waarde.

Op 3 Febr. hadden Monnikendam en Edam nog niet betaald en werden voor het laatst daartoe gesommeerd: dit geschiedde in den loop dierzelfde maand ook met Hoorn en Uitgeest.

Wanneer dan op het laatst de bede nog niet betaald was, pandden de steden de schepenen der dorpen en steden van Kennemerland en West-Friesland voor de schuld hunner plaatsgenooten: zoo werden b. v. de schepenen van Limmen genoodzaakt zelf het verschuldigde op te brengen en konden de betaalde som dan weder op hunne dorpelingen verhalen. De schepenen bepaalden dan ook in dezen tijd, hoeveel elk in die beden moest opbrengen en schaften de eigen opgave onder eede af.

Zulke moeielijkheden had men tweemaal 's jaars: omstreeks Kerstmis en omstreeks St. Jan, de termijnen, waarin deze landen gewoonlijk de bede betaalden.

De wijze, waarop de graaf in den Henegouwschen tijd zijne overige inkomsten ontving, was zeer eenvoudig: in ieder der groote deelen van zijn gebied had hij een rentmeester (receptor). Men had hier dus zes (later meer) rentmeesters: die van Zeeland bewesterschelde, Zeeland beoosterschelde, Zuidholland, Noordholland, (Rijnland, Delfland en Woerden) [1], Kennemerland en Westfriesland, Amstelland en Waterland; zij incasseerden de gelden, die door de steden, dorpen en leenmannen werden opgebracht. De rentmeesters moesten volgens Philippus à Leydis [2] liefst rijk zijn, opdat de graaf zijne eventueele schade bij hun beheer op hen zou kunnen verhalen: bovendien ried diezelfde rechtsgeleerde

[1] Delfland werd later van Rijnland afgescheiden.

[2] De cura reipublicae. cas. 31.

aan, dat zij niet tot den ridderstand moesten behooren, evenmin als alle overige grafelijke ambtenaren, daar de heer hen in dat geval te veel moest ontzien. Onder Willem III was Enghebrecht van Voorschoten en later Gheryt Heynensoen lang »receptor Northollandiae", welke waardigheid verbonden was met het baljuwschap van den Haag, opdat de rentmeester van dit rijke distrikt zoo in nauwe betrekking zou staan tot 's heeren Raad, waaraan hij verantwoording moest doen. In de dagen van Philips van Leyden begon men deze beide waardigheden te scheiden, tegen welken maatregel die schrijver zich sterk verklaart. De rentmeester van Noordholland had dus zijn zetel in den Haag; onder hem stonden verscheiden »clerken." Boven al de rentmeesters stond de tresorier van Holland, Zeeland en Henegouwen, die jaarlijks de vermoedelijke ontvangsten naging, zooals ieder rentmeester dit in zijn afdeeling deed [1]. Dit zijn de eerste sporen van een budget. Zulk een budget — in de 14de eeuw »verclaringhe" genoemd — heeft een gelukkig toeval tot ons doen komen, voor een deel ten minste: het is de »verclaringhe van 's graven renten in Noirthollant" voor 1334 [2].

De tresorier ontving niet alleen bijdragen van de rentmeesters der verschillende distrikten van Holland maar ook van de baljuwen en schouten de aandeelen des graven in de boeten: hij sloot de leeningen met de steden en met bijzondere personen (meestal lombarden) ten behoeve van den graaf: in zijne kas vloeiden ook sommige onzekere opbrengsten, als die van den Haarlemmerhout, van den verkoop van privilegiën aan steden en dorpen, van den verkoop van schoutambten en leenrechten enz. [3] Aan hem waren ook bepaalde uitgaven toevertrouwd, nl. die voor bodenloonen wegens

[1] Zie ook van Hildegaerdsberch, LXXVI, uitg. Verwijs.

[2] Ham. Graf. rek. I, 160.

[3] Zie eene tresoriersrekening van Holl., Zeel. en Henegouwen van 1341 bij Ham. Graf. rek. III, 1.

reizen voor 's graven belangen enz.; verder betaalde hij de onkosten van de kleeding des graven en die zijner dienaren, van den aankoop van paarden en wapenen ten behoeve des graven en van zijn gezin; sommige personeele uitgaven des graven werden door hem bekostigd; hij bezoldigde de minstreelen en herauten; hij betaalde ook 's graven wijn; eindelijk zorgde hij voor geregelde betaling van de schulden der grafelijkheid. Hij had rekening en verantwoording te doen aan 's graven Raad.

Behalve dezen algemeenen tresorier der grafelijkheid had de graaf ook een tresorier van zijne »herberg"; deze ambtenaar zorgde meer in het bijzonder voor 's graven onderhoud en dat van zijn gezin, ofschoon de algemeene tresorier deze zorg met hem deelde. Ook hij ontving het noodige voor zijne uitgaven van de rentmeesters der districten. Deze laatsten beheerden de inkomsten, die uit 's graven domeinen en uit de beden voortkwamen.

Al deze ambtenaren legden tegen 1 Januari rekening en verantwoording af aan den grafelijken Raad.

Van de stad Leiden mocht de graaf, volgens het privilegie van 1266 en waarschijnlijk reeds sedert Willem I, niets eischen dan de »bottinghe" om de drie jaar, maar ook zij betaalde vrijwillig haar aandeel in de beden, gewoonlijk evenveel als Delft, maar minder dan Dordrecht en Haarlem [1].

Zoo betaalde in 1426, bij eene bede van 30000 schilden om de soldij van 1500 man te kunnen betalen:

Haarlem	5000	schilden.
Leiden	3800	»
Delft.	3500	»
Amsterdam.	3000	»
Rotterdam	1250	»

[1] De bottinghe is in de 14de eeuw door hertog Albrecht aan den burggraaf afgestaan.

Hoorn	2000	schilden.
Schiedam	1000	»
Enkhuizen.	625	»
Vlaardingen	300	»
Medemblik.	500	»

In het volgende jaar moesten de steden 20000 schil opbrengen, waarvan

Haarlem	4622	schilden.
Delft.	3305	»
Leiden	3305	»
Amsterdam.	2833	»
Rotterdam	833	»
Enkhuizen	100	» [1].

Die beden werden vóór 1428 niet geregeld gevraagd; e toen stelde Philips van Bourgondië in overleg met Ja eene geregelde bede voor tien jaar in, ten einde zoo l zamerhand zijne onderdanen aan eene vaste bijdrage in kosten van het landsbestuur te gewennen. Maar men i niet denken, dat de steden vóór zijn tijd minder te bet hadden; integendeel, de herhaalde bedeheffingen waren vo in de laatste regeeringsjaren van hertog Albrecht en de e van Willem VI zeer bezwarend, ten gevolge van de l bare Friesche en Arkelsche oorlogen. De invoering van v beden, al was het dan ook slechts voor een beperkten was een maatregel van groot nut, zoowel voor den vo die minder afhankelijk werd van de steden, als voor steden zelve.

Niet altijd ging men tot de betaling der beden zoo grif over; zoo moest bij de groote bede van 1426, die den v in het laatst van Oct. 1425 was toegestaan, op 12 Aug. 1 eene aanschrijving met bedreigingen tegen de onwill

---

[1] Orlers, pag. 51; v. Mieris, IV.
Dordrecht is hier niet opgenoemd, omdat het met Zuid-Holl. gecombineerd

gen. Het voorbeeld der Kennemers, door de tijdgenooten
ı Willem III met verontwaardiging vermeld, had dus na-
lging gevonden [1]; toch droeg zulk eene handelwijze nog
1423 niet de algemeene goedkeuring weg, want de overige
›den onderhielden Delft, dat de bede in dat jaar weigerde,
nstig over zijn onbehoorlijk gedrag, daar zij wel begrepen,
ıt als één stad zich onttrok, dit ook aan anderen geoorloofd
›u zijn en dus de gansche last der beden weldra geheel
ɔu vallen op de steden, die hunne verplichtingen nakwamen.[2]
Jit de grafelijke rekening van 1400 blijkt echter, dat het toe-
taan der gelden voor de Friesche reis verscheidene dagvaarten
vereischte en geen der steden gaarne de beden betaalde.[3]

In sommige gevallen had men de gewoonte zonder tegen-
spraak beden te betalen: het waren die gevallen, waarin de
gebruiken van het leenstelsel bijdragen van de onderdanen
voorschreven [4]:

1°. bij de huldiging. Zoo ontving b. v. Albrecht in 1389 te Leiden *f* 4000, te Haarlem *f* 5000, met de bijvoeging, dat men hem dit gaf »om de gunst, die zij hem droegen en niet van rechtswege";

2°. bij een verdedigingsoorlog b. v. dien van Willem III tegen de Vlamingen en later tegen Utrecht;

3°. als de graaf voor paus of keizer is gedaagd: eene uitbreiding van de vroegere gewoonte, die hier alleen den keizer noemde;

4°. als hij gevangen is in een strijd voor zijne onderdanen;

5°. als hij »syn ende synre ondersaten vriheden ende rechten gaet verantwoirden of meer handvesten ende vriheden te verwerven ende te vercrighen";

6°. bij huwelijk van den heer, zijn oudste kind, zijn broeder en zijne zuster, welke laatste voorwaarden ook

---

[1] Kluit, Holl. Staatsr. IV, 477 vlg.

[2] Thes. rek. Leiden. 1423.

[3] Zie pag. 89.

[4] Jan Matthyssen, pag. 29.

dikwijls tot onaangenaamheden aanleiding gaven [1].

Het muntrecht was voor den graaf eene belangrijke bron van inkomsten: daarom hield hij dit recht zoo lang mogelijk aan zich. De munt werd te Dordrecht geslagen in een afzonderlijk daartoe aangewezen gebouw door ambtenaren, die groote voorrechten genoten: de graaf moest hen te vriend houden, daar hij hunne voorlichting noodig had bij het verzwakken der munt.

Aan die muntverzwakking, waarvan wij later meer zullen zeggen, trachtten de steden een einde te maken door het betalen van een *sleyscat*, d. i. eene belasting, waarvoor de graaf beloofde gedurende eenige jaren geen nieuwe munt te zullen slaan. De steden betaalden deze afkoopsom — want anders was het niet — evenwel niet zeer geregeld en moesten soms tot de betaling gedwongen worden [2]. De sleyscat werd betaald door de bewoners der stad naar mate van hun grondbezit: van den morgen betaalde men 1 groot. [3] In 1409 betaalde Leiden geen sleyscat; Haarlem gaf toen 200, Delft 130, Gouda 125, Alkmaar 81½ Beiersche guldens; het schijnt, dat Leiden toen vrij gesteld werd, omdat de vorst met die stad eene vrijwillige leening van 500 kronen had gesloten: omstreeks 1400 droeg de stad ongeveer 150 pond gedurende 5 jaar in den sleyscat bij en zij stond dus weder tusschen Haarlem en Delft in. De rijkste stad was derhalve Dort: dan volgden Haarlem, Leiden, Delft, Amsterdam, Gouda, Alkmaar, Hoorn, Rotterdam, Schiedam enz. Van 1406 tot 1412 gaven Holland en Zeeland voor afkoop van het muntrecht voor ieder jaar 2000 Beiersche guldens.

Andere belastingen, die men nu en dan ziet voorkomen,

---

[1] Zie boven.

[2] Thes. rek. Leiden. 1420.

[3] Sleyscat = sleghescat = muntslagbelasting.

[4] Accijnsrek. Leiden. 1400.

zijn de morgengelden, in 1409 de honderdste penning,[1] enz.

Dikwijls moesten de steden de schulden van den graaf betalen: zij waren hiertoe wel niet verplicht, maar hun belang bracht die betaling mede, daar de schuldeischers 's graven onderdanen dikwijls daarvoor aanspraken en gijzelden, wat den handel belemmerde; in de Middeleeuwen gold namelijk de regel, dat de schulden des vorsten die van het land waren. Voorbeelden hiervan vindt men bij elken voornamen oorlog, sedert de regeering van Willem IV door de graven gevoerd. Vooral onder dezen vorst was het gebrek aan geld nijpend, zooals overbekend is; de graaf gaf dan in den regel zijne inkomsten gedeeltelijk in pand voor de terugbetaling der geleende gelden en het is duidelijk, dat de steden de arme landbewoners bij het heffen der hun afgestane belastingen niet spaarden.

De steden profiteerden ook van 's vorsten geldelijke zorgen,[2] om hem allerlei voorrechten af te dwingen en de regeering van Willem V is in dit opzicht zeer voordeelig voor hen geweest: wij hebben echter gezien, hoe de graaf, eenmaal de zorgen te boven gekomen, die voorrechten weder introk. Ook Albrecht nam gedurende den Frieschen oorlog dikwijls de privilegiën te baat, ten einde geld van zijne onderdanen te erlangen.

Merkwaardig zijn de beschouwingen van den bekenden Philips van Leyden, wat de verhouding der steden tot den grafelijken fiscus en de grafelijke macht in het algemeen betreft. Hij gaat daarbij uit van het beginsel, dat alle voorrechten, die de grafelijke macht verminderen en 's graven inkomsten benadeelen, als schadelijk mogen vernietigd worden;

---

[1] Ms. Baljuwrek. Rijnl. (Rijksarchief).

[2] Willem IV zat zoo in het nauw, dat hij eens van den baljuw en rentmeester van Amstelland eene opgave verzocht van die mannen in zijn distrikt, die geschikt waren „om minen here geld te connen lienen.

Albrecht moest in 1378 Wieringen verpanden „want wi nerghens lienen noch geld crighen en conden." (van Mieris)

op deze wijze rechtvaardigt hij den gewelddadigen maatregel van Willem V, die na de verzoening met zijne moeder eene menigte voorrechten, in den nood door hem aan de steden verleend, weder introk. Wij zagen in het tweede hoofdstuk, dat ook Leiden zich deze gedeeltelijke intrekking van voorrechten in 1355 moest laten welgevallen. Maar de rechtsgeleerde wist ook zeer goed uit de tijden zijner Henegouwsche heeren, dat er voor de macht des graven niets nadeeliger was dan zijne armoede: zijn inkomsten niet te verminderen is dus de eerste plicht des vorsten.

Zoo was de financieele betrekking tot den landheer.

Wat zijne overige macht betreft, in Leiden was zij niet zoo groot als elders, daar de heerlijke rechten er door den graaf grootendeels aan den burggraaf waren afgestaan. Wij hebben in het hoofdstuk over de privilegiën reeds gezien, hoe de macht van den baljuw van Rijnland — 's graven ambtenaar — tegenover die van den burggraaf zeer verminderde. Het benoemen van schout en schepenen, de tol, de waag, de botermaat, de ellemaat, muddepenning, dit alles was aan den burggraaf afgestaan.

Ook de stad verkreeg van den graaf enkele van zijne heerlijke rechten; zoo schonk hij haar op 23 Dec. 1351 het recht van den wissel [1] en dat tot heffing van accijnsen.

In 1344 bezat de graaf van de »cleyne poyncten", zooals men de kleinere heerlijke rechten in dezen tijd noemde, nog:

1°. de helft van het gruitgeld [2] . . . 56 pd.

2°. de helft van het hopgeld . . . . 7 » 13 sch.

3°. »van halfter rontsoen" d.i. de helft der boeten, die de graaf deelde met den burggraaf. 8 »

De steden moesten verder den graaf in den oorlog bijstaan;

---

[1] D. i. om binnen- en buitenlandsche geldswaarden te mogen inwisselen, enz.

[2] Graf. rek. Hamaker II. Gruit- en hopgelden zijn belastingen op de grondstoffen van het bier. Zie pag. 110.

onder Floris V bedroeg Leiden's contingent 25 man, die het op eigen kosten moest onderhouden, totdat zij in 's graven leger waren aangekomen. Ten tijde van Willem III was dit contingent nog niet vermeerderd, maar met de bevolking moest ook dit toenemen en bij den tocht van Willem van Oostervant naar Friesland, vroeg Albrecht in 1398 400 man van de stad [1].

In vroegeren tijd vergoedde de graaf zelf de schade, door de steden in zijne oorlogen geleden; hiertoe moesten zij die aan hem opgeven, wat b. v. in November 1306 gebeurde, na den inval der Vlamingers [2]. Later echter dienden zij op eigen kosten en eigen gevaar, hetgeen reeds in de latere oorlogen onder Willem IV de gewoonte was, daar de vorst de groote onkosten niet meer kon betalen [3].

Vooral in den Frieschen oorlog omstreeks 1400 drukten de oorlogslasten op de Hollandsche steden; tijdens de bezetting van Stavoren werden zware offers van hen geëischt; telkens weder moesten zij het garnizoen aldaar vernieuwen, oorlogsmaterieel verschaffen, metselaars en andere werklieden daarheen zenden, behalve nog, dat herhaaldelijk groote geldsommen voor krijgstochten van hen werden gevorderd. Geen wonder dus, dat zij eindelijk tegen den nimmer eindigenden oorlog hun stem begonnen te verheffen en hunne bezwaren steun vonden in de onmiddellijke omgeving des hertogs, wiens zoon

---

[1] Dordrecht leverde toen 600 man, evenals Haarlem: Delft 500 man, Amsterdam 350, Rotterdam 200, Alkmaar 300, Middelburg 500 man. Schwartzenb. Charterb. v. Vriesl. I, p. 271.

[2] Zie bij van Mieris de opgaven van enkele steden en landen.

[3] Voor buitenlandsche oorlogen behoefden de inboorlingen rechtens geen manschappen te stellen tegen hun wil. Zoo beloofde dan ook in 1346 Margaretha nog eens aan hare ridders, knapen en goede steden, dat zij geen oorlog zou voeren buitenslands dan met hunne toestemming; binnen de „paelsteden" waren zij echter tot krijgsdienst verplicht: zij zouden verder voor dien dienst betaald worden, als ten tijde van grave Floris. (van Mieris).

zelfs tot de laatste tochten van 1400 en 1401 slechts noode zijne toestemming gaf [1].

Voornamelijk hinderde het de steden, wanneer hunne troepen onder een of anderen voornamen edele, als plaatsvervanger des vorsten, ten strijde moesten trekken, zooals dit in 1400 plaats had. Toen ging noch Albrecht noch zijn zoon mede, maar hadden zij het bevel opgedragen aan Floris van Alkemade en Gerrit van Egmond; Leiden weigerde toen op de dagvaart van 18 Juni om mede te gaan, tenzij de hertog of een zijner kinderen zich zelf aan het hoofd der troepen stelde; maar de hertog hield den steden voor, dat hun beschermer, Gerrit van Egmond, mede zou »varen" en smeekte hen bijna om hem toch te ondersteunen; op dit dringend verzoek van den landsheer gingen de afgevaardigden van Leiden naar hunne stad terug, ten einde de vroedschap te raadplegen en keerden kort daarna met gunstig antwoord. Hetzelfde gebeurde in andere steden [2].

In dezen oorlog waren de steden dikwijls gedwongen om soudeniers in dienst te nemen, ten einde den hertog te kunnen bijstaan, daar de schutters den voortdurenden krijgsdienst moede werden. Maar deze wijze van de heervaart te volbrengen, was zeer kostbaar en begon den steden machtig te vervelen; de vorst echter had liever met die soldaten van beroep te doen, dan met de gewapende burgers, die vooreerst niet zoo goed geoefend waren en dan nog allerlei pretentiën hadden en onderling twistten. Dit gaf in 1408 in den Luikschen oorlog aanleiding tot eene botsing met den hertog.

---

[1] Verwijs, Oorlogen van Albrecht. pag. CXXXI.

[2] Verwijs, pag. CXXVIII.

Niet het minst zal hierbij van invloed geweest zijn, dat de steden uit de onderwerping van Friesland weinig voordeel trokken, maar integendeel hun handel veel leed door den zeeroof, dien de Friezen, verbonden met de gewone zeeroovers, pleegden: de edelen daarentegen waren vol vuur, daar eene menigte hunner hoopte op eene belooning uit de veroverde landen. Evenals na den

De stad Leiden [1] weigerde toen standvastig om soudeniers in dienst te nemen maar verklaarde zich bereid om aan hare verplichtingen ten opzichte van de heervaart te voldoen door het zenden van gewapende burgers, mits de hertog zelf aan het hoofd zijner landzaten optrok: Willem weigerde en de afgevaardigden gingen, even als in 1400, naar hunne stad om eene beslissing. Deze had nog al wat voeten in de aard en eerst toen de burggraaf van Leiden zelf ten stadhuize verscheen en door zijne vertoogen de regeering der stad in het nauw bracht, gaf zij toe en beloofde met 16 glaviën (iedere glavie was ongeveer 14 man sterk) den bisschop van Luik gedurende ééne maand te zullen dienen. De hertog zelf trok mede, ten minste eenigen tijd later (28 Oct.) komen afgevaardigden uit Leiden hem in den Haag complimenteeren bij zijne terugkomst uit Luik. De stad gaf dus toe, maar niet zonder concessie van den hertog en na lang tegenstribbelen.

Nog sterker is het voorbeeld, dat Leiden in 1391 gaf: Albrecht had gevraagd om 200 man tot hulp van den hertog van Gelre. De stad weigerde deze hulp pertinent (waarschijnlijk omdat zij niet verplicht was tot krijgsdienst eenvoudig ten einde een buitenlandsch vorst te helpen) en de hertog gaf toe; »des wi soe mit vrienden vervolghden, dat ons die reyse verdreghen wert", zegt de rekening der stad.

Zoo was de hertog reeds vrij afhankelijk van den goeden wil zijner onderdanen: nu de adel was gekortwiekt, moest dan ook de vorst trachten zijne steden in bedwang te houden en noch Philips de Goede, noch Karel V, noch Philips II

Westfrieschen oorlog eene reeks leenen in Westfriesland aan de Hollandsche edelen werd toegekend, ziet men Albrecht ook na de verovering van Friesland zijne getrouwen met leenen beloonen. Ph. à Leydis was hier in beginsel ook niet voor, maar om andere redenen dan de steden in 1400: hij wil de *vorstelijke* macht niet verminderd zien.

[1] Thes. rek. Leiden 1408. (Uit de papieren van van Alphen, op het Leidsche archief aanwezig.)

hebben altijd hun zin kunnen krijgen van de weerbarstige stedelingen, die wel wisten, dat op hen eigenlijk een groot deel der vorstelijke macht berustte. Terwijl wij in het tweede hoofdstuk opmerkten, dat het toestaan van beden gewoonlijk van het toekennen van voorrechten werd afhankelijk gemaakt, leverden zij evenzeer geene manschappen zonder concessiën der vorsten.

Aan het landsbestuur namen de steden in den tijd der Beiersche vorsten nog weinig deel maar de voorboden vertoonden zich reeds van den tijd, waarin de steden veel, zoo niet alles, te zeggen zouden hebben. Voorshands was hiervoor nog geen gevaar.

Echter hadden reeds omstreeks 1350 de omstandigheden er toe geleid, dat aan de steden eene plaats in het landsbestuur was geschonken: het was in de dagen van onrust, toen Willem en Margaretha elkander het bewind betwistten. Willem had n. l. steun gezocht bij de steden en daartegenover moest vrouw Margaretha hen ontzien. In 1351 zien wij dan ook,[1] dat herhaaldelijk vergaderingen der steden plaats hadden, nu eens te Haarlem, dan weer te Leiden, Delft of in den Haag: soms zijn het alleen de groote, dan weder alle steden, die hunne afgevaardigden zenden. Zij bemoeiden zich met de geldzaken, daar de vorst vooral hunne geldelijke hulp noodig had, en konden Willem zelfs tot maatregelen dwingen, die tegen zijn zin waren.

Na het einde van den oorlog heeft Willem V dezen invloed weer wat verminderd en — zooals wij reeds zagen — een deel der toegestane voorrechten weder ingetrokken.

Gedurende zijne krankzinnigheid en de verwarring in de eerste jaren van Albrecht's bestuur staken zij het hoofd weder op en dwongen Albrecht zelfs in overleg met hen te regeeren en zijn Raad naar hunne aanwijzing te benoemen. De stad-

---

[1] Ter Gouw, Amst. II (11—27).

houder, Jan van Bloys, moest zelfs in 1359 hunne hulp dringend inroepen tegen de oproerige Kabeljauwschen. Na 1363 werd de toestand wel wat gunstiger voor den graaf, maar het bleek, dat een krachtig gezag noodig was om de steden binnen de perken te houden. Dit gezag nu ontbrak weer na den dood van Jan van Beieren en de steden maakten van die omstandigheid gebruik om hun invloed zeer te vermeerderen, zooals wij straks zullen aantoonen.

Wanneer de vorst het noodig oordeelde, raadpleegde hij zijne goede steden over 's lands zaken: vooreerst echter slechts, wanneer hij geld of troepen van hen noodig had.[1] 's Vorsten boden riepen dan de steden ter dagvaart bijeen en uit iedere stad kwamen een paar leden van het gerecht [2] om te spreken met den vorst en zijn Raad, die uit de aanzienlijkste edelen van den lande bestond, voor zoover de hertog hen in dien Raad wilde opnemen. Iedere stad had in de gewone verblijfplaats van den vorst, den Haag, een bepaald logement, waar hare afgevaardigden op *hare* kosten verblijf hielden [3]; het is echter niet zeker of die gebouwen zelf aan de steden behoorden, dan wel of men slechts daar zijn intrek placht te nemen; maar deze logementen werden niet alleen voor dagvaarten gebruikt [4]; als

---

[1] Soms ook over andere zaken b. v. in 1419 had er op 4 Nov. een dagvaart in den Haag plaats van de steden en den adel, ten einde aan den onrust te Leiden een einde te maken. Leiden werd toen geteisterd door hevige onlusten tusschen de partijen van Jan v. Beieren en Jacoba, zooals wij in het volgende hoofdstuk zullen zien.

[2] In het laatst van 1358 b. v. werd door Albrecht een groote dagvaart te Katwijk gehouden, waar de steden Leiden, Rotterdam en Schiedam ieder 2 man zouden zenden en de baljuwen van Rijnland, Delfland en Kennemerland met al hunne welgeboren mannen zouden verschijnen (Ms. Graf. rek. 1358 Rijksarchief); waarschijnlijk gebeurde dit wegens de onlusten, die uitgebroken waren over zijne voogdijschap.

[3] Rek. 1392, 1400 enz. der stad Leiden.

[4] Omstreeks 1400 was den Haag de gewone plaats voor de dagvaarten. Vroeger echter werden allerlei steden daarvoor gebruikt, b. v. Haarlem, Leiden, Alkmaar, Delft (ter Gouw, Amst. II, 14).

men den vorst een verzoek had te doen, trokken ook eenige afgevaardigden der stad naar den Haag en logeerden dan daar.

Was men eenmaal in den Haag en wilde men iets gedaan krijgen, dan kostte dit vrij wat geld aan fooien, »belensieren", zooals men ze noemde: de »belensieren" komen dan ook in de stedelijke rekeningen dikwijls voor: de binnen- en buitenpoortwachters aan het Haagsche bosch, de kamerheer, de kamerdienaars, de boden enz., tot zelfs de koks toe, stonden dan met uitgestoken hand [1].

Maar niet alleen de lagere hofbeambten, ook de hoogere won men voor zijn belangen; dan echter ging het niet zoo openlijk bij wijze van fooi; ontelbare malen komen in de rekeningen vrij belangrijke posten voor wegens maaltijden en feesten met edelen en heeren, zoowel in den Haag als op het stadhuis. De graaf was dikwijls ook niet eens te spreken en scheepte dan de afgevaardigden maar af met eene klacht over drukke bezigheden.

Niet het minst waren die onkosten, als de graaf in de stad kwam; dan werd zijn gevolg op het luisterrijkst onthaald: optochten en spelen hadden er plaats, de schoolkinderen »cokerelden" (d. i. zongen) voor den graaf en het is duidelijk, dat de stad deze eerbewijzen zelf bekostigde. En de graven uit het Beiersche huis kwamen dikwijls in hunne steden volgens het voorschrift van hun hofdichter:

> Heren sullen comen hoveren
> In horen steden al bi tijden
> Ende hoir arme volc verblijden:
> Uyt goeder kennisse comt die minne [2].

Zoolang de heerschappij der graven zich tot Holland, Zee-

---

[1] Kreeg men schriftelijke toezeggingen, dan kwamen ook rentmeesters en klerken aan de beurt met zegelkosten enz. enz. In de grafelijke rekening van 1394 (ms. Rijksarchief) vindt men onder de ontvangsten voor handvesten: 1°. Katwijk voor de keur van de vischmarkt, 700 gulden, 2°. Delft van handvesten, 350 gulden, 3°. Schiedam voor nieuw recht, 150 schilden.

[2] Van Hildegaerdsberch, CV, vs. 21 vlg.

land en Henegouwen bepaalde, waren de reiskosten der afgevaardigden op zichzelve niet zoo groot, daar de graaf zijne Hollandsche onderdanen zelden anders dan in een der Hollandsche steden [1] ter dagvaart opriep; maar toen Philips van Bourgondië heer werd, veranderde dit. Dagvaarten naar Brussel en Antwerpen komen reeds in 1425 voor en dit maakte voor de steden een groot verschil in de kosten: hierbij kwam, dat de vorst soms zijne dagvaarten ter elfder ure uitstelde, wat weer grooter uitgaven met zich bracht. Geen wonder dan ook, dat de steden, vooral de kleinere, reeds spoedig tegen de onkosten van de reis opzagen: in later tijd werd dit door de vorsten in de hand gewerkt, maar in de 14de eeuw was hun verschijnen eene noodzakelijkheid, want, wanneer de vorst toen de steden opriep, dan had hij ze ook bepaald noodig en eischte hunne tegenwoordigheid [2].

Behalve over geld- en oorlogszaken werden de steden ook over zaken van bestuur gehoord: zoo b. v. op 13 Nov. 1424 over het benoemen van een ruwaard en »andere saken van den lande", waartoe ook de steeds dreigende terugkomst van Glocester behoorde, die besproken werd op eene dagvaart van 5 December. Op 20 Dec. riep de hertog zijne steden op eene dagvaart in den Haag ter hulp tegen den hertog van Glocester: het Leidsche gerecht, dat ter dagvaart was getrokken, moest hierover eerst de vroedschap hooren.

Omstreeks 1° Jan. 1425 was er eene nieuwe vergadering der steden in den Haag, daar de ziekte van Jan van Beieren verergerde en zijn dood te vreezen stond. Toen die catastrophe was gekomen, raadpleegden op 9 Jan. de steden in den Haag over het terugroepen van Jan van Brabant »in sinen lande van Hollant."

Kort daarna zond Philips, de erfgenaam van den Beier,

---

[1] Kluit, Holl. Staatsr. IV, 479.

[2] Gouda en Schoonhoven werden vóór 1397 niet beschreven, daar zij aan de heeren van Bloys toebehoorden.

zijn Raad met brieven naar den Haag en een nieuwe deputatie werd uit Leiden naar die stad gezonden.

Uit deze voorbeelden blijkt genoeg, dat in zulke gewichtige zaken het oordeel der steden niet gemist kon worden. Voegt daarbij, dat men nog bovendien herhaalde vergaderingen had met de andere steden over bedijkingen, waterkeeringen en andere gemeenschappelijke belangen en het zal duidelijk zijn, dat de onkosten der dagvaarten in de stedelijke rekeningen eene niet onaanzienlijke plaats innemen, al lag de stad Leiden dicht bij den Haag. Zooveel te grooter waren natuurlijk die onkosten voor afgelegen plaatsen, als Alkmaar en Medemblik; in den eersten tijd werden ook de kleine steden altijd opgeroepen b. v. in 1349 bij het verdrag met Margaretha op 25 Maart, op 26 Sept. 1351 bij de erkenning van Willem V. Daar echter de groote steden in geldzaken het meest in te brengen hadden, kwamen zij in gevallen van dien aard gewoonlijk alleen op; dikwijls lieten zij zich dan door de kleinere steden »verbandbrieven" geven, waarbij deze laatsten zich voor den graaf verbonden aan de groote steden de teruggave der gelden te waarborgen. Over het onderwerp der dagvaarten in het algemeen zal evenwel eerst een helder licht opgaan, wanneer men in alle steden zoo uitvoerig mogelijke lijsten der dagvaarten, voornamelijk uit de rekeningen, zal hebben opgemaakt; dikwijls vindt men daar korte aanteekeningen over de punten van beschrijving; worden deze alle bijeengevoegd, dan eerst zal men een duidelijk inzicht in die zaak krijgen [1].

Hoe er op die dagvaarten gehandeld werd, is niet duidelijk op te maken voor den tijd, waarover wij spreken; in den regel werd de wil des vorsten gevolgd, maar hierboven is reeds gebleken, dat de schapen zich niet altijd even ge-

---

[1] Eene uitstekende bijdrage hiertoe leveren reeds de rekeningen van Bloys afgedrukt achter de Lange van Wyngaerden, Gesch. en beschr. van ter Goud

willig lieten scheren. Vooral hadden zij er veel op tegen, om door vreemde ambtenaren geregeerd te worden en menige ongeregeldheid is daarvan het gevolg geweest [1]. Wèl was het hier gewoonte, dat de baljuwen, de hoogste rechterlijke ambtenaren, evenals de rentmeesters, niet gekozen werden uit de edelen, in de streek woonachtig, waar zij werden aangesteld, en Philippus à Leydis raadt dit dan ook zijn vorst ten sterkste aan, opdat zijne ambtenaren niet te veel in plaatselijke twisten en partijschappen gewikkeld zouden zijn.

Zoo komen wij tot de rechterlijke macht des graven.

Zij was in den tijd der Henegouwsche graven reeds van de administratieve gescheiden; [2] de baljuwen waren toen eenvoudig de opperrechters, plaatsvervangers des graven in de groote afdeelingen van zijn land — de vroegere gouwen.

Rijnland en Woerden hadden samen één baljuw, die te Leiden in het grafelijke Hof zijn zetel had. Verder had men in het graafschap Holland in het laatst der 14de eeuw den baljuw van Zuidholland, den baljuw van Delfland, den baljuw van Amstelland en Waterland, dien van Kennemerland en Westfriesland, dien van Medemblik (voor Drechterland).

Laat ons zien, hoe de toestand van de rechterlijke macht was, door wederom uit te gaan van den baljuw, die in de stad Leiden zijn hoofdzetel had, dien van Rijnland en Woerden.

---

[1] Jan van Brabant was dan ook op 8 Febr. 1425, na den dood van Jan v. Beieren, genoodzaakt — ten einde zich tegenover Philips van Bourgondië te handhaven — om te beloven o. a. geene ambtenaren aan te stellen dan inboorlingen en dan nog wel dezulke, die zich trouw hadden betoond aan Jan v. Beieren (v. Mieris)

[2] Waterland en Amstelland werden nog in 1350 door een baljuw bestuurd, die er tegelijk rentmeester was. Zoo hadden ook de schouten in verschillende steden de grafelijke inkomsten te beheeren; te Leiden deed dit de rentmeester van Noord-Holland.

Oorspronkelijk had deze baljuw ook de stad geheel onder zijn rechtsgebied gehad, maar langzamerhand werd zij daaraan onttrokken, zooals wij in het oudste privilegie en zijne latere vermeerderingen en toevoegsels hebben kunnen opmerken. Nog in veel lateren tijd ziet men de macht der baljuwen binnen Leiden verminderen.

De hooge jurisdictie te Leiden was door den graaf aan zijn baljuw voorbehouden; de zaken, door dezen beslist, zijn na te gaan uit de baljuwrekeningen, waarvan nog enkele uit de 14de eeuw tot ons gekomen zijn. [1] De baljuw deed daarin rekening en verantwoording van de door hem ontvangen gelden, onder welke ook behoorden de ontvangsten des graven uit de boeten, bij de lagere rechtbanken van schout en schepenen in de stad Leiden en elders in Rijnland verschenen. De graaf had te Leiden in die boeten zijn aandeel, dat bij ieder vonnis in het bijzonder was aangewezen, soms $^2/_3$, tegen $^1/_3$ aan den burggraaf, na 1351 gewoonlijk $^1/_3$, tegen $^1/_3$ aan den burggraaf en $^1/_3$ aan de schepenen. [2]

Evenals alle overige groote en kleine ambten werd ook het baljuwschap van Rijnland aan den baljuw afgestaan tegen betaling eener zekere som.

Men noemde dit »lienen op sinen dienst" en de graaf sloot dan met den betrokken ambtenaar de overeenkomst, dat hij hem niet zou afzetten, dan nadat de door hem geleende som was terugbetaald. Zulk eene voorwaarde werd reeds in 1344 gesteld door Hollander van Reymerzwael, toen hij

---

[1] Mss. op het Rijksarchief. Zij bevatten de rekening en verantwoording der ontvangen boeten wegens moord en oproer, vooral dus wegens zeer ernstige misdrijven.

[2] Ook dit aandeel verpachtte de graaf b. v. in 1382 aan Philips van Wassenaar, die er jaarlijks 40 oude schilden (= 10 ℔) voor betaalde. Zie Ms. Graf. rek. 1382 (Rijksarch.) In 1392, toen na Cuser's dood Wassenaar balling was, vinden wij, dat de schout van Leiden de „smale boeten" weder onmiddellijk aan den baljuw verantwoordde (Ms. rek. 1392).

het baljuwschap van Middelburg voor 400 schilden kocht [1], en in den loop der 14de eeuw ziet men er telkens voorbeelden van. Philips van Leyden is tegen het koopen der ambten, »de bestuurders der distrikten moeten gekozen worden zonder eenige betaling" [2]. Zeer duidelijk hierover is een stuk van 1431, waarin Jan van den Burch eene overeenkomst sluit met den gouverneur van Holland en den tresorier van dat graafschap.

1°. Zal Jan voor het baljuwschap van Rijnland jaarlijks geven 200 bourg. schilden en rekening afleggen van wat hij daarboven uit dat distrikt ontvangt.

2°. Hij krijgt korting van die som, wanneer de gouverneur aan een veroordeelde gratie verleent.

3°. Als hij zaken te beoordeelen heeft, waarin ook de gouverneur als rechter naast den baljuw moet optreden, krijgt ieder de helft der boete [3].

4°. Als Rijnland in omvang vermindert, krijgt hij korting.

5°. Als hij het baljuwschap niet kan vervullen uit nooddwang, zullen twee raden des gouverneurs en twee van den kant des baljuws het bedrag der te verleenen korting op bovengenoemde som aanwijzen.

6°. Zijne ondergeschikten [4] krijgen maar de helft van hun vorig traktement, omdat Woerden sedert dezen tijd van Rijnland gescheiden werd.

---

[1] Graf. rek. Ham. III, 328. [2] De cura reip. cas. 47.

[3] Somtijds toch trok de graaf de behandeling van gewichtige zaken aan zich en zijn Raad, vooral bij de groote onlusten, die in het laatst der 14de eeuw de stad in beroering brachten.

Vaste regels hiervoor bestonden niet. De gouverneur treedt hier geheel als vertegenwoordiger des graven op.

[4] Dit waren voornamelijk de beide asinghen of rechtsgeleerden van Rijnland, één ten Noorden en één ten Zuiden van den Rijn; verder de boden, waarvan hij er vier onder zijne bevelen had, en de kempen of kampvechters. Wat de asinghen betreft, het is duidelijk dat de baljuwen — dikwijls ruwe oorlogsmannen — ze noodig hadden tot hunne voorlichting bij voorkomende zaken. (Phil. à Leydis, cas. 6).

Zulke overeenkomsten sloten ook de vorige baljuwen met den vorst, voor zij hun ambt aanvaardden; verder moesten zij een eed afleggen aan de steden naar inhoud der stedelijke handvesten [1].

Die eed luidde later te Leiden: »Ik belove den poorteren der stede van Leyden expeditie van Justitie te doen, die Privilegiën ende regten der selver stede te onderhouden, ende dat onverminderd mijnen voorgaanden eed, die ik mijn genadigen Heere int selve officie gedaan hebbe. Soo moet mij God helpen ende alle sijne Heyligen."

De baljuw trok van zijn ambt in het distrikt van Rijnland jaarlijks de vaste som van 150 pond, in dat van Woerden 45 pond. De plaats der plechtige terechtzittingen was de Vierschaar bij 's graven Hof te Leiden, zooals blijkt uit allerlei rekeningen van onkosten voor het onderhoud van dit gebouw. Hier kwamen baljuw en mannen van Rijnland bijeen, om recht te spreken. Voor de minder gewichtige zaken had de baljuw schouten in de dorpen, die daar met den rechtskundige (den asighe) en de buren van het ambacht recht spraken onder toezicht van den baljuw en dikwijls in zijne tegenwoordigheid.

Die schouten werden door den baljuw aangesteld, ook in de steden van Rijnland [2], behalve in Leiden, waar de burggraaf den schout benoemde; ook die schout legde echter rekening af aan den baljuw.

Naast 's graven Hof was te Leiden eene gevangenis, »s Graven steen", welk gebouw nog in wezen is; het was de grootste der grafelijke gevangenissen, terwijl Oudewater een tweeden »steen"

---

[1] Jan Matthijssen, p. 38; ter Gouw, Amst. II, 82.

[2] Charter van 1393. Mem. B C D, 1351—96, cas R. p. 56 (Rijksarchief). Hierin wordt aan Gheryt van Vliet, baljuw van Rijnland en Woerden, verzocht er op toe te zien, dat de schouten en schepenen in de steden geen keuren maken dan met toestemming van 's heeren raad. Gebeurt dit toch, dan zal de graaf zijne eventueele schade verhalen op het geld, door den baljuw op zijn dienst geleend.

had. Te Leiden had men 1 of 2 steenwachters met onderhebbend personeel van stokbewaarders; een beul schijnt men hier niet dikwijls noodig gehad te hebben, daar bij voorkomende gevallen de beul uit Haarlem wordt ontboden. Een dier terechtstellingen wordt ons uitvoerig beschreven in de rekening van den baljuw Gillis van Cralingen (1395) [1]. De plaats der terechtstelling was buiten Leiden, waar de beide Rijnen elkander verlaten, onder Leiderdorp [2].

Niet alle zakèn werden echter te Leiden behandeld: de dingbank werd door den baljuw in verschillende oorden van zijn distrikt gespannen, als het hem noodig scheen.

Tot 1434 bleef deze toestand zoo; toen kwam er voor Leiden eene groote verandering. Wèl was er reeds voor dien tijd geen appèl van de schepenbank der stad op den baljuw [3], maar de hoogere jurisdictie kwam dezen toch bij uitsluiting toe. Het privilegie, door Philips in 1434 aan Leiden geschonken, bracht hierin verandering.

Wanneer er vroeger eene belangrijke misdaad te Leiden was begaan, moesten de baljuw, de burggraaf (op de dorpen in Rijnland dus de ambachtsheer van de heerlijkheid), en

---

[1]

Eerst den stocker te ontbieden van Haerlem	8 sch.
4 masten ende 4 wyel	8 ℔
32 sparren an den rade	20 sch.
4 roeden bast mede te binden op den rade	10 „
spikere daer toe	3 „
twie paar hantscoen den stocker	10 „
scipman idem	5 „
tymmerman, die die sparren aen die rade sloech ende scarpte.	5 „
Stocker voir syn loen, cost ende waghen	8 „
Stoep biers, die dese ghevanghe droncken.	4 „
3 plancken uyt den vanghenhuyse tot L. (die deze gevangenen er uit braken)	20 „

Voor onderhoud der gevangenen werd dagelijks 1 penning betaald.

[2] De gerechtsplaats was gewoonlijk buiten de stad: te Amsterdam over het IJ (ter Gouw II, 328); te Dordrecht Galgoort.

[3] Nortier, p. 101.

Het zal echter niet overbodig zijn op te merken, dat men den baljuw van Rijnland in duistere zaken om beslissing vroeg. (Zoenboek, fol. 77, Leidsch archief).

het gerecht van Leiden (op de dorpen de buren van het ambacht) recht spreken [1].

In 1434, nadat de stad haren burggraaf had verloren, kreeg zij van Philips o. a. het voorrecht, dat zij de hooge jurisdictie mocht uitoefenen zonder den baljuw van Rijnland er bij te roepen [2]. Het was de volkomen emancipatie der stad. Ook Delft bezat toen sedert kort het recht, dat de schout dier stad »van den hoochsten" recht mocht doen: de meeste der overige steden hadden het recht niet en stonden dus onder den baljuw van het distrikt, waarin zij lagen.

Nu wij toch over de grafelijke macht spreken is het zeker niet ongepast er op te wijzen, dat de graaf in alle steden van Holland bezittingen had, die, behalve zijn eigenlijke sloten, uit hofsteden, huizen en boomgaarden bestonden. Zij werden aan verschillende personen òf in leen afgestaan òf eenvoudig verhuurd en de inkomsten daaruit vindt men in de rekeningen der rentmeesters van de distrikten verantwoord. In het vorige hoofdstuk zagen wij, dat die panden te Leiden hoofdzakelijk gelegen waren tusschen Rapenburg en Breestraat aan de Oostzijde der Pieterskerk; enkele leenen, als het huis der Lombarden en het Klokhuis, lagen aan de Breestraat en de bezitters betaalden nog lang na 1400 de grafelijke pacht.

Verder bezat de graaf in de meeste steden nog andere heerlijke rechten, die te Leiden aan den burggraaf waren afgestaan: behalve de vroeger genoemde gruit- en hopgelden en de aandeelen in de boeten waren dit: het vischrecht in de groote rivieren, het maalrecht, dat om zwanen te houden, de tollen, de accijnsen op verschillende artikelen, het wisselrecht, het recht tot benoemen van schout, schepenen, stadsklerk of secretaris, koster, schoolmeester en bode, enz. De

[1] Baljuwrekening van Willem v. Naaldwijk, 1367 (Ms. Rijksarchief).

[2] Dit belangrijke charter — Leiden's grondwet — is van 24 Juli 1434 en te vinden bij van Mieris IV, p. 1043.

meeste dezer regaliën werd evenwel in den loop der 14de eeuw door den vorst aan de steden zelve verkocht [1], daar de graven — vooral Albrecht — meestal in groote geldverlegenheid verkeerden; Willem VI had dan ook bijna niets van dien aard meer te verkoopen en zag zich genoodzaakt over te gaan tot een zeer bedenkelijken maatregel, namelijk het scheppen van betrekkingen en ambten, die even goed gemist hadden kunnen worden en eigenlijk alleen waren ingesteld om verkocht te kunnen worden. [2]

De rentmeestersrekeningen hadden in het begin der 15de eeuw dan ook weinig van die rechten meer te noemen.

Al deze grafelijke rechten waren uitvloeisels van den regel, dat de grond van het geheele graafschap aan den graaf toebehoorde en in het oude Frankische gebied aan den keizer; toen die beheerscher van het Rijk aan 's heeren voorvaderen de grafelijke macht afstond, hadden deze zich op den duur ook de regalia weten te verwerven, hetzij de keizer ze vrijwillig afstond, hetzij de graven zich die rechten aanmatigden. Zeker is het, dat de keizer in Holland niet veel te zeggen had en de steden den graaf geheel als hun eigenlijken opperheer beschouwden; toch bestaan er aanwijzingen in de geschiedenis van het feit, dat de keizer zich in theorie nog altijd als opperheer beschouwde: dit zag men in de dagen van Willem V en Margaretha nog zeer duidelijk, terwijl ook Albrecht bij het aanvaarden van den grafelijken titel de sanctie des keizers vroeg en verkreeg. Maar in den tijd van Jacoba en Philips bleek het, dat tegenover een machtig vorst als den laatste, die theorie eenvoudig theorie bleef en geene verdere gevolgen had: in den zoen van Delft is van den keizer geen sprake, ofschoon het toch de opvolging van een

---

[1] Zie bij van Mieris telkens. Zoodra Gouda aan de grafelijkheid komt, in 1397, worden allerlei domeinen daar verkocht.

[2] Zie de studie van prof. Fruin in de N. Bijdr. voor Rechtsgel. over het oudste Rotterdamsche keurboek. 1876.

nieuw geslacht in de grafelijke landen was, die hier ten voordeele van Bourgondië werd beslist.

De betrekkingen van de steden tot den keizer in het begin der 15de eeuw bepalen zich eenvoudig tot langdurige onderhandelingen over den rijksban, waarmede keizer Sigismund de steden van Holland bedreigde, wanneer er een oorlog tusschen hem en den hertog van Bourgondië mocht ontstaan: de vrees voor invloed van dezen rijksban op de handelsbetrekkingen der steden deed deze tot vrede met den keizer, den steeds afwezigen opperheer, overhellen; overigens werd de persoon des keizers door de vorsten dikwijls in hunne onderlinge verschillen gemengd, wanneer zij met zijn naam eenigen indruk wenschten te maken.

HOOFDSTUK V.

DE STEDEN EN DE LEENADEL. DE BURGGRAAF VAN LEIDEN.

Wij zagen in het eerste hoofdstuk reeds, dat sommige van de Hollandsche steden niet onmiddellijk aan de grafelijkheid behoorden, maar een tusschenheer — als ik hem zoo noemen mag — kenden, die zich in de 13de eeuw langzamerhand onafhankelijker maakte van den graaf.

Wij vinden geene sporen van zulk een heer te Dordrecht, dat op grafelijken grond ontstond, evenmin als te Delft; te Haarlem komt ook geen heer voor, die er een deel der grafelijke rechten uitoefent, ofschoon er in de 13de eeuw nog heeren van Haarlem genoemd zijn; te Schiedam oefende Aleydis, de weduwe van Willem II, heerlijke rechten uit en verhief die plaats ook tot eene stad, maar na haar dood verviel de stad aan de grafelijkheid. Anders was echter de toestand te Leiden, Amsterdam, Gouda, Schoonhoven en Gorkum.

Amsterdam had zijn ontstaan te danken aan de heeren van Amstel, leenmannen van Utrecht en oorspronkelijk schouten van Ouder-Amstel.[1] Onder den ongelukkigen Gijsbrecht IV kwam het land der Amstelheeren aan Holland, zonder afzonderlijken heer sedert het verdrag van 1297, maar het werd drie jaar later weder als heerlijkheid aan Gwy van Henegouwen geschonken, die het tot zijn dood in 1317 bezat. Willem III beweerde toen, dat Gwy het slechts als apanage had bezeten, en trok de stad aan de grafelijkheid. Zijn op-

[1] Ter Gouw, Amsterd. I.

volger, Willem IV, was er misschien nog toe gekomen de stad weder onder een zijner edelen te stellen, maar zij verzette zich er steeds tegen en verkreeg in 1346 het voorrecht, dat zij nooit meer een heer zou krijgen maar voor eeuwig *onmiddellijk* aan de grafelijkheid zou verbonden blijven. De felonie der heeren van Amstel was dus de oorzaak, waardoor Amsterdam van zijn heer bevrijd werd.

Gouda [1] bleef langer in het genot van zulk een heer; in de 13de eeuw behoorde het aan het geslacht van der Goude, dat er zijn kasteel had. Jan van Renesse huwde met de laatste erfdochter uit dit huis, maar zijn geslacht verbeurde na 1296 ook het recht op deze bezitting, zoodat in 1305, bij den dood van Sophia van der Goude, de stad aan de grafelijkheid verviel; Jan van Beaumont ontving haar op 15 Aug. 1308 als apanage. In het volgend jaar werd Schoonhoven [2] bij zijne bezittingen gevoegd; het was in 1280 van de familie van der Lede door verkoop overgegaan in die van Cats, uit wier goederen het in 1309 door Willem III aan Beaumont werd geschonken. De beide steden bleven tot aan den dood van Gwy van Bloys (1397) aan dit geslacht; sedert dien tijd werden zij voor goed met de grafelijkheid vereenigd.

De stad Gorkum kwam in 1412 krachtens het verdrag met Willem van Arkel, wiens familie de stad tot dien tijd had bezeten, aan de grafelijkheid en verkreeg bijna onmiddellijk [3] allerlei vrijheden van Willem VI.

Leiden evenwel was niet zoo gelukkig als deze steden, ofschoon de macht van den burggraaf er minder groot was, dan die der andere heeren in hunne steden. Wij zullen zien, hoe die macht zich daar ontwikkelde en hoe zij te gronde ging.

Is het bij de studie van elke wetenschap dikwijls noodig

---

[1] De Lange van Wynghaerden, ter Gouw. I.

[2] Mr. van den Bergh in Nijhoff's Bijdr. N. R. VII, 3.

[3] Van Mieris IV, 217. Prof. Fruin in de N. Bijdr. vóor Rechtsgel. over Gorkum's recht op de visscherij in de Merwede.

met een bekentenis van onwetendheid voor den dag te komen, niet het minst is dit het geval bij de studie der geschiedenis. Wanneer de oorkonden en berichten ons begeven, kan men wel theorieën opwerpen en trachten zich de zaken te verklaren; maar tien tegen één is het, dat men door persoonlijke meeningen tracht te voorzien in de leemten der eigenlijke kennis. Wel wint dan dikwijls het verhaal in samenhang, maar — ten koste der waarheid.

Dit ter inleiding van de bekentenis, dat vóór 1266 — ja, vóór 1357 — de naam van burggraaf van Leiden [1] voor ons weinig meer is dan een naam: wèl moet men veronderstellen, dat de burggraaf zijne macht niet in eens heeft verkregen, terwijl nog enkele charters, bij voorbeeld dat van 1266, van zulk eene vermeerdering zijner macht getuigen, maar van de meeste rechten is het niet aan te wijzen, op welk tijdstip de graaf ze aan zijn vroegeren dienstman heeft geschonken.

Wij hebben in het derde hoofdstuk van dezen arbeid, zoo goed als het ging, de ontwikkeling van het burggraafschap nagegaan, totdat een nieuw huis — dat van Kuyk — het verkreeg. Dit gebeurde tusschen 1245 en 1253, het eerste het jaar, waarin Theodoricus de Leyden het laatst voorkomt. Van 1251 bezitten wij een stuk, waarbij Henricus, dominus de Cuyc, aan Christina, castellana de Leyden, het bezit der goederen, die zij van hem in leen heeft, waarborgt met de bepaling, dat bij haar dood die goederen over zullen gaan op haar zoon en bij ontstentenis van dezen op hare dochter. [2]

Hier komt het eerst Hendrik van Kuyk voor als leenheer der castellana, die in 1253 gehuwd was met zijn zoon Theodoricus. [3]

---

[1] Ik ga wederom uit van de door mij nauwkeuriger onderzochte Leidsche toestanden; die in andere steden zal ik daarbij aangeven, als zij eenig verschil aanwijzen.

[2] Oorkondenb. I, 546. Zie Bijlage II.

[3] Oorkondenb. Hendrik was weer de zoon van Albert van Kuyk, den laatsten

Uit het eerste stuk blijkt, dat zij toen nog niet gehuwd was met Dirk van Kuyk, daar anders deze wel in het stuk genoemd zou zijn: dat er van hare toekomstige zoons of dochters wordt gesproken, terwijl zij nog ongehuwd was, is in dien tijd volstrekt niet ongewoon. Het komt mij dus voor, dat het huwelijk moet gesloten zijn tusschen 1251 en 1253.

Van dezen eersten burggraaf uit den huize van Kuyk is verder niets bekend. Zijn opvolger Hendrik komt reeds in 1266 voor [1] en het stuk, waarin dit geschiedt, gunt ons een blik op zijne macht. De graaf verleent hem daarbij het recht, om binnen de vrijheid van Leiden vreemdelingen, die door vechten den vrede »*zijner vrijheid*" schenden, te straffen met 10 pond boete. De welgeboren mannen mag hij alleen straffen, wanneer hij hun de misdaad voor twee andere welgeboren mannen heeft bewezen: over onedelen en schotboortigen zal zijn schout (*suus scultetus*) terechtzitten met twee schotboortigen.

Bovendien behoudt de graaf zich voor om, òf zelf òf door zijn baljuw, iederen veroordeelde de hem verschuldigde $^2/_3$ der boete te schenken. De kastelein zal echter zijn $^1/_3$ altijd behouden.

De toestand is dus als volgt: de schout is een ambtenaar van den burggraaf [2], de baljuw de vertegenwoordiger des

---

graaf der gouw, waarvan Utrecht de hoofdstad was: in 1224 had hij zijne macht aldaar afgestaan. Het is dus volstrekt niet onmogelijk, dat koning Willem II dit geslacht in het burggraafschap van Leiden liet opvolgen als eene soort van schadeloosstelling voor het verlies in Utrecht.

Zie de Geer, het oude Trecht.

[1] Oorkondenb. II, 152

[2] Ongeveer gelijk was de macht der burggraven in de Vlaamsche steden. (Warnkönig, Flandr. Staats- und Rechtsgesch. II, p. 53).

„Der Burggraf vertrat ganz die Stelle des Grafen, er setzte *Keuren* fest, ernannte die *Schöffen*, und erliesz die ihm verfallenen *Strafgelder*. Nach Mathilden Tod (1211) zogen die Grafen jene Rechte an sich, der Burggraf war nur *Anführer* des Heerbanns der Stadt und Chatelenie, hatte das *Stadtgefängniss* unter sich und *mahnte die Schöffen zum Rechte*."

Ook de burggraaf van Montfoort had geen hoogen rechtsdwang (van Gouthoeven Kron. p. 404).

graven, de burggraaf krijgt $1/3$ der boeten. Hij was echter, blijkens het privilegie van 1266, wel in het bezit der lagere jurisdictie [1], maar de stad bracht hem geen cijns op.

In 1274 komt de burggraaf voor met een nieuw recht, nl. dat wie poorter wil worden, voortaan zal ontvangen worden, niet meer — zooals vroeger — door den graaf of baljuw en de schepenen, maar door burggraaf en schepenen, die ieder de helft der hiervoor te betalen som (40 schellingen) zullen ontvangen.

Hendrik was gehuwd met Halewina, dochter van Willem van Egmond, die reeds in 1266 als zijn schoonvader het privilegie van Leiden onderteekende; Floris gaf hem in 1276 het recht, dat zijne mannelijke en vrouwelijke nakomelingen in het ongestoord bezit zouden blijven van de leengoederen, die Hendrik van Floris bezat [2].

Hendrik bezat ook den tol te Leiden, zooals blijkt uit een stuk van 1285, waarin Floris V voor die van Akersloot optrad tegen den burggraaf »ende sinen tolnare."

Hij was een groot vriend van den graaf en riep met Dirk van Brederode, zijn bovengenoemden schoonvader en den abt van Egmond in 1296 Jan I uit Engeland. Ook in den Vlaamschen oorlog hield hij zich aan den landsheer. Hij leefde nog in 1315.

Zijn zoon en opvolger was Dirk, die in 1319 voor het eerst voorkomt [3]. Van dezen is ons meer bewaard gebleven dan van zijne voorgangers, maar wij zien duidelijk, dat hij

---

[1] Daarom is de schout ook de ambtenaar van den burggraaf.

[2] Oorkondenb. II, 314.
Hieruit blijkt tevens, dat de erfelijkheid der leenen in de 13de eeuw nog niet zoo vast werd aangenomen, als men dikwijls gelooft. Zie ook bij ter Gouw (Amst. I, 28) de wijze waarop Egbert van Amstel in 1171 zich de erfopvolging verwierf.

[3] Hij geeft dan zekere tienden aan Rijnsburg voor zielmissen ten behoeve zijns vaders, die dus nog niet lang dood was. Misschien is hij in dat jaar gestorven.

een man van weinig beteekenis was: vooral zijne financiën waren deerlijk in de war.

Burggraaf Dirk huwde met Justine van Heenvliet, Hughen des Gouwers dochter van Coudekerke [1], eene vrouw, die veel jonger was dan hij; zij komt in verschillende charters van dien tijd voor bij vermelding der goederen, die haar man haar ten lijftocht schonk.

Hiertoe behoorden:

1°. de helft der gruit, die Dirk reeds in 1323 in leen had van den graaf. Dit gruitrecht was een recht, dat bij de bierfabrikatie te pas kwam en zeer belangrijk was bij het groote verbruik van dien drank. Men gebruikte de gruit bij het brouwen van bier, evenals later de hop, en in dezen tijd begon reeds de laatste in zwang te komen, zoodat Willem III zich in 1321 een hoprecht verzekerde, nadat hij de steden van Rijnland, Kennemerland en Amstelland verlof had gegeven, die stof te gebruiken. Deze gruit moest men halen in het grafelijk gruithuis en dan daarvoor eene bepaald recht betalen, dat in Dordrecht 10 gr. torn. van het hoed gruit bedroeg. Het gruitrecht te Leiden was door den graaf voor de helft aan den burggraaf in leen gegeven: de andere helft werd door hem verpacht aan de gruiters, zeer dikwijls menschen van kapitaal. Het hoprecht werd ook voor de helft aan den burggraaf geschonken: beide rechten te zamen brachten in 1343 ruim 80, in het volgend jaar ruim 125 pond op [2].

2°. verschillende goederen en tienden, die hij van den

---

[1] Zie Bijlage II.

[2] Twisten over dit recht waren aan de orde van den dag, o. a. in 1326 een tusschen de vrouwe van Voorne en den burggraaf van Leiden aan de eene zijde en de stad Delft aan de andere, omdat de laatste door het brouwen van hoppebier het gruitgeld trachtte te ontduiken; de graaf verbood dit hoppebier te brouwen, tenzij men van de hop evenveel betaalde als vroeger van dezelfde hoeveelheid gruit (v. M. II, 397).

graaf in leen had in den omtrek van Leiden (in 1325 en 31).

3°. in 1333 de burcht te Leiden, de gracht daarom heen, de botermaat, de waag, de ellemaat, de muddepenning te Leiden. Ook dit waren alle grafelijke leenen en de graaf moest dus tot deze schenking zijne toestemming verleenen, wat hij dan ook deed. Het waren belastingen op allerlei zaken, die te Leiden werden verkocht en ter markt gebracht. Justine moest daaruit 25 pond holl. 's jaars kunnen trekken, terwijl datgene, wat zij meer opbrachten, zou komen »dairt sculdich is te gaen", d. i. aan den opvolger des burggraven.

Overigens ziet men duidelijk, dat de laatste burggraaf uit het huis van Kuyk geen voortreffelijk financier was: o. a. leende Claes de Gruter, rentmeester van Kennemerland, hem in 1330 400 pd. en kreeg van den graaf de vergunning die schuld te verhalen op 's burggraven nalatenschap. Ook in 1334 had de burggraaf dezen schuldeischer 8 pd. 's jaars te betalen uit de ellemaat te Leiden.[1]

Ook andere leenen werden door den burggraaf weder aan anderen uitgegeven, waarschijnlijk ook al om aan geld te komen: zoo verkocht hij in 1327 het ambacht de Vennip aan Hendrik van Heemskerk, zijn neef,[2] in 1334 het huis te Podikenpoel met omliggend land, evenzoo een leen des graven, aan zijn neef Dirk van der Made.[3]

Deze achteruitgang bracht den burggraaf en zijne vrouw

---

[1] v. M. II, 496, 514, 531, 568, 569.

[2] v. M. II, 447; welke leenen toen in het bezit van den burggraaf waren, is moeielijk uit te maken; het Rijksarchief bezit een register van leenen onder Floris V (E. L. 5, 1282. Cas. B. Com. Flor.), waar echter geene leenen van den burggraaf voorkomen, wèl 's borggraven gherechte is genoemd. Zie Bijlage III.

[3] v. M. II, 561.

Dat ook Justine haar familie niet vergat, blijkt uit eene schenking, die in 1333 door haar aan eene nicht werd gedaan (v. M. II, 553).

De hofstede Podikenpoel keerde in 1403 weder tot den burggraaf Philips van Wassenaar terug, die haar voor 32 pd. 's jaars rente kocht van Floris van Alkemade en in 1405 aan Willem VI opdroeg, van wien hij het goed in leen terugkreeg (v. M. IV, 4).

in 1336 tot een formeelen afstand van al hunne goederen. Het stuk luidt: »want ic Dirc, burchgrave voirsz, *tjaer meer out ende cranc ben*, also dat ic miin ambocht ende miinre heerlichede ende anders miin goed, eyghen ende lien, niet bedriven en mach tot miere eere ende orbare", draag daarom alles op aan den graaf »ende hierin sal hi enen man setten bi onsen goeddencken, die ons ghenoecht, die onse heerlichede ende onse ambocht ende onse goed voirsz. bedrive, ghelike wi selven, ende datter of versciint, dat hi ons dair of gheve, dat ons toebehoirt ten ware of wi eneghe boeten quitte lieten, ende minen here den grave, dat him toebehoirt."

De graaf moge — zegt hij verder — hem, zijne vrouw en hare zoons, Jan Sceven en Jan Arend, in zijne bescherming nemen en aan Justine na zijn dood de helft der goederen geven, na aftrek van alle schulden. Op 6 Mei 1336 werd dit stuk geteekend [1] en op 20 Sept. door den graaf bevestigd, die dadelijk aan zijn baljuw van Rijnland bevel gaf de goederen te aanvaarden: Gillis van Cralinghe werd voorloopig tot bestuurder daarvan benoemd.

Op 24 Febr. 1339 was de oude burggraaf overleden en maakte reeds een zijner bloedverwanten, Philips van Wassenaar, aanspraak op de erfenis; Justine werd volgens het verdrag van 1336 in hare rechten op een deel der goederen (haar lijftocht) gehandhaafd [2].

Het vervallen van het leen was reeds lang door Willem III vooruitgezien en wij zagen, hoe deze vorst zich in 1336 het bezit daarvan verzekerde. Het lijdt dan ook geen twijfel, of de verstandige graaf zou het burggraafschap nu reeds hebben afgeschaft, zich zelven in het bezit der vervallen leenen gesteld en Leiden voor goed van zijn heer hebben bevrijd. De stad zelve was daar ook zeer voor geweest, zooals de latere twisten

---

[1] v. M. II, 577 en 588.

[2] v. M. II, 604.

zullen bewijzen. Maar de dood des graven verijdelde zijne ontwerpen: zijn zoon en opvolger, de ridderlijke Willem IV, zag zijn belang niet zoo goed in.[1] Was het reeds vroeger gewoonte, dat bij het uitsterven van een geslacht, een edelman uit eene zijlinie beleend werd met de goederen, die dan aan de kroon waren vervallen — Willem IV zou daarvan niet afwijken en op 2 April 1339 beging hij de onvoorzichtigheid om Philips van Wassenaar, toch reeds een der machtigste edelen, ook het burggraafschap op te dragen, zooals zijn oom, de oude burggraaf, het had bezeten. Natuurlijk gebeurde dit niet voor niets: de oorlogzuchtige en prachtlievende graaf had altijd geldgebrek. In 1341 erkent Willem dan ook het burggraafschap verkocht te hebben [2].

Alleen behield Justine haar lijftocht [3] en de jonkvrouw uten Woude, weduwe van Floris van Cralinghen, hare heerlijkheid van Oegstgeest.

Zoo ging het burggraafschap van Leiden van het huis van Kuyk in dat van Wassenaar over.

Om eens te recapituleeren, zullen wij nagaan, welke rechten de nieuwe burggraaf verkreeg: zijne macht in de stad is sedert niet vergroot, terwijl slechts in enkele kleinigheden, wat boeten betreft, later nog wijzigingen werden gebracht; [4]

---

[1] Juist in dit opzicht wijst Phil. à Leydis op de slechte gevolgen zijner regeering voor den gang der zaken in Holland en het is aan geen twijfel onderhevig, of hij had Leiden's burggraaf op het oog, toen hij wees op de gevolgen van 's graven onachtzaamheid.

[2] v. M. II, 629. Zie over de familiebetrekking der Wassenaars tot den burggraaf Bijlage II.

[3] De lijftocht van Justine werd haar echter niet zonder strijd gelaten: in 1343 betwijfelt men reeds hare echte geboorte en zij moet die bewijzen. (v. M. II, 688). Zij leefde nog in 1377. (Ch. Hoogl. Kerk. Cah. 29).

[4] In een oud manuscript uit het archief der familie Wassenaar, heeft van Alkemade eene lijst gevonden der goederen van den burggraaf.

Deze lijst benevens die van de leengoederen van Wassenaar volgen hier achter in Bijlage III en IV. Zij zijn ook te vinden in de inleiding van Matthaeus voor de Hist. Duc. Brab.

1°. de lage jurisdictie, zoodat schout en schepenen door hem worden aangesteld.
2°. de helft van gruit- en hopgeld.
3°. een vierde der ritsoenboeten (1/4 behoorde aan de schepenen).
4°. de waag, de botermaat, de ellemaat, de muddepenning.
5°. de helft van het poortgeld bij de opneming van poorters.
6°. den burgt met de burggracht.
7°. den tol te Leiden.
8°. de visscherij [1] in den Rijn, d. i. het water dier rivier.
9°. de bottinghe te Leiden (Rek. 1392, fol. 25).
10°. de school te Leiden.
11°. het benoemen van secretaris (clerc), bode en koster der Pieterskerk.

De graaf bezat:
de hooge jurisdictie,
de helft van gruit- en hopgeld,
de helft der ritsoenboeten.

De regeering van Leiden maakte aanspraak op 4°, 10° en 11° voor de stad en beweerde, dat de burggraaf zich die rechten wederrechtelijk had toegekend: zij beriep zich hiervoor op oude gewoonten.

Philips van Wassenaar, burggraaf van Leiden, beleefde het ontstaan der moeilijkheden tusschen Willem V en zijne moeder Margaretha. Maar evenmin als tot nog toe de juiste toedracht der zaken in dien tijd bekend is, [2] evenmin is ook zijn aandeel in die twisten nauwkeurig aan te geven. Zooveel is zeker, dat de machtige burggraaf in 1350 niet door den hertog wordt opgenoemd onder hen, die zijne vijanden waren: evenmin behoort hij echter tot de verklaarde vrienden van

[1] Zie de studie van prof. de Vries over dit woord.

[2] Wat er van te maken is, staat bij de Jonge, *Hoeksche en Kabeljauwsche twisten*, en bij van der Bergh, *Gedenkstukken*.

n vorst. Ik vermoed dus, dat hij zich eerst, evenals Jan n Beaumont, onzijdig heeft gehouden, ofschoon zijne symthieën hem naar de partij van Margaretha trokken.

Zijn opvolger Dirk, die hem juist in dezen tijd verving, s echter minder schroomvallig; hij verklaarde zich ruiterlijk or de Hoeksche partij en de stad Leiden trachtte dan ook dens haar verbond met Willem V haar toestand te verteren, door b. v. in 1351 te verklaren, dat schout en aepenen 7 jaar lang poorter moesten geweest zijn: verder uden 4 vaste raadslieden uit de kwartieren der stad worden kozen; dan mocht niemand op de bedieningen van schout, hepen of raadsman eenig geld leenen en er in de stad geen verei gedragen worden behalve die van den hertog, van ine kinderen, van de hertogin en van Jan van Beaumont. indelijk worden de ellemaat en de overige »cleyne poyncn", die tot nu toe aan den burggraaf hadden toebehoord, in de stad toegekend, aan welke zij volgens de algemeene rklaring der poorters van ouds en rechtens behoorden: aar deze bewering was lijnrecht in strijd met eene verklaring in Willem III in 1333,[1] dat die rechten aan den burggraaf ekwamen. Het schijnt dus, dat de democratische geest toen eds zoo ver ging, dat men alle macht beschouwde als uitgaande n het volk en alleen door het recht van den sterkste daaraan itnomen, zooals ook de dichter der »Rose" zegt:

Ende coren den starcsten onder hem allene
Ende maecten princhen ende here.

Diezelfde geest spreekt ook uit het stuk van 1351.[2] Klaarlijkelijk zijn de besluiten tegen den burggraaf gericht, al 'ordt hem nog $^1/_3$ der boeten toegewezen ($^1/_3$ blijft aan den raaf, het overige $^1/_3$ aan de schepenen). Men kan ook niet annemen, dat zoo iets door den graaf tegenover een onzijdige

---

[1] v. M. II.

[2] v. M. II, 796. Op het einde des jaars 1351 verkrijgen Rotterdam, Schieim en andere plaatsen ook eenige voorrechten.

zou zijn toegestaan en de burggraaf behoorde dus waarschijnlijk op 24 Juni 1351 tot de Hoeksche partij.

In 1352, op 13 Juni, is de burggraaf evenwel weder onder hen, die op verzoek van Willem Gerrit van Poelgeest in zijn kasteel zullen belegeren met behulp der steden en onder leiding van Gerrit van Egmond: Dirk moet 20 man daartoe stellen. Na dezen tijd hooren wij niet meer van eenig aandeel des burggraven in den strijd. In 1354 kwam de vrede tot stand en op 6 Mei van het volgende jaar moest de stad al hare in 1351 verkregen rechten weder afstaan: de burggraaf werd hersteld in zijne goederen en bezittingen, voor zoover dit niet reeds te voren was geschied.

De vrede duurde echter niet lang tusschen hertog en burggraaf, want op 27 Nov. 1356 [1] verscheen een stuk van Willem V, waarin gezegd werd, dat Dirk vervallen was verklaard van zijne leenen om de volgende redenen:

1°. wegens het verscheuren van een gezegelden brief des hertogen, waarbij deze aan zekere juffer (Justine?) het bezit van enkele leengoederen verzekerde; bovendien had Dirk die goederen daarna in bezit genomen;

2°. omdat hij zich op het huis te Teylingen tegen den hertog had versterkt.

Vol berouw over zijne onberaden stappen had Dirk zich overgegeven aan de genade des hertogen, die den oproerling vergiffenis schonk.

Wegens de diensten zijner voorvaderen en die, welke hij zelf nog bewijzen kon, zou hij dezen keer genadig behandeld worden; om de partijschap te Leiden ontnam de hertog hem echter de jurisdictie aldaar en alle recht op de boeten en verklaarde, dat hij voortaan zelf schout en schepenen zou aanstellen: verder moest Dirk de burgers van de vrije steden en landen des hertogen vrij laten varen voorbij zijn tol te Alphen

---

[1] v. M. III, 8.

en elders niet dan de gewone tollen heffen. Dirk legde zich bij deze voorwaarden neder en zag ook van alle rechten op ellemaat enz. te Leiden af.

In het volgend jaar — 15 Juni 1357 — verscheen eene verklaring van Albrecht, waarbij het geheele burggraafschap wordt opgeheven en de »cleyne poyncten" (d. i. ellemaat enz.), ten eeuwigen dage aan de stad worden geschonken.

Leiden juichte, maar de vreugde was voorbarig geweest, want op 2 Sept. van hetzelfde jaar werd Dirk door den graaf hersteld in zijn burggraafschap met alle toebehooren [1]. Daarvoor betaalde hij aan den hertog reeds in het begin van Juli van dat jaar 1200 pond holl.[2] en kreeg daarentegen voor de schade, die hij geleden had, nog verscheidene goederen bij Rijnsburg en Oestgeest in leen. [3]

Nu bleef er voor de stad niets anders over, dan zich zoo goed mogelijk met den burggraaf te verstaan, en op 24 Nov. keurde Albrecht de voorloopige overeenkomst goed [4], die dan ook 29 Nov. tot een verdrag leidde.

»Na vele pogingen van den hertog, onderhandelingen tusschen de stad en de vrienden en verwanten van den burggraaf",[5] verklaarde Albrecht, wordt in dit stuk gezegd, dat de stad »tot den voirscreven goeden" (d. i. waag, ellemaat, botermaat, muddepenning, bieraccijns, school, dobbelschool, de ambten van koster, klerk en bode), »goed recht heeft ende hair toebehoirt ende nyemant anders."

Dirk beloofde daarop nooit meer aanspraak te zullen maken

---

[1] v. M. III, 29.

[2] Ms. Graf. rek. (Rijksarchief). De opstanden der onderdanen waren zoo voor den landsheer eene belangrijke bron van inkomsten.

[3] Reg. D. (Hoogl. Kerk) p. 106.

[4] v. M. III, 37.

[5] Waaronder Willem Heerman, pastoor van Haarlem, en Willem van de Wateringhe.

en ontving van de stad 700 schilden, die hem in 3 termijnen werden betaald.[1] Het gerecht, d. i. de benoeming van schout en schepenen, bleef in zijne hand.

Kort daarna werd graaf Willem V krankzinnig en in de daarop gevolgde woelingen hield Dirk de zijde van hertog Albrecht, die ook door Hoekschen invloed werd gesteund: bij den opstand der Kabeljauwsche edelen in 1359 was hij de bondgenoot van den hertog[2] en bewaarde de stad voor dien vorst, die toen zóó in het nauw geraakte, dat de opstandelingen het zelfs waagden, toen Albrecht eens naar Leiden was gereden,[3] zijne gevangenis in den Haag open te breken. Op 14 Juni werd de hoofdzetel van den opstand, de stad Delft, ingenomen en zwaar gestraft, zooals bekend is.

De verhouding tusschen leenheer en leenman was toen zoo vriendschappelijk, dat de hertog en hertogin (30 Mei) een kind van den burggraaf — misschien den lateren burggraaf Philips — te Rijnsburg ten doop hieven.

De financiën van den burggraaf Dirk van Wassenaar waren niet veel beter in orde dan die van zijn naamgenoot uit den huize Kuyk: in ditzelfde jaar 1359 deed hij afstand van al zijne rechten op Schiedam[4] en verkocht op 6 Jan. 1360 zijne erven bij den burcht te Leiden aan eenige poorters dier stad.

Hij beleefde[5] nog de vele oproeren, waaraan Leiden in

---

[1] De kwitantiën zijn nog op het Leidsch archief aanwezig, waarbij Willem, klerk des burggraven, erkent de sommen van de poortmeesters te hebben ontvangen. De laatste termijn is betaald op 5 April 1358.

[2] Ms. Graf. rek. 1359 (Rijksarchief).

[3] Niet naar Zeeland was vertrokken, zooals de Vad. Kron. p. 191 meldt. Zie de graf. rek. op dit jaar (Rijksarchief).

[4] v. M. III, p. 112 en 117. Het waren rechten, die aan het huis Wassenaar toekwamen.

[5] Op het laatst van zijn leven werd hij ziekelijk en zwak, zoodat de baljuw van Rijnland in 1381 zelfs verzocht zijn zoon Philips zoo lang met de rechten zijns vaders te bekleeden, daar het recht er onder leed „ints borchgraven ambochte overmids ziecten dair hi in leyt.”

het laatst der 14de eeuw is blootgesteld geweest. Vooral dat van 1381 is onder zijn bestuur bekend.

Valkenburg was altijd in de dagen der jaarmarkt een zeer onrustige plaats: de baljuwrekeningen van Rijnland wijzen het uit; altijd is dit dorp sterk onder de boeten vertegenwoordigd. Zoo was in 1381 daar een twist tusschen de nog altijd onrustige Hoekschen en Kabeljauwschen ontstaan; eenige edelen, Philips van Wassenaar, Jan van Heemstede, Dirk van Wassenaar (jongere zoon van den burggraaf), Willem van Alkemade en anderen, waaronder ook Jan van Leyden, schout der stad, waren handgemeen geraakt met enkele Leidsche burgers en een van deze, Claes Colijn, was door een paar handlangers der edelen doodgeslagen.

Toen de beleedigden in de stad terugkeerden, was de woede daar groot; men trok met de banier als tot een krijgstocht de stad uit naar het slot van Floris uten Wairde, aan den weg naar Leiderdorp, waar de edelen zich hadden verschanst; het slot werd echter flink verdedigd en de burgers trokken onverrichter zake terug. Tegen deze openlijke schending van de rust in den lande trad de hertog op en besliste de zaak ten gunste der edelen; de stad zou 300 pond boete betalen, waarvan $^2/_3$ aan den hertog zou komen wegens het schenden van den vrede te Valkenburg en de rest aan enkele edelen, die schade hadden geleden. De schuld van den moord werd op een paar buitenlanders geworpen en slechts enkele minder aanzienlijke edelen, die zich met de zaak niet eens veel hadden bemoeid, werden verbannen. Bovendien moesten de Leidenaars nog boeten voor hun ongewettigd uittrekken met de banier en de hertogin zou het bedrag dier boete bepalen [1].

Natuurlijk viel deze uitspraak niet in den smaak der Leidsche burgerij; toen dan ook op 26 Mei Philips van Wassenaar en Reinoud van Brederode toevallig te Leiden kwamen, werden

---

[1] v. M. III, p. 381, 394, 397, 410, 421.

zij in den nacht op straat overvallen. Een hevig straatgevecht ontstond tusschen de beide partijen op de hoogte van de Korenbrugsteeg: de edelen geraakten in het nauw en weken naar den burcht, waar de bezetting hen kon beschermen. De verdere loop van den strijd is niet juist aan te wijzen. Zeker is het, dat eerst de stad Delft zich aanbood om een einde aan de zaak te maken, waarop Leiden antwoordde, dat het dan een beteren vrede wenschte, dan de hertog vroeger had gesloten. In 1383 eerst zien wij, dat hertogin Margaretha den hertog met de stad verzoende op de volgende voorwaarden:

1°. vredebreuk, diefstal, moord, brandstichting enz. zullen volgens Leidsch recht door 's hertogen baljuw of door den schout worden gestraft;

2°. bij ontduiking der grafelijke tollen is de hertog of zijn tollenaar de scheidsman;

3°. de stad mag de vervolgde ambtenaren [1] des hertogen niet beschermen;

4°. 200 burgers zullen voor den hertog komen en erkennen, dat het sluiten der poorten niet tegen hem gericht was.

Een tweede verzoening, tusschen de stad en de heeren, volgde kort na Paschen op deze voorwaarden:

1°. De stad zal hen vergiffenis vragen voor alle misdreven zaken sedert het beleg van het kasteel ten Wairde;

2°. 3 van de 50 schuldige burgers worden veroordeeld tot eene bedevaart naar Aken;

3°. de stad zal Albrecht altijd moeten helpen met 100 gewapenden, gedurende 14 dagen, zoo dikwijls hij hulp noodig heeft;

4°. heer Willem van den Campe, een Kabeljauwsch edel-

---

[1] Dit zal wel zien op de zaak van een schout, Floris Ghijsbrechtsz, die van oneerlijkheid beschuldigd en voortvluchtig was.

man [1], moet aan Jan van Heemstede vergiffenis vragen »van dat hi na hem scoet.''

Ook in deze bepalingen schikte de stad zich niet, zoodat op 19 Oct. 1383 Dordrecht, Delft, Haarlem en Alkmaar de handen ineensloegen en een wapenstilstand bewerkten, »den vrede leiden upten dreppel voir den raethuse", tot Paschen toe. De stad kondigde dit bestand af van het bordes van Dirk van Swieten's huis (waar de aanval op de edelen had plaats gehad) op de Breestraat tegenover de Korenbrugsteeg.

Aan dezen strijd, waarin de zonen van den burggraaf zoo nauw waren betrokken [2], sloot zich een twist over het schoutambt met den burggraaf zelven.

De oude grief tegen het benoemen van schout en schepenen door den burggraaf en het verkoopen van die ambten was weer de oorzaak der oneenigheid. De stad werd door dat recht dikwijls aan allerlei afpersingen blootgesteld en de ouderdom van den burggraaf zal het misbruik wel in de hand hebben gewerkt. In zijnen naam sloot zijn zoon Philips [3] in 1387 met de stad het volgende verdrag:

1°. hij zal er de rust helpen handhaven;

2°. hij zal voortaan geen geld meer leenen op schoutambt en gerecht. Hij belooft dit voor zijn vader, zijn broeder, zichzelven en alle zijne nakomelingen;

3°. niemand mag schout zijn dan wie 4 jaar achtereen in Leiden heeft gewoond (Zie den eisch van 1351)

4°. de schout zal rekening en verantwoording doen aan de poortmeesters, voor zoover de stad aanspraak heeft

---

[1] In 1386 poortmeester van Leiden. (Poorterboek).

[2] De verzoening moet vóór 1385 getroffen zijn, daar Philips van Wassenaar toen een tijd lang baljuw van Rijnland was, tot welke waardigheid hij niet zou verheven zijn, wanneer de twist in vollen gang ware geweest. Men weet het juiste tijdstip der verzoening echter niet.

[3] Die reeds in 1381 een tijd lang de plaats zijns vaders vervulde wegens diens ouderdom. (Graf. rek. op het Rijksarchief). Zie boven.

op een aandeel in de boeten, door schepenen opgelegd en door den schout ingevorderd (dus voor $^1/_3$);

5°. de stad betaalt 2500 oude schilden binnen 5 jaar tot afkoop der koopsom van het schoutambt.

6°. als Philips dit verdrag schendt, zal het dan reeds betaalde geld worden teruggegeven volgens vonnis van Albrecht en zijn Raad;

7°. als de burggraaf iets tegen een poorter heeft, zal hij dezen »voir den rechter" dagen, dus niet zichzelven recht verschaffen.

Albrecht bevestigde dit stuk [1].

Op papier was dit alles heel fraai, maar de praktijk kwam er niet mede overeen. Voordat het tot eene uitbarsting kwam, stierf echter de oude burggraaf in 1392 en zijn zoon Philips werd op 5 Mei tot zijn opvolger benoemd [2]. Kort daarna had het volgende plaats.

Zekere Jacob Oudelant, reeds in 1389 schepen en sedert dien tijd meermalen in het gerecht, b. v. in 1397 weder als schepen, was in 1392 schout te Leiden, maar de poorters waren met hem niet tevreden wegens groote afpersingen, waaraan hij zich schuldig maakte onder oogluikende bescherming van den burggraaf, die hem — tegen het verdrag van 1387 — wederom het schoutambt verkocht had. Een geschil ontstond hierover en Leiden wendde zich tot den hertog met verzoek om handhaving van het ook door hem bevestigde verdrag [3].

Op verzoek der poorters kwamen een paar leden van den Raad des hertogen, de heeren van Egmond en Raaphorst, te Leiden om de zaak in orde te brengen, nadat eerst reeds op het laatst van Juni Oudelant met twee schepenen voor den hertog had moeten komen; een bestand tusschen de poorters

[1] v. M. III, 520.

[2] Stadsrek. van dat jaar en v. M. III, 588.

[3] Oudelant was in 1382 poorter geworden, dus reeds lang genoeg poorter om schout te mogen zijn. (Poorterb. 1382).

en Oudelant werd in het begin van December in de kerk afgekondigd, terwijl hij zijn schoutambt moest overdoen aan Willem Heynenz, een Kabeljauwschgezinde, die dadelijk schout te Leiden werd.

Eene grafelijke commissie, bestaande uit de bovengenoemde heeren benevens Gerrit van Floyon, Bartelmeus van Raaphorst en Gijsbrecht van Diepenberch, onderzocht de zaak gerechtelijk en stelde de stad in het gelijk [1], wat trouwens in die dagen van partijdigheid niet te verwonderen was, al had zij toen ook het grootste ongelijk gehad; tegen den burggraaf Philips toch waren bezwaren gerezen, die zelfs een onrechtvaardig vonnis hadden kunnen uitlokken.

De groote gebeurtenis namelijk van dit jaar 1392 is de moord, op Aleida van Poelgeest gepleegd. Op 21 Sept. werd de daad bedreven en Donderdag daaraanvolgende werden de getrouwe burgers van Leiden opgeroepen om dadelijk bij den heer in den Haag te komen [2]. Het duurde kort, of het werd duidelijk, dat burggraaf Philips ook tot de medeplichtigen behoorde; men behoeft zich hierover niet te verwonderen, daar de Wassenaars altijd tot de hoofdleiders der Hoeksche partij hadden behoord; de burggraaf met zijn broeder en meer dan 50 andere edelen namen de vlucht naar het buitenland; op 18 Oct. 1393 werden de schuldigen door Albrecht verbannen en hunne goederen verbeurd verklaard, nadat zij op de drie plechtige rechtsdagen, die ieder jaar werden gehouden, niet waren verschenen [3].

Niet alleen werden de goederen der ballingen, dus ook het burggraafschap, verbeurd verklaard, maar zelfs hunne kasteelen

[1] Thes. rek. v. Leiden, 1392, fol. 22 en 23. Ook v. Mieris.

[2] Thes. rek. fol. 30 r. De schepenen bleven in permanente zitting, om de stad te bewaren.

In het poorterboek is de naam van Oudelant plechtig uitgeschrapt en hij van zijn poorterschap vervallen verklaard door schout en schepenen op den blauwen steen.

[3] v. Löher, Jakob. v. Bayern, I, p 191 en 447.

en sloten overal in het rond verbrand; menig slot in den omtrek werd aan de woede des volks opgeofferd. Ook aan de inwoners van Leiden werd opgedragen de huizingen van Philips van Wassenaar op het Zand [1] en te Podikenpoel, benevens de overige kasteelen der schuldigen in den omtrek te vernielen »so datter muyr noch stock noch stake staende en blive."

Van vernieling van den Leidschen burcht kon natuurlijk geen sprake zijn, daar die een leen van den graaf was, terwijl de beide bovengenoemde huizingen het eigendom van Philips waren. [2]

Voor Leiden was er weder kans op bevrijding van de burggrafelijke heerschappij en voorloopig had Albrecht reeds het beheer der inkomsten aldaar aan zijn rentmeester, de rechterlijke macht aan zijn baljuw opgedragen [3], die daarom dan ook op 28 Januari 1393 gewaarschuwd wordt er goed op toe te zien, dat de steden — waarschijnlijk ook Leiden, waar de gilden zich in dit jaar sterk hebben geroerd, — geen keuren maken, voordat zij de goedkeuring des heeren en van zijn Raad daarvoor hebben verkregen. [4]

Voorloopig werd de oude toestand van het gerecht nog gecontinueerd en de vorst verkocht het schoutambacht voor 784 oude schilden aan Willem Heynenz. die in December 1392 het ambt van Oudelant had overgenomen [4].

Maar ook nu liep de verwachting der stedelingen op niets uit: de verzoening der ballingen met den beleedigden vorst bleef niet lang uit. Het hoofd der partij, Willem van Oostervant zelf, teekende de verzoening met zijn vader in October

---

[1] Bij Katwijk.

[2] v. M. III, 602.

[3] Door dezen was Willem Heynenz als schout gehandhaafd; hij was van de tegenpartij, een oprecht Kabeljauw, en bleef schout tot aan de herstelling van het burggraafschap.

[4] v. M. III, 606. Over de gildebewegingen Hoofdst. VI en VII.

1394 en op 12 April 1396 kwam ook de zoen met de Wassenaars tot stand. Zij beloofden hierbij geen wraak te zullen nemen voor de verbranding en verwoesting hunner bezittingen, zich nooit meer tegen den hertog te zullen verbinden en eene boete te betalen, die vastgesteld zou worden door den hertog, den graaf van Oostervant en den domproost van Utrecht. Verder zouden zij geen aanspraak hebben op vergoeding door den hertog voor aan hunne goederen geleden schade en eindelijk beloofden zij den dood van Floris van Rijsoirde, een der hunnen, niet te zullen wreken op de Cusers en den schout van Leiden. Op deze voorwaarden verkregen zij vergiffenis. De burggraaf werd ook weer in zijne waardigheden hersteld en kort daarna zelfs in den Raad des hertogen opgenomen. Zoo had de korte droom der vrijheid ongeveer $3^1/_2$ jaar geduurd; de burggraaf kreeg echter het rechtsgebied over Leiden niet terug; dit bleef aan den hertog en er was althans iets gewonnen — zoo meende men ten minste.

Van dezen tijd af leefde Philips met den hertog in vrede en toonde dit niet alleen door krachtige hulp in de Friesche oorlogen [1], maar ook door Albrecht's vijand, Brunstijn van Herwynen, te bestrijden. Deze had geweigerd den hertog rekening en verantwoording te doen van zijn rentmeesterschap in Zeeland-beoosterschelde en was naar het sterke Loevestein geweken. Philips en Dirk van Wassenaar werden daarop (18 Maart 1397) ontslagen van hunne belofte, dat zij niets tegen 's hertogen Raad, waartoe ook Herwinen had behoord, mochten ondernemen en belegerden den afvalligen rentmeester in zijn slot [2].

Sedert komen ook weer gunstbewijzen des hertogen

---

[1] Waartoe hij o. a. in 1398 60 man stelde. Hij nam zelf deel aan die oorlogen b. v. aan den tocht van Willem in Mei 1399. Hij ontving ook leenen in den omtrek van Sneek (Verwijs). Zijn trouw aan Willem van Oostervant zal ook wel een factor geweest zijn bij die gunstbewijzen

[2] Vad. Kron. p. 561.

voor aan den teruggekeerden balling; zoo wordt b. v. de korentiende van Soetermeer, die hij vroeger slechts in leen had, hem als een vrij eigendom afgestaan [1].

Zulke bewijzen van goede gezindheid gaven den burggraaf aanspraak op de dankbaarheid des hertogen en deze werd hem bewezen..... door de teruggave van het gerecht in Leiden, dat hij nu 6 jaar lang had moeten missen; den 2den April 1399 keerde de stad Leiden weder geheel terug onder de macht van den burggraaf; schout en schepenen werden voortaan weder door hem aangesteld [2].

Nu volgde de eene gunst op de andere en de verzoening bleek volkomen te zijn; ook het hooge rechtsgebied in Wassenaar en Zuidwijk werd in het begin van 1400 aan Philips afgestaan. Het geldgebrek des hertogen zal hierop ook wel van grooten invloed geweest zijn, evenals op de overige regeeringsdaden uit dezen laatsten tijd van Albrecht; wij zien hem hier zijne toevlucht weder nemen tot het middel, waardoor Willem IV den opstand van omstreeks 1350 had voorbereid.

De gevolgen der grafelijke gunstbewijzen aan den burggraaf bleven voor de stad Leiden niet uit en de stad liet zich dan ook eene nieuwe verklaring geven omtrent het verdrag van 1387, ten einde van onredelijke aanspraken des burggraven op het gerecht bevrijd te blijven [3].

Menige moeielijkheid was er dit jaar nog uit den weg te ruimen, nu de stad zes jaar lang van den boom der vrijheid had geproefd; in de stadsrekeningen wordt telkens gesproken van afgevaardigden, die den burggraaf gaan spreken. Nu eens is het het molengeld, dan de vischmarkt, dan de accijns,

---

[1] v. M. III, 660.

[2] v. M. III, 696.

Reeds in 1396 was deze maatregel voorbereid, door de aftreding van Willem Heynenz, die voor de door hem betaalde 784 schilden, het schoutambt had overgedaan aan iemand, die den burggraaf aangenamer was, zekeren Claes Bort.

[3] v. M. III, 727.

dan weder schade door de poorters aan 's burggraven vischrecht of door den burggraaf aan buitenlandsche kooplieden toegebracht (wat de stad in haren handel hinderde), hetgeen bezendingen naar den burggraaf noodig maakte, die toen veelal te Katwijk op zijn herbouwd kasteel gevestigd was. Uit dezen tijd is ook eene lijst van waren, waarvoor den burggraaf te Leiden de bijgevoegde tol moet worden betaald »na allen haercomen"; van alles werd tol geëischt: van werk, was, lakens, wol, hop, boter, haring, staal, ijzer, bier, asch, grein, lazuur, vlas, tarwe, rogge, gerst, haver, boonen, paarden, runderen, varkens, schapen, kaas, huiden, kalfsvellen, hoefijzers, hennipzaad, metalen, marskramerij (een man, die de mars op zijn rug draagt, is vrij), enz.

De tollenaar, die meer dan den bepaalden tol neemt, wordt veroordeeld tot eene boete van 10 pond, waarvan den graaf de helft, den burggraaf en de stad ieder een vierde toekomt en nog eenige andere bepalingen stellen de wijze vast, waarop de tollenaar zijn tol kan innen [1].

Allerlei kleine twisten deden de Leidenaars denken aan de gelukkige dagen hunner vrijheid; zoo in 1403 een twist over rechten, die de stad zich had aangematigd door het bouwen van eigendommen aan den oever van den Rijn bij den burcht; geld was er weder noodig, om den heer tevreden te stellen [2].

Met den dood van Albrecht werd de burggraaf nog machtiger, daar zijn oude medeplichtige, hertog Willem, hem dikwijls tot zijn stedehouder in Holland aanstelde, wanneer hij naar Henegouwen trok, o. a. in 1405: sedert dien tijd vindt men Philips veelal in den Haag bij den vorst, tot wiens voornaamste raadslieden hij behoorde. Het schijnt, dat

---

[1] Stedeb. fol. 282 v.

[2] v. M. III, 777.

Dit viel bovendien juist in den tijd der Friesche oorlogen, die de stad zoo veel kostten. (Zie pag. 91).

de burggraaf toen niet veel tijd meer had, om zich de Leidsche zaken sterk aan te trekken, ofschoon hij zeker wel de hand had in het onderdrukken der gildenoproeren, waaraan de stad in deze jaren blootstond.

Niet vóór 1413 vinden wij den burggraaf weder te Leiden. Zijn oudste zoon, Hendrik, was namelijk gevangen genomen in den Arkelschen krijg en moest een zwaar losgeld betalen; de burggraaf en zijn zoon verlangden, dat de stad hen daarin zou bijstaan met 425 gouden kronen (meer dan 625 pond) [1]. Kwam de burggraaf anders niet meer dan noodig was, zooals b. v. blijkt uit de omstandigheid, dat men zelfs voor het verzetten der schepenen hem in den Haag, en toen hij daar niet was, te Teylingen en te Haarlem moest gaan opzoeken [2] — toen verscheen hij met zijn zoon, liet de vroedschap bijeenroepen en zich het geld toestaan: met een keurigen maaltijd werd de plechtige zitting besloten [3].

Willem VI stierf in 1417 en Jacoba volgde hem op onder de toejuichingen der Hoekschen: Jan van Beieren echter werd door de Kabeljauwschen erkend en aan de twisten, die toen het land teisterden, heeft de stad Leiden eindelijk hare verlossing te danken. Vooral in de laatste jaren, toen de burggraaf een alvermogend man was, waren ook de bezwaren van zijne heerschappij zeer voelbaar geworden: men ziet het aan de menigte zaken, waarom in de rekeningen telkens personen naar hem worden gezonden, ten einde zijn gevoelen te vragen. Ook geldelijk werkte het burggrafelijk bestuur slecht voor de stad; lijfrente op lijfrente wordt

---

[1] De geheele som, welke het inkomen des graven uitmaakte, bedroeg in 1409 slechts 7000 pond. Het stedelijk vermogen van Leiden bedroeg volgens het schotboek ongeveer 80000 pond.

Aan het hoofd der burgers en boeren van Rijnland, Amstelland en Kennemerland belegerde Philips in 1403 Hagestein, het slot der Arkels. (Gouthoeven p. 413).

[2] Rek. 1413. fol. 24 (archief Leiden).

[3] Stadsrek. 1413. fol. 16, 23, 27.

door de stad uitgegeven en zij ging gebukt onder hare schulden [1]. Het is dus niet te verwonderen, dat de stad uitzag naar een gelegenheid, om zich aan zijn bewind te onttrekken. En die gelegenheid bleef niet uit. Bij het naderen van hertog Willem's einde waren de Hoeksche edelen, o. a. de heeren van Brederode, Wassenaar, Haamstede en Zevenbergen, in den Haag bijeengekomen en hadden hunne vrienden daarheen geroepen. Maar ook de Kabeljauwschen hadden niet stil gezeten en de stad Leiden was reeds in het bezit van Arkel's brieven, die haar voor Jan van Beieren trachtten te winnen. Op 2 Juni kwam het bericht van den dood des hertogen; de Hoekschen brachten de papieren der grafelijke bureau's in veiligheid en maakten zich gereed tot den strijd. De voornaamste edelen werden naar de steden gezonden en de burggraaf zelf kwam met een talrijke schaar te Leiden, ten einde die stad voor zijne partij te behouden [2]. Met moeite gelukte het den Hoekschen edelen, dank zij hunne krachtige maatregelen, lang van te voren genomen, de tegenpartij overal in bedwang te houden tot Jacoba's komst in Holland. Slechts IJselstein moest een flink beleg doorstaan en werd eindelijk kort na die komst ingenomen [3].

Thans was het geheele land voor de vorstin gewonnen en Jacoba's partij achtte zich reeds meester van den toestand [4]. Haar machtige tegenstander, Jan van Beieren, liet zich

---

[1] Zie over de geldmiddelen Hoofdstuk X.

[2] Thes. rek. 1416. Uitg. door den heer archivaris Elsevier. (Kron. Hist. Gen. 1852, p. 215).

De raad van Leiden gaf hem 50 eng. nob. om de rust met zijne troepen te bewaren. Natuurlijk was men voor onrust beducht. De burggraaf bezette ook Amsterdam (ter Gouw II, 221).

[3] De tresorier, stadhouder van Holland, had aan de stad bij den dood van Willem oorlogsmateriaal geleend, dat zij ten behoeve van dit beleg weer moest afstaan. (Kron. Hist. Gen. 1852, p. 222).

[4] 6 Sept. bevestigde Jacoba Philips van Wassenaar in al zijne heerlijkheden en landen; zij werd kort te voren in Leiden en de andere steden gehuldigd. Hendrik van Wassenaar werd houtvester van den Haarlemmerhout (v. M. IV, 448).

voorloopig wel niet over Holland uit en zag uit zijne heerlijkheid Gooiland toe, hoe de zaken liepen, ja zelfs erkende hij Jacoba op eene groote dagvaart te Biervliet en trok naar Luik terug; toen hij echter de kans schoon zag, trad hij met zijne eischen op. In het laatst van 1417 verscheen hij in Dordrecht en riep de steden op, hem als wettigen voogd der jonge gravin te erkennen, zoolang zij nog niet gehuwd was. Jacoba weigerde echter anders te regeeren dan met hem, hare moeder en haren Raad, zooals te Biervliet was afgesproken, en verklaarde zijne voogdijschap niet te begeeren noch te erkennen, daar zij niet meer onmondig was. Te Schoonhoven verzamelde zij adel en steden en daar trad Jan persoonlijk tegen haar op, terwijl hij voor zijne onderdanen zijn recht bepleitte en zij het hare staande hield. Onverrichter zake keerde Jan naar Dort terug en de oorlog brak uit. Scharen van Kabeljauwschen sloten zich uit de verschillende steden bij hem aan (ook Leidsche burgers bleven daarbij niet achter), waarna Jan zich op 10 Nov. 1417 door de Dortenaars liet huldigen. De Hoekschen bleven de stad Leiden bezetten, ten einde haar voor Jacoba te behouden, en behandelden de achtergebleven Kabeljauwschen met minachting en ruwheid.

Te Dort zat de hertog niet lang stil: hij waagde weldra een aanval op Rotterdam, die evenwel mislukte. Beter voor den Beier liep een onderneming tegen Gorkum af; die stad werd door zijne benden onder Willem van Arkel, den vroegeren heer der stad, bezet en ook hier lieten de Leidsche Kabeljauwschen zich niet onbetuigd en streden dapper voor hun vorst. Slechts het kasteel van Gorkum hield stand en Jacoba ontbood van alle zijden hare benden ten einde de sterkte te ontzetten. Het gelukte haar; op 1 December waren de door haar gelichte troepen te Rotterdam aangekomen; 6000 man stonden ter harer beschikking en met deze macht onder den heer van Brederode werd den Arkelschen slag

geleverd: hun dappere aanvoerder sneuvelde met de bloem der zijnen en Jacoba had volkomen gezegevierd. Nu moesten hare vijanden het ontgelden: Gheryt Jansz., schout van Leiden, kreeg reeds 17 Dec. het bevel om al de goederen verbeurd te verklaren van de Leidenaars, die te Gorkum geweest waren; zij, die den slag overleefd hadden en niet gevangen waren, werden voor altijd verbannen, de gevangenen naar den Haag gevoerd en enkele schuldigen daar ter dood gebracht. De vrouwen der ballingen werden voorloopig te Leiden teruggehouden.

De Hoeksche invloed, ook te Leiden, was bevestigd en de door hen bezette steden Haarlem, Delft en Leiden beloofden Jacoba te helpen met 529 eng. nobelen 's jaars [1]. Overigens werden de Kabeljauwschen vervolgd en gebrandschat en de grootste verwarring heerschte overal; aan de eene zijde deed Jan van Beieren van uit Dordrecht, dat buiten de wet was gesteld, plundertochten in Holland, aan de andere zijde blakerden de Hoekschen de bezittingen hunner tegenstanders op het land [2]. Te Rotterdam lag eene talrijke bezetting van de Hollandsche steden, die daarvoor soudeniers hadden gehuurd [3].

Intusschen waren er onderhandelingen begonnen over de verloving van Jacoba met hertog Jan van Brabant en deze leidden inderdaad tot een huwelijk, dat op 10 Maart 1418 in den Haag werd voltrokken; veertien dagen later werden de nieuwe vorst en zijne gemalin te Leiden gehuldigd.

Jan van Beieren had evenwel van den keizer de beleening

---

[1] Onder voorwaarde nl., dat de kleinere steden hun de som terug zouden geven: tot zoolang de groote steden hiervan de zekerheid zouden hebben, behoefden zij niets op te brengen in de gewone lasten. De hulp was dus niet belangeloos. Zulk eene belofte der kleinere steden noemde men een verband.

[2] De onveiligheid wordt zeer goed aangewezen door een post uit de stedelijke rekeningen van 1418, waar Jacoba eenige burgers verlangt, ieder met 10 man, om haar te helpen: de raad weigerde met de verklaring, dat „onser stede selver te laste stande."

[3] Graf. rek. 1418, p. 32, ms.

met Holland en Zeeland verkregen en vorderde in Mei zijne trouwe steden op, hem als hun heer te erkennen en, ofschoon zijn brief eene krachtige weigering uitlokte, begonnen toch zich reeds hier en daar teekenen van wankelmoedigheid onder de burgers voor te doen bij de ontzettende schade, die door Jan van Beieren aan den handel werd toegebracht. Bovendien had deze vorst overal zijne agenten: als zoodanig werkten dikwijls de vrouwen der ballingen, die dan ook (15 Mei 1418) uit de steden werden verjaagd [1]. Dit alles deed de Hoekschen besluiten tot een aanval op Dort.

Op 3 Mei werden Haarlem, Leiden en Amsterdam over zulk een krijgstocht geraadpleegd [2] en later te Rotterdam troepen door die steden verzameld, waar ook oorlogsmaterieel werd bijeengebracht.

Jan van Beieren deed intusschen aan de Kabeljauwschen de meest uitgebreide toezeggingen voor den tijd, wanneer hij aan het hoofd der regeering zou komen, en wachtte kalm den aanval der Hoekschen af. In het laatst van Juni had deze plaats, maar eindigde met een deerlijke nederlaag: Jan van Brabant werd voor de stad Dordrecht verslagen en zijn leger liep uiteen.

Nu was het blad plotseling omgekeerd, de Kabeljauwschen vatten moed en maakten zich tot wraakneming gereed, toen Philips van Bourgondië, neef der strijdende vorsten, zich als scheidsrechter opwierp; hij kwam in Holland en op 13 Februari 1419 werd eene verzoening getroffen.

Voordat het echter hiertoe kwam, had nog menige schermutseling plaats; tweemaal in de maand October 1418 moesten de Leidenaars ten strijde trekken: eens naar den Haag en eens naar Delft [3].

---

[1] Rek. 1418. (Kron. Hist. Gen. p. 380—425 uitg. door Jhr. Elsevier).

[2] Graf. rek. 1418 p. 29 en 41.

[3] Deze tochten hebben ons hierboven gediend tot het bepalen der bevolking van Leiden. In het archief zijn afzonderlijke rekeningen daarvan aanwezig, die

ij de verzoening werd bepaald:

°. Jan van Beieren behoudt Voorne, Gooiland en Woerden en verkrijgt bovendien Dordrecht, Rotterdam, Gorkum, Leerdam en de omliggende streken;

°. Jan van Brabant en Jan van Beieren zullen vijf jaar lang samen het land besturen; de inkomsten blijven alleen aan den eerste en zijne gemalin;

°. Jan van Beieren wordt heer bij den dood van Jacoba, als zij geene kinderen nalaat;

°. Jan van Beieren doet voor het oogenblik afstand van al zijne rechten.

e steden en de adel bezwoeren plechtig het verdrag; r de eerste, waaronder ook Leiden, eischten voor zich, alle privilegiën hun gewaarborgd zouden worden, ook zij van Jacoba hadden; bovendien vroegen zij zekere ten, die hun veel meer zelfbestuur gaven, zooals Dorht het van Jan van Beieren had ontvangen. Eerst dan en zij de 100000 nobelen betalen, die aan Jan van ren bij den zoen nog waren toegezegd, en die door het ele land slechts zeer langzaam werden opgebracht onder tdurende onaangenaamheden met den hertog. Nadat ook in orde was gekomen, trok Jan van Beieren de steden s om hunne huldebewijzen te ontvangen, terwijl zijne nden hier en daar schadeloosstelling kregen en de balen (dus ook die van Leiden) terugkeerden: zijn Raad nde hij uit de Kabeljauwsche partij: sedert zijn Floris Borselen, tresorier van Holland, de heer van Gaesbeek, ndrik van Wassenaar, Jan van Egmond, Gerrit van mskerk en Nothaft, een edelman uit Beieren, de meest komende raadsleden.

e Hoekschen en Jacoba waren woedend over den smaad

---

dienen kunnen tot verstand der verdedigingsmiddelen, waarover de stad beschikken; ik hoop ze verder daarvoor te gebruiken.

hun aangedaan: in stilte verzamelden zij zich in de steden, waar zij de macht bezaten. Onder die steden was natuurlijk Leiden de voornaamste: de burggraaf bracht eene menigte zijner politieke vrienden in die stad bijeen, in wier nabijheid, te Podikenpoel, hij zich vestigde [1].

Dadelijk na het verdrag was Jan van Beieren ter huldiging als stadhouder de steden langs gegaan; te Gouda gekomen vernam hij, dat Leiden hem den eed zou weigeren en zich tegen hem versterkte; eene bezending uit de stad zelve sprak dit gerucht tegen en Jan kwam in Leiden: daar aangekomen (14 Maart) [2] eischte hij dadelijk eene verandering der overheid. Zijne aanhangers werden in de plaats van enkele Hoekschen in den raad gebracht, de helft der schepenen werd vernieuwd en zoo ook twee der vier poortmeesters vervangen [3]. Ook in het huis van Philips zelven trad hij eigenmachtig tusschenbeide.

Daar bestond oneenigheid tusschen den vader, den burggraaf Philips, en zijn oudsten zoon, Hendrik: even vurig Hoek als de eerste was, zoo Kabeljauwsch was de laatste gezind en Jan van Beieren bracht daarom een verdrag tot stand, waarbij, in geval de oudste zoon stierf, diens kinderen vóór den jongsten zoon, Jan, (die de denkbeelden zijns vaders koesterde) in het burggraafschap zouden opvolgen [4]. De Kabeljauwschen zagen in dit geval, waarop zij konden rekenen, en maakten van den steun des hertogen gebruik om zich op hunne vijanden te wreken. Op 23 April 1419 had de eerste botsing tusschen de partijen plaats. St. Joris [5] was de

---

[1] In de rekeningen van 1419 is dit zijne residentie.

50 of 60 personen werden bij een maaltijd bewogen zich alleen naar de bevelen van burggraaf en gerecht te gedragen. (Thes rek. 1419).

[2] v. M. IV, 530.

Hij bleef 4 dagen te Leiden en zijn onthaal kostte de stad 42 ℔. (Rek. 1419).

[3] Poorterboek (Leiden) 1419 en Rek. van dat jaar.

Slechts 4 nieuwe poorters kwamen er dit jaar in de stad.

[4] v. M. IV, 537.

[5] Het verhaal dezer gebeurtenissen is reeds tweemaal uitvoerig gedaan: het

patroon der schutters en op zijn jaarfeest liep de geheele weerbare bevolking gewapend over de straten: geen wonder, dat er toen vechtpartijen ontstonden en de twistenden elkander met de wapenen te lijf gingen. De rust werd echter hersteld en 32 burgers aan de eene, 40 aan de andere zijde moesten eene boete betalen. Maar nu begonnen overal Kabeljauwschen van elders om de stad rond te zwerven, vielen op de Hoekschen aan en op zekeren dag in Juli [1] vond men de hengsels der poorten afgebroken door verraders, die hunne vrienden binnen wilden laten. De schuldigen verlieten uit eigen beweging de stad en het bleken Kabeljauwschen te zijn geweest, welke met die van buiten in verbinding stonden.

De raden des hertogen, vooral zijn Beiersche raadsman Nothaft, kwamen herhaaldelijk om orde op de zaken te stellen en sloten (8 Sept.) de volgende overeenkomst; zij, die gevlucht waren als verdacht van het breken der poorthengsels in Juli, zouden op 19 September [2] weder terugkomen, terwijl 25 Hoeksche burgers als gijzelaars zouden bewaard blijven in de Kabeljauwsche stad Gouda en 25 Kabeljauwsche in de Hoeksche stad Schoonhoven. Eindelijk mocht niemand meer gewapend in de stad rondloopen.

Op den bepaalden dag kwamen de Leidsche Kabeljauwschen terug, maar gewapend: op straat ontmoetten zij Jan van Wassenaar [3], den jongsten zoon van den burggraaf, en Gerard van Poelgeest, beiden Hoekschen. De edelen bedreigden de

---

eerst door Meerman in zijn voortreffelijk werk over het beleg van Leiden in 1420: in onzen tijd door von Löher in zijn Jak. von Bayern (II. p. 37—63). Slechts hier en daar heb ik aan dat verhaal iets toegevoegd, dat het Leidsche archief nog kon aanbieden. Overigens heb ik Meerman en von Löher vrij gevolgd.

[1] Den geheelen zomer door werd de stad 's nachts door extra-bezettingen aan de poorten bewaakt. Thes. rek. 1419 (Leiden).

[2] Waarom werd juist deze datum gekozen? Dit staat in verband met de wettelijke termijnen, waarop de vrede, na de daad van Juli uitgesproken, kon vernieuwd worden: met St. Lambertsdag (19 Sept.) was de laatste der drie termijnen gekomen. (Keurb. 1406 IV, 14. ed. Hamaker).

[3] Deze was door de regeering tot rustbewaarder aangesteld.

teruggekeerden en een gevecht outstond; van alle kanten stroomen helpers toe, de stormklok luidt, het gevecht wordt algemeen; de Kabeljauwschen delven het onderspit, een gedeelte wordt gevangen genomen, een ander deel ontsnapt door de poorten, een derde vlucht naar den kerktoren van St. Pieter. Zoo groot was de onrust, dat men de gevangenen moest bewaken, ten einde mishandeling door de verwoede Hoekschen te voorkomen; het gepeupel liep den ganschen nacht langs de straten en uit vrees voor een aanval van buiten werden de bussen op de wallen gebracht [1].

De voorname Kabeljauwsche edelen, Nothaft voorop, kwamen dadelijk met eene aanzienlijke troepenmacht aanrukken maar werden slechts binnengelaten onder voorwaarde, dat ook Wassenaar en Brederode met troepen mochten komen, daar men elkaar niet vertrouwde. Vier scheidsrechters werden uit iedere partij gekozen en trokken heen en weder tusschen Leiden, den Haag, Gouda en Schoonhoven, maar vruchteloos; de Kabeljauwsche Leidenaars weken weer naar de steden in den omtrek. De Hoekschen traden reeds in onderhandeling met Utrecht over het zenden van hulp en de Hollandsche steden rustten zich tegen deze vreemde benden ten oorlog; om den burggraaf tevreden te stellen, droeg het landsbestuur aan hem en zijn jongsten zoon op de rust in Leiden te bewaren en nam de stad den laatste in haar dienst [2]. Eindelijk bemoeiden zich ook de overige steden met de zaak en op 21 Nov. sprak de Raad des hertogen [3] met de 8 scheidsrechters een vonnis uit. Hierbij werd bepaald:

1°. de gevangene Kabeljauwschen krijgen vrijen aftocht en

---

[1] Thes. rek. 1419.

[2] Rek. 1419.

[3] Waarin Hendrik van Wassenaar optrad; 4 November was er eene dagvaart der steden in den Haag, waarop ook de burggraaf en afgevaardigden van de gijzelaars uit Schoonhoven verscheuen en deze maatregelen waarschijnlijk waren besproken.

moeten tot 3 weken na 's hertogen komst [1] op eene mijl van de stad blijven, tenzij zij aan den tresorier hun onschuld kunnen bewijzen;

2°. 14 Hoekschen worden evenzoo tijdelijk verbannen;

3°. de stad betaalt 1000 nobelen aan degenen, die bij de onlusten schade gehad hebben, benevens 2000 nobelen als boete en voor de kosten van den zoen.

Openlijk zou deze zoen van het stadhuis worden afgekondigd.

De Hoekschen waren verontwaardigd over de ongehoorde uitspraak. De boete zou dan voornamelijk op hen nederkomen, daar de Kabeljauwschen de stad zeker zouden verlaten; zij weigerden derhalve de boete te betalen en de regeering der stad eischte een rechtvaardiger vonnis. Hendrik van Wassenaar, die tot 's heeren Raad behoorde, toen Leidsche afgevaardigden met deze boodschap voor den Raad kwamen, riep den Hoekschen toe, dat hun reeds recht was geschied en er geen ander voor hen bestond: de tresorier van Holland dreigde het gerecht te zullen afzetten; tegelijk trokken de Kabeljauwschen van alle zijden op de stad aan en de beide hertogen bevestigden het vonnis, zoodat de Hoekschen in het nauw geraakten en besloten zich zelf te helpen. Voor de toerustingen beducht, lieten zij de tegenpartij uit de stad trekken en versterkten Leiden tegen een mogelijken aanval; tevens hielden zij het volk in opgewekte stemming door maaltijden en wijnuitdeelingen. De Kabeljauwschen aarzelden den strijd te beginnen en de onderhandelingen werden daarom voortgezet en slepende gehouden tot 's hertogen komst, die in de lente van 1420 zou plaats hebben.

Jan van Beieren kwam in het begin van Maart te Dordrecht aan en riep op 14 Maart den burggraaf, zijn jongsten zoon en 50 voorname Leidsche burgers voor zich; de

[1] Die spoedig verwacht werd,

Hoekschen kwamen onder vrijgeleide en moesten vernemen, dat de vorst het vonnis van zijn Raad handhaafde en bij hun weigering, om zich daaraan te onderwerpen, geweld zou gebruiken. Groot was de onrust in Leiden; men dacht in den nood aan de hertogin Jacoba, de beschermster der Hoekschen, en smeekte om hare tusschenkomst. Deze hielp echter evenmin als de bemiddeling der voorname Hoeksche edelen; de edele Brederode werd zelfs door de Kabeljauwschen bij Oudewater overvallen en bracht er nauwelijks het leven af; te vergeefs beklaagde zich de grijze edelman bij den hertog: hij werd in het ongelijk gesteld.

Toen grepen de mishandelden naar het laatste middel — de wapenen; op 15 April 1420 sloten Leiden, Utrecht, Amersfoort, de bisschop, Brederode, Wassenaar, Montfoort, Poelgeest, Haamstede en de overige Hoeksche edelen een verbond tegen de Kabeljauwschen [1]: men vermeed echter den naam des hertogen van Beieren te noemen onder de vijanden, die men bestreed.

Leiden werd als hoofdzetel van het verzet versterkt, terwijl 500 Utrechtsche knechten als hulptroepen de stad binnentrokken: de oorlog was begonnen.

Jan van Beieren was inmiddels óók op politiek gebied werkzaam geweest en liet zich (21 April) Holland, Zeeland en Friesland voor den tijd van 12 jaar door den nietswaardigen echtgenoot van Jacoba verpanden tegen betaling eener som van 90000 kronen en afstand van zijn recht op de 100000 nobelen, die Jacoba en Jan hem nog schuldig waren van den zoen van 1418 en die — zooals wij ter loops opmerkten — voor het grootste deel niet betaald waren. De Hoekschen verborgen hun ergernis niet en verwoestten overal de sloten hunner tegenstanders; zelfs den Haag bleef niet

---

[1] Ook de Overijselsche steden en Groningen namen aan dit verbond deel: het werd een algemeene oorlog, waarbij Jan v. Beieren in het buitenland steunde op den hertog van Gelder en de bisschoppen van Munster en Keulen.

veilig, ofschoon het nabijgelegen Gouda de wapenplaats van Jan van Beieren was; ja tot vóór de poorten van Gouda stroopten en plunderden de Hoeksche benden. De hertog gaf bevel geen weerwraak te nemen en vergenoegde zich met het in beslag nemen der huiden, die Leiden voor de lakennering noodig had en die aan de stad uit Calais over Brielle en Rotterdam werden toegezonden. Deze inbeslagneming verwekte in de stad ontevredenheid tegen de regeering en een deel der burgerij verliet Leiden om zich bij den hertog te voegen en zoo hun eigendom te behouden. De overigen weigerden echter standvastig zich te onderwerpen. Nu ging Jan verder en verklaarde in Mei de goederen van den burggraaf verbeurd [1], terwijl hij ze aan diens zoon, Hendrik van Wassenaar, den vurigen Kabeljauw, opdroeg, onder de beperkende voorwaarden, dat deze geen schout of schepenen zou benoemen tegen den zin des hertogen en de benoeming van die ambtenaren vooreerst door den hertog zou geschieden. Dit was dus reeds tegemoetkomen aan den geest, die de Leidsche burgerij bezielde. Hendrik voegde zich bij den hertog te Gouda en den 17den Juni trok het leger der Kabeljauwschen op.

Eerst werden de Hoeksche sterkten veroverd: Poelgeest, ter Does, de sloten ten Zijl en ten Waard, Podikenpoel en Warmond werden in eene week tijds ingenomen en de beide laatste kasteelen verbrand; na eene week (24 Juni) begon het eigenlijke beleg der stad.

Schitterend was het leger voor Leiden; den Haag, waar Egmond met de ruiterij lag, leverde de benoodigdheden voor 's hertogen tafel; zijne tent was sierlijk opgetrokken en daarnaast stond een hooge toren met een vlag versierd. De stad was aan alle zijden ingesloten, ook de Rijn en het Leidsche meer werden door Kabeljauwsche schepen bewaakt; bij de Zijlpoort was de Rijn door een dam afgesloten.

---

[1] v M. IV, 550.

Vóór de stad lagen zeer sterke blokhuizen aan beide zijden van den Rijn bij de tegenwoordige Witte en Morschpoorten: grachten en palissaden omringden ze, zware valbruggen verleenden een toegang over de grachten, terwijl de bezetting van beide forten uit ongeveer 30 beproefde mannen bestond; bij deze blokhuizen stonden de groote bussen, waaruit men de stad met steenen kogels beschoot. Maar de belegerden gaven den moed niet op; herhaalde uitvallen brachten den hertog veel schade toe. Wat hielp dit echter op den duur? De gevallen Kabeljauwschen maakten voor versche scharen plaats, hun gewonden werden in den Haag verzorgd en nieuwe toevoer stroomde den belegeraars dagelijks toe.

Geen wonder, dat men binnen Leiden aan de overgave begon te denken; ook uit Utrecht kwam geen hulp, daar de hertog van Gelder deze stad in het oog hield; bovendien begonnen de levensmiddelen en het oorlogsmaterieel in de belegerde stad te ontbreken [1]. Jan van Beieren zag dan ook, dat zij het niet lang meer zou houden, en verliet het leger om er slechts nu en dan weder te verschijnen. Hoe hooger de nood steeg, des te luider vroeg de burgerij zich af, of zij dan alleen voor den burggraaf en zijne vrienden dit alles moest lijden; de bezwaren tegen het burggrafelijk bewind der laatste jaren kwamen haar weder voor den geest en de regeering der stad wendde zich op de vertoogen der inwoners tot den Raad des hertogen om te onderhandelen. De Utrechtschen maakten zich gereed om tot ontzet op te trekken en Jan van Beieren bleef daarom niet in gebreke het misnoegen tegen den burggraaf aan te wakkeren door beloften van zijn kant, o. a. dat hij het burggraafschap zou opheffen. Dit be-

[1] Midden in het beleg schonken de burgers van Poortvliet 7 groote kazen aan de belegerden, ofschoon zij in het kamp van den hertog dienden: voor deze welwillendheid werden zij na de overgave onthaald. Dat de burgerij onrustig is geweest, blijkt uit de omstandigheid, dat de steenen voor het stadhuis, als bij een oproer, waren opgebroken. Thes. rek. 1420 (bij Meerman).

sliste over het lot der stad en zij gaf zich den 17den Augustus 1420 op de volgende voorwaarden over [1].

1°. de gevangene Kabeljauwschen worden vrijgelaten; de Hoeksche gevangenen evenwel maar gedeeltelijk, nl. slechts zij, die in het eigentlijke beleg der stad waren gevangen [2].

2°. de burggraaf en zijne vrienden krijgen hunne goederen terug. Slechts het burggraafschap — voor zoover het het gerecht te Leiden betrof — werd uitgezonderd. Zijne rechten op den burcht zelven, het recht om zwanen te houden (dat alleen aan hooge edelen toekwam), het hopgeld (voor $^1/_2$), het gruitgeld (voor $^1/_2$), de visscherij en de tollen te Leiden mocht de burggraaf dus behouden: ook het geld, door hem op het gerecht te Leiden geleend, zou hij terug mogen eischen.

3°. bezegeling van den zoen door de aanwezige edelen en door de stad;

4°. algemeene amnestie [3]: de boete voor de onlusten op Sint Joris en Sint Lambert wordt op duizend nobelen bepaald: bovendien betaalt de stad 18000 schilden voor boete wegens den opstand [4].

5°. 6 ridders en 6 poorters blijven borg voor de overgave; de Utrechtsche hulptroepen mogen onder vrijgeleide vertrekken.

---

[1] Bij de overgave onthaalden de belegeraars hunne tegenstanders op de lang ontbeerde „malvezye". Zie ook Gouthoeven, Kron. p. 441.

[2] Van de anderen, die te Poelgeest gevangen waren, werden er eenige in het begin van September in den Haag onthoofd. (Thes. rek. van Holland 1420).

[3] Hierop maakte het gerecht later uitzonderingen, zoodat de hertog tusschen beide moest komen om te herinneren aan de voorwaarden van het verdrag.

[4] 2000 schilden werden reeds den eersten dag opgebracht. Overigens ging het werk der betaling niet zeer vlot, zoodat de hertog bepaalde (op 18 Oct.), dat ook weduwen en weezen, priesters en lichte vrouwen in den zoen moesten betalen. De laatste termijn van de drie waarin het geld betaald werd, was Mei 1421; 7 personen moesten ieders aandeel in de op te brengen som vaststellen en niemand mocht meer betalen dan de helft van zijne bezittingen: hieruit blijkt dat de boete zwaar was.

6°. alle handvesten der stad blijven van kracht, behalve die, welke Jacoba had gegeven, toen zij »sonder hoeren momber" regeerde.

Verder werden de lakens voortaan niet meer met het wapen der Wassenaars maar met dat des hertogen en der stad gestempeld en men zou dit op de gewone wolmarkten afkondigen. Ieder kreeg zijn eigendom terug uit de in beslag genomen goederen of eene schadevergoeding van de stad.

Den 19den Augustus werd het gerecht der stad door den hertog veranderd [1] en den 29sten ook de mindere stadsambtenaren door aanhangers van den hertog vervangen. De stad is dan ook sedert een der trouwste dienaren des hertogen; reeds in het begin van September trokken 100 Leidenaars in zijn dienst op om Oudewater en Woerden te belegeren.

Met den ongelukkigen burggraaf liep het slecht af: zijn zoon Hendrik wist zich reeds op 10 Febr. 1421 van de goederen zijns vaders meester te maken en bevestigde bij de opdracht, hem van die goederen door den hertog gedaan, zijn afstand van alle aanspraken op het gerecht te Leiden. De oude burggraaf stierf waarschijnlijk in 1428, nadat hij te Schoonhoven eenigen tijd gevangen had gezeten, en werd begraven te Wijk bij Duurstede [2].

Zoo was Leiden zijn burggraaf kwijt. Wel eischte de vestiging van den nieuwen toestand nog enkele jaren van overgang, maar de burggrafelijke regeeringsmacht was voor goed afgeschaft en sedert oefende de voormalige meester in de stad slechts de rechten uit, hem toegekend bij den zoen van 17 Aug. 1420. Hij bezat dus nog:

1°. den burcht met het daarbij behoorend personeel en de

---

[1] Hetzelfde had reeds te Amsterdam en elders plaats gehad.

[2] Het huis van Wassenaar was nog lang verdeeld: nog in 1434 twistten Hendrik en zijn broeder Jan over het vaderlijk erfdeel en droegen de beslechting van hun verschil op aan den heer van Santes, een der voornaamste raden van den hertog.

leenmannen (in 1420 had de burggraaf er 27 bedienden) [1];

2°. het zwanenrecht;

3°. het hopgeld en gruitgeld, beiden voor de helft;

4°. de visscherij in den Rijn;

5°. de tollen binnen de stad;

Vijf dagen na dezen afstand, 15 Febr. 1421, verklaarde Jan van Beieren voor zich en zijne nakomelingen, dat het burggraafschap voortaan niet meer van de grafelijkheid zou gescheiden worden. Het schout- en schepenambt werd echter nog voorloopig aan vier burgers voor 2750 gouden eng. nobelen op de gewone voorwaarden verkocht [2].

Ook Jacoba erkende den nieuwen burggraaf op 3 Aug. 1428 en bevestigde hem in zijne goederen [3], terwijl zij op 10 Juni 1430 de afschaffing van het burggraafschap goedkeurde, hetgeen door Philips van Bourgondië van zijn kant werd bevestigd.

Wèl was nog niet alles in volmaakte orde tusschen den burggraaf en de stad, maar de eerste wilde toch liever de twisten over verkorting zijner rechten in der minne schikken, dan tot een proces of tot de wapenen zijn toevlucht nemen en deze neiging bewijst, dat de nieuwe toestand voor goed gevestigd was [4].

Gaan wij nu nog eens den loop der zaken na, dan is het duidelijk geworden, welke macht de burggraaf in de 14de eeuw heeft bezeten en hoe het steeds de politiek der landsheeren geweest is, hem zijne rechterlijke macht te ontnemen, ten einde op deze wijze de stad meer onder hun onmiddellijken

---

[1] Stadsrek. 1420. Gouthoeven stelt in zijne kronijk op pag. 441 den dood van Philips in 1438, maar hij was in 1434 reeds dood: ik vermoed, dat het 1428 moet zijn. (Zie beneden).

[2] v. M. IV, 568.

[3] v. M. IV, 927. De oude burggraaf, die reeds eenigen tijd door Hendrik was gevangen gehouden, was toen reeds overleden en het leen dus open.

[4] Stads. rek. 1434.

invloed te krijgen. In de geschiedenis der Vlaamsche burggraven [1] ziet men hetzelfde verschijnsel; omstreeks 1176 had die van Gent alleen nog het recht op $^1/_3$ der boeten; die van Brugge verkocht in 1220 al zijne rechten aan gravin Johanna; die van IJperen bezat nog in 1473 recht op $^1/_3$ der grafelijke boeten benevens dat om den schout te benoemen; die van Cassel verkocht zijn rechten in 1218; die van Kortrijk werd in 1275 door een grafelijken ambtenaar vervangen; die van Aelst is reeds in 1166 verdwenen; die van Dendermonde in 1250.

De meeste Vlaamsche steden, — waar de ontwikkeling sneller heeft plaats gehad bij de groote macht, die de burgerij zich daar spoediger heeft verzekerd, — zijn dus reeds in de 13de eeuw van hun tusschenheer bevrijd en het is zeer duidelijk, dat het belang des vorsten die bevrijding medebracht. Eerst bij een volkomen onafhankelijkheid der steden toch kon hij hen in waarheid zijne »goede steden'' noemen. Zeker is het, dat de ontwikkeling der stad Leiden eerst sedert hare emancipatie eene hooge vlucht begon te nemen, terwijl Dordrecht haar reeds lang was voorgegaan; neemt men echter waar, hoe de overige steden eerst langzamerhand opgekomen en bij Leiden in 1420 nog niet veel vooruit, ja zelfs meest allen achter waren, dan moet men erkennen, dat de orde, door den burggraaf in de onrustige tijden der 14de eeuw in zijne stad gehandhaafd, daarentegen een voorname oorzaak moet geweest zijn van de welvaart der Leidsche burgerij; eerst toen de hartstochten der partijen begonnen te woeden en de burggraaf belangen bleek te hebben strijdig met die der stad, eerst toen werd de band ondragelijk en konden de burgers — zelfs zij, die tot de partij des burggraven behoorden — niet anders doen dan streven naar de bevrijding van het burggrafelijke juk,

[1] Bij Warkönig I, p. 277 vlg., II^1, 99 vlg. en II^2, 53 vlg.

In Holland had men nog in de 15de eeuw den titel van burggraaf voor den kastelein van het slot te Gouda (de Lange van Wijng.)

als de hoofdvoorwaarde voor den bloei der stad. De burggraaf legde het hoofd in den schoot; Hendrik van Wassenaar, de man, die zijn vader van eigendom en rechten had beroofd, was sedert niet anders dan een der voornaamsten onder de hovelingen zijns vorsten. Zijn voorbeeld wijst aan, hoe de oude adel ook begon te ondervinden, dat de riddertijden voorbij waren, dat een nieuwe geest de wereld regeerde en dat — wilde hij niet in den strijd te gronde gaan — hij een compromis moest sluiten met dien nieuwen geest, den geest der burgervrijheid.

Van dezen strijd tusschen adel en burgerij geeft Leiden het beste voorbeeld; daarom is de geschiedenis van het burggraafschap aldaar zoo belangrijk voor de kennis onzer Hollandsche geschiedenis in de 14de eeuw. Met den tijd van Philips van Bourgondië begint niet alleen voor de stad Leiden een nieuw tijdperk maar voor geheel Holland; wat dáár in het groot gebeurde met den machtigen burggraaf is het lot geweest van al de minder machtige edele heeren in het graafschap. Van dezen tijd af is de Hollandsche adel niet meer een stand, die den vorst trotseert en uit zijne kasteelen den burger minacht en berooft; hij wordt een hofadel, die den vorst naar de oogen ziet [1].

Men kan den ondergang der Leidsche burggraven beschouwen als het derde bedrijf der eigenlijke Hoeksche en Kabeljauwsche twisten. De tijd toch is lang voorbij, waarin men die twisten eenvoudig als een strijd tusschen leden van hetzelfde vorstenhuis beschouwde; sedert het laatst der vorige eeuw ziet men daarin een maatschappelijken kamp, waarin de burgerij tegenover den trotschen adel de overhand behield. Uit dien strijd is het beleg van Leiden in 1420 slechts eene episode, de strijd binnen de stad slechts eene afspiegeling van wat elders gebeurde, maar nergens — geloof ik — kunnen

[1] Zie Bijlage III, op het einde.

wij zóó duidelijk nagaan, welke de denkbeelden waren, die de handelende personen tot hunne daden bewogen; nergens toch was de heer zoo machtig als de aanzienlijke Wassenaars te Leiden [1], behalve te Gorkum de heeren van Arkel, wier macht omstreeks dezen tijd ook voor de krachtige aanvallen van Albrecht en Willem VI moest bezwijken; Brederode was een geslacht, dat zijne laatste dagen te gemoet ging; Egmond had eene eeuw later nog krachtige vertegenwoordigers in Gelder en — in de Spaansche legers, maar omstreeks 1400 was ook dit roemrijke geslacht in verval; het geslacht van Bloys was uitgestorven.

De val van Philips van Wassenaar was een teeken des tijds, daarom heb ik aan de beschrijving daarvan meer ruimte gewijd, dan men anders in eene geschiedenis van de opkomst der Hollandsche steden mocht verwachten.

---

[1] Dat zij omstreeks 1400 de machtigste Hollandsche edelen waren, blijkt uit de eervolle plaats, die de burggraaf bij de onderteekening van belangrijke stukken inneemt: in het verdrag van 1416 over de erkenning van Jacoba staat hij vóór alle andere ridders, zooals Eggert — de gunsteling van Willem VI — vóór de overige knapen.

HOOFDSTUK VI.

HET BESTUUR DER HOLLANDSCHE STEDEN.

In de beide vorige hoofdstukken hebben wij eerst de bron van alle recht, den graaf, in zijne betrekking tot de steden beschouwd, daarna den leenadel; voor de kennis van den staatsrechterlijken toestand der stad blijft ons nog over te zien, hoe het stedelijk bestuur was ingericht.

De hoofdpersonen bij dit bestuur waren oorspronkelijk schout en schepenen.

Wat den schout betreft, het is onmogelijk juist na te gaan, wanneer zulk een ambtenaar voor het eerst in de steden is aangesteld, daar de graaf wel altijd zulk een plaatsvervanger aldaar zal gehad hebben, zoodra zij aan het algemeene landrecht onttrokken waren: de aanstelling van schouten kan daarom de verheffing tot stad niet lang voorafgegaan zijn, omdat juist dat onttrekken aan het algemeene landrecht een der eerste stappen was tot het oprichten eener »poirte". Omstreeks 1200 heeft Leiden vaste schepenen gekregen, wier aantal hier 8, elders 7, 8 of 9 bedroeg [1].

Evenals de schout werden ook de schepenen door den graaf (te Leiden door den burggraaf) aangesteld en wel in de veertiende eeuw op de volgende wijze: de graaf verkocht het gerecht of schoutambt aan dezen of gene, die niet mocht

[1] Zie pag. 29. Te Hoorn, Rotterdam, Amsterdam, Gouda, Delft en Haarlem had men er 7, te Dort en te Brielle 9. Het getal 7 werd allengs het gewone getal in de kleinere steden. Dat er in 1325 te Leiden in een stuk slechts 7 genoemd worden, is een alleenstaand feit en te verklaren uit tijdelijke afwezigheid of dood van den achtsten schepen.

worden afgezet maar het ambt bekleedde, totdat hem de koopsom was terugbetaald: de schout benoemde dan de schepenen naar zijn believen, mits zij de stad niet slecht gezind waren; had de verkoop niet plaats, dan bleef natuurlijk de benoeming van schepenen aan den graaf; de benoemde verkocht zijne rechten dikwijls weder aan anderen. Te Leiden trad de burggraaf ook hier in 's graven rechten op.

Wij hebben in het vorige hoofdstuk gezien tot hoeveel onaangenaamheden dit verkoopen te Leiden aanleiding gaf, totdat het burggraafschap werd afgeschaft. Na dien tijd bleef de benoeming van schout en schepenen aan den graaf: wèl had deze beloofd, dat hij het burggraafschap voortaan aan zichzelven zou houden, maar juist de reden, waarom de burgers het gaarne kwijt wilden zijn, bleef ook bij den nieuwen toestand bestaan.

Op 15 Febr. 1421 verkocht Jan van Beieren het gerecht namelijk aan vier voorname Leidsche poorters voor 2750 gouden engelsche nobelen; zij mochten schout, schepenen, benevens alle andere stadsambtenaren benoemen en hen naar goedvinden ontslaan, met inachtneming altijd van de privilegiën en gewoonten der stad. Ten einde voor zijn aandeel in de boeten te waken, stelde de graaf vast, dat de schout hem rekening moest afleggen, zoo dikwijls hij dit verlangde [1]. Zulk een verkoop had ook in andere steden [2] plaats. Op deze wijze hield de hertog zijne aanhangers aan het bestuur, wat in deze onrustige dagen van zeer veel belang was; op 9 Febr. 1425 werd dit verdrag door Jan van Brabant bevestigd en Philips van Bourgondië deed later hetzelfde. Het blijkt niet, of Philips den koopers eigenmachtig hun recht heeft ont-

---

[1] v. M. IV, 568.

[2] B. v. te Haarlem in 1417. (v. M. IV, 403).
De graaf kreeg 1/3 der boeten. (Zie Hoofdstuk VIII over de Rechtspraak). De koopsom van het ambt wisselt af, evenals het aantal jaren, waarvoor het ambt werd verkocht.

nomen, of wel hunne aanspraken heeft afgekocht, maar op 6 April 1426 gaf hij het schoutambacht te Leiden aan Claes van Boschuysen. Deze moest den graaf rekening afleggen van alle door hem uit zijn ambt getrokken voordeelen; van de opbrengst krijgt hij $^1/_5$ voor zich, zijn klerk en zijne dienaren. Ook hij mocht niet worden afgezet, vóór het door hem aan den vorst betaalde geld volgens recht was terugbetaald [1]. In 1430 was Claes weder poortmeester te Leiden; dus had hij toen zijn betrekking van schout nedergelegd, daar het ambt van ouds overal onvereenigbaar is met eenig ander.

Eerst in 1434, nadat de rust in den lande volkomen was hersteld, beloofde de Vorst op 24 Juli, dat — nu het geld, waarvoor hij gewoonlijk het gerecht verpandde, door de stad Leiden zelve was betaald — voortaan het schependom (want hierop kwam het vooral aan) niet meer zou verkocht, verpand, beleend, weggegeven of vervreemd worden: geen gift zou door den Vorst worden aangenomen voor het geregeld jaarlijksch vernieuwen der schepenen [2].

De schout en schepenen mogen volgens het verdrag van 1434 ook hooge jurisdictie uitoefenen zonder den baljuw van Rijnland en bij ziekte der schepenen mogen de overigen een ander zoolang in zijne plaats stellen.

Dordrecht was de overige Hollandsche steden altijd zeer ver vooruit, ook wat het stadsbestuur betrof: omstreeks 1400 durfde slechts een enkele der Hollandsche steden aanspraak maken op de benoeming van eigen schepenen door de burgerij, terwijl Dordrecht dat recht reeds in 1296 voor een jaar uitoefende. Schout en schepenen werd later evenwel ook daar

---

[1] Reg. Com. Off. Holl. B. R. cas N. 1425—27, p. 22.
De stad betaalde voor deze nieuwe vergunning 9 ℔ aan den kanselier. (Stadsrek. fol. 78).
Het was in het belang der steden zooveel mogelijk onafzetbare rechterlijke ambtenaren te hebben, zooals vrij duidelijk is.

[2] Delft kreeg dit recht in 1417, Haarlem in 1403, Gouda in 1414, Amsterdam reeds in 1388.

steeds door den graaf benoemd: de schout had er reeds in 1359 de hooge jurisdictie.[1]

De Kennemers kregen in 1322 het recht hun eigen schepenen te verkiezen [2]: de gekozenen moesten door den rechter (schout) worden bevestigd.

In de overige Hollandsche steden werden in het begin der 15de eeuw de schepenen steeds door of van wege den graaf vernieuwd, zooals in historische tijden bij ons altijd het geval was.

Nu wij weten, door wien schout en schepenen werden aangesteld, moeten wij ook de wijze van verkiezing even nagaan.

Wij weten niet, of er te Leiden, zooals in andere steden, een bepaalde census [3] of leeftijd voor de schepenen bestond; wèl zijn ons enkele vereischten bekend, die de burgers voor hun schepenen stelden.

Zoo werd in 1351 door hertog Willem aan de stad Leiden toegestaan, dat niemand er schout, schepen enz. mocht zijn, tenzij hij 7 jaar poorter geweest was, opdat hij zoo ook meer persoonlijke kennis *van* en persoonlijk belang *bij* het goede bestuur der stad zou hebben. In datzelfde jaar verzekerde de stad zich ook het recht, dat geen harer vijanden of van hen, die te Leiden als gijzelaars waren geweest, in haar bestuur eene plaats zouden verkrijgen.

---

[1] Dordr. door Smits en Schotel, II, pag. 9 en 19.

[2] Lams, Kennem. pag. 8.

[3] Ph. à Leydis raadt wel aan om vooral rijken en aanzienlijken in die betrekking te kiezen: het schijnt echter, dat reeds vóór 1400 in enkele steden (zoo niet in alle) een census hiervoor bestond. Te Haarlem was deze in 1403 ingevoerd ten bedrage van *f* 600 vermogen, in 1398 was hij er 100 pond in het schotboek. Dit wijst weder op de aristocratische richting van onze stedelijke besturen. In den Briel mocht men reeds in 1342 geen schepen zijn, als men geen 10 ℔ groot bezat, daar men anders „om der neringhe wille" het ambt zou verzuimen (J. Matth. p. 35). In 1322 vindt men ook een census te Hoorn. Uit het feit, dat men in zulk een kleine stad reeds zoo vroeg een census had, zou ik bijna durven besluiten tot het bestaan van een census in alle steden.

Dit waren evenwel bepalingen, die in 1355 weder door Willem V werden afgeschaft [1].

In 1386 werd hetzelfde echter voor goed vastgesteld omtrent het 7jarig poorterschap van schepenen, terwijl in 1387 Philips van Wassenaar met de stad eene overeenkomst sloot, waarbij bepaald werd, dat de schout 4 jaren achtereen poorter te Leiden moest geweest zijn. [2]

Dezelfde eisch komt in den strijd met den burggraaf telkens weder terug, totdat in 1434 het besluit van Philips ook hierop orde stelde. [3]

Hij bepaalde o. a.: op St. Jacobsdag (25 Juli), den dag, waarop van oudsher te Leiden de schepenen werden verzet, zal hij 8 schepenen kiezen, boven de 28 jaar oud. [4] »Ende alse wij die aldus gheset hebben, so sal die outste burghemeester van onser stede dien elc eenen eedt staven, ende si sullen sweeren ten Heylighen, datsi om dat scependom ofte scepen te wesen niet vervolcht en hebben noch doen vervolghen, ghebeden en hebben noch doen bidden, noch gelt, noch gonste noch miede daerop ghegheven noch gelient en hebben noch doen gheven noch lienen in enigher manieren sonder arghelist. Ende dien eedt ghedaen, so sal hem onsen scout van Leyden indertijt wesende enen anderen eedt staven ende si sullen elck sweren ten Heylighen alse ghewoenlic is, datsi rechte doen ende vonnisse wisen sullen tusschen twier mannen tale na hoirre vijf sinnen." Hij, die daartegen handelt, wordt vervallen verklaard van »allen sinen goeden rechten", het vonnis zal worden uitgeroepen van het

---

1 Zie pag. 41 vlg.

2 Zie boven pag. 121.

Amsterdam kreeg dit recht in 1395 voor schout, schepenen en raden, Dort in 1409 5-jarig, in 1418 10-jarig poorterschap, Alkmaar in 1368 8-jarig poorterschap, Delft in 1417 5-jarig.

3 v. M. IV, 1043.

4 In Amsterdam was die leeftijd 40, te Haarlem 26 jaar. Zie ook den gelijkvormigen eed der schepenen te Amsterdam bij ter Gouw I, 371.

stadhuis en de schuldige verbannen uit Leiden, Rijnland en het baljuwschap van den Haag.[1]

Ook de schout legde, zoowel te Leiden als elders, twee dergelijke eeden af: 1°. aan den graaf of diens vertegenwoordiger, den baljuw; 2°. aan de schepenen der stad, in handen van den oudsten hunner; in het laatste geval zwoer hij zijn ambt te zullen bekleeden volgens de voorrechten, door den vorst aan de stad toegekend. Voor den schout echter vinden wij in geen der steden een bepaalden leeftijd opgegeven. Daar de schout door den graaf geheel zonder inmenging der burgerij werd benoemd en hij de vertegenwoordiger des graven was, konden de steden voor hem geene vereischten stellen; integendeel was de graaf er op uit, zijn dienaar een stem in het gerecht te geven, die hij te Dort b. v. in 1410 dan ook verkreeg; dit was overal elders verboden.

Matthijssen vertelt ons weder, welke eischen men in het algemeen aan de schepenen zoowel als aan den schout mag stellen, b. v. dat zij kunnen lezen en schrijven, opdat zij zelve kunnen weten, wat zij oordeelen; bovendien moeten zij te Leiden goed van lichaam zijn en geen bastaarden, volgens eene keur van omstreeks 1430. [2]

Zij moeten niet te jong zijn, maar toch moet men in het college jaarlijks ook een paar jonge menschen benoemen, opdat die het ambt kunnen leeren waarnemen. [3]

In het midden der 14de eeuw geeft Ph. à Leydis [4] eenige

---

[1] Bij Jan Matthijssen, Rechtsboek van den Briel, ed. Fruin en Pols, p. 48, staat de volgende eed voor de schepenen.

„Dat zweer ic scepen ten Briel te wesen ende recht vonnisse te wijsen na den rechte der steden ende bij mijnre weetscip twisschen twyer personen talen (d. i. tusschen partijen) bij maninghe des rechters. Dat en sal ic laten om liefde noch om leede noch om myeden noch om ghiften die men mi gheven mach of doen gheven bieden mach of doen bieden noch om gheenrehande saken wil.

[2] Append. Hamaker, p. 472.

[3] Jan Matth. p. 48. Te Dort werd in 1346 bepaald, dat geen ambtenaar des graven in het gerecht mocht zitten.

[4] De cura reip. cas. 50.

regels voor de schepenen: zij moeten volgens hem uit de aanzienlijken gekozen worden volgens een rooster, zoodat zij regelmatig na 1 of 2 jaar vernieuwd moeten worden.

Het blijkt namelijk, dat in de 13de eeuw niet ieder jaar nieuwe schepenen werden aangesteld, maar het ambt voor het leven werd toegekend.

Voor den schout was het aantal ambtsjaren overal onbepaald; wat de schepenen betreft, ongeveer 2000 Leidsche charters en acten van overdracht, door schepenen in de 14de eeuw uitgevaardigd, zijn door mijne handen gegaan en ik heb geen voorbeelden kunnen vinden van schepenen aldaar die, nà 1350, twee jaar achtereen hunne betrekking hebben bekleed [1]: wèl komt het na dien tijd herhaaldelijk voor, dat schepenen het ambt 4, 5, 6 of meer keeren bekleeden, maar dit feit kan men zeer goed verklaren uit de omstandigheid, dat het getal der familiën, waaruit zij gekôzen werden, zeer klein was. [2]

Ph. à Leydis gaat dan ook voort [3]: » beurtelings moeten alle aanzienlijken dit ambt vervullen. Ik heb vernomen, dat in vroegere tijden dit in onzen staat de gewoonte was ..... en zoo moeten zij, bij afwisseling, telkens weder tot het beheer der zaken van de stad terugkeeren ..... tot het ambt van schepen moeten zij geroepen

[1] Vóór 1350 heb ik het te Leiden een paar keer kunnen opmerken, dat een schepen twee jaar achtereen dat ambt bekleedde. In Vlaanderen werden zij reeds omstreeks 1300 jaarlijks vernieuwd (Vanderkindere, Siècle des Artevelde). Het komt mij voor, dat het jaarlijksch vernieuwen van het schepencollege in het midden der 14de eeuw in Holland voor goed is ingevoerd. Dort kreeg in 1342 het privilegie daarover. Zie ook: de Potter, Gesch. des Schependoms, blz. 118 vlg.

[2] Daaruit komt ook voort, dat het aantal personen, waaruit men kiezen moest, niet groot en derhalve de familiebetrekking onder de schepenen dikwijls nauw was b. v. Dirc Hoochstraet en Jan van Leyden in 1380 zijn neven. Dit was natuurlijk niet te vermijden bij de afscheiding der steden onderling, die maakte dat de aanzienlijke familiën eener zelfde stad door huwelijk zeer nauw verbonden waren. Te Amsterdam mochten de schepenen neven zijn (ter Gouw, II, 252). Te Dort mochten zij in den 4den graad verwant zijn (van de Wall, I, 521).

[3] l. l.

worden, die èn in verdiensten èn in vermogen de waardigsten zijn . . . . ."

Hij verklaart zich ook voor het benoemen dezer ambtenaren door den vorst, ofschoon hij vermeldt, dat er sommige plaatsen zijn, die hun eigen schepenen kiezen met bevestiging door den vorst. Van de eerste door hem aanbevolen wijze zegt hij: »en zoo doet men in onze steden en ook elders" [1], en dit is goed, meent hij, want »de invloed van een magistraat is te krachtiger, naarmate hij meer onmiddellijk zijne macht aan den vorst ontleent."

Liefst moet men ook ridders tot schepenen kiezen, want »een edelman heeft meer invloed dan een gewoon burger." Zoo koestert ook deze groote staathuishoudkundige de aristocratische neigingen, waarvan zijn tijd voortdurend blijken geeft.

Geen schepen mag de op hem gevallen keuze weigeren, vooràl niet, als hij ridder is, »want", zegt à Leydis, »aan zijn voorrechten als poorter is hij dat verplicht."

Het ambt van schepen was niet altijd begeerlijk en in de oudste privilegiën, ook van Leiden, vindt men daarom dikwijls de belofte, dat de graaf de schepenen onder zijne hoede zal nemen, wanneer zij wegens vonnissen lastig worden gevallen [2], maar dit heeft betrekking op den eersten tijd, toen eene strenge bepaling er voor moest waken, dat de vergadering van schepenen niet door ongeroepen getuigen werd gestoord; dat ook in den tijd van Philips van Leyden de betrekking niet altijd begeerd werd, is duidelijk uit zijne verklaring van zoo even [3].

Overigens hielden de schepenen hunne waardigheid op door zware boeten te heffen van hen, die »onnutte woirden" spraken

---

[1] De vorst kan ook zijne rechten voor eene som gelds aan anderen afstaan, ofschoon dit ook niet in den geest van à Leydis valt: het was te Leiden in 1357 het geval.

[2] Zie ook in de oudste privilegiën der meeste steden de bepaling: „ad scabinorum consilium nemo praesumat accedere nisi vocatus ab ipsis" (passim).

[3] Een onnut schepen mocht worden afgezet en door een ander geschikter persoon vervangen, reeds volgens de oudste voorrechtsbrieven van alle steden.

tegen het gerecht; menige bepaling in de Keurboeken heeft daarop betrekking en de vonnissen in de Leidsche Correctieboeken der 14de eeuw bewijzen, dat zij werden toegepast ook [1].

Zooals reeds vermeld is, had de benoeming der schepenen te Leiden jaarlijks plaats op den St. Jacobsdag (25 Juli) en dan hielden oude en nieuwe schepenen een gemeenschappelijken maaltijd op het stadhuis [2], waarvan de stedelijke rekeningen telkens melding maken; wilde de burggraaf zelf de schepenen verzetten, dan had deze dikwijls den last, hem en corps te moeten opzoeken, maar gewoonlijk zal hij het wel, evenals de graaf, aan een vertegenwoordiger, b. v. den schout zelven, hebben overgelaten [3]. Meestal echter was het gerecht verpand en de benoeming der schepenen dus een recht van dengene, die het gekocht had, ofschoon de formaliteit der bevestiging aan den burggraaf was overgelaten.

In andere steden was de datum, waarop het gerecht werd verzet, verschillend; te Amsterdam geschiedde het op Vrouwendag (2 Febr.), te Gouda in het begin van Januari, te Haarlem op St. Geertrui, te Dort op St. Michiel (29 Sept.), te Rotterdam op 1 Mei.

De werkkring van schout en schepenen [4] in den oudsten tijd laat zich brengen onder twee rubrieken, die toen nog

---

[1] Zie mijne uitgave der Leidsche Zoen- en Kenningboeken, die eerlang zal verschijnen in de verzameling van Oud-Vaderlandsche Rechtsbronnen.

[2] Het geheele gerecht, met alle ondergeschikten, in 1434 samen 33 perne nam daaraan deel. (Stads Rek. 1434).

[3] Of 'er eene nominatie werd opgemaakt en — zoo ja — door wie, is te Leiden niet duidelijk. Ter Gouw (Amst. II, p. 250) helt over tot eene nominatie, door den oudraad opgemaakt: te Gouda werd dit zeker zoo gedaan (de Lange van Wijngh. I, p. 169).

[4] Te Amsterdam was de werkkring bijna geheel dezelfde (ter Gouw, Amst. II, 240 vlg.). Zoo ook te Gouda en in de overige steden van Holland: overal leenden de schouten den graaf geld op het gerecht.

vereenigd waren, zooals bij eene onontwikkelde staathuishouding altijd het geval is.

1°. de administratieve macht.

2°. de rechterlijke macht.

De sub 2° genoemde rubriek zullen wij in een afzonderlijk hoofdstuk behandelen.

Wat die sub 1° aangaat, kunnen wij zeer kort zijn en eenvoudig zeggen, dat alle besturende macht oorspronkelijk bij schout en schepenen berustte en noch de bevolking [1] noch de heer zich in het eerst daarmede bemoeide; de laatste alleen, wanneer men inbreuk maakte op zijne rechten.

De grootste macht was aan de overheid toegekend door het voorrecht, o. a. aan Leiden in 1266 geschonken, dat »al wat door de acht (elders 7) schepenen en den schout tot nut en voordeel der stad besloten en vastgesteld werd, door alle burgers moest goedgekeurd en gehouden worden"; hierin is dus het recht van keuren maken vervat en de Keurboeken, door mr. Hamaker en anderen uitgegeven, zijn daar om te getuigen, dat men dit recht in de steden ook gebruikte. Alleen moest men eerst iedere keur in den Haag laten onderzoeken, voor zij kracht van wet kreeg: strookte zij niet met 's graven belang, dan had men veel kans, dat ze door 's heeren Raad in den Haag werd geschrapt. De schouten kregen overal bij hunne benoeming de instructie toch vooral hierop toe te zien. Overigens begonnen reeds vroeg — hetzij vrijwillig, hetzij gedwongen — schout en schepenen ook andere voorname burgers in de stadsregeering te moeien en dit was het begin der langzame ontwikkeling, waardoor aan schout en schepenen de geheele administratieve macht werd ontnomen. De wetgevende macht (d. i. het maken van keuren) bleef echter bij hen gedurende het gansche tijdperk, dat wij ons hebben voorgesteld hier te behandelen.

---

[1] Ik spreek hier van de 13de eeuw.

Het eerste spoor van die ontwikkeling vinden wij misschien in de bepaling van de oudste privilegiën uit de 13de eeuw [1], dat de schepenen eenige personen mochten kiezen, om met hen over de stadszaken te raadplegen. Wij zien dan ook in 1252 [2] te Dordrecht naast schout en schepenen ook consiliarii, raden of raetsluden genoemd, in 1275 te Schiedam, in 1282 te Delft, in 1283 te Geertruidenberg, en in 1284 schrijft Floris V, dat reeds zijn vader te Dort raadslieden aanstelde; dat aanstellen door den graaf was waarschijnlijk ook in de overige Hollandsche steden de gewoonte, daar Dort anders de eerste stad zou zijn, waar de schepenen zelve zulk een recht hadden kunnen verwerven.

Zoo zijn deze raadslieden dus reeds in de 13de eeuw eene geregelde instelling geworden. Hun getal is in 1282 te Dordrecht 5; in 1293 echter wordt het in die stad voor vast op 4 raadslieden gesteld »om raad te geven bij hun eed en macht in alle zaken, waarin de stad dien zou behoeven, en om verder de stadsinkomsten te ontvangen en de uitgaven te doen en daarvan goede rekening te houden." Deze personen werden nu te Dort niet meer door den graaf, maar door de schepenen gekozen, hetgeen een flinke stap was op den weg naar zelfbestuur.

In Leiden vinden wij dezen raad voor het eerst genoemd in 1299, bij de huldiging van Jan II: »wi scepenen , raedt ende ghemeente van der poirte van Leiden", heet het daar.[3]

---

[1] 1253 te Middelburg „tgeen de scepenen met de poorters, die si er toe nemen sullen" tot nut der stad op hun eed keuren. Verder in vele oude privilegiën der Hollandsche steden.

[2] Oorkondenboek II.

[3] Dat de raad in 1306, in het privilegie van Willem III, niet genoemd wordt, is hieruit te verklaren, dat de aanstelling van raden een maatregel van inwendig bestuur was en dus bij de privilegiën niet genoemd behoefde te worden. Dat de raadslieden echter officieel erkende magistraten waren, blijkt uit vele stukken van dien tijd, onder anderen uit eene opgave van 1311, waarbij „scepenen en raede" van Leiden den graaf verklaren, hoeveel schade hunne poorters in

Het vermoeden ligt voor de hand, dat deze raden dezelfde bevoegdheid hadden als die te Dort, dewijl wij hen in financieele en bestuurszaken gemengd zien. [1]

In 1325 vinden wij voor het eerst met name opgenoemd vier »raetsluyden der poirte van Leiden" [2]; de opgegeven personen komen in de volgende jaren telkens als schepenen voor, zoodat zij vermoedelijk gewoonlijk uit afgetreden schepenen werden gekozen en wel door den burggraaf. Op 24 Juni 1351 vinden wij ook iets omtrent de verkiezing dezer magistraatspersonen te Leiden: in elk der 4 kwartieren zouden de poorters aldaar één raadsman mogen kiezen, die — evenals schout en schepenen — 7 jaar lang poorter moest geweest zijn. Zoo zou de raad te Leiden, die vroeger evenals de schepenen door den burggraaf werd benoemd, nu een geheel democratische instelling zijn geworden. Maar de wijze van verkiezing in 1351 was, zooals prof. Fruin opmerkte, [3] te democratisch om op den duur gevolgd te worden, waarom dan ook bij de instelling reeds werd bepaald, dat hij, die de benoeming weigerde, 10 pond en zijn poortrecht verbeurde. Vermoedelijk zal dan ook na de woelingen de burggraaf hen weder benoemd hebben, toen hij zijne rechten weder had teruggekregen.

Onder dit besluit van 1351 [4] staan de namen van *acht* »ghemeene raedsluyden" genoemd, wat misschien hieruit te verklaren is, dat bij deze revolutionnaire woelingen meer personen de verantwoordelijkheid der besluiten moesten dragen.

Brabant leden: verder ziet men ze bijna ieder jaar voorkomen. Wij kunnen den tijd van hun ontstaan niet juist aanwijzen.

[1] Willem III noemt hen, met de schepenen, de regeering der stad en richt o. a. in 1312 een stuk over de gilden aan hen: zij treden verder op in verklaringen der schepenen over geestelijke goederen, bij overdracht van eigendommen, testamenten, enz. enz. (Zie de Memorieboeken van Pieterskerk en Hoogl. Kerk benevens de registers dier kerken).

[2] Reg. Pietersk. (Sted. Mus. N°. 421) fol. 45 en Ms. Ch. Hoogl. Kerk van 1325.

[3] Gids, 1873, IV p. 131.

[4] v. M II, 796.

Tusschen 1351 en 1381 komen in het poorterboek en elders maar twee raadslieden in ieder jaar voor: in 1381 werd hun getal op 4 gebracht. In de overige steden komen de raadslieden ook in het begin van de 14de eeuw herhaaldelijk voor — hier vroeger, daar later: het aantal is overal 2 of 4, meestal twee, terwijl zij tot op het laatst der eeuw in alle steden door of van wege den graaf worden benoemd; de benoeming kwam omstreeks 1400 in handen der burgerijen zelve. Te Dordrecht vindt men bij deze instelling eene bijzonderheid, die nergens anders in Holland voorkomt; men had daar twee burgemeesters, één benoemd door den graaf en één door de gemeente; zij droegen den naam van burgemeester »van 's heeren wege" en burgemeester »der gemeente". Soms kreeg de gemeente daar tijdelijk het recht ook den eersten burgemeester te benoemen.

Wat was de oorspronkelijke werkkring dezer raadslieden, is de vraag, die zich bij ons opdringt, wanneer wij willen zien, hoe hunne macht zich ontwikkelde en die der schepenen naar evenredigheid afnam.

Hierboven zagen wij reeds, dat zij zich te Dort in 1292 met financieele en bestuurszaken bemoeiden; maar verder kunnen wij voor dien tijd den aard van hun werkkring niet bepalen.

Philips van Leyden geeft echter hieromtrent aanwijzing voor den tijd nà 1351. [1]

»Burgimagistri, [2] consules of majores, die zorgden voor de voogdij der weezen en voor de stedelijke goederen, zooals voor het maken der muren en het graven van grachten; zij moeten zorgen, dat er geen bedorven wijn en vleesch verkocht wordt, dat de prijzen der waren billijk blijven, dat men goede maten en gewichten gebruikt en uit zulke zaken geene ongeoorloofde winsten trekt."

---

[1] De sorte princip. et cura reip. cas. 7.

[2] Een titel overgekomen uit Vlaanderen, de bakermat onzer staatsinstellingen: daar had men ze weder uit Frankrijk overgenomen. Zie de Potter, pag. 199 vlg.

De benoemde mag verder den post niet weigeren, al lijdt zijn eigen vermogen er onder; al heeft hij van den vorst vrijstelling van dezen dienst gekregen, »nulla praerogativa aliquibus concessa juri publico deroget", zegt de schrijver en de benoemde moet volgens zijn oordeel altijd aan de roepstem des vorsten gehoor geven.

Over hen en hunne verkiezing zegt hij hetzelfde als over de schepenen, n. l., dat men ze uit de aanzienlijksten moest nemen, en de democratische inrichting van 1351 zal dus wel zeer tegen zijn zin geweest zijn; zijne monarchale beginselen konden daarmede geen vrede hebben.

Aan de raden is dus opgedragen:

1°. de voogdij over minderjarigen (ook weezen-verpleging);

2°. de zorg voor de vestingwerken;

3°. het toezicht op den verkoop van levensmiddelen;

4°. het toezicht op maten en gewichten.

Hoofdzaak zijn dus zorgen van geldelijken aard en van politie. [1]

Langzamerhand breidde hunne bevoegdheid zich uit en met die uitbreiding verandert ook te Leiden hun naam; zij heeten poortmeesters en hunne namen zijn daar van 1364 tot ongeveer 1380 tamelijk volledig, na dien tijd geheel volledig bekend; soms worden zij ook vestmeesters [2] genoemd.

Zij werden evenals de schepenen op St. Jacob verkozen [3]

---

[1] Te Amsterdam hadden zij dezelfde plichten te vervullen (ter Gouw II, 240 vlg). Zoo ook te Gouda omstreeks het midden der 14de eeuw en elders in Holland.

[2] Prof. Fruin (p. 142) beschouwde deze vestmeesters als afzonderlijke beambten, maar in de rekeningen (na 1400) blijkt nergens van hun bestaan, terwijl toch de overige beambten der stad telkens in dezelfde orde worden opgenoemd, tot zelfs de minste toe, bij de herhaalde uitdeelingen van wijn, kleederen enz. op de hooge feestdagen. Van 1374—1381 worden de poortmeesters in het poorterboek vestmeesters genoemd, daar toen hun voornaamste werk bestond in het verbeteren der verdedigingswerken

[3] Misschien tot 1386 nog door den burggraaf of reeds iets vroeger door schepenen en vroedschap, daar de toenmalige verandering wel niet plotseling zal plaats gehad hebben.

en kregen meer en meer de administratie in handen, de poorters werden door hen aangenomen en verder werd het bestuur der stadsfinanciën geheel door hen gevoerd. Het schijnt, dat deze verandering in de rumoerige tijden na 1351 valt, ten minste wij vinden hen sedert 1357 reeds werkzaam in de meeste zaken [1], die op het bestuur betrekking hebben, en zij behooren tot het »gerecht", dat dus sedert uit 11 en na 1381 uit 13 personen bestaat.

Dit getal van 13 is tot 1434 en ook later het vaste getal geweest van hen, die te Leiden het gerecht uitmaakten — schout, 8 schepenen en 4 poortmeesters; de rekeningen noemen dit getal altijd. In andere plaatsen was — zooals gezegd is — het getal der schepenen 1 minder of meer, dat der poortmeesters meestal 2. Schout, schepenen en raadslieden onderteekenen te zamen de gewichtige stukken, die van de stad uitgaan, b. v. in 1355 de intrekking van voorrechten onder Willem V, in 1357 de erkenning van Albrecht, waarbij hij tevens aan zijne gemalin Margaretha een lijftocht geeft.

De hierboven aangehaalde plaats van den beroemden Philips van Leyden, die zijn werk tusschen 1360 en 80 te Leiden als kanunnik der Hooglandsche kerk schreef, kunnen wij beschouwen als geldende voor Leiden: in allen gevalle zal de werkkring der poortmeesters in dezen tijd zich niet ver buiten de aangegeven grenzen hebben uitgestrekt. In de vonnissen, charters en keuren van het laatst der eeuw (na 1370 ongeveer) vinden wij hen in al de aangewezen betrekkingen werkzaam. Wij mogen aannemen, dat ook in de overige steden hun werkkring dezelfde was.

Het jaar 1385 bracht voor hen eene verandering; toen werden zij niet meer op St. Jacobsavond (24 Juli), te gelijk

---

[1] In 1357 betalen zij namens de stad de afkoopsom van enkele rechten aan den klerk van den burggraaf.

met de schepenen, maar op St. Maartensavond (10 Nov.) verkozen, misschien opdat er niet zulk een opeenhooping van werkzaamheden zou vallen op den St. Jacobsavond, wanneer bovendien slechts de burggrafelijke ambtenaren werden benoemd. De poortmeesters van 1385, die met St. Jacob moesten aftreden, bleven aan tot 11 Nov. [1]

Voortaan moesten zij ook binnen eene maand na dien datum (11 Nov.) rekening en verantwoording afleggen van hun gevoerd bestuur; wanneer er een groote krijgstocht had plaats gehad, moesten zij binnen eene maand daarvan rekening doen op eene boete van 10 pond voor iederen dag verzuim. Wat er dan tekort is, moeten zij uit hun eigen zak voorschieten en het wordt hun bij eene volgende rekening door de stad vergoed [2].

In het volgend jaar nam men een maatregel, die met dien van 1385 bepaald in verband stond; Albrecht bekrachtigde toen de keur, dat voortaan de 4 raadslieden zouden benoemd worden op St. Maartensavond (waarnaar in 1385 reeds gehandeld was). Verder werd omtrent de keuze bepaald, dat zij zouden gekozen worden »bi goedencken des gherechts ende der meerre vroetscip ende mid wien die meeste hoep (meerderheid) valt die zullent wesen een heel jaer al uyt:" [3] van de oude poortmeesters zal er telkens één aanblijven ten einde de nieuwe op de hoogte der zaken te brengen, zooals in de meeste collegiën van dien tijd de gewoonte is [4]. Verder moesten de benoemden zeven jaar achtereen poorter geweest zijn.

Zeer duidelijk staan deze beide zaken met elkander in ver-

---

[1] Poorterboek op dit jaar.

[2] Keurb. 1406. II, 4 en 6. Zoo is het ook elders in Holland; te Dordrecht legden zij in 1292 wekelijks verantwoording af.

[3] v. M. III, 444.

Te Amsterdam traden zij op 1 Febr. af, te Gouda op 1 Jan.

[4] In Amsterdam en Gouda ziet men hetzelfde gebeuren; zie de schepenlijsten, die echter bij de Lange van Wijnghaerden niet juist zijn, omdat hij niet in aanmerking neemt, dat men toen met Paaschjaren rekende.

band: reeds in 1385 was gebeurd, wat in 1386 officiëel werd toegestaan, en de wijze van verkiezing naar den zin der burgeraristocratie, tegen dien der mindere burgers beslist; de toestand van 1351 werd niet hersteld maar de benoeming der poortmeesters aan de aanzienlijken gebracht. Ook hadden de poortmeesters hunne bevoegdheid zien inkrimpen: eene keur bepaalde, dat zij geen vertimmering aan stadseigendom meer mochten doen dan met goedkeuring van gerecht en *vroedschap* [1].

Langzamerhand toch had de aristocratie zich in den loop der 13de eeuw den grootsten invloed op de regeering der steden weten te verwerven. Wordt in den eersten tijd de geheele gemeente gekend in de belangrijkste zaken der stad, b. v. de huldiging in 1299, als een nieuw huis den grafelijken troon beklimt — in de laatste helft der eeuw stelde langzamerhand de burgeraristocratie zich in de plaats der geheele gemeente; wèl ging dit niet zonder strijd en in een afzonderlijk hoofdstuk over de gilden zullen wij de hoofdmomenten van die worsteling zoo goed mogelijk te Leiden trachten na te gaan, maar bij den strijd behield in Holland de aristocratie de overhand op de daar niet zoo talrijke handwerkslieden, terwijl in Vlaanderen deze laatsten lang de oppermacht in handen hadden. Wij zien dan ook onder de schepenen en de raadslieden [2] weinig andere personen voorkomen dan uit de aristocratische familiën, waaronder vooral genoemd kunnen worden de familiën van Leyden, van der Hant, Vos, van den Bosch, van Swieten, van Oestgheest, van Alkemade, van Boschuysen, allen door huwelijk nauw met elkander verbonden [3].

---

[1] Keurb. No. 3, K. 158 (omstreeks 1390).

[2] Eene lijst der poortmeesters vindt men in de Poorterboeken; voor de kennis der leden van het gerecht is zeer nuttig eene in het stedeboek voorkomende lijst van hen „die in den gherechte sijn of gheweest hebben", opgemaakt, opdat men weten zou wie het recht hadden om onder de vroedschap gerekend te worden. (Stedeboek fol. 320 en 321).

[3] De zegels dier schepenen, waarvan het Leidsche archief eene zeer groote

Die aristocratie nu stelde zich tusschen 1360 en 1380 in de plaats van de »ghemeene poorters", die vroeger allen bij belangrijke zaken werden opgeroepen. Eerst in 1386 zien wij de »vroetscip" optreden als kiezers van de vier raadslieden of poortmeesters en nù is het aantal dier kiesgerechtigden ook geregeld: wij vinden in het stedeboek van Leiden eene lijst van hen, die in het gerecht zijn of geweest zijn; men heeft daar 60 personen [1], terwijl het getal in de latere jaren dezer en het begin der volgende eeuw stationnair tusschen 70 en 90 personen is gebleven [2]. Ik breng deze lijst in verband met het besluit van 1386 en neem dus aan, dat men bij de belangrijke plichten, nù door de vroedschap te vervullen, duidelijk de tot haar behoorende personen aanwees.

Dat de vroedschap sedert alleen werd samengesteld uit hen, die in het gerecht zitting gehad hadden, blijkt uit eene keur van dien tijd [3], »des sel die vroescip *voirtan* wesen ende hieten, die an den gherecht gheweest heb-

menigte bezit, zouden een eigenaardig licht kunnen werpen op de verhouding van adel en burgerij in onze steden; de onderlinge familiebetrekking is hieruit dikwijls op te maken; ook uit de memorieboeken der kerken en van het gasthuis, waar dikwijls geheele familiën worden opgenoemd, is veel te leeren voor de verhouding der familiën, die het oppergezag deelden. Bij de vergelijking der Leidsche namen met die der Amsterdamsche schepenen en raden (ter Gouw II) treft ons het verschil, dat te Leiden verscheidene adellijken aan het bestuur deelnamen, te Amsterdam slechts een enkele, evenals te Gouda; de landadel uit den omtrek had zich meer te Leiden gevestigd.

[1] De namen der lateren zijn er met anderen inkt bijgeschreven; het oudste stuk in dit stedeboek is van 1374.

[2] Prof. Fruin stelde het op 40 tot 60, maar dit is bepaald te laag, daar de rekeningen telkens het door mij aangegeven getal bij de wijnuitdeelingen noemen.

[3] Keurboek No. 3, bij Hamaker, Keur 112. Ook de heer Hamaker stelt dit Keurboek omstreeks dezen tijd (pag. III v. h. Voorbericht); hij neemt aan, dat het vóór 1370 gemaakt is, maar dat menige keur veel ouder is. Ik stel hier tegenover, dat menige keur daarin jonger is en derhalve het keurboek met latere keuren is vermeerderd, die er bijgeschreven werden, zoodra zij werden uitgevaardigd; keur 152 b. v. is zeker gemaakt in 1386, zoo ook keur 113; keur 162 is van Epiphania 1393, zooals er bij staat; keur 157 van 1391 enz. Het keurboek van 1406 werd misschien in dat jaar opnieuw opgesteld, omdat het oude onleesbaar werd door de vele veranderingen.

ben, tensi dat men meerder vroescip te doen hadde." [1]

Door deze laatste bepaling hield men nog de gelegenheid open voor het geval, dat men de verantwoordelijkheid voor genomen besluiten niet alleen door de oud-leden van het gerecht wilde doen dragen.

Uit die keur leeren wij ook nog, dat het gerecht de vroedschap mocht oproepen, wanneer het wilde: schout en schepenen zonden dan hunnen bode bij de vroedschap rond; als de opgeroepenen niet verschenen, verbeurden zij vijf schellingen. Soms ook gingen een paar van de schepenen zelf rond om alle uitvluchten van hen, die liever niet wilden opkomen, te kunnen afsnijden; bij belangrijke zaken toch deinsden de schepenen zelve dikwijls voor de verantwoordelijkheid terug en wilden die op zooveel schouders leggen, als hun slechts mogelijk was.

De vroedschap werd gehoord in alle belangrijke zaken; om daarvan eenig denkbeeld te geven, heb ik uit de Leidsche rekening van 1413 eene lijst opgemaakt van die zaken, waarbij het gerecht toen het oordeel der vroedschap inriep.

Zij bestond dit jaar uit 80 personen en werd bijeengeroepen:

1°. op 10 Nov. bij de keuze der poortmeesters.

2°. in Jan. »omme dat ommeset ghelt te overdraghen" d. i. den hoofdelijken omslag goed te keuren.

3°. in Febr. om een brief te beantwoorden, waarbij Hendrik van Wassenaar om de betaling van zijn losgeld vroeg. [2]

4°. om met dezen en den ouden burggraaf daarover te spreken.

5°. in Mei, om met den graaf te spreken over de bede.

6°. om hare toestemming tot het verkoopen van lijfrenten.

7°. om over de wijze van verkoop dier lijfrenten te raadplegen.

---

[1] Ook in de overige Hollandsche steden was dit zoo.

[2] Zie pag. 128.

8°. om te spreken over verhooging der accijnsen.

Vooral zijn het dus de financiëele zaken, waarover zij geraadpleegd werd [1] en waarop zij toezicht hield: dit is altijd een recht geweest, waarop onze voorvaderen zeer gesteld waren en dat ook bij de aanstelling van raden van groot gewicht was; geen financiëele besluiten werden dan ook zonder voorkennis van de vroedschap genomen, de rekeningen der stedelijke ambtenaren werden door deze overgelegd aan gerecht en vroedschap, geen belasting werd opgelegd zonder de vroedschap te raadplegen, de poortmeesters mochten geen vertimmering aan stadseigendom aannemen en de schulden der stad niet vermeerderen dan met toestemming der vroedschap [2]. Verder worden de leden der vroedschap blijkens de verschillende rekeningen geheel of gedeeltelijk bijeengeroepen voor allerlei belangrijke zaken, b. v. of de stad in 1399 en 1400 mede zou doen aan den tocht tegen Friesland, bij verschillende oproeren in de stad; in 1408 beloven »*gherecht ende vroetscip*", dat zij den graaf zullen volgen, waar hij gaat, maar verzetten zich, zoo lang zij kunnen, tegen het in dienst nemen van soudeniers [3]; de vroedschap bepaalt met het gerecht de soldij voor de uitgetrokken schutters; vooral wordt zij dikwijls bijeengeroepen gedurende den strijd tusschen Jacoba en Philips den Goede.

In dezen tijd verandert ook haar naam en tevens het karakter der instelling: bestond de vroedschap vroeger slechts uit hen, die tot het gerecht hadden behoord, in 1426 komen »*vroetscip ende rijcdom*" bijeen om toezicht te houden op de betaling van den hoofdelijken omslag en sedert dien tijd werden ook de aanzienlijke burgers in dezen vorm meer-

---

[1] Te Amsterdam bestond de vroedschap oorspronkelijk ook uit hen, die aan het gerecht geweest waren (ter Gouw II, 257); de ontwikkeling is daar echter niet zoo duidelijk na ta gaan.

[2] Keurb. 1406. II, 9, 10 en 11.

[3] Zie Hoofdstuk IV, op het einde.

malen bijeengeroepen, ofschoon in geldzaken nog lang slechts de oorspronkelijke in het stedeboek opgeschreven vroedschap recht van spreken en stemmen had. [1]

Tegenover al deze bemoeiingen stonden voor de leden der vroedschap niet veel onmiddellijke voordeelen; wèl werden zij in eere gehouden en bij vechtpartijen en twisten mochten zij — evenals het gerecht — vrede gebieden en boeten opleggen volgens de keuren der stad: ook mochten zij bij de groote processie door de stad op den Heiligen Sacramentsdag achter het gerecht de heilige hostie volgen en kregen dan 1 paar handschoenen en een mengel (= 2 pinten) wijn; dit zelfde rantsoen wijn werd hun op St. Maartensavond uitgereikt. Eindelijk kregen zij hoogere soldij, wanneer zij uittrokken.

Zoo begon thans in de regeering de vroedschap veel invloed te oefenen en de tijd was niet ver meer af, wanneer zij de geheele regeeringsmacht in handen zou krijgen.

De eerste Bourgondische hertog bevorderde die richting, die zich bij alle stedelijke besturen in Holland vertoonde. De opkomst van het nieuwe element in de regeering der Hollandsche steden — de vroedschap — moet omstreeks 1375 gesteld worden. Wij zien haar omstreeks dezen tijd overal op het bestuur toezicht houden. Te Dort was zij reeds in 1345 samengesteld uit al degenen, die vroeger aan het gerecht geweest waren, en had een grooten invloed op de keuze der stadsambtenaren. Te Haarlem benoemde de graaf in 1403 uit de aanzienlijken 33 »goede knapen": uit dit vroedschapscollege nam hij jaarlijks zeven schepenen: de overige 26 kozen dan uit hun midden vier raden. Het lichaam

---

[1] Keurb. 1450. II, 16.

[2] Zij kregen deze belooning echter niet, wanneer zij op Sacramentsdag niet aan de plechtigheid deelnamen of op St. Maartensavond bij de keuze der mindere stadsbeambten niet tegenwoordig waren; het was dus een soort van presentiegeld, tevens een middel om de leden van de vroedschap tot plichtsvervulling op te wekken.

der 33 kreeg het recht om zichzelf voltallig te houden: dan moesten de 33 aan den graaf eene nominatie aanbieden van 4 personen, die 600 schilden vermogen moesten bezitten aan huizen, erven of erfrenten; uit deze 4 moest de graaf 1 persoon kiezen; deed hij het niet binnen 8 dagen na het aanbieden der nominatie, dan mocht het college zelf eene keuze doen. De 33 hadden het recht om keuren te maken. In 1419 werd echter weder vastgesteld, dat de graaf schepenen en burgemeesters vrij zou mogen benoemen: het recht van keuren maken werd afgestaan aan het gerecht samen met alle degenen, die ooit aan het gerecht geweest waren. In 1428 kwam er te Haarlem weder eene verandering, daar toen de burgers 80 personen verkozen (4 uit ieder hoofdmanschap): deze tachtig kozen elk jaar op St. Marcus 4 burgemeesters: de burgemeesters zelf vulden de 80 aan, wanneer dit getal door sterfgeval of vertrek verminderde.

Te Amsterdam werden sedert 1388 de schepenen door den graaf uit de vroedste personen gekozen: in 1400 werd bepaald, dat de burgemeesters zouden benoemd worden door hen, die aan het gerecht geweest waren.

Te Delft werden schepenen en raden in 1417 door den graaf zelven benoemd: ook hier treedt echter in financiëele zaken een vroedschap op.

Te Rotterdam komen reeds in 1373 ook de »riicste ende vroetste inder poirte voirscr." voor.

Te Gouda zag men in 1417 een hevig oproer onder de patriciërs uitbarsten, die de benoeming der raden voor zich eischten. Ook dáár had men een vroedschap.

In de kleinere steden ziet men hetzelfde gebeuren en reeds vrij vroeg.

Medemblik b. v. verkreeg in 1398 het volgende recht: 120 der rijkste burgers verkiezen jaarlijks bij loting 30 onder hen. Deze 30 kiezen twee poortmeesters.

Te Oudewater en Woerden gaat de verkiezing der burgemeesters op zeer samengestelde wijze; daar kozen schepenen en burgemeesters jaarlijks 8 personen. Met deze 8 samen vormen zij een college van 17 personen: dit college wijst te Oudewater 9, te Woerden 7 personen bij het lot uit zijn midden aan. Het laatst verkozen lichaam verkiest twee poorters tot burgemeesters: die poorters mogen niet tot het college zelf behooren en moeten »te halven schote'' staan, d. i. met een gemiddelde som op het schotboek ingeschreven zijn.

Te Monnikendam kozen de 61 rijkste poorters jaarlijks drie raden.

Te Alkmaar kozen de 9 dekens der gilden onder Jacoba 16 hoofdlieden: deze 25 personen benoemden samen 3 burgemeesters en schepenen.

Te Hoorn werden de raden jaarlijks door de vroedschap verkozen.

Overal ziet men dus de strekking om de benoeming der burgemeesters of raden aan de vroedschap te brengen, terwijl daarbij hier en daar het stelsel van verkiezing met trappen wordt toegepast. Men kan overal in onze steden eene aristocratische neiging bij het stadsbestuur opmerken.

In 1434 behield de vroedschap te Leiden het recht om met de schepenen de 4 poortmeesters te benoemen.

Ook die poortmeesters waren intusschen geheel van karakter veranderd: was vroeger de zorg voor de stadsfinanciën voornamelijk aan hen opgedragen, in het begin der 15de eeuw heeft de democratische richting onder de bevolking der stad een tijd lang de overhand gehad en ook zij verlangde bij de steeds stijgende macht der aanzienlijken een waarborg, dat door de vermogenden niet gehandeld werd zonder op het belang der minder gegoeden te letten. Zij eischten daarom toezicht op de uitgaven der stad door ambtenaren onder den naam van *hooftmans* uit hen verkozen.

In het jaar 1398 komen er voor het eerst vier van die commissarissen voor. Zij zijn »bi overdracht des gherechts ende der vroescip te L. gheordineert der stede van L. hoer oude scout te betalen ende dat weder te ontfaen van den exzisen der stede voirscr, also als die cuer dair of inhout" [1]. Zij namen de verpachting der accijnsen op zich, die in de rekening van 1392 nog door burgemeesters werd bezorgd, terwijl zij uit de opbrengst ook den burgemeesters in hunne uitgaven gedeeltelijk te gemoet kwamen, nl. bijbetaalden, wat de oude inkomsten der stad minder dan 1000 pd. opbrachten, hetgeen in 1399 op 250 pd., in 1400 op 280 pd. begroot werd, »*alse die kuer dair of inhout*" [2]. Welken naam die commissarissen droegen, is duidelijk uit de rekening van 1400, waar de burgemeesters verklaren, dat zij van de 4 *hooftmans* 280 pd. hebben ontvangen, omdat »der stede goede" minder opbrachten dan 1000 pd., *alse die kuer dair of inhout*", wat blijkbaar op dezelfde zaak slaat. Hun werkkring, die eerst na twee jaar ten einde liep, bepaalde zich niet alleen hiertoe maar strekte zich ook uit tot de betaling eener leening, die de stad bij hare burgers had aangegaan ten einde de zware onkosten van den Frieschen oorlog in 1398 te bestrijden — eene zaak, die vroeger tot het beheer der poortmeesters behoorde. In de volgende rekening, die van 1413, zijn de homans weder verdwenen en ook in die van 1419 en 1420 komen zij niet voor. In 1424 echter vinden wij, dat zij een groot deel van de financiëele plichten der poortmeesters op zich hebben genomen, en deze ontvangen dan van hen de uit te geven gelden. Hetzelfde zien wij in 1425 en

---

[1] Deze keur is bij den heer Hamaker niet te vinden, evenmin in het Stedeboek. Het is het opschrift eener accijnsrekening, dat ik hierboven uitschreef en dat van die keur melding maakt. Men vindt de keur ook in de rekening van 1400 genoemd.

[2] Rek. 1400, fol. 7. Te Gouda werden in 1402 tresoriers ingesteld, die alle financiën zouden beheeren; de burgemeesters behielden er slechts de administratie van de oude renten der stad (de Lange van Wijng. II, 223).

1426 en in dit laatste jaar krijgen wij eindelijk een duidelijker begrip van den aard der nieuwe ambtenaren. Uit 1426 is eene rekening der »homans" tot ons gekomen, die begint met een opschrift:

Heynric Paedsz. zoen.
Heynric Heynrixz.
Aelwiin Baerntsz.
Wermbout Nannenz.

also si homans ghecoren worden bi consent van den gherechte, der vroetscip ende eens deels der rijcdom van der stede als dat si der stede goede innemen ende wtgheven souden dair hem die burghermeesters als Florys Paedsz., Jan Heerman, Heynric Hermansz. ende Jan Reyner Ghisenzz. wisen souden in te nemen ende wt te gheven, welcken dienst si aennamen upten 20sten dach in Zelle (Februari) anno 26 tot den Martijnsdach anno 26."

De benoeming geschiedt dus met toestemming van de vroedschap door de burgers, onder welke de gilden toen zeker het meest te zeggen hadden; de homans zijn derhalve eene geheel democratische instelling op de wijze, zooals reeds in 1351 volgens de begeerte der volkspartij de poortmeesters zouden worden. Zoo kreeg de democratie na 50 jaar, wat zij begeerde [1].

Wij hebben hier blijkbaar te doen met een maatregel, die telkens weder afstuit op den onwil der vroedschap om aan de minder gegoeden invloed op de financiën toe te staan; waartoe zou anders de benoeming op 20 Febr. dienen, wanneer de tegenpartij de benoeming niet tot zoolang tegen-

---

[1] De heer ter Gouw beweert (Amst. I, 373), dat de raden te Amsterdam door de gilden alleen werden verkozen. Zoolang dit niet met de stukken is bewezen, durf ik dit niet aannemen. Te Gouda (de Lange van Wijngh. II, p. 323) werden zij sedert 1431 op eene eigenaardige wijze gekozen. De geheele vroedschap verscheen met het gerecht ten stadhuize: men wierp in eene muts evenveel witte boonen als er personen aanwezig waren, benevens 13 zwarte. Zij, die de zwarte trokken, kozen uit hun midden de 4 tresoriers der stad.

gehouden had? De homans toch werden gewoonlijk op St. Martijnsavond aangesteld.

Is er in de geschiedenis der stad ook iets aan te wijzen, waarmede deze zaak samenhangt. Ik geloof, ja.

De zege van Philips van Bourgondië had de Kabeljauwschen, die in het jaar 1425 na den dood van Jan van Beieren (op 6 Januari) weder met de Hoeksche partij moesten kampen, geheel aan het roer gebracht: Philips was op St. Thomas (21 December) 1425 te Leiden als ruwaard en erfgenaam gehuldigd en bevestigde de privilegiën der stad [1]. De eigenlijke dag voor de benoeming der homans was 10 Nov., maar toen waren de Hoekschen weder machtig in Holland: de strijd bij Alfen in het laatst van October toch was door hen gewonnen. Is het niet verklaarbaar, dat de Kabeljauwschen hunne eischen voorloopig terughielden en eerst na de komst van Philips weder daarmede voor den dag kwamen?

Bovendien zien wij de homans dàn alleen, wanneer de Kabeljauwschen de macht bezaten, zooals in 1400, in 1423 en 1424; in de rekeningen van 1413, 1419 en 1420, toen de Hoekschen het bestuur in handen hadden, worden zij echter niet vermeld. Het is dus niet onwaarschijnlijk, dat het telkens verschijnen der homans met deze wrijving der partijen onderling samenhangt en het schijnt mij beter toe, op deze wijze hun ontstaan en tijdelijk verdwijnen te verklaren dan eenvoudig hun optreden als een proef te beschouwen [2].

Wat dan ook tot hunne benoeming aanleiding moge gegeven hebben, de aard van hun bezigheden blijkt zeer duidelijk uit de bovenvermelde rekening van 1426, op 4 Februari 1427 door hen aan gerecht en vroedschap overgelegd, die dus hun toezicht niet uit de handen gaven.

Uit het opschrift ziet men, dat zij gekozen waren door

---

[1] v. M. IV, 811.

[2] Prof. Fruin was in de Gids 1873, pag. 142, van dit gevoelen.

de burgerij, *bi consent* van vroedschap en gerecht. Een van de gekozenen bleef in het volgend jaar aan, zooals bij de poortmeesters ook het geval was.

De volgende rekeningen doen zien, dat zij voortaan weder op 10 November werden aangesteld.

Zij bezaten een eigen klerk of secretaris, genoten de gewone rantsoenen wijn op Sacramentsdag en St. Maarten, en deelden in de uitreiking van handschoenen op die dagen, terwijl zij in 1434 ook kleeding ontvingen evenals het geheele gerecht, dat voor ieder zijner leden 6 el laken kreeg. Geene uitgaven mochten zij doen dan op bevel der burgemeesters, waar zij »onder dienden": [1] de burgemeesters zelf ontvingen van de homans het geld voor hunne uitgaven [2] en legden van deze gelden afzonderlijk verantwoording af.

Voor de homans zal wel dezelfde regel hebben bestaan als voor de poortmeesters, nl. dat zij binnen eene maand na hun aftreden verantwoording [3] van hun beheer moesten afleggen.

De algemeene administratie der stadsfinanciën werd omstreeks 1430 te Leiden door de homans gevoerd, zooals uit de posten hunner rekeningen blijkt. Zij verpachtten de eigendommen en rechten der stad, verkochten de lijfrenten, inden den hoofdelijken omslag en ontvingen de boeten, voor zoover deze aan de stad toekwamen: zij verstrekten aan de burgemeesters de gelden ter bestrijding hunner onkosten, betaalden de lijfrenten aan de houders der schuldbrieven van de stad, leverden de beden aan den tresorier des graven over, reikten de salarissen der stedelijke ambtenaren uit, bekos-

[1] Rek. 1426, fol. 7; ook Keurb. 1406. II, 8.

[2] In 1430 hebben zij een tijdlang het bewind voor de homans gevoerd, daar deze „den dienst laet annamen." Toen de homans hun ambt aanvaardden, moesten de burgemeesters weder aan hen rekening doen voor het tijdelijk gevoerde beheer. (Rek. 1430).

[3] Keurb. 1406. II, 5.

tigden het onderhoud der gebouwen en vestingwerken en den aankoop van oorlogsmateriaal; zij betaalden de soldij der huurlingen uit. De beide rekeningen van beide collegiën — homans en burgemeesters — in 1427 geven duidelijk aan, wat de burgemeesters [1] nog te doen hadden, en wij zien dat hun macht zeer verminderd was.

Hun werkkring omvatte vroeger al wat in 1430 door de homans werd behandeld, maar bepaalde zich later tot het ontvangen der nieuwe poorters, reizen naar den graaf in het belang der stad, ontvangst van vreemde gezanten en gasten, dagvaarten, ontvangst van pondgeld, verkoop der verbeurd verklaarde goederen, toezicht op de lakenfabrikage en op het in orde houden der verdedigingswerken, weezenverpleging en voogdij, verkoop van failliete boedels, eindelijk het oppertoezicht op de uitgaven der homans. Zij moesten verder letten op de gilden en op de behoorlijke invordering der boeten door den schout. Men ziet dus, dat de macht der burgemeesters over de geldmiddelen vrij wat besnoeid was.

Wat de homans hier in de stad Leiden zijn — de meer onmiddellijke bestuurders der stedelijke financiën — zijn in andere steden van Holland de tresoriers. Te Dort komt zulk een magistraat reeds in 1345 voor: om naast de burgemeesters toezicht op de stedelijke financiën te houden benoemt de vroedschap er jaarlijks twee tresoriers. Te Gouda koos de vroedschap in 1402 drie tresoriers uit hare leden: zij moesten voor 50 pond in het schotboek staan en beheerden de dagelijksche inkomsten en uitgaven der stad, terwijl de burgemeesters wel het hoofdtoezicht daarop hielden: na 1431 werden er vier tresoriers benoemd. Te Amsterdam heb ik geen tresoriers genoemd gevonden: evenmin te Rotterdam en te Delft, maar het is w[illegible]

[1] Een naam in deze jaren (sedert 1390 te Leiden voorkomende) aan vroegere poortmeesters gegeven: de titel was uit Vlaanderen afkomstig. Amsterdam vindt men hem sedert 1390, te Gouda reeds sedert 1361, w[illegible] misschien samenhangt met de omstandigheid, dat het fransche heeren had (d[illegible] Lange II, 222; ter Gouw, Amst. II, 157).

waarschijnlijk, dat men ook daar dit ambt omstreeks 1400 heeft ingevoerd; te Haarlem bestonden zij ook omstreeks dezen tijd.

Een eigenaardig verschijnsel ziet men nog in 1371 te Dort: de financiën der stad waren zeer in de war en daarom benoemde men eene commissie van 12 personen: 3 van deze werden aangewezen door het gerecht, 3 door den oudraad, 6 door de gilden, om de zaken in orde te brengen. Verder benoemde men 4 personen, die gedurende 6 jaren de stedelijke financiën zouden beheeren; 1 daarvan was lid van den oudraad, 1 van het gerecht en 2 waren dekens der gilden.

Recapituleeren wij, dan zien wij, dat de regeering van Leiden in 1434 uit de volgende collegiën bestond:

1°. schout en schepenen, die langzamerhand zuiver rechterlijke ambtenaren werden. Zij maakten nog de keuren en regelden dus het geheele stadsbestuur als wetgevers. De schepenen werden op 24 Juli door den graaf of zijn vertegenwoordiger benoemd.

2°. de burgemeesters, tusschenpersonen tusschen de stad en den landsheer, bestuurders der stad zelve en van hare dagelijksche zaken. Zij werden op 10 Nov. door gerecht en vroedschap gekozen bij meerderheid van stemmen.

3°. de homans, de eigenlijke bestuurders der stedelijke financiën onder toezicht van de burgemeesters, gekozen door de burgerij zelve »bi consent van" gerecht en vroedschap.

4°. de vroedschap, bestaande uit de oud-leden van het gerecht, die toezicht hielden op de beide voorgaande collegiën en in zaken van gewicht door schepenen en poortmeesters moesten gekend worden.

5°. den rijkdom, die in belangrijke zaken ook geraadpleegd werd, maar daartoe eigenlijk niet bepaald ge-

raadpleegd behoefde te worden; het waren de vermogende burgers, die niet in het gerecht hadden gezeten.

Dit waren dus in 1434 de hoofden der stedelijke regeering. In de overige steden van Holland vindt men geheel dezelfde regeeringslichamen; te Dordrecht, waar de macht der gilden grooter was dan overal elders in Holland, had men ook aan die gilden invloed op het stedelijk bestuur niet kunnen onthouden. Men vond daar dan ook een regeeringscollege, dat hun eenig toezicht op het beheer der stedelijke geldmiddelen waarborgde: het college van achten. Het lichaam had oorspronkelijk uit 12 personen bestaan, die door de gilden uit hunne dekens werden verkozen; de twaalven hadden bij de keuze der burgemeesters ieder 1 stem. Sedert 1386 werd dit college tot 8 personen beperkt, die toch bij de keuze der burgemeesters en tresoriers 12 stemmen bleven uitbrengen. In 1395 beval de graaf, dat de gilden jaarlijks 24 personen zouden kiezen, waaruit de graaf dan de achten zou benoemen; onder Jan van Beieren mochten de gilden ze weder voor 10 jaar verkiezen en Philips van Bourgondië bevestigde dit voorrecht in 1425, zoodat zij hunnen invloed tijdelijk behielden. De hoofdzaak was dus ook hier weder toezicht op het beheer der geldmiddelen.

De bezoldiging der hoofdleiders van de stedelijke regeering bestond te Leiden vooreerst in laken, dat hun voor kleeding werd toegekend (zij droegen het stadswapen op hun kleederen geborduurd); verder hadden zij aanspraak op een aandeel in de boeten, die door hen werden opgelegd; eindelijk schonk men aan de overheden wijn en handschoenen op de hooge feestdagen, terwijl zij dikwijls maaltijden hielden: geschiedde dit in dienst der stad, b. v. bij onthaal van gasten en vreemde edelen, die de stad bezochten, dan bekostigde ook de stad de uitgaven daarvoor.

Vaste geldelijke belooningen vindt men nog nergens voor schepenen, burgemeesters of tresoriers genoemd.

Bovendien had men evenwel nog eene reeks mindere stedelijke ambtenaren; hunne ambten werden »smaele diensten" genoemd. Het waren:

1°. der stede clerc of secretaris.

Het »clerc of scrijfambocht" [1] was een van die zaken, waarover burggraaf en stad het lang oneens waren. Wie mocht den clerc benoemen? Het bleef tot 29 November 1357 een twistvraag, die toen voor goed werd uitgemaakt, daar de burggraaf het recht van benoeming tot dit ambt aan de stad afstond. [2] Sedert werd de klerk benoemd door het gerecht en zoo was de toestand in 1428, toen de benoeming toekwam aan schout, schepenen, burgemeesters en raden, vroedschap en rijkdom. [3]

Volgens Jan Matthijssen [4] is dit ook in den Briel en elders het geval. De clerc legt bij de aanvaarding van zijn ambt den eed af »mijns heren ende der steden recht te bewaren, yghelic in sinen recht ghelyc te wesen, der steden oirbair ende profyt te raden na

---

[1] ter Gouw (Amst. I, 246) verstaat onder „schrijfambacht" het notariaat, maar geen notarius is er in een onzer steden in dezen tijd aan te wijzen. Te Utrecht had men een keizerlijk notarius, wiens betrekking eene rijksbetrekking was. De heer ter Gouw steunt bij zijne opvatting vooral op de uitdrukking: „het schrijfambacht hanteeren", maar dit ziet op allerlei zaken, die een klerk buiten zijne officieele betrekking in orde bracht en waarvoor hij zooals in onzen tekst vermeld is — afzonderlijk werd betaald.

[2] Zie pag. 117.

In 1357 was Dirc van der Dobbe „onser stede clerc van Leyden" (reg. E. L. Cas. C. fol. 17). Zijn vader was in 1325 schepen te Leiden; in 1311 was een Dirc van der Dobbe koopman te Leiden; hij handelde op Brabant (v. M. II).

[3] In dit jaar verzocht en verkreeg hertog Philips van de overheid, dat men op zijn verzoek, zonder prejudicie voor het vervolg, aan zekeren Philips Witbroet het klerkschap voor zijn leven zou toekennen. In 1434 stond Witbroet het ambt met goedkeuring van het gerecht weder af aan Jan Rose, 's Graven clerc. Deze personen bekleedden echter niet zelf het ambt, maar lieten het waarnemen door een ander; gedurende de jaren 1428—1434 vindt men telkens als den eigenlijken secretaris „Vos die clerc."

[4] J. Matth., p. 66—76, over den secretaris.

mynre weetscip ende der steden raet ende heymelicheden te helen".

Zijn ambt is een der gewichtigste in de stad. Hij teekent de vonnissen van schout en schepenen in de vierschaar op; hij schrijft de brieven, die de stad zendt, en leest de antwoorden, die er op komen [1]; hij houdt aanteekening van de boeten, die den heer toekomen, en schrijft den veroordeelden hun vonnis aan; zijne boeken wijzen uit, wat er in het gerecht is verhandeld; hij houdt aanteekening van de zoenen en vreden; wat hij onder eede getuigt, geldt voor het gerecht als de onomstootelijke waarheid; zijn dienst duurt levenslang, daar bij periodieke verwisseling van secretarissen de zaken der stad aan te velen zouden bekend worden; uit dienzelfden hoofde moeten na zijn dood oogenblikkelijk zijne boeken door de schepenen in veiligheid worden gebracht. Wegens het belang der betrekking werd ook vastgesteld, dat men 7 jaar poorter moest geweest zijn om klerk te kunnen worden (sedert 1351).

Zijne belooning voor de gewichtige door hem bewezen diensten bedroeg 16 tot 18 pond 's jaars [2], terwijl hij tevens vergoeding kreeg vóor papier, perkament en zegelwas: bovendien kreeg hij winter- en zomerkleeding, op kosten der stad »geborduerwerct", benevens 1 mengel wijns op Sacramentsdag, St. Maarten, Pinksteren en Paschen en nam deel aan de gewone groote maaltijden der overheid.

Behalve hem had men nog meer klerken b. v. dien der homans en dien der burgemeesters [3]. Deze allen

[1] Hij leest de publicatiën voor van het stadhuis; dikwijls werden zij ook in de kerk van den predikstoel afgekondigd.

[2] Voor allerlei stukken, die hij ten behoeve van de poorters opmaakte, kon hij nog afzonderlijke betaling eischen (Keurb. 1450, III, 6).

[3] Ook de burggraaf had zijn eigen klerk, die tevens zijne geldzaken bezorgde.

werden echter niet door de stad bezoldigd, maar door de betrokken collegiën. In de kleinere plaatsen werden de betrekkingen van klerk, koster en schoolmeester wel vereenigd [1].

2°. de boden. Hun aantal bedroeg eerst twee, later vier.

Ook het »bodeambacht" was in 1357 voor goed aan de stad afgestaan: het gerecht en de vroedschap benoemden ook deze ambtenaren, totdat omstreeks 1440 de keuze aan de burgemeesters werd opgedragen, die er ieder één mochten kiezen zonder er vroedschap en gerecht in te kennen [2].

Uit hun eed blijkt de aard hunner betrekking. Zij moesten zweren »mijns heren ende der steden recht te bewaren, yghelic dies gheert van daghen ende bestellen recht te doen ende trecht dairof te kennen voirden rechter ende tgherecht, so dat gheschiet is ende ghegaen twisschen mannen woirden" [3].

Ook de bode mag vrede gebieden en draagt daarom evenals de schout (sedert 1434), in de hand eene roede »hoghe rechtop ende niet ter syden dalende". Hij moest 7 jaar poorter geweest zijn. De boden schijnen te Leiden ook naar buiten gegaan te zijn als »messagiere"; ten minste een afzonderlijk ambtenaar van dien naam wordt te Leiden niet vermeld [4].

Behalve hun salaris ontvingen ook de boden kleeding van de stad en de gewone wijnuitdeelingen op de hooge feesten. Hun diensttijd was een jaar en zij werden

---

[1] v. M. II, 669, 662, 807, 282. III, 61, 74. IV, 212, 1087. Te Gouda genoot de secretaris ook 16 pond (de Lange, II, 299).

[2] Keurb. 1450. I, 32 en 48.

[3] Jan Matth., p. 81—92. Nortier, Bijdr. tot het burg. procesrecht, pag. 23.

[4] Jan Matth. zegt, dat eene stad ook minstens één messagier dient te hebben, die een eed van geheimhouding moet afleggen. Zij droegen de brieven in gesloten bussen, met het wapen der stad voorzien (ter Gouw, II, 279). Misschien gebruikte men te Leiden ook gewone burgers daarvoor.

gekozen op St. Pietersavond ad Cathedram, wanneer ook de overige »smaele diensten" werden vervuld

3°. der stede busknechten. Zij waren 2 of 3 in getal en hadden »der stede mitter busse te dienen": zij werden evenals de boden verkozen en kregen salaris, kleeding en de gewone wijnrantsoenen.

Andere knechten waren helpers der boden.

4°. der stede meesters. Zij moesten niet alleen zweren »die goede luden dies behoeven ende begheren byder gracien ende ghenaden Gods te cureren ende te ghenesen na minen vermoghen ende weetscip" maar ook »yghelics smarte te groten naden rechte ende byder bester rede" [1].

Dit laatste ziet hierop, dat bij kwetsuren de schepenen den aard der moedwillige verwondingen nauwkeurig moesten kennen, ten einde volgens de keuren de boete te bepalen. De gekwetste werd dan door twee schepenen en den schout onderzocht met behulp van den stadschirurgijn, terwijl de klerk hunne bevindingen daarbij noteerde. In de 15de eeuw had de stad twee van die chirurgijns: ook zij kregen salaris (8 pond), kleeding en aandeel in de wijnschenkingen. Hun ambt was zeker zeer moeielijk, want in de correctieboeken vindt men menig voorbeeld van aanklachten tegen de chirurgijns wegens verkeerde behandeling der zieken, wat natuurlijk voor leeken, als schout en schepenen waren, moeielijk te beoordeelen viel; dikwijls kwam het vonnis dan ook neer op een zuiveringseed, door den geneesheer af te leggen, waarbij hij verklaarde geen fraude gepleegd te hebben in zijn praktijk.

5°. verschillende dienaars, een bogenmaker, twee pijpers, een trompetter, portiers aan de hoofdpoorten, strate-

[1] Jan Matth., pag, 92– 100.

makers, een klokkenist (tevens organist der Pieterskerk), een vuilnisruimer enz.

Zij kregen allen salaris en kleeding van stadswege.

6°. een procurator te Utrecht, die de stad bij de geestelijke rechtbank vertegenwoordigde, wat van zeer veel belang was in die dagen, toen kerk en staat zooveel met elkander in aanraking kwamen: in het begin der 15de eeuw werd deze betrekking te Leiden bekleed door Gerard Heerman, uit een der voornaamste families gesproten. Zijn salaris bedroeg 8 pond en zeker eenige emolumenten [1].

7°. had men nog eenige jaarlijks afwisselende ambtenaren, door het gerecht en de vroedschap benoemd en evenals de laatste zonder salaris, ofschoon zij aan de wijnuitdeelingen bepaald deel hadden. Deze ambten mochten niet waargenomen worden door iemand uit het gerecht (Keurb. 1406 II, 2): wordt iemand, die zulk een ambt bekleedt, tusschentijds in het gerecht benoemd, dan moet hij het mindere ambt dadelijk nederleggen.

Onder hen vindt men: de twee gasthuismeesters of »uytmeesters van den gasthuyse", reeds in 1293 genoemd [2].

In den eersten tijd der 14de eeuw staan zij onder zeer nauw toezicht van schout, schepenen en raden, zoodat zij geen eigendommen mogen koopen noch verkoopen zonder toestemming van het gerecht. Later waren zij in dit opzicht vrijer in hunne bewegingen; maar in het laatst der 14de eeuw konden zij nog geene belangrijke overdrachten doen zonder tusschenkomst

---

[1] Onder de gewone stedelijke ambtenaren van den Briel komt bij Matthijssen nog een stads- „taelman" of advokaat voor, maar in Leiden vindt men zulk een ambtenaar niet; wel had men partikulieren, die als „taelmans" optraden (Keurb. 1450, III, 50); dikwijls waren dit rondtrekkende advokaten, die hun diensten van plaats tot plaats aanboden. Zie ook Nortier, Bijdr. pag. 94.

[2] Toen „gasthuysberaders", Oork. II, 860; later ook „meysters van den gasthuse." Zij werden later uit de vroedschap gekozen.

van schepenen en poortmeesters. Na afloop van hun ambtsjaar verantwoordden zij zich voor gerecht en vroedschap, door en uit welke zij gekozen werden. Ook voor het nieuwe gasthuis, in 1416 op de Hoogl. Kerkgracht gesticht, werden op dezelfde wijze twee gasthuismeesters gekozen [1].

8°. de vestmeesters. Toen de burgemeesters in hunne macht werden beperkt en controleerende ambtenaren der homans werden, ontnam men hen ook het toezicht op de stadsvestingwerken. Dit toezicht werd eerst — zooals wij zagen — aan de homans, later aan twee vestmeesters opgedragen, evenwel niet vóór 1434 [2]: hun werd ook het toezicht op de weezen toevertrouwd. Zij werden op Martijnsavond gekozen door de pas verkozen burgemeesters en schepenen en gebruikten het geld, dat door nieuw ontvangen poorters werd betaald, en ook wat de stad aan boeten ontving, ten einde vestingwerken en bruggen te onderhouden [3]. Zij behooren echter nog niet tot het tijdperk, waarover wij thans handelen.

9°. de wairdeyns [4]. Dit waren ambtenaren, belast met het toezicht op de »draperie", den voornaamsten tak van nijverheid in de stad. Geen stuk laken ging de stad uit dan na door de wairdeyns — vroeger gezworenen genoemd — gekeurd te zijn.

Omstreeks 1360 [5] werden te Leiden 4 »ghesworen"

---

[1] Kb. Append. pag. 489 (bij Hamaker.)

[2] Het keurboek van 1406 kent ze nog niet; dat van 1450 wèl. In 1434 bezorgden nog de homans de zaken der vestingwerken, zooals uit hun rekening van dat jaar blijkt.

[3] Kb. 1450. II, 35. Zij deden een eed aan gerecht en vroedschap en legden daaraan rekening af.

[4] Over het algemeen kan men opmerken, dat in andere steden dezelfde ambtenaren voorkomen, b. v. te Amsterdam (ter Gouw, Amst. II, op het einde), te Gouda en te Dordrecht; waarschijnlijk dus ook elders in Holland.

[5] Kb. N°. 3. K. 128.

gekozen volgens eene keur van schout, schepenen en raden. Zij mochten de handwerkslieden, die zich met lakenbereiding ophielden, nagaan, beboeten, »gheliken jof tgerecht selve wair", in zaken op de fabrikatie betrekking hebbende. Hiervan moesten zij rekening doen aan het gerecht, — sedert 1406 in elk kwartaal aan de poortmeesters. Bovendien stelde eene keur vast, dat zij elke 14 dagen alle breuken, binnen hun ambtskring verschenen, aan het gerecht moesten opgeven. Zij werden door het gerecht gekozen op Sinte Pietersavond ad Cathedram [1] en kregen de helft der geinde boeten, terwijl de andere helft aan de stad kwam [2]. In de jaren 1436—1445 genoten zij een vast salaris van 1 phil. schild per week: alles, wat zij daarboven wonnen, werd aan de stad afgestaan, die ook hunne onkosten moest betalen; wanneer men bedenkt, dat deze zaak in 1419 aan de stad ruim 66 pond opbracht [3], dan was hun salaris in dat onrustige en daardoor voor de nijverheid onvoordeelige jaar ± 16 pond geweest en zal dus in andere jaren wel veel meer bedragen hebben. Hun ambt was dan ook een post van groot vertrouwen en het was hun streng verboden in het jaar van hun wairdeynschap de lakennering uit te oefenen [4].

In het jaar 1415 werden in de bepalingen omtrent de wairdeyns groote veranderingen gemaakt. [5] Het gerecht besloot toen ter wille van de draperie, die

---

[1] Kb. 1406 VII, 1 enz.

[2] Een tijd lang hadden zij recht op alle door hen opgelegde boeten. (App. Kb. pag. 378).

[3] Rek. 1419.

[4] De boete hierop bedroeg 25 pond; in 1415 werd hun het drapenieren onder zekere voorwaarden toegestaan, het verkoopen van wol echter verboden. In 1424 werd deze vergunning weder opgeheven, daar het bleek, dat er weder misbruik van gemaakt werd.

[5] Append. bij Ham. p. 516.

de hoofdnering der bewoners van Leiden uitmaakte, eenige nieuwe keuren op te stellen en bij die gelegenheid ook de oude te vernieuwen »om dat varsoec van den coopman te behouden." Deze nieuwe keuren van 1415 luiden:

a. Het gerecht zal op Goeden Vrijdag ieder jaar vóór de mis in de vierschaar vergaderen: dáár moest het geheele gerecht met een plechtigen eed op het crucifix beloven eerlijk vier goede wairdeyns te zullen benoemen. De schout mocht hierbij niet anders doen dan den eed staven (d. i. afnemen) en had geen stem (want hij was ambtenaar van den burggraaf en had dus ook nog andere belangen te behartigen, terwijl de schepenen minder afhankelijk waren). Zeer nauwkeurig werd er dan gestemd.

b. de poortmeesters zullen er op letten, dat de schout volgens de keuren boeten oplegt.

Oorspronkelijk waren de wairdeyns niet anders dan gezworenen of hooftmans, zooals ieder gild ze bezat: door het gewicht van hun gild waren zij eerst boven hunne overige ambtgenooten verheven.

9°. voor ieder gild werden jaarlijks door het gerecht 2 of 4 gezworenen gekozen, die moesten toezien op de handhaving der keuren voor hun gild: zij werden gekozen uit het gild zelve en moesten, zooals hun naam reeds aanduidt, een eed afleggen aan het gerecht. Zij trokken een zeker salaris uit de door hen opgelegde boeten.

10°. de godshuismeesters of kerkmeesters: zij waren ingesteld voor iedere kerk en dagteekenen reeds van de 13de eeuw. Omstreeks 1400 waren er vier voor ieder der drie hoofdkerken. Zij waren hoofdzakelijk aangesteld om de administratie der kerkelijke goederen en bezittingen te voeren, wier beheer men niet aan de geestelijken

alleen wilde toevertrouwen; de gemeente toch had veel belang bij de wijze, waarop hare offers werden besteed. Zij inden dus de gelden, die door de parochianen voor het onderhoud van kerk en geestelijken werden opgebracht. Reeds vóór 1400 werd de vroedschap gekend in het vaststellen van den hiervoor door ieder poorter te betalen »ommeslach", [1] hetgeen vroeger geheel aan het gerecht was opgedragen.

De godshuismeesters zagen ook toe op het gebruik der graven in de kerken, zorgden voor het onderhoud der kerkelijke gebouwen, kerkhoven en kerksieraden. Zij werden door het gerecht gekozen op Sint Pietersavond, moesten volgens het privilegie van 1351 minstens 7 jaar poorter geweest zijn en waren verplicht van hun beheer verantwoording af te leggen binnen eene maand na hunne aftreding: die verantwoording werd aan gerecht en vroedschap gedaan, terwijl later ook de pastoor der kerk daarbij werd toegelaten. Ook deze betrekking werd gewoonlijk door aanzienlijke burgers vervuld, evenals die der

11°. heilige-geestmeesters.

Ook zij bestonden reeds in het begin der 14de eeuw en bestuurden de armverzorging in de stad: in lateren tijd werden ook de arme weezen aan hunne zorg toevertrouwd, terwijl sommige kloosters onder hun toezicht stonden; zij moesten 7 jaar poorter geweest zijn.

12°. de schoolmeesters, voor een vast of een onbepaald aantal jaren door het gerecht aangesteld: bij de contracten met hen gesloten werden de voorwaarden bepaald, waaronder zij onderwijs zouden geven: de stad had gewoonlijk drie schoolmeesters, waarvan de rector de voornaamste was; de anderen heetten submonitores.

---

[1] Kb. N°. 3. K. 150.

Den post van kerkmeester vindt men reeds in de 13de eeuw overal in Holland,

Wij zien, dat de kring van ambtenaren niet klein was en het bestuur der stad tot in de kleinste bijzonderheden toe reeds geregeld werkte; de vroedschap trachtte zooveel mogelijk alles in hare macht te houden en bij de uitbreiding der stad en daardoor van het aantal der beambten, liet zij dan ook geene gelegenheid voorbijgaan. Al de beambten, bijna honderd in getal, hingen voornamelijk van haar af, daar zij natuurlijk het gerecht zeer licht kon overstemmen, en zoo zien wij de eigenlijke regeering der stad langzamerhand voor goed in de handen der aanzienlijke burgers overgaan.

Nog eene opmerking omtrent de ambten zal ons doen zien, hoe de aristocratische richting in de 14de eeuw zich zeer sterk uitsprak; het betreft de namen der ambtenaren. Wij zien uit die namen, dat de betrekkingen van schepen, poortmeester, gasthuismeester, kerkmeester, heilige-geestmeester steeds door dezelfde personen bij afwisseling werden waargenomen: het patriciaat hield dit alles onder zich en dit is ook zeer natuurlijk, want waar zouden de minder aanzienlijken, die voor hun dagelijksch brood moesten werken, den tijd vinden voor het behoorlijk waarnemen der slecht bezoldigde regeeringsposten? Twaalf tot dertien familiën hadden zoo alles in handen en weerden de andere uit de regeering. Zoo vormde zich reeds in de 14de eeuw het patriciaat in de stad Leiden en gewende zich aan het beheer der zaken.

Hetzelfde verschijnsel zien wij omstreeks 1400 in andere steden en wat hier gebeurde, is slechts een uitvloeisel van den geest des tijds: geen stad echter biedt ons evenwel zulk een duidelijk voorbeeld aan van den langzamen gang dier ontwikkeling, zooals wij dien te Leiden hebben kunnen nagaan: misschien is dit slechts schijnbaar en een gevolg van de onvolledigheid der historische navorschingen omtrent de regeering van de andere steden; wat wij daarvan hebben kunnen vinden, hebben wij aan enkele beschrijvingen der steden, aan van Mieris en het Oorkondenboek ontleend, maar wij

kunnen ons niet ontveinzen, dat uitvoeriger berichten daaromtrent nog menige wijziging in de bijzonderheden van ons onderzoek kunnen te weeg brengen.

Toch gelooven wij, dat dit onderzoek reeds voldoende heeft aangetoond, dat de regeering der Hollandsche steden omstreeks 1400 eene aristocratische is geweest; dat die aristocratie zich echter eerst in het laatst der 14de eeuw voor goed in het bestuur der steden heeft genesteld en de pogingen van de gilden om ook aandeel in het bestuur te verkrijgen overal krachtig heeft verijdeld; de eenige stad, waar de gilden een grooten invloed hebben uitgeoefend, is Dort geweest [1].

De aristocratie ontleende hare macht deels aan den graaf, deels aan de gemeente en kon zich in het eerst nog niet geheel thuis gevoelen in het bewind, dat zij zonder veel toezicht van het landsbestuur in handen had genomen; wij zullen dan ook later zien, hoe vooral op financieel gebied de onervarenheid der besturenden uitkwam en langzamerhand de geldmiddelen onzer steden schromelijk in de war geraakten.

[1] Zie Hoofdstuk VII, over de Gilden in Holland.

HOOFDSTUK VII.

DE GILDEN IN HOLLAND.

Wanneer wij het voorschrift van Sainte Beuve wilden volgen: »Il faut étudier chaque chose dans son meilleur exemplaire", zouden wij zeker nooit verder van den rechten weg dwalen, dan als wij het gildewezen in Holland gingen bestudeeren om na te gaan, wat de gilden in de Middeleeuwen beteekend hebben; de bronnen vloeien zeer schaarsch en wat zij ons geven, toont ten volle aan, hoe weinig invloed de gilden hier in Holland hebben geoefend op de politiek der steden. Ik zeg met opzet politiek, omdat ik denk aan de machtige Vlaamsche steden en hun goed georganiseerde gilden, zonder wier toestemming daar bijna geen maatregel van gewicht kon genomen worden.

Maar waar wij zien, hoe weinig macht de gilden hier in Holland[1] bezaten, is het zeker der moeite overwaardig te onderzoeken, of er geen blijken bestaan van verzet van de zijde der handwerkslieden tegen de machtige patriciërs, die alle oproerige bewegingen beletten; en welke de omstandigheden waren, die den gilden allen invloed op het bestuur deden missen.

---

[1] In Utrecht was die invloed veel grooter: sedert 1304 hadden de gilden daar alle macht in handen. Het boek van Mr. van Riemsdijk, de Kerspelkerk van Sint Jacob te Utrecht (blz. 182—211), geeft over de gilden te Utrecht alle wenschelijke inlichtingen.

Wel moeten mijne nasporingen in dit opzicht een zeker karakter van onvolledigheid dragen, maar zoolang voor andere steden niet is gebeurd, wat wij voor Leiden trachten te doen, zal ook het schrijven van eene volledige geschiedenis der Hollandsche gilden in de 14de en 15de eeuw een onuitvoerbaar werk blijken; de bewegingen der gilden hangen zoo nauw samen met de geschiedenis der respectieve steden, dat men eene nauwkeurige studie van ieder der laatste in het bijzonder diende te maken om de eerste goed te kunnen nagaan.[1] En toch zou het zoo belangrijk zijn, wanneer wij ons een goed begrip konden vormen van dat deel der middeleeuwsche maatschappij, waaruit de mannen van den tachtigjarigen oorlog zijn voortgekomen; van dien stand, waaruit de rijke patriciërs zich recruteerden en waaraan ons vaderland grootendeels zijne welvaart te danken heeft. Buiten twijfel is het waar, dat enkele gildebroeders door hun toenemende welvaart zich langzamerhand boven hunne gelijken verhieven en eene plaats begonnen te vragen in het bestuur onzer steden; eenmaal tot een zekeren graad van welvaart gekomen, werden zij zoo onder de patriciërs opgenomen. De Kabeljauwschen, wier strijd tegen de Hoekschen reeds dikwijls door ons in de vorige hoofdstukken is aangeroerd, waren vooral de welvarende gildebroeders, die invloed op de regeering eischten, wat hun in de 15de eeuw dan ook voor goed werd ingewilligd. Maar men moet in het oog houden, dat zij dien invloed niet eischten als vertegenwoordigers der gilden, maar als vermogende burgers.

De 14de eeuw was die der democratische woelingen.

Het volk, na de Kruistochten bevrijd van de drukkende macht des adels, was in de 13de eeuw in Holland de steun

[1] Enkele steden zijn er, wier vroegste geschiedenis altijd zeer duister zal blijven bij het ontbreken van stukken uit de 14de eeuw: andere echter, zooals Dort, zijn in dit opzicht rijk bedeeld en wachten slechts op een onderzoeker, die aan de geschiedenis dier stad eenige jaren wil wijden.

der vorsten geworden tegenover de aanmatiging der edelen en begon nu te gevoelen, wat die steun waard was. In het volle bewustzijn van eigen kracht, trachtte het zich ook meer en meer van de vorstelijke macht los te maken: zelfbestuur was de eisch des tijds en met taaie volharding zochten de burgers dat doel te bereiken. Juist echter toen die geest bij de gezeten burgers zich begon te vertoonen, zagen deze een dreigend gevaar naderen: ook de heffe des volks, de handwerkslieden, eischten op hunne beurt een aandeel in den buit, op vorsten en edelen behaald; de laagste klassen der maatschappij volgden het voorbeeld, dat hun door de hoogere was gegeven.

Lang had de middeleeuwsche lijfeigene zich rustig gekromd onder de heerschappij der hoogere standen; maar de Kruistochten wekten in hem de begeerte naar de vrijheid en de kerk leerde hem niet te vergeefs, dat voor God de eene mensch even veel was als de andere. Zoodra de lijfeigene dit volkomen begreep, was het lot der ridderschap reeds beslist, al moest de volledige overwinning des volks nog eeuwen strijds kosten. Maar ook onder de vroegere lijfeigenen deed zich weldra verschil in stand gevoelen.[1]

Omstreeks 1250 was handel en industrie in Holland nog van weinig beteekenis: de laatste bepaalde zich tot de lakenindustrie, van ouds een tak van nijverheid, waarop de Friezen zich hadden toegelegd, zoo vèr hunne eigenlijke geschiedenis reikt. De handel in lakens werd door Tiel, Dorestad en Utrecht reeds lang op buitenlandsche markten gedreven, maar Holland had er nog weinig deel aan gehad: Engeland slechts werd door Hollandsche wolhandelaars bezocht sedert de dagen, toen een Hollandsch graaf, Floris III (1150), eene Schotsche prinses huwde. Geen wonder dan ook, dat

[1] Zie over het verzet der gilden tegen de aristocraten reeds in de 13de eeuw te Utrecht: van Riemsdijk, Gesch. der Kerspelkerk van St. Jacob, blz. 198.

de industrie in de 13de eeuw zich in Holland hoofdzakelijk bepaalde tot datgene, wat noodig was voor eigen gebruik. Met de opkomst der Hollandsche steden gedurende het bestuur van de beide Willems en van »der keerlen God" namen handel en industrie eene hoogere vlucht. De behoeften werden grooter, het leven weelderiger en daarmede nam ook het getal der handwerkslieden toe, volgens den gewonen regel van vraag en aanbod. Natuurlijk vestigden deze ambachtslieden zich voornamelijk in de steden, waar zij meer vrijheid genoten dan daarbuiten: bovendien trachtten de steden in de 14de eeuw, door het verbieden der industrie op het platte land, langzamerhand zich te verheffen tot markten voor den omtrek en tot middelpunten der nijverheid. Het beste voorbeeld van dit streven der steden levert ons Dordrecht: hoe het over het omliggende land eene soort van heerschappij trachtte uit te oefenen, is bekend; dezelfde strekking intusschen om over den omtrek te heerschen, kan men ook te Leiden meermalen opmerken, o. a. in de twisten over de gruit. De bevolking van Rijnland moest haar gruit te Leiden halen en dit gaf dikwijls tot moeielijkheden tusschen stad en land aanleiding.[1]

Evenzeer als de stad door beschermende rechten zich het behoud harer industrie trachtte te verzekeren, wenschten de industriëelen in de steden zelve voor hun bedrijf bescherming.

Groote industriëelen waren er nog niet, toen de nijverheid begon te ontluiken — in Vlaanderen in de 11de en 12de, in Holland omstreeks het midden der 13de eeuw: vandaar dat zich onder de lieden van hetzelfde ambacht eene zekere gelijkheid van behoeften deed gevoelen.[2] De een had

---

[1] v. Mieris II, 816, doet zien, dat het recht om uitheemsch bier te brouwen in 1351 o. a. aan Amsterdam toekwam met uitsluiting van het geheele tegenwoordige Noordholland. In 1389 had Haarlem nog het monopolie van bierbrouwen voor Kennemerland. Ook Delft bezat zulke rechten in zijn omtrek.

[2] Lettende op de geschiedenis der gilden, kan ik niet aannemen, dat bij ons de gilden tegelijk met de steden zelve ontstonden en dat de maatschappelijke orde het eerst zich vertoonde in de vorming van schutsgilden (ter Gouw, Amst-

niet meer de hulp van den ander noodig dan omgekeerd en zoo sloten de nijvere burgers zich nauw aan elkander: daarom waren het de lieden van hetzelfde ambacht, die zich vereenigden tot corporatiën, gilden genaamd. Hier in Holland werden zij ingericht naar het voorbeeld der Vlaamsche gilden,[1] maar onder zeer nauw toezicht van het stadsbestuur. De regeering had hier namelijk de toestanden in Vlaanderen en Utrecht voor oogen en trachtte daarom zoo lang mogelijk het vormen van gilden te beletten, wat vooreerst ook tamelijk wel gelukte,[2] omdat de nijverheid onzer steden zich tot weinig takken bepaalde en men dus gemakkelijk het geringe aantal handwerkslieden in bedwang kon houden.

Te Leiden vinden wij van die verbodsbepalingen menig voorbeeld: in 1313 verbood Willem III ten strengste, op verbeurte van lijf en goed, dat daar gilden zouden gevormd worden.[3]

Maar zulke verbodsbepalingen zijn ten allen tijde onmachtig geweest tegenover den tijdgeest: in den loop der volgende jaren zien wij de gilden reeds op verschillende plaatsen aanwezig, niet alleen te Dort maar zelfs in de dorpen.[4] Wel trachtten nog de gegoeden zich tegen de overmacht in getal der minderen te beveiligen en een aanhanger der aristocratische partij in Holland, Philippus à Leydis, wijdt aan

---

I, 40). Voor Holland is deze bewering — zoo niet onhoudbaar, dan toch — onbewezen. Ik durf niet beslissen, of de Fransche communes niet op deze wijze zijn ontstaan; maar ik zou toch nog zeer aarzelen dit te erkennen. Voor de behandeling van dit vraagstuk is het echter hier de plaats niet.

[1] Le Siècle des Artevelde, par Léon Vanderkindere, Chap. III.

[2] Te Dort vindt men reeds een gild van wantsnijders (lakenkoopers) in 1200; maar deze stad was ook hierin de andere Hollandsche steden vooruit.

[3] v. Mieris, II, 122. Het jaartal is niet 1312 maar 1313: v. Mieris liet zich misleiden door de Paaschrekening. Een zelfde verbod gaf Frederik Barbarossa in 1158, Frederik II in 1231 voor de Duitsche steden.

[4] In 1352 kreeg Gerard Alewijnsz. gilderechten voor de handwerkslieden in zijn ambacht Zwijndrecht. (ms. Rijksarch. E. L. 25, f°. 12.)

de bestrijding der gilden eene hevige tirade,[1] maar voet voor voet wijken de bestrijders terug en het gildewezen krijgt er — zij het dan ook slechts op kleine schaal — recht van bestaan.

Dat men het gildewezen te Leiden binnen enge perken besloten hield, daarvoor zorgden strenge keuren; laat ons zien, wat zij in hoofdzaak behelsden.

Getrouw aan het beginsel om het belangrijkste als een voorwerp van nauwkeuriger nasporingen te gebruiken, zullen wij nagaan, hoe het voornaamste »ambacht" te Leiden — dat der drapeniers met de daarbij behoorende ambachten der vollers en wevers — was ingericht. De oudste keur voor de draperie of lakennering te Leiden dagteekent van 1363 en is te vinden bij van Mieris, in de Handvesten van Leiden.[2]

De volgende keuren zijn in de keurboeken van den heer Hamaker opgenomen en ik zal mij er dus toe bepalen de hoofdzaken daaruit over te nemen, terwijl ik voor de bijzonderheden naar het boek van Dr. Hamaker verwijs.[3] Uit de inleidingen dier keuren ziet men, hoe belangrijk de lakenhandel was en hoe men dikwijls verandering in de keuren bracht »na den loop van der neringhe ende upt versoec (d. i. bezoek) van den coepluden te houden."

Ieder, die laken wilde fabriceeren, moest poorter zijn, daar men zeer beducht was voor vreemde — vooral Vlaamsche — handwerkslieden, zoo gewoon aan het oefenen van politieken invloed: hierbij kan ook de geest van uitsluiting gewerkt hebben, waarmede in de Middeleeuwen de steden

---

[1] De cura reipublicae cas. 37. Ten opzichte der gilden brengt hij o. a. het bekende gezegde te pas: *Principiis obsta, sero medicina paratur.*

[2] Blz. 363.

[3] Dr. Hamaker, de Middeleeuwsche Keurboeken van Leiden, uitgegeven bij S. C. van Doesburgh, Leiden, 1873.

ten opzichte van elkander bezield waren,[1] gelijk in eene ongeordende maatschappij de samenwerking weinig is en ieder op zichzelf staat.

Vooral werd dit beginsel van toezicht toegepast bij de ambachten, wier bedrijf een gewichtig onderdeel van de lakennering uitmaakte, die der vollers en der wevers. Op hen werd dan ook streng gelet, omdat ten gevolge der onlusten in Vlaanderen eene menigte uitheemsche vollers en wevers in Holland en vooral naar de stad Leiden kwam: de vollers zijn daar steeds het onrustigst geweest.

Men kon wegens den grooten toeloop van vreemde werklieden op den duur de vreemdelingen niet uit deze mindere gilden weren[2] maar trachtte hen in bedwang te houden door het verbieden van alle gemeenschappelijke kleeding, »caproene, rocken of ander cleedinghe, hoe dat ghenoemt mach wesen" op eene boete van 3 pd.[3]; verder mocht men niet in die gilden komen, als men niet met twee getuigen of onder eede kon verklaren, dat men vroeger in eene vrije stad had gewerkt en niet eenvoudig van het platte land kwam; men wilde namelijk de werklieden van dáár en uit afhankelijke steden, als Gouda en Schoonhoven, niet binnen Leiden opnemen, òf ten einde niet in moeielijkheden met de ambachtsheeren te komen òf uit naijver. Bovendien waren zij, die in vrije steden gewoond hadden, aan het gildeverband gewend en brachten dus reeds daardoor alleen een zeker certificaat van goed gedrag mede.

De drapeniers of eigenlijke lakenfabrikanten waren natuur-

---

[1] Te Dort in 1341: niemand mag eenig ambacht hanteeren, tenzij hij poorter is. In alle oude keurboeken der steden vindt men zulke bepalingen.

[2] In 1393 werden te Leiden vreemdelingen toegelaten in alle gilden. (Kb. No 3, Keur 163). Te Utrecht was dit verboden wegens de politieke macht der gilden aldaar.

[3] Alleen vier lieden, die bloedverwanten waren, mochten eene gelijke kleeding hebben De gezworenen, die aan het hoofd van ieder der gilden stonden, werden van de beperkende bepaling vrijgesteld.

lijk allen meesters in hun gild, daar zij het toezicht moesten houden op hunne werklieden: de kamsters, verwers, wevers, vollers, enz.; de kamsters waren vrouwen en vormden geen gild; de anderen waren in drie soorten van handwerkslieden verdeeld:

1°. men begon als leerling of »leercnaep" en betaalde daarvoor, wanneer men voor het eerst op het ambacht kwam, een entreegeld »in hueghenesse sire cnaepscap" aan het ambacht.[1] De leerling woonde bij den meester in huis, kreeg kost en inwoning, maar verder geen loon. Gewoonlijk bleef men twee jaar leerling, ten einde de noodige kennis van het ambacht te verwerven.

2°. Was men bekwaam genoeg, dan werd men »cnaep"; soms bepaalde de regeering den ouderdom, waarop de leerling knaap mocht worden.[2] Deze knapen waren niet bij den meester in huis maar leefden op zichzelf en verhuurden zich[3] aan dezen voor een zeker loon, dat hun op iederen Zaterdag vast moest uitgekeerd worden. Dit loon werd bepaald door het gerecht, sedert er moeielijkheden ontstonden wegens het verschillend loon, dat de knapen kregen; hiervan zullen wij later meer vernemen, daar dit de voornaamste aanleiding was tot de eerste twisten tusschen het gild der vollers en de regeering der stad. Op alles, wat deze knapen betrof, werd zeer streng toegezien; zij, die in »quaden gheruchte" stonden, werden ge-

---

[1] Ieder leerling gaf ook een pond was „onser vrouwen op die brugghe", d. i. de vischbrug, waar eene kapel stond: de vollers gaven, omstreeks 1380, nog 7 sch. 2 d. aan het ambacht.

[2] In 1485 werd de leeftijd voor knapen van het volambacht op minstens 16 jaar gesteld.

[3] Voor dit verhuren had men eene vaste plaats, waar meesters en knapen elkander konden vinden: daar mocht geen meester komen, als hij geen knaap noodig had, en ook geen knaap, wanneer hij werk had, opdat men alle aanleiding tot het bijeenkomen voor politieke doeleinden zou kunnen verhinderen en geen groote troepen zonder werk bijeen zou krijgen.

weerd en de kwaadwilligen, die anderen het werk beletten, streng gestraft [1].

3°. kon ieder knaap, wanneer hij genoeg geld overgewonnen had om als zoodanig aangenomen te worden, zich als meester vestigen.[2] Hij stond dan wel boven zijne knechts, maar was toch in den arbeid door strenge keuren volkomen gebonden; de meester-voller mocht slechts bepaalde soorten van grondstoffen voor zijn werk gebruiken en niet meer dan één laken vollen op twee werkdagen; ook de lengte van het gevolde laken was aangewezen, nl. 32 el; en dit was nog niet genoeg, daar zelfs het aantal draden werd bepaald, dat bij het weven van het laken moest gebruikt worden. Ook zijn loon en dat zijner knapen was voor ieder stuk vastgesteld. Den wevers en vollers was het streng verboden om bij kaarslicht te werken. [3] Verder luidde men 's ochtends, 's middags en 's avonds de werkklok; de gezel, die dan niet op zijn werk was, werd beboet en de boete aan den meester toegewezen.

Nu en dan gebruikte men zelfs de knapen en vrouwen, die het werk deden, om den meester te controleeren: eene keur bepaalde, dat alle knapen ende »joncwiven" van de verwers onder eede voor den schout moesten komen verklaren, dat zij geen andere dan Engelsche wol hadden geverfd voor de drapeniers, die beweerden deze soort van wol uitsluitend te gebruiken; om het vierendeeljaars werd deze eed van hen gevorderd op eene boete van 5 pd. en verbanning voor een ½ jaar. Ook de drapeniers zelve legden den eed daarop af, terwijl dubbele boete hen bij verzuim trof.

---

[1] Kb. No. 3. K. 163. De keur, waarbij bepaald werd, dat zij uit eene vrije stad komen moesten, diende ook om allerlei gespuis te weren.

[2] Dat men een proefstuk moest afleggen, kwam eerst later in gebruik; iedere knaap kon hier omstreeks 1400 meester worden; te Utrecht legde men toen reeds een proefstuk af.

[3] Dezelfde bepaling gold voor schoenmakers, smeden, schuitenmakers enz. Ook in andere steden vindt men deze bepaling terug, waarschijnlijk wegens vrees voor brand.

Op die wijze zorgde de regeering voor de deugdelijkheid van het fabrikaat; de wol moest vóór het spinnen geverfd worden, als men lakens wilde maken, en geen stuk kon dus de stad uit zonder door de handen der verwers te zijn gegaan.

De Engelsche wol van den stapel te Calais was de beste [1]; hij, die deze wol gebruikte, mocht geen Schotsche of andere vellen koopen en de namen van hen, die Schotsche of Spaansche wol verwerkten, werden zorgvuldig opgeteekend in »der stede boec"; de overtreder dezer bepalingen verbeurde 10 pd. Om op den invoer der wol te letten, bepaalde men, dat de Schotsche wol bij den invoer over dag, en wel tusschen 8 uur 's morgens en 3 uur 's middags, op de waag der stad moest gebracht worden. In 1414 verbood men zelfs eens de mindere wol geheel en al.

Was men zoo nauwlettend op de grondstof, niet minder was de zorg, waarmede de fabrikage zelve werd nagegaan. Men verbood streng de wol te kaarden, maar liet ze kammen, ten einde de haren van het laken niet te veel af te snijden. De werktuigen, waarmede men dit deed, waren zeer nauwkeurig voorgeschreven, evenals bij de andere bewerkingen, waaraan de wol werd onderworpen.

Was de wol gekamd door de hiertoe gehuurde »kemsters", dan volgde het spinnen. Ook die kemsters, ofsteecsters (die de wol schoren) en hoe zij anders mochten heeten, stonden onder toezicht van de regeering. Geen kemster b. v. mocht meer wol tegelijk in huis nemen dan van één drapenier. Uit deze bepaling blijkt tevens, dat men geen groote fabrieken had, zooals thans, maar dat de meeste werkzaamheden afzonderlijk bij de werklieden in huis geschiedden; andere hadden in eene »meesterie" plaats, maar nergens vond men de verwerijen, vollerijen en weverijen bij elkander in ééne inrichting of fabriek.

---

[1] Libell on English Policye (Ed. Hakluyt in de Principal Navigations I, 187).
But they of Holland at Caleis byen our felles
And wolles our, that Englishman them selles.

Dan kwam het weven. Geen wever mocht werken op heilige dagen (op heilige avonden eerst na vespertijd); weven was verboden vóór de morgen- en nà de avondklok. Hij, die voor het eerst een weefgetouw opzette, betaalde een entreegeld aan het gild. De hoeveelheid wol, die een wever gebruiken mocht, was bepaald: evenzoo het aantal draden, voor een heel laken (van 40 el) of een half (van 20 el). Ook moest men om ieder laken eene lijst maken van andere wol. Geen weefgetouw mocht uit de stad gebracht worden, opdat de omtrek geen Leidsche lakens zou kunnen leveren.

Nadat het laken geweven was, werd het door de »wairdeyns'' [1] gekeurd; was het niet goed geweven, dan werd het vernietigd en de meester-wever beboet, evenals de drapenier, die het den wairdeyns in handen had willen stoppen. De drapenier mocht geen laken buiten de stad laten weven.

Daarna volgde de bewerking van het vollen der lakens; ook dit was gereglementeerd, de daarbij te gebruiken stoffen waren aangewezen, het loon nauwkeurig bepaald en de lengte der lakens onderzocht (heel laken 32, half 16 el na de bewerking van het vollen [2]). Voor de vollers golden dezelfde bepalingen als voor de wevers, dikwijls nog veel strengere.

Als het laken gevold was, moest men het noppen (d. i. er de pluizen en verkeerde weefsels uithalen), vervolgens scheren en eindelijk ter »pairtse'' brengen; dit was eene zaal op het wanthuis (later op het stadhuis), waar de wairdeyns het tot driemaal toe keurden. Dáár werd het laken eerst gemeten; bevond een wairdeyn, dat het laken verkeerd gevold was, dan handelde hij er mede als met slecht geweven laken. Men bevestigde bij goedkeuring een lood aan het laken. De gevolde lakens werden op de ramen [3] gebracht om te drogen

---

[1] Zie boven onder het hoofdstuk „Regeering der stad", blz. 182.

[2] In latere tijden volde men het laken iets minder sterk

[3] De drapeniers hadden ieder hun eigen ramen.

en dan voor het laatst onderzocht; niemand mocht zijn laken van het raam nemen, voordat het ten volle was onderzocht en alle onkosten van het onderzoek waren betaald. Bij het laatste onderzoek mocht niemand tegenwoordig zijn dan de wairdeyns; men mocht zelfs niet op de vest of in de nabijheid daarvan komen, wanneer die ambtenaren eenmaal hunne schel hadden doen klinken ten bewijze, dat zij bezig waren. De wairdeyns zegelden dan het goedgekeurde laken met het wapen van den burggraaf (na 1420 met dat der stad en van den graaf van Holland).

In 1415 stelde men nog vast, dat ieder drapenier in zijn laken een lood moest laten weven met een merk daarboven; die merken zou men in het stedeboek opteekenen. [1] Ieder weefgetouw werd door de »printers", die door de wairdeyns waren aangesteld, van zulk een lood voorzien.

De soorten van laken waren drie in getal, van de hoogste, middelste en laagste keur, en werden verschillend gemerkt.

Hij, die de lakens wilde uitvoeren buiten Holland en Zeeland, moest ze inpakken in tegenwoordigheid van de wairdeyns, die hiertoe ten allen tijde gereed moesten staan.

Zoo hield de regeering van Leiden het oog op hare industrie en op de gilden.

Het zou èn onnoodig èn vervelend zijn, alle gilden na te gaan, zooals wij dit bij de lakennering deden. Men had er hier te Leiden verscheidene; in de keuren van omstreeks 1420, komen er 14 voor, namelijk [2]: de platijnmakers en

---

[1] Fabriekmerken zijn dus toen reeds bekend, echter ten nutte der koopers, niet der fabrikanten zelve zooals tegenwoordig het geval is; namaak was echter ook toen reeds niet zeldzaam meer en een enkele maal heeft de stad Leiden daarover onaangenaamheden met Haarlem, Delft, ja met Parijs gehad.

[2] De bijgevoegde jaartallen geven het jaar van hunne erkenning aan, volgens de verschillende keuren. Wij zien daaruit, dat eerst na 1400 de kleinere gilden zich vormden; men moet overigens in het oog houden, dat ontstaan en erkenning der gilden bij het strenge toezicht der regeering zoo goed als samenvielen.

holblokmakers (1429), de snijders (1400), de schoenmakers (1400), de smeden (1380), waarbij ook de messenmakers enz. behoorden, de witmakers (1400), die de schapenvellen tot leer bereidden, de chirurgijns en barbiers (1441), de bakkers (1380), de brouwers (1411), de schuitenmakers of scheepstimmerlieden (1406), de wollewevers (1360), de linnenwevers (1360), de vollers (1360), de drapeniers (1360), de schutters (1360). Te Dordrecht had men er in 1367 reeds 44, te Utrecht 21.

De samenvoeging van verschillende ambachten tot gilden, schijnt in Holland voornamelijk berust te hebben op de overeenkomst dier ambachten; te Utrecht was het meer de woonplaats der ambachtslieden, die de samenvoeging der meest verschillende ambachten veroorzaakte; zoo behoorden aldaar de barbiers tot het wantsnijdersgild, de schilders tot het zadelmakersgild enz. [1]

Men had te Utrecht hooge en lage gilden, waarvan de eerste ook politieken invloed oefenden, terwijl de lage alleen als ambachtsgilden bestonden; een ambachtsgild werd een politiek gild, zoodra er niet-ambachtslieden in opgenomen werden en het dien ten gevolge van aard veranderde.

Overigens was het te Leiden verboden gilden te vormen, tenzij het gerecht er zijne toestemming toe had gegeven; de overtreders van dit verbod betaalden 10 pd. [2]

Ieder poorter mocht een ambacht uitoefenen, als hij wilde, zonder tot eenige betaling daarvoor verplicht te zijn en was wettelijk niet genoodzaakt zich in een gild te begeven; het was echter in zijn belang zich bij een reeds gevormd gild aan te sluiten, waartegenover hij anders alleen stond; te Dordrecht dwong men in 1367 den handwerksman in een der gilden te treden.

Moreele bepalingen voor de gildebroeders werden te Leiden

---

[1] Zie hierover van Riemsdijk, Gesch. van St. Jacob, blz. 188.

[2] Kb. N°. 3. K. 162. De keur is van 1393.

niet gevonden [1]; wèl echter bezaten de gilden gewoonlijk een eigene herberg en vereerden een eigen heilige, wien men een altaar in een der hoofdkerken had gewijd. Ter eere van den heilige vierde men feesten en hield men maaltijden, bekend door hunne kostbaarheid en weelde: de onkosten daarvoor werden bestreden uit de gildekas. Deze kas werd bestuurd door de hoofdlieden van het gild en vond haar voornaamste bron van inkomsten in de boeten, die door de broeders moesten betaald worden. Over de kerkelijke inrichting der gilden bezit Leiden een merkwaardig stuk van 1394 [2]. De broederschap van St. Nicolaas werd in dat jaar gesticht door het St. Nicolaasgild, met toestemming van hertog Albrecht, die toen [3] deze gildenaangelegenheid aan zijn toezicht onderwierp. Het gild stichtte een altaar in de St. Pieterskerk, dat door een wijbisschop werd gewijd: voor dit altaar zouden twee kapellaans zorg dragen, benoemd door de homans of overlieden van het gild. Op St. Nicolaasavond zouden de homans rondgaan bij de gildebroeders om hen op te roepen 's avonds den vesper in de kerk bij te wonen; ieder gildebroeder moest dan twee groot in de kas offeren ten einde het houden der beide wekelijksche missen en het verlichten van het altaar te bekostigen. Zondag na St. Laurens hielden de gildebroeders een maaltijd, waaraan niemand hunner zich mocht onttrekken; ieder lid moest daartoe eene vaste bijdrage geven en mocht een gast medebrengen op zijne kosten. Gedurende den maaltijd koos men nieuwe homans, die weder één der afgetredenen tot hun hulp mochten kiezen; men mocht niet weigeren den post van homan aan te nemen. Als een lid gestorven was, moest de bode dit aan alle broeders bekend maken; deze moesten hem »ter kerken dragen" en offeren

[1] In de zoenboeken worden vele handwerkslieden echter door het gerecht veroordeeld wegens „onhovescher wandelinghe bi nachte ende bi daghe."

[2] v. Mieris, Beschr. v. Leyden. I, 31.

[3] Wegens den opstand van 1393.

voor de rust zijner ziel; de homans moesten 32 zielmissen voor den doode laten lezen en aalmoezen voor hem laten uitreiken. Zij mochten niets koopen of verkoopen zonder toestemming van de gildebroeders. De onkosten van den maaltijd zouden ook bij gemeen overleg worden vastgesteld.

Wij merken op, dat gild en broederschap hier in elkander liepen, wat te Utrecht niet het geval was: dáár kon men lid van het eerste en toch niet van de laatste zijn [1].

De eenige der Hollandsche steden, waar de gilden groote macht bezaten, was Dordrecht. Reeds omstreeks 1200 had men daar gilden, ofschoon het schijnt, dat zij eerst in 1367 met toestemming van de landsregeering en van het gerecht en de vroedschap der stad duurzaam geregeld zijn; zij sloten toen een verdrag [2] met hertog Albrecht en de stadsregeering, waarbij ten eerste bepaald werd, dat geen handwerksman buiten het gild mocht staan; verder zou niemand in een gild worden opgenomen, tenzij hij werkman was. Deze laatste bepaling was gericht tegen de gewone burgers, die zich in een gild lieten opnemen om meer politieke macht uit te oefenen; in Utrecht, maar vooral in Vlaanderen in de dagen der Arteveldes had men gezien, hoe schadelijk zulk een opnemen van andere burgers in de gilden voor de aristocratie kon worden. Men moet dus de tweede bepaling van het verdrag beschouwen als eene concessie aan de vroedschap, nadat deze in de eerste aan de gilden een monopolie had toegekend. Wij zagen, dat de Dortsche gilden veel gewicht in de schaal legden bij de benoeming van burgemeesters, achten en tresoriers; in den loop der 14de eeuw poogden de gilden hun invloed te Dort steeds meer te doen gelden, maar de aristocratie heeft ook deze bewegingen onderdrukt, zooals blijkt uit het

---

[1] v. Riemsdijk, St. Jacob, blz. 190.

[2] Van de Wall, Handv. van Dordrecht, I, 294 en vlg. De aanteekeningen van den geleerden uitgever maken dit boek tot een der voortreffelijkste bronnen voor de geschiedenis onzer steden.

verdrag van 1402, waarbij geheel in den geest van dat van 1367 werd bepaald, dat niemand deken mocht worden, tenzij hij 10 jaar poorter was geweest; verder was geen oudraad verkiesbaar tot deken, maar die betrekking moest steeds door een handwerksman vervuld worden. Wij vernamen reeds, dat de dekens te Dordrecht door de gilden zelve werden verkozen. Het vollersgild was er steeds het onrustigst en moest door strenge bepalingen in toom gehouden worden [1].

Te Haarlem waren de voornaamste gilden de brouwers en de drapeniers; ook dáár benoemde het gerecht gezworenen, als te Leiden.

Te Delft waren het vooral de brouwers, die onder streng toezicht van de regeering stonden [2]: de schout moest daar ieder jaar zweren, dat hij de ordonnantiën op dat gild zou handhaven. Talrijk waren er verder de lakenfabrieken.

Te Amsterdam waren weder de drapeniers aan dergelijke bepalingen onderworpen als te Leiden; het vollersgild was in die stad nog al eens oproerig.

Te Gouda was het brouwersgild weder het machtigst, maar hier werden de gilden door den heer der stad in bedwang gehouden.

In al deze steden behalve Dort oefenden de gilden geen invloed op het bestuur der stad, terwijl in de kleinere plaatsen het aantal der handwerkslieden weinig beteekende, daar men er zich meestal met landbouw ophield. Onder Jacoba echter zien wij ook elders de gilden het hoofd opsteken en te Alkmaar komen zelfs 9 gilden voor, die burgemeesters en schepenen verkiezen; zulk een feit toont, dat ook in de kleine steden de handwerkslieden niet stil zaten [3].

---

[1] Zie de oudste Dortsche Keurboeken. Mem. Albrecht, f. 24, (ms. Rijksarchief) vermeldt een opstand van de gilden, met behulp van den vorst onderdrukt in 1378.

[2] Zie de Keuren en Ordonn. van Delft, door Mr. Soutendam, blz. 160.

[3] v. Leeuwen, Bat. Illustr., p. 1440.

Overal waren het de vollers en de brouwers, die het meest op politieken invloed aandrongen; vooral de eersten, daar zij voor een groot deel van vreemde afkomst waren.

Het groote onderscheid tusschen de Vlaamsche en de meeste Hollandsche gilden bestaat hierin, dat de hoofdlieden of gezworenen hier een ander karakter droegen; werden zij in Vlaanderen gekozen door meesters en gezellen, hier ging het anders toe [1]. De stedelijke regeering benoemde hier voor ieder ambacht jaarlijks twee, drie, meestal vier hoofdlieden, die een eed aan den schout aflegden, dat zij trouw de boeten zouden innen en voor de belangen der stad waken; wegens dien eed heetten zij gewoonlijk »gezworenen." Bij Willem van Hildegaerdsberch vindt men dan ook [2]:

> Soe neemt men van den vroetsten drie,
> Die dat ghilde een jaer regieren
> Ende alle trecht daer in hantieren,
> Opdat sy eendrachtich mogen bliven
> Ende in rusten sonder kiven.
> Ende alser drie dus is ghecoren,
> Ende sy eenen eet hebben ghesworen
> Elkerlyc bij onsen Heren,
> Dat syt ghilde sullen eren,
> Soe souder die ander hoefden an:
> Hier om hietmense *ouderman*
> Entes ghilden goet sel an hem staen.

Ook hierin draagt de Hollandsche maatschappij in de 14de eeuw een aristocratisch karakter, tegenover den democratischen geest der Vlaamsche steden.

Over het geheel was de toestand der werklieden te Leiden zeer bevredigend; hun loon was in dien tijd voor hunne behoeften gewoonlijk toereikend; wijze maatregelen van de

---

[1] In eene enkele stad, te Dort, kozen zij ook hunne eigene overlieden: voor Amsterdam beweert de heer ter Gouw dit ook, maar geeft tot mijn spijt geen bewijzen voor die bewering; de wairdeyns echter werden ook daar zeker door het gerecht gekozen (II blz. 153) en ik zou voor de overlieden der gilden hetzelfde willen aannemen.

[2] Uitg. Verwijs, LXI, van Ghilden.

regeering verschaften hun voortdurend en geregeld werk. Maar toch, in tijden van oorlog, als de grondstof met moeite kon aangevoerd worden, stond ook hier de volksmassa tegenover de regeering. Dan volgde dadelijk armoede, want het was toen bijna niet mogelijk zijn gespaard geld anders op rente te zetten, dan door het koopen van huizen en land; wanneer echter het laatste veel leed door overstroomingen, zooals in 1374 en 1375, de oogst slecht was, duurte en ziekten dientengevolge alle voorhanden spaarpenningen verslonden, dan konden de arme bewoners hunne schulden niet betalen en vervielen tot de diepste ellende [1]. Ofschoon het niet altijd met historische zekerheid is aan te wijzen, dat dit dikwijls de oorzaak van ongeregeldheden was, kan men het toch voor hoogst waarschijnlijk houden.

In de door den heer Hamaker uitgegeven aanteekeningen uit de registers der Hooglandsche kerk wijst menig bericht op samenhang van hongersnood en pest met de woelingen der handwerkslieden.[2] De gegoeden konden beter eenige jaren van stilstand doorkomen dan de arme handwerkslieden: vandaar, dat de ontevredenheid van deze laatsten zich hoofdzakelijk tegen de gezeten burgers en de overheden keerde. De partijen maakten natuurlijk van zulk eene stemming gebruik en stookten

[1] Zie het boek van mr. J. de Bosch Kemper over Armoede, blz. 43—59.

[2] Nijhoff's Bijdr. N. R. VI, 2, 126.

1368. Pest (te Utrecht 11000 dooden).

1369. Pest (3000 dooden te L.). Muntverzwakking.

1370. Duurte. Muntverzwakking.

1371—75. Oorlog met Utrecht en woelingen der partijen.

1374 Overstrooming.

1375. Nieuwe doorbraak bij Sparenwoude.

1380. Hagelslag.

1381. Pest (12 dooden per dag te L.).

1382. Aardbeving.

Ook de doodboeken der kerken teekenen in de jaren 1380 en 81 dikwijls aan, dat er velen aan de pest bezweken: het was een gevolg der overstroomingen, die ook nu nog door het bederven van het drinkwater, den moerassigen grond, het gebrek aan goed voedsel dikwijls typhus en andere kwaadaardige ziekten veroorzaken.

het vuur van het oproer aan. Wij zullen trachten aan te wijzen, hoe de aristokratie zich tegen de eischen der menigte verzette en haar niet alleen door beperkende maatregelen, maar ook door geweld in bedwang trachtte te houden. Uit den aard der zaak kan onze beschouwing niet dan onvolledig zijn, daar onze bronnen slechts voor enkele jaren vloeien en dan nog zeer spaarzaam.

Wij zagen, dat de gilden te Leiden nog in 1313 verboden waren maar zich toch in den loop der 14de eeuw vormden. Wij kunnen hunne vroegste ontwikkeling onmogelijk nagaan, daar wij hieromtrent niet het geringste bericht hebben; het valt evenwel niet te betwijfelen, dat de onrustige tijden der regeering van Willem V aan hunne vorming een flinken stoot voorwaarts gaven. De beweging van 1351 [1] moet noodzakelijk ook gepaard zijn gegaan met — zoo zij niet veroorzaakt is d o o r — de opkomst der gilden in de stad; de heftige woorden van Philips van Leyden tegen de gilden bewijzen, dat ook hier gevaar bestond voor hun politieken invloed [2]; maar de termen, waarin hij ze veroordeelt, bewijzen ook, dat het gevaar — al dreigde het — nog niet binnen de steden was gekomen.

Het is zeer jammer, dat wij over de regeering van Willem V niet beter ingelicht zijn: het blijkt uit de enkele verspreide berichten en vooral uit het boek van Philips van Leyden, dat die vorst hervormingen in den zin had, met den geest des tijds in overeenstemming, al was hij niet geneigd zijne vorstelijke macht geheel prijs te geven. De macht, die de steden onder hem verkregen, is af te meten naar den gewichtigen invloed, dien zij toen reeds op den gang der

---

[1] Zie blz. 115.

[2] De heer van Riemsdijk meent in de geschiedenis der gilden drie phasen te ontdekken: 1°. gilden met zeer kerkelijk karakter; 2°. ambachtsgilden, waar nijverheid op den voorgrond treedt; 3°. politieke gilden (Gesch. van St. Jacob, blz. 211).

landszaken oefenden: men behoeft daaromtrent slechts te vermelden, dat hij bij zijn vertrek naar Engeland om te huwen met Machteld van Lancaster, de regeering opdroeg aan een raad, waarvan de Kabeljauwsche Egmond de leider werd en twee afgevaardigden uit iedere voorname stad de leden waren. Geen wonder, dat de opkomst der gilden in de Hollandsche steden onder hem niet meer was tegen te houden, al wilden de vermogende burgers dit ook nog zoo gaarne.

De eerste onaangenaamheden te Leiden, waarvan wij eenig bericht hebben ontvangen, vielen in 1372 voor. De oorzaak van het oproer schijnt geweest te zijn, dat de vollers met hun loon geen genoegen namen: sommigen hunner maakten »sameninghe ende yenichede int ambochte" [1] en verlieten daarna de stad, toen zij hun zin niet kregen, evenals het Romeinsche plebs eene »secessio ad Montem Sacrum" verkoos boven onderwerping aan de patriciërs.

Wij zien hieruit, dat dezelfde oorzaken ook hier dezelfde gevolgen hadden; de mons Sacer der Hollandsche arbeiders was dikwijls de stad Utrecht, wier belangrijke geschiedenis — naar wij hopen — eerlang geschreven zal kunnen worden; is dit het geval, dan zal ook over Hollandsche toestanden weder meer licht opgaan.

Het gerecht verbande vier der aanleggers voor een jaar, terwijl een der gezworenen nog tot eene bedevaart [2] werd veroordeeld; verder werden de overige oproerlingen gesommeerd om binnen 8 dagen terug te komen op straffe van verbanning, de vreemdelingen voor twee, de poorters voor één jaar. Wanneer de uitgewekenen echter terugkwamen, zou men hunne eischen onderzoeken.

In de volgende jaren hadden zulke opstanden telkens

---

[1] Zoenboek (Leidsch archief), fol. 11 v. Zij vormden gilden.

[2] Aardenburg, Aken, Egmond, 's Gravesande, St. Geertuidenberg, St. Jago di Compostella, Rome, Jeruzalem zijn de gewone plaatsen, waarheen veroordeelden ter bedevaart worden gezonden.

plaats, terwijl zeker ook van de gewone twisten met den burggraaf en de burgers onderling behendig gebruik gemaakt werd; zoo weet men iets van woelingen in 1389 en in 1390, waarvan het einde was, dat Albrecht in 1391 aan de vollers beval tevreden te zijn met het loon, dat zij genoten, en aan het gerecht der stad toestond dit loon te vermeerderen, wanneer het dit goedvond.[1]

Omstreeks Pinksteren 1393 gaf de eisch om politieke macht voor de gilden te Leiden aanleiding tot een hevigen opstand: een woeste hoop handwerkslieden drong ten sterkste bij het gerecht aan op eenigen invloed op het bestuur en wel met zooveel kracht, dat Albrecht zijn Raad zond om de zaken te regelen; de burggraaf, die hier de bewegingen gewoonlijk met geweld onderdrukte, was op dat oogenblik verbannen wegens den moord op Aleida van Poelgeest en het gepeupel had dus de hand vrij tegen de gezeten burgerij — zooals het ten minste dacht. De vorstelijke Raad kon niets van belang uitrichten en werd zelfs genoodzaakt om, evenals het gerecht, aan het verlangen des volks toe te geven; waarin dit toegeven echter bestond of welke eigenlijk die eischen waren, is ons niet bekend; waarschijnlijk betroffen zij de keuze der overheden en van de burgemeesters der stad.

Nauwelijks vernam Albrecht het gebeurde, of hij nam strenge maatregelen[2]: naar alle steden werden boden gezonden om gewapenden naar Leiden te doen oprukken, de tollenaars kregen bevel om alle goederen van Leidsche burgers op te houden; om zich te verdedigen ontboden de Leidenaars kruid uit Utrecht. Tevens werd het besluit van het gerecht, als afgedwongen, door den hertog nietig en alle voorrechten der stad verbeurd verklaard.

---

[1] v. M. III, 560. Zie over een opstand in 1381, blz. 119.

[2] Graf. rek. (ms. Rijksarch.) van dit jaar en het volgende. Na den slag bij Roosebeke (1382) verlieten vele burgers, rijke en arme, het geteisterde Vlaanderen (Gouthoeven, Kron. p. 415); het kan wel zijn, dat dit in Holland invloed had.

Zoo stond Leiden aan den vooravond van een beleg. Maar de andere steden traden op het laatste oogenblik tusschen beiden en de stad onderwierp zich binnen eene week op de volgende voorwaarden:

1°. de gilden verloren weder alle politieke macht;

2°. de vreemdelingen, die deelgenomen hadden aan den opstand, werden verbannen en hunne goederen verbeurd verklaard;

3°. 14 personen — mannen en vrouwen — werden voor goed buiten de landpalen verbannen, tot verder dan de stad Keulen;

4°. eenige anderen werden eenvoudig uit de landen des graven verwijderd;

5°. Leiden kreeg zijne privilegiën terug, maar betaalde eene boete van 5000 oude schilden.

De boete werd in den loop des jaars aangezuiverd en in de volgende jaren (tot 1401 toe), kregen de meeste ballingen weder vergunning om terug te komen.[1]

Onze letterkunde bezit een gedicht, dat op dezen opstand der stad Leiden betrekking heeft; het is van Willem van Hildegaerdsberch en heet »van den sloetel"[2]; de dichter smeekt zijnen heer zich te herinneren,

> dat hoere voirders waren coen,

en ook

> Mijn heer en sel oec nie vergeten
> Menighen dienst, die sy hem doen
> Ende hebben ghedaen in sulc sisoen,
> Daar hys node wilde ontbaren.

Daarom roept hij 's vorsten genade in voor de stad, ofschoon hij de zaak zelve niet kan beoordeelen. Maar, zegt hij, ook al is het zoo,

> dat hem die stede wair contraer;
> Lozen waen heeft zere bedroghen,
> Denghenen, die selve geen archeit en myenen.

---

[1] v. M III, 595 vlg.

[2] Uitg. Verwijs. Inl. en LXXI, vs. 297 vlg.

In 1400 en 1402 vernemen wij weder van ongeregeldheden wegens het lage loon der vollers; wij lezen van vergaderingen en optochten dezer arbeiders, van besluiten van graaf en vroedschap en hooren tevens, dat de vreemde ambachtsgezellen hierbij eene hoofdrol speelden. [1] Merkwaardig vond ik, dat gelijktijdig met dit oproer ook te Amsterdam een dergelijk plaats had wegens het loon der vollers. [2]

Zeker is het, dat op het einde van Albrecht's regeering de gilden in Holland reeds het hoofd hoog droegen; zij worden geraadpleegd bij het slaan van een nieuwe munt in 1404. [3]

In de volgende jaren echter, toen de burggrafelijke macht te Leiden weer toenam onder de bescherming van Willem VI, vernemen wij zeer weinig van de gilden — al vermeerderde hun aantal, hun werkkring bleef steeds beperkt tot de innerlijke regeling van het gild, geen politieke invloed werd hun toegekend.

Bij het beleg van 1420 schijnen de handwerkslieden zich vrij rustig gehouden te hebben; wel werden de straatsteenen op bevel der overheid opgebroken om het vormen van barrikaden te beletten, maar een oproer had niet plaats, daar de burggraaf spoedig [4] week voor het algemeen verzet der burgerij. In den eerstvolgenden tijd kon men de gilden gemakkelijk in toom houden, omdat er altijd krijgsvolk voorhanden was ten gevolge van den burgeroorlog.

Maar toch werd voortdurend op den toestand van het onrustigste gild, dat der vollers, nauwlettend toegezien: in 1432 b. v. beklaagden dezen zich, dat de muntverzwakking

---

[1] Stadsrek. 1400 en v. Mieris III, 759. Zie de noot op blz. 208.

[2] Vaderl. Cronyc, blz. 128. Samenhang is niet aan te wijzen.

[3] Extr. rekening bij van Alphen (Leidsch Archief) D. 54 no. 1. (Dit is een ms., bevattende voorbereidende studiën voor de Vaderlandsche Cronyck).

[4] Zie hoofdstuk V, op het einde.

hun zeer veel nadeel deed, waarom het gerecht dan ook het loon verhoogde. [1]

Een zeer krachtig middel in de hand der vollers, waarmede zij de regeering nu en dan dwongen hun loon te vermeerderen, was de secessie of »wtghanghe"; wilde de regeering niet zooals zij, dan verlieten de handwerkslieden de stad en alle werk stond stil. [2] In 1435 deden zij dit ook; zij weken de stad uit, waarschijnlijk naar Utrecht, het broeinest van alle gildenoproeren in Holland; de regeering gaf toe en de oproerlingen kwamen terug met hunne gezworenen aan het hoofd. Zij verschenen allen op het stadhuis en beloofden onder eede zich aan de verzoening te zullen houden. Ook Philips de Goede verklaarde bij deze gelegenheid voortaan de weerspannigen voorbeeldig te zullen straffen en steunde de regeering der stad door haar toe te staan zulke uitgewekenen overal in het graafschap met al hare macht te vervolgen. [3]

Later werd de overeenkomst van 1435 tot grondslag voor verdere bepalingen aangenomen [4] en de volgende jaren bewijzen duidelijk, dat de gilden nog niet gezind waren zich geheel aan de regeering te onderwerpen. Hoe machtig zij waren, blijkt hieruit, dat er in 1447 niet minder dan 360 personen opgeteld worden, die tot het vollersgild behoorden en den eed aan de stad aflegden; onder deze waren 60 meesters en 300 knapen (leerlingen hadden in het gild niets in te brengen).

Maar Philips van Bourgondië zag te goed in, hoeveel last

---

[1] Stedeboek, fol. 125 v.
Zie over die Muntverzwakking in het laatst der 14de eeuw de studie van prof. Fruin in de Bijdragen voor Vaderl. Gesch., N. R. IX.

[2] Voorbeelden van zulke werkstakingen had men reeds in de 14de eeuw gezien, want artikelen uit het oudste keurboek stellen straffen vast voor hen, die anderen beletten te werken. (Keurb. No. 3, Keur 163, waarschijnlijk van omstreeks 1392, als men op. de plaats in het keurboek let).

[3] Stedeboek, fol. 330r.

[4] Stedeboek, fol. 125 vlg.

de lagere klassen der bevolking hem konden veroorzaken en steunde de gezeten burgers krachtig in den strijd met de handwerkslieden, waardoor deze ten laatste het onderspit moesten delven.

Zoo ging het overal in Holland. De strijd tusschen de gilden en de vermogende klasse hield nog lang aan,[1] maar evenals het patriciaat in de 14de eeuw den tegenstand van boven had gebroken door steeds voort te gaan op den eenmaal ingeslagen weg, wist het ook den weerstand van beneden te overwinnen.

Die overwinning zou de patriciërs eerst voor goed op het kussen plaatsen, maar zij valt in een lateren tijd dan die, waarmede wij ons nu bezighouden.

Genoeg, dat wij ook in dit hoofdstuk kunnen wijzen op de voorloopige zege van den gezeten en vermogenden burger — krachtig door zijne ontwikkeling en zijn vermogen — op den onontwikkelden, bij den dag levenden arbeider. De socialistische woelingen der 13de en 14de eeuw eindigen ook hier met de zegepraal van den gezeten burgerstand en wij zien dus hetzelfde gebeuren, wat ook eenmaal, naar onze verwachting, in onzen tijd moet plaats hebben. Maar de tijden zijn veranderd: wat toen door ruw geweld en kracht van wapenen werd verkregen, is nu m. i. de taak geworden van de beschaving en van het onderwijs. Onderwijs en beschaving moet den handwerksman leeren, dat het leven bij den dag hem aan chronische armoede blootstelt en dat de geweldige omkeering, die het gevolg is eener sociale revolutie, op verwarring en op schade voor de maatschappij moet uitloopen.

Orde en spaarzaamheid zijn de eenige middelen, waar-

---

[1] Te Utrecht doorleefde men in 1455 ook een crisis, daar de democratische richting een tijd lang aldaar de overhand had (van Riemsdijk, St. Jacob, blz. 210). In 1433 werd daar het brouwersgild ontbonden wegens aanhoudende woelingen zijner leden.

door men het gemis aan kapitaal kan vergoeden; wanorde en revolutie zijn op den duur schadelijk voor de maatschappij, dus ook voor den werkman, die van de maatschappij zulk een voornaam lid is, door het getal zijner mede-arbeiders en het belang van den arbeid.

HOOFDSTUK VIII.

RECHT EN RECHTSPLEGING.

Soms is de vraag opgeworpen, of er een Nederlandsch recht bestaat; zij, die daarop een ontkennend antwoord gaven, meenden, dat de rechtsbeginselen, die men in de verschillende gewesten des lands volgde, onderling zooveel afwijking vertoonden, dat men van geen algemeen Nederlandsch recht kon spreken; zij, die bevestigend op de vraag antwoordden, hielden staande, dat bij veel verschil in bijzonderheden de grondbeginselen van het recht hier te lande veel overeenkomst aanboden. Men wanhoopte dus niet aan de mogelijkheid om een nationaal Nederlandsch recht te vormen met gebruik van de provinciale rechten, voor zoover die bruikbaar waren voor de geheele natie; de beoefening van het oud-vaderlandsche recht was geboren.

De verschillende takken, waarin de Germaansche stam zich verdeelde, ontleenden aan eigenaardige gewoonten en gebruiken, die zich onder den invloed van plaatselijke en maatschappelijke toestanden ontwikkelden [1], ook in hun recht zekere eigenaardige vormen; die vormen hadden weder eene eigene ontwikkeling, eene eigene geschiedenis, en even goed als men in ons land spreekt van Friesche, Frankische, Saksische

[1] Zie over de plaats, die het Nederlandsche recht inneemt, de redevoering van prof. C. Pijnacker Hordijk: De taak van den beoefenaar der Ned. rechtswetenschap, Utrecht 1877.

stammen, moet men ook spreken van Friesche, Frankische en Saksische wetten.

Maar de oplossing en vermenging der stammen in de kleine staten der Middeleeuwen bracht ook weder een eigenaardigen gang in de ontwikkeling van het recht in iederen staat te weeg; de afscheiding der deelen van een zelfden stam gaf aan elk dier deelen eene afzonderlijke geschiedenis, d. i. eene afzonderlijke ontwikkeling, en op den bodem der Nederlanden ontstond een Friesch, een Hollandsch, een Geldersch recht enz., die nog altijd denzelfden Germaanschen grondslag toonden, maar in bijzonderheden van elkander afweken. Het recht moest zich wijzigen naar plaatselijke behoeften en omstandigheden.

Spreekt men in dien geest van een Hollandsch recht, dan kan men ook aan de groote deelen van het graafschap Holland een afzonderlijk recht toewijzen, daar ieder deel, iedere gouw weder haar eigen behoeften had. Zoo komt men tot een onderscheid tusschen het recht van Noordholland, van Zuidholland, van Kennemerland, van Westfriesland, en van de andere deelen van het graafschap.

Maar de verschillende behoeften alleen zijn niet voldoende om het verschil van recht in de deelen van Holland te verklaren; ik zou zelfs verder kunnen gaan en beweren, dat die behoeften lang niet de grootste rol bij dat verschil spelen. Den grootsten invloed moet men daarbij toekennen aan het verschil van stam, dat ook in Holland bestond.

De machtigste stam, die in het toen zoo moerassige Rijn en Maas-delta leefde, waren wel de Friezen (van Celtische voorgangers zijn geen sporen in Holland te ontdekken), die tot omstreeks de 4de eeuw na Christus de geheele kuststreek in bezit hadden en de overige volken aldaar onderwierpen. Toen kwamen de Franken, wier stammen uit het Oosten opdrongen en langzamerhand het zuidelijk deel van het latere graafschap bezetten; steeds meer Noordelijk strekten zij zich uit en hunne

gewoonten en gebruiken kwamen ook op het gebied van het recht voor de vroegere Friesche in de plaats.

Hoe ver zich die Frankische invloed heeft uitgestrekt, is niet juist meer aan te geven, maar het latere Hollandsche recht bevat allerlei sporen van de worsteling tusschen het recht der overwinnaars en overwonnenen [1]; menige rechtsvorm wordt alleen in sommige streken gevonden en langs dien weg zal het misschien mogelijk zijn een en ander omtrent de verspreiding der Frankische stammen te weten te komen.

Het recht, zooals het in de Hollandsche steden werd toegepast, kan men hoofdzakelijk op dezelfde wijze onderscheiden en de rechten der verschillende steden wijzen dan ook dikwijls een plaatselijk verschil aan, dat hier en daar nog al groot is.

Voor Leiden wensch ik hier te wijzen op een gebruik, dat op die wijze nergens anders in Holland gevonden wordt n.l. dat der »beloken hant". Het komt in de Leidsche Zoenboeken der 14de en 15de eeuw voor op de volgende wijze. Bij allerlei soort van twisten wordt een der partijen veroordeeld tot het »maken van een beloken hant ende dair op zweren mit dat hi dair in brenghet (Claes heynensoen) al volbetert, soe wes hi jeghens hem misdaen mach hebben." De schuldige strekt dus zijne gesloten hand uit en zweert, dat hij met datgene, wat hij in die hand heeft, zijne schuld kan vergoeden. Dit is de oudste vorm in de zoenboeken. Langzamerhand echter verandert het gebruik van karakter en de schuldige wordt veroordeeld om een »beloken hant" te maken en »daarin te brengen" eene bepaalde geldsom, een bedevaart enz. Het is dus nu geheel van zijn vroegeren vorm ontaard.

De »beloken hant" komt overeen met wat in sommige keurboeken wordt gevonden omtrent de schade door beesten aangebracht; de veroordeelde eigenaar dier beesten betaalt dan

---

[1] Over oud-Frankische en Romeinsche bestanddeelen in ons vaderlandsch recht, zie men het werkje van den raadpensionaris van de Spiegel: Oorsprong en Historie der Vaderl. Rechten.

eene bepaalde som aan de verongelijkte partij, terwijl hij onder eede verklaart, dat dit het bedrag der schade is, ofschoon hij natuurlijk niet weet, hoe groot de schade juist zal wezen.

Wij zullen trachten de hoofdbeginselen van het Hollandsche recht hier te ontwikkelen; men neme nu en dan den wil voor de daad; want behalve voor Leiden en Dort bezitten wij nog weinig uitgegeven bronnen voor de kennis van het recht in de steden. Reeds dadelijk wensch ik op den voorgrond te stellen, dat het onderzoek hoofdzakelijk zal loopen over burgerlijk en strafrecht: het staatsrecht in engeren zin en volkenrecht zullen zich moeten vergenoegen met een kort aanstippen van hunne voornaamste beginselen, zooals ik die voor het staatsrecht dacht te geven in het vierde en voor het volkenrecht hoop te bespreken in een later hoofdstuk over den handel.

Het is mijn plan bij deze beschouwing wederom uit te gaan van het Leidsche recht.[1]

Toen de steden nog geen steden waren, werd daar recht gesproken evenals later in de dorpen van den omtrek; Leiden had dus dezelfde wijze van rechtspleging als later nog de dorpen van Rijnland. Men vond daar den baljuw en de welgeboren mannen van Rijnland; van die welgeboren mannen kwamen er op, zooveel er wilden; bij civiele zaken moesten er minstens 7, bij crimineele minstens 13 zijn. De baljuw van Rijnland benoemde in de ambachten de schouten, die als zijne vertegenwoordigers optraden bij dat »burengericht": in vele ambachten was evenwel een heer, die natuurlijk den schout aanstelde. De baljuw sprak bij zeer belangrijke zaken zelf recht in zijn Hof te Leiden: men

[1] Veel dienst bewees mij in dit hoofdstuk het belangrijke duidelijk geschreven boek van mr. A. Nortier, Bijdrage tot de kennis van het burgerlijk proces in de 15de eeuw binnen de stad Leiden, Leiden, 1874.

noemde zulk een zitting een hofding en het opgaan ten hove droeg den naam van hofvaart.[1]

De Rijnlandsche gewoonten waren voor den Leidenaar in de Middeleeuwen nog van het hoogste gewicht, daar alles wat in de Leidsche handvesten en keuren niet beschreven stond, werd geoordeeld volgens het recht van Rijnland[2]: ditzelfde gold voor de overige Hollandsche steden ten opzichte van het landschap, waarin zij lagen.

Waarschijnlijk moet men in het begin der 13de eeuw de eerste verandering in Leiden's rechterlijken toestand zoeken; toen werd er een vaste schepenbank ingevoerd van 8 personen met den schout naast zich. Het is niet geheel uit te maken, of de baljuw toen het recht had dezen schout en de schepenen te benoemen, maar gaan wij de historische ontwikkeling der toestanden in de 14de eeuw na, dan komt het ons voor, dat oorspronkelijk de Leidsche burggraaf tevens rechter over Rijnland was en in den loop der 13de eeuw een afzonderlijk baljuw voor dat gewest werd aangesteld, terwijl de rechterlijke macht van den burggraaf tot de stad werd beperkt. Zeker is het, dat in 1266 de burggraaf schout en schepenen te Leiden aanstelde. Zoo was de stad Leiden tegenover den burggraaf ongeveer in denzelfden toestand, als de heerlijkheden tegenover den ambachtsheer: deze ambachtsheerlijkheden waren hieruit ontstaan, dat de graaf met andere regalia aan de ambachtsheeren het recht tot benoemen van schout en schepenen in erfelijk leen afstond.

Op den duur veranderde dit nog meer in de stad Leiden: de hooge jurisdictie, die daar in 1266 aan den baljuw toekwam, terwijl slechts de lage aan den burggraaf was gebleven, ging langzamerhand voor een deel aan den burg-

---

[1] Zie Hoofdstuk IV op het einde. Men vindt deze namen in Vlaanderen en elders terug.

[2] Nortier, blz. 9.

graaf over, zoodat de baljuw slechts bij enkele belangrijke misdrijven mocht oordeelen.

Wij zien in het laatst der 14de eeuw zeer duidelijk, hoe die hooge jurisdictie te Leiden werd uitgeoefend.

Geen burger der stad mocht anders dan door zijne schepenen worden gevonnist: zaken van moord en zware verwonding werden voor den baljuw »van 's heren weghen" gebracht, die dan met den burggraaf (evenals op het platte land met de ambachtsheeren) en het gerecht van Leiden (op het platte land met de buren van het ambacht), het vonnis velde. Behalve moord en zware verwonding, waren het soms ook zaken van oproer en landverraad, die voor deze rechters kwamen [1]: gewoonlijk werden deze laatste echter voor de hoogste rechtbank, die er in Holland was, den graaf en zijn Raad, behandeld. Alle andere misdaden behoorden voor schout en schepenen, die in moeielijke gevallen den baljuw of den burggraaf om raad vroegen.

In de overige steden van Holland waren de schepenbanken omstreeks denzelfden tijd als te Leiden ingevoerd in plaats van de gewone burengerichten. Die steden stonden niet onder afzonderlijke heeren, (behalve Gouda, Schoonhoven, Gorkum en vóór 1317 ook Amsterdam); schout en schepenen werden er dus door den graaf benoemd. De hooge jurisdictie bleef ook in die steden aan den baljuw van het landschap, waarin zij gelegen waren, op dezelfde wijze als te Leiden: baljuw en schepenen vonnisten den burger in zaken, die tot de hooge jurisdictie behoorden. De hooge rechtbanken hadden hun zetel of »hof" in de steden, b. v. die voor Zuid-holland te Dordrecht; en daar de landbevolking zoo altijd naar die steden moest om in belangrijke zaken recht te halen, trachtte o. a. de stad Dordrecht het weldra te doen voor-

---

[1] Tusschen 1370 en 1390 had men te Leiden 6 gevallen van moord, 16 van zware verwonding: de boeten liepen van 20 tot 1000 pond (Zoenboeken).

komen, alsof eigenlijk aan haar zelve de hooge jurisdictie over den omtrek toekwam.

In het begin der 15de eeuw kwam er in de meeste steden eene gewichtige verandering: de hooge jurisdictie over de burgers van de voornaamste Hollandsche steden werd aan den baljuw onttrokken: voor Delft en Alkmaar heb ik het juiste jaartal van die gebeurtenis niet kunnen ontdekken, voor Leiden had het in 1434 plaats, voor Rotterdam in 1407.[1] Toen kreeg de schout aldaar het recht om eene roede te dragen ten teeken van vrije crimineele rechtspraak. Amsterdam kreeg voor veel geld in 1409 de hooge jurisdictie [2], Dordrecht had haar reeds in 1359.[3]

Op het platte land van het graafschap ziet men een groot verschil tusschen het Noorden en het Zuiden: Westfriesland, Kennemerland en Noordholland (Rijn- en Delfland) hebben nog overblijfselen van het Oudfriesche aasdomsrecht, dat hierin bestond: men had geen schepenen, maar de schout of rechter bracht de zaak voor de vrijen des lands en vroeg het vonnis van den asega (wetzegger, hier asig of asighe): diens vonnis wordt door de meerderheid der bij de rechtshandeling tegenwoordige vrijen overgenomen. In Zuidholland daarentegen vindt men uitsluitend de schepenen, eene Frankische instelling: de schout vraagt het vonnis van een bepaald aantal rechters, door den graaf aangewezen. Het aasdomsrecht met zijne herinnering aan de vrije volksstem maakte echter onder Floris V in Westfriesland bij de verovering en in Kennemerland (1291) voor schepenrecht plaats; in Rijnland bleef het aasdomsrecht, hoewel ontaard, nog tot 1577 in stand, terwijl Delfland reeds bij zijne scheiding van Rijnland (in de 13de eeuw of vroeger) schepenrecht zal

---

[1] Thes. rek. 1407—1408. (ms. Rijksarch.) f. 9.

[2] Ter Gouw, Amst. II, 145.

[3] Smits en Schotel, Dordrecht II, 9.

verkregen hebben: de graven hadden met de democratische volksrechtbank niet op en voerden dus overal, waar zij konden, op het platte land het schepenrecht in.

Eene andere eigenaardigheid ziet men in het gebruik, dat men »stille waarheid" noemt. Eenmaal 's jaars in elk ambacht belegde de baljuw nog in de 14de eeuw in Rijnland, Zuidholland, Delfland en elders eene vergadering van 5 of 6 welgeboren mannen uit het ambacht, die onder eede en in het geheim mededeeling moesten doen van alles, wat hun bekend was omtrent misdrijven, in het ambacht begaan; de beschuldigingen werden voor het hof van den baljuw onderzocht.[1] Sedert 1289 hadden schepenen van Dort het recht ook hierin te vonnissen; bekend is het geval met Aloud in 1299, dat medewerkte tot den val van Wolfert van Borselen. Dit drukkende inquisitoriale recht kwam in de 14de eeuw in onbruik: voor de steden reeds vroeger, daar de poorters alleen door schepenen mochten geoordeeld worden.

Niet altijd echter werkte de invloed van den landsheer belemmerend en storend op den goeden gang der rechtsplegingen: in het laatst der 14de en het begin der 15de eeuw vindt men telkens aanwijzingen, dat Albrecht en Willem VI — op welken grond dan ook — tegen de misbruiken in de rechtspleging trachten te waken door de baljuwen en schouten te controleeren in hun ambt; commissarissen worden telkens afgezonden om dit te doen en meermalen is het gevolg, dat de ambtenaren worden afgezet ten gevolge van aan het licht gekomen onregelmatigheden.[2] In den burgeroorlog onder Jacoba ging deze aanvang van verbetering in de rechtspleging weder te niet, totdat Philips van Bourgondië zijne plannen tot hervorming begon uit te voeren.

---

[1] Zie het privilegie van Rijnland, door Margaretha in 1346 toegestaan, en vooral Ackersdijk's Verhandeling in de Nieuwe Werken der Maatsch. van Letterk. (II, 1830).

[2] Ms. thes.-rekeningen (Rijksarchief) passim.

Dit waren de rechters, voor welke een inwoner van Holland, al naar hij in stad of dorp woonde, in de 14de en het begin der 15de eeuw kon gedaagd worden.

Wij zagen reeds, dat de rechterlijke macht, uitgaande van den graaf, in de meeste steden onder zijn toezicht bleef: in het zesde hoofdstuk konden wij echter opmerken, hoe de steden en naar streefden ook invloed op de benoeming der schepenen te oefenen. Wij zagen evenzeer, hoe de rechtsbedeeling leed onder het verkoopen van het schoutambt door den graaf, welke de eischen waren, die eene stad aan hare schepenen meende te mogen stellen en welke voordeelen de schout uit zijn ambt kon trekken, nl. gewoonlijk $^1/_5$ van de boeten, die voor zijne rechtbank aan den graaf werden toegewezen. Van deze boeten moest de schout rekenschap afleggen aan den baljuw van zijn distrikt, die de rekening wederom aan den Raad des graven inleverde.[1]

Wij zullen niet tot de behandeling der eigenlijke rechtspleging overgaan zonder er nog op gewezen te hebben, dat de graaf een krachtig middel in zijne hand had om eene stad naar zijn inzichten te doen handelen: hij benoemde den rechter, dus kon hij ook tijdelijk de rechtspraak doen stil staan door deze benoeming uit te stellen; dit deed hij, wanneer hij eene stad wilde straffen. De steden hadden hiertegen geen middel van verdediging: maar in het begin der 15de eeuw verkregen zij het recht, dat de schout in overleg met de schepenen een plaatsvervanger zou mogen stellen, wanneer hij de stad verliet, zoodat bij eene tijdelijke afwezigheid van den schout het recht daarom nog niet behoefde stil te staan. Leiden kreeg dit recht in 1434, Dordrecht reeds in 1410: in de laatste stad mochten zelfs

[1] Zie Hoofdstuk II, bij de behandeling van de artikelen der handvest van 1266 over de schepenen; Hoofdstuk IV op het einde en Hoofdstuk VI over de regeering der stad.

de schepenen dien plaatsvervanger kiezen, wanneer de schout verzuimde hem aan te wijzen; de overige steden verkregen hetzelfde als Leiden in de eerste 30 jaren der 15de eeuw. Het was een maatregel, waardoor de goede orde in de rechtspraak zeer werd bevorderd.

Van veel belang voor die goede orde was ook de afscheiding van administratie en politie, die wij in den loop der 14de eeuw overal gedeeltelijk zagen tot stand komen, te Leiden voor goed in 1434; geheele scheiding was eerst voor veel later tijd voorbehouden, maar het kon niet missen, of reeds de eerste stappen in deze richting moesten voor de rechtspraak zeer nuttig zijn; wij konden de eerste sporen van eene dergelijke scheiding — het ontstaan der raden — tot in de 13de eeuw nagaan.

Laat ons nu zien, hoe er eigenlijk recht gesproken werd door schout en schepenen.

De plaats, waar de schepenen recht spraken, was in de 14de eeuw een gebouw, dat aan den graaf of den heer toebehoorde, te Leiden waarschijnlijk op den burcht of in een ander grafelijk gebouw; het volk der Middeleeuwen toch hechtte sterk aan vormen en zou de stedelijke rechtspraak allicht voor geheel onafhankelijk hebben gehouden, wanneer het ook in de plaats, waar recht gesproken werd, geen herinnering had gezien aan het feit, dat alle rechtsmacht van den landsheer uitging. Wij zien [1], dat in 1284 Dort het recht kreeg om een eigen stedelijke hal te bouwen, waarvan het benedengedeelte voor vleeschhal zou dienen, terwijl op de bovenverdieping eene schepenkamer zou worden ingericht; evenals te Dort ging het ook elders en in den loop der 14de eeuw ontstaan overal »stedehusen" of hallen, tegelijk met het meer

---

[1] Oorkondenb. II.

en meer onafhankelijk worden der stedelijke rechtspraak.

In zulk een gebouw dan kwamen de schepenen bijeen op de bepaalde dagen, dingdagen genoemd. De oudste dingdagen waren de poortdingen afkomstig uit overouden tijd; zij waren, te Leiden vier in getal, één voor elk jaargetijde: omstreeks half Januari, omstreeks Paschen, omstreeks 1 Augustus en omstreeks 1 November[1]. In lateren tijd en wel in de 14de en 15de eeuw kwamen voor het poortding voornamelijk vorderingen om bepaalde geldsommen, pennyncLike schuld, tenzij deze voor dadelijke executie vatbaar waren; ook kwamen voor het poortding alle schendingen van het gastrecht. Het poortding, dat afstamde van het ongeboden ding der Franken, komt ook in de overige steden van Holland voor; het was de oudste geregelde rechtdag; men vindt echter meestal slechts 3 poortdingen in het jaar.

Weldra deed zich de behoefte gevoelen aan meer rechtdagen, vooral in het begin der 13de eeuw, toen men hier handel begon te drijven; eene spoedige beslissing werd meer en meer gewenscht en iedere week werd gelegenheid gegeven om rechtszaken te behandelen, die spoed vereischten. De gewone rechtsdag schijnt ook elders eerst Zaterdag geweest te zijn; te Leiden werd hij in 1303 van dien dag, waarop de drukke weekmarkt het geregelde afdoen der zaken belemmerde, naar Dinsdag verplaatst; op dien rechtsdag werden poorters aangenomen, erven verkocht, testamenten herroepen, boeten toegewezen, en in het algemeen behoorde alle jurisdictio voluntaria voor de wekelijksche rechtbank, evenals het vormelijke begin en einde van elk proces.[2]

Behalve dat men zaken afdeed op het poortding en in de gebannen vierschaar op den wekelijkschen dingdag, bestond er ook nog eene derde gelegenheid tot behandeling

---

[1] Zie over Poortding, Nortier, blz. 36—46.

[2] Nortier, blz. 54.

eener rechtszaak: het schriftelijk proces of de schepenkenning. Eene der beide partijen bood hierbij de tegenpartij eene soort van weddenschap aan en legde 18 schellingen in de hand van schepenen; de tegenpartij moest de weddenschap aannemen en ook van haar kant 18 schellingen nederleggen (alle wedde moet zijn wederwedde hebben). Na twee dagen moesten beide partijen hare schriftelijke pleidooien, dingtalen, inleveren; soms werden nog partijen gehoord of getuigen ondervraagd. Binnen 14 dagen hadden schepenen het vonnis te »wten" en de winner kreeg de 18 schellingen terug, terwijl het gerecht voor zijne moeite die van den verliezer behield. Soms gebeurde het, dat geen der partijen volkomen gelijk keeg en dan ontving ieder de helft van zijn inzet terug; hadden beiden ongelijk, dan kwamen de beide sommen geheel aan het gerecht [1]. De klerk der schepenen schreef in het kenningboek het vonnis onder de beide dingtalen op [2]. Alle schepenen werkten aan het vonnis mede.

De laatste weg gaf den besten waarborg voor grondig onderzoek der zaak: de schepenen hadden ruim den tijd om de zaak goed te onderzoeken en werden in de snelheid der rechtsbedeeling niet verhinderd door tijdroovende en lastige vormen, zooals die bij de plechtiger rechtsbedeeling op poortding en dingdag in gebruik waren. Toch ging de kenning gewoonlijk niet geheel buiten den dingdag om, want zij werd meestal aangegaan voor de vierschaar, terwijl het vonnis ook altijd in de vierschaar werd uitgesproken. Maar de behandeling duurde 14 dagen lang, terwijl de zaken in de vierschaar en op het poortding in den loop van een paar dagen, in de vierschaar zelfs van één dag

---

[1] Nortier, blz. 48.

[2] De Kenningboeken na 1434 zijn bewaard gebleven en eerlang zal een bloemlezing daaruit door mij in de werken van de Vereeniging tot uitgave van de bronnen voor het vaderlandsch recht worden uitgegeven.

werden beslist en de behandeling aldaar dus veel minder waarborgen voor een goed recht kon schenken.

Meestal werd dan ook bij kenning geprocedeerd [1] en de dikke kenningboeken wijzen dit genoeg uit.

Om tot eene rechtszaak te komen, moest men zijne tegenpartij steeds voor het gerecht dagen in den van ouds voorgeschreven vorm. De persoonlijke daging door den eischer is in Holland in de 14de eeuw niet meer in gebruik; zij werd gedaan door den schout of een der boden van de stad op de wijze, zooals in de keuren der stad aangewezen was; de termijn, waarop de daging voor den »dach van recht" moest plaats hebben, wisselde af van acht tot veertien dagen (dit laatste b. v. te Delft); tegenover vreemdelingen, wier verblijf slechts tijdelijk was, gold de regel, dat men de schuldzaken in zeer korten tijd afdeed, gewoonlijk »overdwersnacht" of »teynden dorden daghe", zooals het in Rotterdam heet (soms zelfs »binnen 's daghes sonnescijn"); deze maatregel was zeer in het belang van den vreemdeling, wien dan spoedig recht geschiedde. Het gastrecht of vreemdelingenrecht was zeer ontwikkeld.

Naast de daging had men beset d. i. arrestatie. Men arresteerde den persoon alleen, wanneer men geene goederen van hem kon besetten, hetzij in Rijnland, hetzij in Leiden. Het recht van »beset" was zeer bezwarend voor den vreemdeling; de steden van Holland verwierven zich dan ook al zeer spoedig het privilegie, dat men geen hunner poorters binnen het graafschap anders dan voor de schepenen zijner eigene stad mocht vonnissen, zoodat hierdoor het recht van »beset" zeer beperkt werd; het was anders nog al eens de gewoonte den poorter aan te spreken, niet alleen voor zijne eigen schulden, maar ook voor die zijner stad en van

---

[1] Nortier, blz. 51.

Zie over de rechtspleging te Leiden ook het meergemelde stuk van prof. Fruin, in de Gids van 1873.

den landsheer, hetgeen voor den handel in het buitenland veel bezwaren medebracht. Voornamelijk paste men overal dien maatregel tegenover buitenlanders toe en beperkte het »besetten" van poorters, hetzij onderling hetzij door vreemdelingen. Het »beset" geschiedde door den bode, die den persoon gevangen zette met hulp van den schout, totdat de zaak was afgedaan of totdat de gearresteerde persoon een borg had gesteld voor zijn verschijnen op den rechtsdag; want de hoofdgedachte van het »beset" was, dat men daardoor den persoon kon dwingen om voor het gerecht te komen; daarom werd het ook vooral op vreemdelingen toegepast, die anders de stad zouden kunnen verlaten. Een ander middel om eene zaak aanhangig te maken was de aenvanc d. i. gerechtelijke inbezitneming van eene zaak, waarvan men beweert eigenaar te zijn; de bezitter verzet zich hiertegen en beweert, dat er een »onrechte aenvanc" is gedaan; over die bewering loopt het proces [1]. Bij erfenissen noemt men deze handeling »inneleydinghe." [2]

Uit al deze zaken blijkt reeds eene sterke neiging tot het formeele. Niet minder valt dit op te merken bij de leer van het bewijs.

Als bewijs golden in Leiden:

1°. schepenbrieven, akten door twee schepenen opgemaakt en gezegeld; men kon ze voor verjaring bewaren door doorsteken brieven, nieuwe schepenbrieven, aan de oude bevestigd.

2°. schepenkennissen of mondelinge getuigenissen van minstens twee schepenen.

3°. eed.

4°. de schepenkenning in de kenningboeken.

---

[1] Mr. J. A. Fruin, De Aufang en de slichte clage umme varende have.

[2] Krom, oud-Nederl. Erfhuisrecht, blz. 92 vlg.

5°. het gewone getuigenbewijs, het schriftelijk bewijs enz. Het krachtigste bewijs waren de schepenbrieven en kennissen; de eed werd echter ook zeer dikwijls aangewend, terwijl het getuigenbewijs lang niet zooveel wordt gevonden als in onzen tijd; men zou zelfs kunnen beweren, dat het slechts zeer zelden voorkomt. Het hing van den aard der zaak af, welk soort van bewijs bij het proces was toegelaten [1].

De executie der schulden aan de goederen van den schuldenaar had plaats door panding, een middel, waarvan in de Middeleeuwen zeer veel gebruik werd gemaakt; de panding bestond hierin, dat de schout met twee schepenen en den schuldeischer zich naar de aangewezen plaats begaf en beslag legde op zooveel roerend goed, als genoeg was om de schuld te dekken en een derde meer, ten einde de kosten te kunnen goedmaken. De panden moesten veertien dagen blijven staan om den schuldenaar gelegenheid te geven zijne schuld bij tijds te voldoen; volgde er geene lossing van de schuld noch verzet van de zijde van den schuldenaar, dan begaf de pander zich naar den schout en begeerde, dat deze hem uit die panden betaalde òf hem de panden toewees; nog kon de schout een paar dagen wachten om dit in beraad te nemen; dàn echter werden de panden gewoonlijk aan den schuldeischer toegewezen. De panding kon geschieden aan roerend of aan onroerend goed; bij het laatste werd het pand niet aan den schuldeischer toegewezen, maar krachtens vonnis van het gerecht tot gerechtelijken verkoop aan de burgemeesters overgegeven.

De gerechtelijke verkoop had ontpoortering van den schuldenaar tengevolge tot den tijd toe, dat hij al zijne schulden zou hebben afbetaald; na den verkoop werden de schepenbrieven of hypotheken, die op het onroerend goed stonden, van den

---

[1] Zie de Middeleeuwsche leer van het bewijs bij Nortier, blz. 55—73.

oudsten af [1] uit de opbrengst afbetaald. De verkoop zelf had plaats in den vorm van een schijnproces.

Kon iemand in het geheel geene goederen in Rijnland aanwijzen en evenmin betalen, dan werd hij op plechtige wijze door den eischer voor de rechtbank gedaagd en van zijn poortrecht ontzet; tevens moest hij de stad verlaten en werd bij overtreding van dit vonnis gegijzeld op kosten der schuldeischers, die hem, als zij wilden, konden laten zitten. Dit noemde men »panden aan het poortrecht" en dezelfde termijnen golden hier als bij de gewone panding [2]; het was dus eigenlijk een middel om den schuldenaar aan het lijf te komen, wat niet geoorloofd was, zoolang hij zich op zijn poorterschap kon beroepen.

Niet iedereen heeft het recht ten behoeve van zichzelven voor de vierschaar in rechten op te treden. Uitgesloten van dat recht waren vooreerst bannelingen, die zich ook niet door een ander mochten laten vertegenwoordigen, omdat zij immers hun burgerrecht hadden verloren. Geen »jus standi in judicio" had verder eene vrouw; zij moest een voogd hebben, die in rechten voor haar optrad. Vervolgens kon ook een priester niet als partij optreden, daar hij zich altijd, wanneer het vonnis van schepenen hem niet aanstond, op zijn geestelijken rechter kon beroepen; als priester had hij immers het recht zulk een geestelijken rechter te vragen.

Een priester kon echter verklaren zich aan het wereldlijke recht te zullen onderwerpen; in dit geval kon hij, evenals eene vrouw, een voogd nemen. Ook minderjarigen en zij, die onder curateele gesteld werden, waren verstoken van het »jus standi in judicio", hun voogd trad voor hen op.

---

[1] Te Leiden en Rotterdam heette dit „het oudste beloog gaat voor het jongste."

[2] Nortier, blz. 73—86.

Zeer dikwijls vermeed men de kosten en gevaren van een proces en onderwierp zich aan eene schikking door schepenen [1] of door gekozen scheidslieden; de eerste had niet plaats voor de vierschaar maar aan de »groene schijf" d. i. groene tafel, op de schepenkamer; de laatste natuurlijk zonder eenige formaliteiten. De heer Nortier merkt terecht op, dat deze wijze van handelen — eenvoudig en zonder vormen — voor de schepenen een der gewichtigste en meest voorkomende ambtsbezigheden was, al vindt men er natuurlijk niet zooveel sporen van. Zij had echter dit tegen, dat men zich niet aan de uitspraak behoefde te houden als men zich er niet toe verbond.

Om aan een vonnis van scheidslieden rechtskracht te verleenen, kon men namelijk voor de vierschaar verklaren zich aan hun uitspraak te zullen houden.

Gaan wij nu over tot het strafrecht. Het is op het eerste gezicht zeer opmerkelijk, dat in de oudste privilegien der steden van Holland en ook elders de strafrechterlijke bepalingen zooveel plaats innemen, terwijl het burgerlijk recht en zijne vormen bijna geheel met stilzwijgen worden voorbijgegaan. Maar de bovenstaande opmerkingen over het burgerlijk recht kunnen ons door hun inhoud alleen reeds de oplossing van het raadsel geven.

Het burgerlijk recht berustte bijna uitsluitend op de beginselen van het gewone landrecht en is in vele gevallen niets anders dan uitbreiding en toepassing van dat recht, naar plaatselijke gewoonten en behoeften gewijzigd. Vergelijkt men b. v. de Leidsche met de oude Rijnlandsche keuren, dan ziet men, dat zij in hoofdzaken niet van elkander verschillen en voor de Leidsche rechtsbepalingen geldt trouwens ook, dat in onvoorziene gevallen het recht van Rijnland wordt gevolgd.

---

[1] Voor deze dagelijksche zaken had men twee vaste schepenen, die schepenmeesters werden genoemd: zij kregen een vast aandeel in de boeten; de schepenen traden niet alle acht afwisselend als schepenmeesters op.

Ik zou meenen, dat bij het privilegie van 1266 het burgerlijk recht zoo karig bedeeld is, omdat de behoeften der stad in het civiele recht toen nog weinig afweken van die van het platte land; de civiele zaken, die in de stad voorkomen, vindt men ook op het platte land en het zou bovendien onmogelijk geweest zijn het oude gewone recht op eens voor nieuwe vormen en bepalingen te doen wijken. Eerst in lateren tijd, toen de steden zich meer ontwikkelden, kreeg men daar een eigenaardig civiel recht.

Anders is het echter met het strafrecht gesteld; de nieuwe maatschappelijke orde, die de steden deed ontstaan, maakte voor die nieuwe onrustige maatschappijen ook bepalingen van strafrecht noodig, die in de dorpen niet behoefden voor te komen. De grootere mate van vrijheid, aan de burgers verleend, eischte zwaarder straffen voor hem, die de orde in de stad verstoorde: bovendien was b. v. te Leiden, Delft en Haarlem bij de instelling van schepenen eene geheel andere wijze van rechtspreken ontstaan, dan vroeger daar heerschte, en het was dus noodig, de pas ingestelde rechtbank te steunen door strenge bepalingen tegen de overtreders van het recht. Vandaar, dat de oudste privilegiën zooveel artikelen over strafrecht aanwijzen kunnen en het burgerlijk recht daarin geheel op den achtergrond staat. Het eerste moest veranderen met de omkeering in de maatschappij, waarvoor het bestemd was — het laatste kon voorloopig in de gewone vormen blijven bestaan en had eerst mettertijd hier en daar aanvulling noodig.

De aard en inhoud dier aanvullingen werd aan het oordeel der schepenen overgelaten door het hun toegekende recht om keuren te maken. Zoo was in deze bepaling van de oude privilegiën de kiem van de latere keurboeken besloten en aan de regeering der steden gelegenheid gegeven om voor nieuwe toestanden ook nieuwe wetten te scheppen. Voldeed eene keur niet meer aan de behoeften der burgerij, dan

kon de regeering der stad haar door eene andere vervangen; wijzigde zich de maatschappelijke toestand, dan kon eene keur die wijziging wettigen, altijd onder goedkeuring van den vorst.[1]

De keuren wijzen reeds in de 13de eeuw op beperking van de lichamelijke straffen en de bepalingen in de oude privilegiën geven slechts zeer weinig voorbeelden van lijfstraf[2]; geldboeten hebben die lichamelijke straffen voor een groot deel vervangen en blijkens de veranderingen in het tweede groote privilegie van Leiden, dat van 1306, is deze ontwikkeling voortgegaan.

Behalve geldboeten vindt men ook bedevaart en ballingschap als straffen genoemd. De bedevaarten werden dan gewoonlijk opgelegd naar Aken, Aardenburg, St. Yenwout ter Damme, soms naar Keulen, naar St. Jago in Gallicië, naar Rome of zelfs naar het Heilige Graf; verbannen kon men worden buiten de stad en buiten Rijnland en in 1393 kreeg Leiden het voorrecht de misdadigers buiten Holland en Zeeland te mogen wijzen; daarom vindt men later ook verbanningen op nog verder afstand, b. v. verder dan Keulen. De balling mocht niet terugkomen, of hij verloor hand of oor, ja ook het leven.

Hij, die tot eene bedevaart veroordeeld werd, moest van den deken der kerk, waarheen hij trok, een gezegeld bewijs medebrengen, dat hij op de bestemde plaats geweest was: dit bewijs werd hier aan de overheid ingeleverd en enkele van die brieven zijn nog in het Leidsche archief bewaard gebleven.[3]

Het middeleeuwsche strafrecht onderscheidde twee soorten van straffen. De eene soort, die ik om haren oorsprong

---

[1] Dit beginsel getuigt zeker voor de sociale begrippen onzer voorouders — nieuwe toestanden, nieuwe wetten.

[2] Zie Hoofdstuk II blz. 30.

[3] Zij zullen bij de Zoen-, Correctie- en Kenningboeken uitgegeven worden.

zedelijke straffen zou willen noemen, vond haren grond hierin, dat sommige misdrijven aandruischten tegen het zedelijk gevoel; van zulk een aard was b. v. het opleggen van bedevaarten. Wat toch was het gronddenkbeeld van die straf? Niet de eenvoudige verwijdering van den misdadiger uit de maatschappij, waartegen hij gezondigd had, maar de bedevaart schonk hem de gelegenheid zichzelven met de godheid te verzoenen door eene openlijke boete. Daarom werd het vonnis, dat tot eene bedevaart veroordeelde, uitgesproken over den moordenaar, den lasteraar, den meineedige, den echtbreker. Na zijne terugkomst was de schuld uitgewischt, waarom dan ook Melis Stoke de bedevaart »groote aflaat" noemt.

Geheel anders was het gesteld met eene andere soort van straffen, die ik de maatschappelijke zou willen noemen: een dief, een roover, een oproerling was in de oogen van den Middeleeuwschen rechtsgeleerde geen misdadiger van denzelfden aard als een moordenaar; hij verzette zich tegen de maatschappelijke (in casu: stedelijke) orde en werd dus door de maatschappij (de burgerij) met verbanning d. i. tijdelijke verwijdering uit haar midden, gestraft. In lateren tijd ging het bewustzijn verloren, dat de straffen van verbanning en bedevaart in beteekenis verschilden; maar in de praktijk bleef men het verschil nog lang in acht nemen en strafte steeds oproer met verbanning, moord met bedevaart. Eindelijk verdween het gevoel voor het onderscheid geheel en al; men strafte met verbanning en bedevaart, naarmate het feit zwaar was.

De Middeleeuwsche rechtsgeleerde kon niet begrijpen, dat eigenlijk het onderscheid, dat hij tusschen de beide soorten van straffen maakte, niet bestond; voor hem toch was het maatschappelijk gevoel nog geheel iets anders dan het zedelijk gevoel. Voor onzen tijd was het bewaard om tot de stelling te komen, dat het onzedelijke ook tegen de maatschappelijke orde indruischt, dat eene maatschappij zonder zedelijkheid

een onding en zedelijkheid buiten de maatschappij eene ongerijmdheid is en dat eigenlijk maatschappelijk en zedelijk woorden van dezelfde kracht maar van verschillende nuance, dat zij synonymen moeten heeten.

Andere straffen waren meer van kerkelijken aard. Meineed b. v. werd in 1370 hiermede gestraft, dat de schuldigen den naastvolgenden Zondag barrevoets en blootshoofds »voir die crucen" moesten gaan, wanneer het kruis om de kerk werd rondgedragen. Een andere zeer gewone straf bij moord was het veroordeelen tot kloosterwinning tusschen Maas en Zijpe, d. i. in ieder der kloosters, waar eene abdij was (te Loosduinen, Coninxvelt, ter Lee, Rijnsburg en Egmond) moesten 100, 200 of meer zielmissen voor den vermoorde gelezen en deze bij fictie onder de kloosterlingen opgenomen worden, hetgeen veel geld kostte.

Verder werden moordenaars dikwijls veroordeeld tot het laten lezen van zielmissen, het doen van een voetval met 100 anderen voor de magen van den vermoorde, het »man worden" van de bloedverwanten des vermoorden, dikwijls met 50 personen; de laatste straffen bepaalden zich in dezen tijd tot de vernedering, die er in lag, en hadden geen gevolgen voor de vrijheid van den veroordeelde. De meeste straffen bestonden echter in meer of minder zware geldboeten, die dikwijls vervangen werden door het opleggen van leverantien van steenen ten behoeve der vestingwerken of openbare gebouwen, vooral der kerken [1]. De geldboeten werden onder al degenen verdeeld, die bij het vonnis belang hadden of er toe hadden medegewerkt; zoo ziet men soms een deel afgestaan als »voirsoen" aan hen, die het meest voor het straffen van den moordenaar hebben geijverd, een ander deel als »erfsoen" aan de erfgenamen van den vermoorde, een derde als »maegsoen" aan alle magen van den doode te zamen.

---

[1] Zoenboeken der stad Leiden.

Het overschot (niet het kleinste gedeelte) komt aan de rechters en aan de grafelijkheid [1].

De rechters zorgden vooral, dat zij niet te kort kwamen; bij sommen van eenige beteekenis gold dan ook de gewone bepaling, dat de rechters en de grafelijkheid uit den eersten termijn der boete zouden voldaan worden. Het begon namelijk al meer en meer voor te komen, dat de verwanten, die verplicht waren een deel der kosten van den zoen te dragen, — maaggeld te betalen —, hierin zeer veel bezwaar zagen; de familieband, in de vroege Middeleeuwen zoo hecht bij de meerdere afzondering der familiën en steden, begon langzamerhand losser te worden, toen eene geregelde maatschappelijke orde zich begon te vestigen; huwelijken met personen uit andere plaatsen kwamen meer en meer voor, het verkeer tusschen de steden onderling werd sterker, men zette zich lichter elders metterwoon neder. Dit alles werkte ongunstig op het blijven bestaan van het maaggeld en in het laatst der 14de eeuw [2] zien wij dan ook, dat het te Leiden tot 10 schellingen beperkt wordt voor ieder poorter, en dan nog wel alleen, als hij den misdadiger in het eerste lid bestond; de verdere verwanten schijnen er toen reeds van maaggeld vrijgesteld te zijn.

Waren zoo de geldboeten een bron van inkomsten voor schout en schepenen, oorspronkelijk was dit dan ook de voornaamste bron. Maar die ritsoenboeten, zooals zij genoemd worden, kwamen niet geheel aan schout en schepenen; op het einde der 14de eeuw [3] werden de boeten gewoonlijk zoo verdeeld, dat de graaf de helft kreeg, terwijl burggraaf

---

[1] Prof. R. Fruin, in de Gids 1873, II blz. 148.

[2] Keurb. 1406, II, 29. Oudste Keurb. v. Rotterd. K. 35 nog uitgebreider maaggeld.

[3] Vóór dien tijd kreeg ieder $^1/_3$ van alle boeten: graaf, burggraaf en schepenen. Onder elk vonnis ziet men aangegeven, hoe veel de beide partijen het gerecht moeten betalen.

en schepenen ieder $1/4$ ontvingen. In 1406 veranderde dit [1]; toen stelde eene keur vast, dat voortaan de schepenen elk jaar 6 el laken voor hunne kleeding zouden ontvangen en bovendien alle boeten van 12 en 18 schellingen; hunne overige inkomsten werden voortaan door de stad aan zich getrokken. Wel behielden zij nog, evenals de schout, bij enkele zaken een deel der boeten, maar de groote sommen vervielen nu voor de helft aan de stad en niet meer aan de schepenen, zoodat van dien tijd af de zoengelden eene grootere plaats innemen op het budget der stad. De schout, 's heeren ambtenaar, kreeg zijn aandeel in de boeten, die aan dezen vervielen. Al die sommen werden door den schout geïnd en hij moest binnen 14 dagen na St. Maarten aan ieder rechthebbende zijn deel uitkeeren; werd hij vóór dien tijd door een anderen schout vervangen, dan moest hij binnen 14 dagen rekening en verantwoording doen van de door hem geïnde boeten [2].

Meermalen hebben wij gezien, dat de rechtspraak van schout en schepenen door den graaf in de oudste privilegiën in bescherming werd genomen [3]: in het laatst der veertiende eeuw was de invloed der graven binnen de steden zeer verminderd en de schepenen zelve beschermden zich door strenge strafbepalingen tegen ieder, die het waagde, hen te minachten of »onnutte woirden" tegen het gerecht te uiten; verbanning, een bedevaart, geldboeten, leverantie van steenen, waren weder de gewone straffen. Nu en dan liet de veiligheid der rechters toch nog al iets te wenschen over en dan bemoeide zich de landsregeering weder met de zaak: in 1434 b. v. had er op 28 Januari te Leiden een hevig oproer plaats, doordat de schout, Dirk van Swieten, de Hoekschen in de

[1] Kb. 1406, II, 8.

[2] Kb. 1406, II, 3. Burggraaf, baljuw (voor den graaf) en poortmeesters kregen ieder zulk eene rekening.

[3] Zie blz. 31.

stad tegen zich had ingenomen; de oproerlingen vielen hem aan en kwetsten hem zelfs; de onrust duurde nog het geheele jaar door en werd door 's hertogen Raad en een paar van de steden tot bedaren gebracht. De schout werd wel vervangen, maar de twist duurde voort en sloeg op St. Bonifacius (Juni) tot een werkelijk oproer over, dat met moeite werd gedempt; 8 weken lang werden de muren en poorten streng bewaakt door daartoe gehuurde soldeniers.

Geen wonder, dat er groote naijver bestond tusschen schout en schepenen en de geestelijke rechtbank.

Oudtijds had die geestelijke rechtbank niet alleen de rechtspraak over geestelijken maar stond vooral het familierecht zeer onder haar invloed; de vorsten uit het Beiersche en Bourgondische huis hadden een open oog voor de gevaren, die hunne rechtsmacht van deze zijde bedreigden en werkten de uitbreiding van den invloed der geestelijken krachtig tegen. Vooral omstreeks het midden der 14de eeuw trachtten de geletterde en wel onderwezen geestelijken zich meer en meer van de rechtspraak meester te maken en werkelijk waren er velen op het platte land, die zich liever tot deze rechtbanken wendden dan tot de minder geregelde wereldlijke [1]; in de steden dreigde hetzelfde gevaar wegens de groote bezwaren, die men tegen de schouten, die hun ambt kochten, had of meende te hebben — dikwijls zeer gegronde bezwaren, zooals wij elders zagen.

Albrecht waakte tegen deze neiging door in verschillende steden te verbieden wereldlijke zaken voor den geestelijken rechter te brengen [2]; voor het omgekeerde — het brengen van geestelijken voor wereldlijke rechtbanken in wereldlijke zaken — had men een middel door den priester toe te staan een

---

[1] Zie blz. 29.

[2] Zie Dr. Fruin, Phil. à Leydis, blz. 269.

voogd te kiezen; de priesters konden tegenover een poorter ook niet anders recht verkrijgen, daar de poorter volgens zijne privilegiën alleen door schepenen mocht geoordeeld worden. Eerst Philips de Goede maakte een einde aan de oneenigheden tusschen geestelijke en wereldlijke rechters, door een concordaat te sluiten met Rudolf van Diepholt, bisschop van Utrecht[1]; bij dit verdrag werd bepaald, dat ieder priester, die zich schuldig maakte aan vredebreuk, vechten, dronkenschap enz. door de ambtenaren des graven mocht gevangen genomen en voor den provisor[2] gebracht worden; dat de schuldige verder de boeten zou betalen, op die misdrijven gesteld; het jus asyli werd beperkt; de geldboeten werden bepaald, die door den geestelijken rechter mochten opgelegd worden. Eindelijk werd ook nog vastgesteld, dat, wanneer men het oneens werd over geestelijke jurisdictie, twee raadsheeren van weerszijden zouden benoemd worden om de zaak te beslissen; kwamen ook deze scheidsrechters niet tot een goed einde, dan besliste in hoogste instantie de kanselier des hertogen van Bourgondië.

Men heeft kunnen opmerken, dat het stelsel onzer strafwetgeving, dat van gevangenissen zulk een ruim gebruik maakt, in de Middeleeuwen nog niet werd toegepast; wel had men hier en daar grafelijke gevangenissen of s t e e n e n, maar zij waren veelal bestemd voor gevaarlijke misdadigers of om deze ter dood voor te bereiden en zoo lang te bewaren[3], ook om schuldeischers te gijzelen, zoo lang de schuldeischers het verlangden.

Het opleggen van vrede nam echter grootendeels de behoefte aan zulke inrichtingen weg[4].

---

[1] v. Mieris IV, 1029.

[2] Den geestelijken rechter in de groote deelen van het graafschap. Het hoofd der geestelijke jurisdictie in het bisdom Utrecht was onder den bisschop de aartsdiaken: onder dezen stonden provisoren als voorzitters der rechtbanken in de onderdeelen van het bisdom.

[3] Zie Hoofdstuk IV, blz. 101.

[4] Zie Dr. Fruin, Gids 1873, II, blz. 146.

De wijze, waarop dit geschiedde, was de volgende; het gebruik vindt men in alle Hollandsche steden terug. Ontstond er een twist op straat, dan kon ieder magistraat of iemand, die in het gerecht gezeten had, tot den vrede vermanen; de beide partijen bevestigden dien met handslag (handvrede). Soms was reeds een der twistenden gevlucht en de vreder legde dan den vrede op den drempel [1] des huizes, in tegenwoordigheid van de buren, die daarbij als getuigen optraden. De twistenden moesten dan voorloopig inlegghen, d. i. binnen's huis blijven [2], en op deze wijze bereikte men tot op zekere hoogte hetzelfde doel als bij ons met hechtenis; tot op zekere hoogte, want de vrede kon op zichzelf veel gemakkelijker verbroken worden dan de tegenwoordige hechtenis. Op vredebreuk stonden echter zware straffen, geldboeten, verbanning, verlies van ledematen.

Een vreemdeling werd in een huis naar zijne keuze geïnterneerd. Wanneer de vrede uitgesproken was, konden de schepenen in overleg met de magen van weerszijden trachten een zoen tot stand te brengen; gelukte dit niet dadelijk, dan kon de vrede verlengd worden, totdat de zoen getroffen was, hetzij bij minnelijke schikking hetzij na een vonnis van schepenen. Op zoenbreuk stond ook zware straf.

Het jaar 1434 bracht in het rechtswezen der stad Leiden eene groote verandering te weeg. Philips erkende toen, dat het geld, waarvoor het gerecht verpand werd, voor goed door Leiden was afbetaald, en stond aan de stad voor den financiëelen dienst, dien zij hem zoo bewees, de volgende voorrechten toe:

---

[1] Een voorbeeld van de wijze, waarop het recht van personen en van den staat in de 14de eeuw nog dikwijls overeenkwam, vindt men hierin, dat in 1386 de stad Leiden op dezelfde wijze tot een wapenstilstand met hare vijanden werd gedwongen door den vrede op den drempel van het stadhuis te leggen.

[2] Op sommige dagen kreeg men toestemming het huis te verlaten, b. v. op de hooge feestdagen der kerk.

1°. hij zal nooit weder het schependom verkoopen, verpanden, beleenen, weggeven of vervreemden en ieder jaar de acht schepenen vernieuwen, zonder eenige gift daarvoor aan te nemen.

2°. schout, schepenen en burgemeesters mogen samen alle mindere ambten in de stad vergeven, zonder dat de graaf op de keuze van personen eenigen invloed oefent.

3°. de schout mag in overleg met twee der schepenen een plaatsvervanger stellen, als hij buiten de stad gaat.

4°. de schout mag, evenals die van Delft, eene roede dragen, ten teeken van onafhankelijke crimineele rechtspraak.

5°. schout en schepenen oefenen ook de hooge jurisdictie uit zonder den baljuw van Rijnland er in te mengen; bij afwezigheid of ziekte van een der schepenen mag deze door een ander worden vervangen volgens keuze der overgeblevenen.

6°. op St. Jacob (25 Juli) zal de graaf 8 schepenen benoemen, boven de 28 jaar oud. De oudste burgemeester moet hun een eed staven, dat zij hun ambt niet hebben gekocht, gehuurd of op eenige oneerlijke wijze verkregen; daarna leggen de benoemden aan den schout een eed af, dat zij goed recht zullen doen en vonnis wijzen tusschen de partijen »na hoirre vijf zinnen." Hij, die hiertegen handelt, wordt uit Rijnland en het baljuwschap van den Haag verbannen en verliest zijn burgerrechten.

7°. met de vroedschap samen benoemen schout en schepenen de burgemeesters.

8°. schout en schepenen mogen de veroordeelden verbannen uit Rijnland en het baljuwschap van den Haag; de schout mag de ballingen in dat distrikt vervolgen met alle hem ten dienste staande middelen.

Deze bepalingen — waarin de burggraaf (na 1420) natuurlijk niet meer genoemd wordt — bewijzen, dat de macht van

schout en schepenen voortaan geheel van die des baljuws was losgemaakt.

Vroeger kon een Leidsch poorter wel niet op den baljuw appelleeren van een vonnis door schepenen over hem uitgesproken, maar moest zich in enkele gevallen toch aan de jurisdictie van den baljuw onderwerpen. Deze liet dan waarschijnlijk de schepenen — want een poorter mocht alleen door zijne schepenen worden geoordeeld — voor zich komen en legde hun het geval voor; de schepenen velden ook toen reeds het vonnis, zoodat de verandering van 1434 eigenlijk, bij hooge jurisdictie, den schout slechts in plaats van den baljuw stelde [1].

Wanneer wij nu den gang der ontwikkeling van het rechtswezen nog eens nagaan, dan kunnen wij opmerken, hoe het in de 14de eeuw langzamerhand geregelder werkte, hoe daardoor de veiligheid der poorters toenam en de waarborgen voor eene goede rechtspleging vermeerderden, vooral toen de rechters onafhankelijk werden (te Leiden van den burggraaf) en hun ambt niet meer kochten; hoe verder de bevoegdheid der rechters was uitgebreid en zij ook de hoogere jurisdictie verkregen. De laatste stap — volledige scheiding van rechterlijke en besturende macht — zou hier nog lang uitblijven.

De geest der Hollandsche rechtspleging was nog geheel die van het Germaansche recht: het Romeinsche had op het einde der 14de eeuw nog weinig invloed geoefend, behalve dat het reeds omstreeks 600 tot aanvulling der Germaansche wetten diende. Maar de tijd was niet ver af, dat de Romeinsche rechtsbeginselen in het gevolg van het kanonieke recht [2] der geestelijke jurisdictie zich in de Nederlanden meer ingang zouden

---

[1] Bij belangrijke zaken, die den schepenen zelve niet duidelijk waren, werden in de 14de eeuw (niet later) de baljuw „van 's heren weghen" en de burggraaf dikwijls door hen te hulp geroepen.

[2] Zie de Oratie van Mr. J. A. Fruin, De strijd tusschen het Canonieke en het Rom. recht. Utrecht. 1879.

verschaffen en de beginselen van het Nederlandsche recht ondermijnen [1]; voor 's hands zagen wij van dezen invloed nog weinig anders dan den strijd tusschen de geestelijke en wereldlijke rechtbanken, en, dat zulk een strijd moest ontstaan, was natuurlijk, want de oude Germaansche wetgeving bleek weldra ongeschikt voor de veranderde toestanden in de maatschappij; het Romeinsche recht had hierdoor veel voor, dat het oorspronkelijk gediend had voor eene meer ontwikkelde maatschappij, die van het Romeinsche rijk. Het ondermijnen van de gehechtheid aan het oude nationale recht was reeds een eerste stap naar de nieuwe rechtsbeginselen, die in hun zegevierenden tocht door Europa in de 14de eeuw Vlaanderen en Brabant reeds hadden bereikt en van hieruit ook in Holland ingang vonden, ondersteund door de Bourgondische vorsten, die ook in de rechtspraak de eenheid wilden bevorderen als een schrede nader tot de politieke eenheid der Nederlanden [2].

---

[1] Zie de Oratie van Mr. W. Modderman, De receptie van het Rom. recht. Groningen, 1874.

[2] Bij de beoordeeling van dit Hoofdstuk houde men in het oog, dat tijdens de samenstelling daarvan het omvangrijke werk van prof. J. A. Fruin, „De oudste rechten der stad Dordrecht en van het baljuwschap van Zuid-Holland", nog niet was verschenen; ik heb daardoor dit boek niet kunnen gebruiken; thans bij den druk van dit Hoofdstuk is het uitgekomen. Maar ik had het daarmede toch niet kunnen brengen tot eene volledige beschouwing over het recht in Holland, daar het grootste deel der stedelijke en landrechten dier provincie nog weinig bewerkt is.

HOOFDSTUK IX.

POORTERS, HUN RECHTEN EN VERPLICHTINGEN; HET KRIJGSWEZEN DER STEDEN.

De toestand der middeleeuwsche lijfeigenen was niet te benijden, al werden zij beter behandeld dan de slaven der latere maatschappij; wel is onze kennis van hun leven verre van volledig en ligt ook dit gedeelte van het bestaan onzer voorvaderen nog tamelijk wel in het duister, maar wat wij er van weten, doet ons volkomen begrijpen, hoe de lijfeigenen haakten naar het vrije leven in de steden. Dáár waren zij verlost van de eischen der landheeren, hun eigendom werd er beschermd tegen willekeur en afpersing, hun leven tegen dartelheid en moordlust; dáár behoefden zij niet te sidderen voor huns heeren dienaren, dikwijls nog onverbiddelijker dan de meester zelf. Niet groot kan dus onze dwaling zijn, wanneer wij de neiging der lijfeigenen tot vrijheid als een belangrijken factor beschouwen bij het ontstaan der steden; vrij geworden lijfeigenen vormden een groot deel van de bevolking der nieuwe steden.

Maar dit was niet de eenige factor; ook de vrije bewoners van het platte land vonden achter de muren der stad bescherming voor leven en eigendom en steeds kleiner werd het aantal der volkomen vrijen buiten de steden. Verder werkte tevens de waarborg mede, dien de steden opleverden voor de onbelemmerde uitoefening van handel en bedrijf; wij zien

immers in den loop der 14de eeuw de Hollandsche steden middelpunten van nijverheid en scheepvaart worden. De voorrechten, die de steden verkregen, deden het verblijf binnen hare wallen steeds begeerlijker worden en zoo blijken op het laatst der 14de eeuw verscheidene dorpen zeer in aanzien te verminderen, daar de bewoners naar de steden verhuisden; onder Albrecht nam deze verplaatsing zeer toe; vele dorpen — vooral die in de nabijheid der steden, zooals Oestgeest en Katwijk — vroegen om vermindering van lasten wegens het afnemen der bevolking; andere vroegen en verkregen (tegen betaling) voor hunne bewoners stedelijke rechten — zooals Noordwijk. Men had in de dorpen moeite om boeren te vinden, die genoeg vermogen en aanzien bezaten om als rechters op te kunnen treden; daarom werden sommige ambachten tot één vereenigd, in andere moest het aantal rechters in de dingbank verminderd worden. Kortom, omstreeks het einde der 14de eeuw is eene sterke beweging naar de steden niet te miskennen en vooral duidelijk in de poorterboeken op te merken.

Die boeken zijn voor Leiden van 1364 af bewaard en geven een overtuigend bewijs voor de bewering, dat de bevolking der steden zich het meest uit de dorpen rekruteerde: bijna alle nieuwe poorters zijn van de dorpen in Rijn- en Delfland afkomstig.

Poorter kon men zijn: 1°. door geboorte (geboren poorter); 2°. door aanneming (gemaakt poorter).

Voor het eerste gold, dat alle kinderen van poorters, echt of onecht, ipso jure poorters waren [1].

Wilde een vreemdeling onder de poorters der stad opgenomen worden, dan wendde hij zich tot de poortmeesters. Deze onderzochten, wie de persoon was, en eischten waarborgen, dat hij aan zijne verplichtingen als poorter kon voldoen: met andere woorden, dat hij eenig vermogen bezat.

[1] Kb. 1406 II, 16. Ditzelfde recht vindt men overal in Holland toegepast.

Verder mocht de candidaat geen schulden hebben en hierbij gold de gewoonte, dat de schepenen dit binnen het jaar moesten nagaan [1]; binnen twee jaar moest de zaak beslist worden en de nieuwe poorter binnen 6 weken in de stad komen wonen. Eindelijk beloofde hij 5 jaar lang zijn poortrecht te zullen behouden.

Was dit alles in orde, dan moesten er borgen worden gesteld; gewoonlijk was één borg voldoende; bezat men eigendom aan huis of erf in de stad, dan bood men dit ook wel als borgtocht aan, terwijl deze in enkele gevallen werd kwijtgescholden op verzoek van den burggraaf of eenig ander aanzienlijk persoon. Dan kwam de plechtige dag der aanneming.

Tusschen zons op- en ondergang kwam de candidaat voor schout en 1 of 2 schepenen [2], daartoe in plechtige vergadering gezeten »voor den dincstal", hetzij op het stadhuis hetzij daar vóór. De candidaat zwoer dan plechtig, dat hij zoo en zooveel bezat, welke som in het schotboek werd opgeteekend; bleek later zijne aangifte te laag te zijn, dan werd de som door het gerecht ambtshalve verhoogd en de schuldige beboet [3]. Vervolgens legde de nieuwe poorter den eed af »den grave, den burchgrave ende der stede hair recht te houden mit alle sinen vermoghen."

Voor de opneming [4] betaalde men den poortmeesters eene bepaalde som, te Leiden van 13 sch. 4 d. (later 30 sch.), benevens een groot van ieder pond, waarvoor men in het schotboek stond (dus $2^1/_2$ pCt.). Behalve de regeling van het

---

[1] „Dat sel wesen binnen sjairs ter scepen proevinghe," (tegenover ter synre onsconde n.l. volgens zijne verklaring onder eede. Kb. 1406, II, 15).

[2] Te Amsterdam kon het ook geschieden voor poortmeesters en 1 of 2 schepenen (ter Gouw. Amst. II, 147).

[3] Hetzelfde vindt men elders b. v. te Rotterdam.

[4] In 1274 werd hiervoor 40 sch. betaald, half aan den burggraaf, half aan de schepenen. Van schotboek is toen geen sprake, ofschoon het toen in andere steden en waarschijnlijk ook te L. reeds bestond (zie blz. 32).

De som bij de opneming betaald, was overal verschillend.

poortgeld behandelden de poortmeesters ook overigens de geheele financieele zijde der zaak en schreven den nieuwen poorter in het poorterboek op.

Was de nieuwe poorter een lijfeigene, dan mocht in sommige steden de heer hem opeischen binnen jaar en dag; te Leiden schijnt dit evenwel niet gegolden te hebben: volgens het oudste privilegie der stad, dat in dit opzicht nooit gewijzigd is, mocht geen lijfeigene, van welken stand hij was — vooral geen schotboortige — burger worden, dan met uitdrukkelijke toestemming des graven of van diens schout en van de schepenen. Deze namen dus de geheele verantwoordelijkheid voor de aanneming op zich.

Iemand, die uit eene andere stad in Holland en Zeeland verdreven was »van quaden fayte", mocht — al was hij poorter — door schout en twee schepenen uit de stad Leiden verwijderd worden [1]. Ging hij binnen 4 dagen na het vonnis niet weg, dan werd hij aan den baljuw overgeleverd.

Werd men zoo op plechtige wijze poorter, op even plechtige manier kon men ook zijne rechten verliezen, ontpoortert worden.

Men kon vrijwillig afstand doen (syn poortrecht upgheven) van het poorterschap bij vertrek naar eene andere stad; in dat geval betaalde men het laatste schot, dat er te Leiden gegaderd was, benevens 5 % van het vermogen, waarvoor men in het schotboek stond, en moest binnen 6 weken de stad metterwoon verlaten op eene zware boete, daar men niet langer recht had op de bescherming der stad en deze op den vreemdeling weinig verhaal had.[2]

Ten tweede kon men ook formeel ontpoorterd worden; dit geschiedde bij vonnis van schepenen 1° wegens schulden, 2° wegens oproer enz.

---

[1] Kb. 1406 II, 32.

[2] Kb. 1406 II, 25. Ook elders vindt men deze bepalingen, slechts weinig gewijzigd, terug.

De gewoonte, in het eerste geval gevolgd, is ons door Orlers beschreven.[1] Zoo lang de schuldenaar nog poorter was, kon men wel zijn eigendom maar niet zijn persoon aantasten: om hiertoe te geraken, moest eerst de schuldeischer hem een rechterlijke »weet" doen »dat hij hem panden wilde aan zijn poortrecht."

Nadat dit had plaats gehad, ging de »taelman", de advokaat, van den schuldeischer met schout, twee schepenen en den klerk der stad naar den »blauwen steen",[2] waar de taelman na het overleggen der stukken met ongedekten hoofde het volgende zeide: »Heer schout, ick als ghemachticht van N. mijn meester, versouck hier te panden N. aen syn poortrecht, om daer aen te verhaelen een somme van N. die hy aen hem ten achteren is, volgende tbewys twelck ick hier in handen hebbe (hetzij eén vonnis hetzij een gezegeld stuk) ende versoeck dat deselfde pandinghe mach werden geschat." De schout plaatste zijne roede omgekeerd op den steen en sprak den oudsten schepen aldus aan: »Heer schepen, schat de pandinghe": deze deed het. De taalman vroeg dan: »Heer schout, hoe lange sal de pandinghe staen": de schout wendde zich met dezelfde vraag tot den jongste der beide schepenen en deze zeide: »tot overdwersnacht" d. i. na een etmaal. De schuldenaar kreeg van dit vonnis bericht door den bode der stad.

De schuldenaar kon nu pantkeeringhe doen d. i. den eisch beantwoorden met eene klacht wegens onrechtmatige panding en dan werd de verdere handeling nog wat uitgesteld. Geschiedde dit niet of vruchteloos, dan ging de taelman weder naar de vierschaar en »droeg den schout de pandinghe op, om die te naesten ofte hem te goede te scelden": de

---

[1] Orlers, blz. 34.

[2] Zie blz. 56. De geheele handeling is hier beschreven, zooals zij nà 1434 geschiedde.

schout mocht op twee achtereenvolgende rechtsdagen de zaak uitstellen tot »overdwersnacht": maar op den derden rechtsdag òf »de pandinghe aen hem nemen" en daaruit den schuldeischer betalen, òf den schuldeischer het pand toewijzen. Ook hiervan werd den gepande door den bode aanzegging gedaan. Betaalde hij niet, dan ging men na den door de keuren vastgestelden tijd over tot de plechtige ontpoortering.

De handeling daarbij was de volgende. De schout met twee schepenen en den klerk gingen op eisch van den taalman naar den blauwen steen of naar het raadhuis of daar vóór. De taalman sprak: »Heer schout, ick ghemachticht van N. hebbe N. ghepandt aen syn poortrecht, om voldoeninghe van syn achterwesen, de pandinghe is myn te goede ghescouden, myn meester blyft onvoldaen, ick versoucke dat N. mit onderhout van alle solemniteyten mach werden ontpoortert, opdat myn meester jeghens hem mach voortvaren, als recht is" (de taalman moest bij zich hebben 1°. de acte der panding 2°. het vonnis, waarbij zij hem toegewezen was). De schout plaatste zijne roede weder omgekeerd op den blauwen steen en maande den oudsten schepen om een vonnis: deze verklaarde, dat men eerst moest zien, of er nog een borg voor den aangeklaagde wilde optreden, waarop de bode met luider stem viermaal uitriep: »isser yemandt die voor N. poorter deser stede die aen syn poortrecht is ghepandt als noch borge worden ofte voor hem instaen wil, die kome hier voort ende spreke." Vervolgens maande de schout den tweeden schepen om een vonnis: deze sprak: »naerdemael jegens N. onsen poorter tot noch toe wettelicken ende volghende de keuren is gheprocedeert ende hy evenwel in ghebreke van betalinghe is ghebleven, ende dat niemant voorts en komt die voor hem wilt verantwoorden, innestaen ende borge worden, soo worden hem mits desen wederseyt alle syne gherechticheden ende privilegiën, die hem als poorter deser stede toequamen, om jeghens hem int vorder voorts ghevaren te werden, als

het recht vermach." Nadat dit geschied was en de schuldeischer daarvan acte had genomen, mocht deze den ontpoorterde gevangen laten zetten, totdat de schuld betaald was. Maar voordat de schuldenaar in de gevangenis kwam, moest de schout hem nog driemaal om den blauwen steen voeren en weder vragen, of ook iemand borg voor hem wilde zijn; eerst daarna kon de schuldeischer over den wanbetaler beschikken.

Op eene dergelijke wijze ging men ook bij ontpoortering wegens oproer enz. te werk, maar de formules hiervoor zijn ons niet bewaard: eene plechtige ontpoortering werd steeds door den schout en minstens twee schepenen op den blauwen steen volbracht en de naam van den ontpoorterde door de poortmeesters in het poorterboek geschrapt; zoo geschiedde het b. v. met den voormaligen schout Jacob Oudelant in 1392 [1] en met allerlei oproerige lieden van dien tijd: het poorterboek vermeldt hunne plechtige ontpoortering.

Men kon ook tijdelijk zijn poortrecht verliezen door verbanning.

Oorspronkelijk moest een poorter binnen de stad zijne woonplaats hebben; daarom vindt men in alle oude privilegiën de bepaling, dat een poorter gedurende 6 weken in het voorjaar buiten de stad zijn verblijf mocht houden om te zaaien en even lang in den oogsttijd; een »gemaakt" poorter moest binnen een zekeren tijd — meestal 6 weken — zijn domicilie verplaatsen naar de stad, waar hij poorter geworden was.

In den loop der 14de eeuw echter kwam hierin eene verandering: de meeste steden begonnen er **landpoorters** of buitenpoorters op na te houden, die dezelfde rechten hadden als de poorters binnen de stad. Wij zagen reeds vroeger [2], dat dit bij de boeren ontevredenheid verwekte

[1] Zie blz. 122.
[2] Blz 32.

en zij zich tegen het recht der steden om landpoorters te hebben herhaaldelijk verzetten: niettegenstaande dit verzet bleven de steden het recht uitoefenen, zoodat zij omstreeks het laatst der 14de eeuw alle zulke landpoorters hadden. Het was echter een pas verkregen voorrecht en de keurboeken der steden beschouwen onder gewoonte ieder, die 6 weken lang zijn domicilie buiten de stad heeft gehouden, als daardoor van zijn poortrecht ontzet.

Wanneer men eene stad metterwoon verliet, was men verplicht aan haar eene zekere som uit te keeren naarmate van het vermogen, dat men bezat; deze som bedroeg meestal 5 %, soms (te Haarlem b. v.) 1 %; men noemde dit het recht van exue [1]. In lateren tijd — omstreeks het einde der 15de eeuw — werden er tusschen de meeste Hollandsche steden verdragen gesloten, waarbij dit recht werd afgeschaft.

Een andere belasting, die met het recht van exue samenhangt, was het pondgeld. Het was natuurlijk schadelijk voor eene stad, wanneer hare poorters zich naar elders begaven en door het recht van exue trachtte zij zich daarvoor eenige vergoeding te verschaffen. Evenzoo was het schadelijk, wanneer van poorters door vreemdelingen werd geërfd, daar dan een deel van het belastbare vermogen der burgerij werd afgenomen. Ten einde hiertegen te waken, bepaalden de steden niet alleen, dat de erfgenaam alle lasten moest betalen, die de overledene voor het loopende jaar nog schuldig zou geweest zijn, maar hij moest ook nog een zeker vast gedeelte van de erfenis aan de stad uitkeeren: dit noemde men pondgeld.[2] Het bedroeg te Leiden 10 % van de erfenis, elders minder.

In sommige steden werd ook van de erfenissen, die van poorters op andere poorters kwamen, een pondgeld betaald, b. v. te Delft 2 %.

---

[1] Keuren en Ordonn. van Delft, p. 82 en in alle andere steden.
[2] Ook het exue-geld werd soms pondgeld genoemd.

De rechten van den poorter zijn in het algemeen in de privilegiën beschreven, de keurboeken toonen, hoe het recht zich ontwikkelde, het zesde hoofdstuk wijst aan, welken invloed de poorter op het beheer zijner stad oefende.

De verplichtingen van den poorter zijn van tweederlei aard:

a. geldelijke;

b. persoonlijke.

De vaste geldelijke verplichtingen des poorters worden nagegaan in het volgende hoofdstuk; wij zullen daar behandelen:

1°. het schot;

2°. de accijnsen;

3°. de gedwongen leeningen »ter scattinghe".

Dit waren de opbrengsten, die de stad van den burger kon eischen, om de onkosten van oorlog en bestuur goed te maken.

Men had echter als poorter nog andere gelden op te brengen en wel voornamelijk: kerkgeld, bruggegeld, straatgeld, baggergeld en waakgeld; al deze lasten werden te zamen ongelden genoemd.

Wat het eerste — het kerkgeld — betreft, dit was eene door het gerecht met toestemming der vroedschap opgelegde belasting tot onderhoud der kerken; het werd bij hoofdelijken omslag geheven van alle inwoners der stad en bij wanbetaling goede panden afgeëischt[1]; het kerkgeld werd van huis tot huis geïnd door den bode der stad met de kerkmeesters en de homans van het bon, waartoe de poorter behoorde; betaalde men niet op den dag, waarop de bode was verschenen, dan werd den nalatige eene zware boete opgelegd en de dubbele som geëischt in geld of de vierdubbele aan panden.[2]

Tot de betaling van bruggegeld, straatgeld [1] en bagger-

---

[1] Kb. 1406, V, 1.

[2] Hamaker, Keurb., App. V, 1 en 2.

geld, voor het onderhoud der bruggen, straten en grachten, waren de naaste buren verplicht; voor straten en grachten was het duidelijk, wie de naaste buren waren; bij de bruggen werd door de poortmeesters aangewezen, wie voor het onderhoud van iedere brug geld moesten opbrengen; de regeering kwam bij armoede der bewoners van eene buurt dikwijls in de kosten van onderhoud der straten en bruggen te gemoet. Waakgeld werd alleen geheven, wanneer de stad in gevaar was en er buitengewone wachten in de straten, torens en poorten moesten geplaatst worden.

Veel bezwarender dan deze geldelijke diensten waren de persoonlijke verplichtingen van den poorter. Deze waren:

1°. de waakdienst, waartoe iedereen verplicht was, wanneer hij door het gerecht daartoe werd aangewezen; bij brand was de poorter ook verplicht tot het verleenen van hulp, wanneer de overheid het gebood;

2°. de schuttersdienst.

De krijgsdienst was in de Middeleeuwen vrij lastig voor den burger eener stad en omstreeks 1400 was de toestand des lands niet van dien aard, dat de stedeling met eenige gerustheid voet- en handboog kon nederleggen. Niet alleen had de vorst ieder oogenblik de hulp van de steden noodig, maar deze moesten ook altijd op eigen veiligheid bedacht zijn; de rechten van den vorst op ondersteuning der stad Leiden bepaalden zich tot 25 man [2], welk getal onder Willem III hetzelfde bleef en later waarschijnlijk gebleven is.

Ten tijde van Albrecht hield men zich echter niet meer aan dit cijfer; in 1398 b. v. verlangde die vorst van Leiden

[1] Toen er nog weinig straten waren, gold de regel, dat ieder de straat voor, naast en achter zijn erf zou moeten onderhouden. Men deed dit weldra liever gemeenschappelijk.

[2] Zie over de schutsgilden jhr. mr. A. K. C. van Asch van Wijk, de Schutsgilden in Nederland (Ber. Hist. Gen. I, 2, 93 en III, 1.)

eene bende van 400 man, die ook door de stad werd gezonden; wij zagen echter reeds bij de behandeling der Friesche oorlogen, dat de geneigdheid om den landsheer in den krijg te helpen niet altijd groot was en zelfs wel eens geheel ontbrak. Wanneer men echter goed vond den vorst te helpen of als men wilde strijden tegen een eigen vijand, dan werden de schutters, die moesten uittrekken, door het gerecht aangewezen.

Reeds vóór 1351 vormden de schutters te Leiden een gild [1]. Zij droegen kaproenen. Hunne gewone oefening was het papegaaischieten, dat eens in het jaar aanleiding gaf tot een prijskamp; hij, die den kop van het dier afschoot, kreeg den naam van »koning" en waakte voortaan ook voor de belangen van het gild [2]. Sedert 1354 kregen de Leidsche schutters ter belooning voor diensten, door hen aan den vorst bewezen, jaarlijks van dezen 24 pond; zij maakten de weerbaarheid der stad uit en vormden eene vaste legermacht. Was de stad in gevaar, dan had men natuurlijk algemeene dienstplicht en alle weerbare manschap werd opgeroepen, daar men in de Middeleeuwen algemeen van het beginsel uitging, dat ieder, die voordeel van eene gemeenschap trok, haar ook in tijd van nood moest verdedigen.

Een goed begrip van de inrichting van het gild kunnen wij ons eerst vormen voor het laatst der 14de eeuw: wij vinden in het oudste keurboek [3] daarover het volgende. Het aantal der door het gerecht gekozen schutters zou 100 bedragen, hun namen werden opgeschreven in het stedeboek en zij moesten komen, als het gerecht hen opriep. Zij hadden

[1] Te Amsterdam is zulk een gild in 1382 aan te wijzen. De heer ter Gouw (II, 157) meent echter — op grond van een stuk van 1563 — dat alleen aanzienlijken tot het gild behoorden: voor dezen tijd is dit niet bewezen.

[2] Hij kreeg een boog van het gerecht ten geschenke.

[3] Kb. No. 3. K. 118. Ook in andere steden vindt men omstreeks dezen tijd eene geregelde inrichting der schutterij: te Delft in 1397, te Haarlem in 1402.

vaste inkomsten nl. die, welke voortvloeiden uit de pacht van den wijnaccijns en de visscherij in de vest; deze pacht werd altijd aan hen gegund [1]. Zij werden verdeeld in twee afdeelingen: de oude en de jonge schutters. De eersten alleen mochten de gepachte renten beheeren, en vormden de eigenlijke schutterij: behalve hen had men nog de jonge schutters, die buitengewone leden van het gild waren, en niet ouder mochten zijn dan 18 jaar [2]. Deze honderd moesten allen met den voetboog gewapend wezen.

De handboogschutters waren vrij van zulk een nauw toezicht van het bestuur: ieder, die wilde, mocht lid van hun gild wezen, want aan licht voetvolk had de stad altijd behoefte, terwijl de zware voetboog te moeilijk in de behandeling was om het aantal der schutters, hiermede gewapend, niet te beperken. Men noemde de handboogschutters ook wapentuyres en uit hen werd eerst in 1445 eene geregelde handboogschutterij van 60 personen gevormd, op dezelfde wijze als de voetboogschutterij ingericht.

Ieder der 100 vaste voetboogschutters moest een goeden boog hebben, een pijlkoker, een goeden spanriem, een pantser, een ijzeren helm en een paar ijzeren handschoenen; zij werden jaarlijks op Sacramentsdag vóór het stadhuis door de homans of aanvoerders gemonsterd en kregen dan en op St. Martijnsavond elk een paar handschoenen en een mengel wijn. Hetzelfde rantsoen wijn kregen zij bij de terugkomst uit een krijgstocht en dan ook dubbele soldij, terwijl de overigen, die als wapentuurs uittrokken, gewone soldij kregen.

De vier homans van het gild werden gekozen door het

---

[1] De keur is na 1392 gemaakt, wat ook strookt met den bij andere keuren opgegeven tijd: de rekening der stad van 1392 weet hiervan niets. In 1395 bedroeg het aantal der oud-schutters 69, dat der jonge 33. (Stedeb. fol. 390 r.)
Te Amsterdam hadden de schutters ook den wijntap en de visscherij in de singels.

[2] Op deze wijze oefende men ook de jeugd in de hanteering van den voetboog. De verdeeling in oude en jonge schutters vindt men ook te Amsterdam en elders.

gerecht, [1] terwijl enkele ridders buiten de formatie van het korps naast deze stonden. Die homans riepen de schutters op tot de schietoefeningen in den Doelen. Het Doelengebouw stond vroeger in het toen minder bebouwde deel, dat tegenwoordig Levendaal heet: na 1426 is het oude gebouw verdwenen en de schutters kregen een nieuwen Doelen tusschen het Rapenburg en den stadssingel [2]; zij hadden daar een »doelwairder." Op St. Jorisdag werd het papegaaischieten gehouden, waarbij de koning of keizer (soms ook »mijnheer die kauwe" genaamd) werd benoemd [3]: aan deze waardigheid was echter weinig anders verbonden dan de eer. De eigenlijke bestuurders van het gild waren de homans [4]: zij inden de boeten, zorgden voor het altaar van het gild, voor de financiën en ook voor den gildemaaltijd, die op St. Joris, den verjaardag van den patroon der schutters, na de mis in de herberg werd gehouden. De homans voerden de schutters aan in den oorlog.

De wijze, waarop de krijgstochten plaats hadden, is duidelijk op te maken uit de rekening van den tocht naar Woudrichem (1408), die reeds door den heer Elsevier is uitgegeven. [5] Behalve deze vonden wij in het Leidsche archief nog rekeningen van de tochten naar Gorkum in 1408, naar den Haag en Delft in 1418, terwijl ook in de rekeningen der stad dikwijls bijzonderheden omtrent krijgstochten voorkomen.

Wij zullen den tocht naar Gorkum van 1408 kiezen om aan te wijzen, hoe het bij een krijgstocht toeging.

Willem VI had Gorkum reeds drie maanden lang belegerd

---

[1] Te Delft kozen volgens de keur van 1397 het gerecht en de oude hooftmans de nieuwe hooftmans voor het volgend jaar.
Vad. Kron., blz. 366. Ook te Amsterd., (ter Gouw II, 199.)

[2] De stukken uit het stedeboek over de Leidsche schutterij vindt men in de Bijlagen bij de studie van den heer v. Asch v. Wijk.

[3] Zie boven.

[4] Te Amsterdam overlieden geheeten: meestal heetten zij in Holland hooftmans.

[5] Kron. Hist. Gen. 1852.

en het zou eindelijk tot eene bestorming der stad komen: daartoe werden manschappen van de Hollandsche steden gevraagd; Leiden o. a. zou den hertog ook met eene voldoende macht moeten ondersteunen.

Het gerecht benoemde 4 hoofdlieden en wees de schutters aan, die mede te velde moesten trekken: onder de 4 hoofdlieden waren twee burgemeesters, terwijl de beide overige burgemeesters met den schout en twee schepenen medetrokken om toezicht op den tocht te houden. De stadsbanier [1] werd toevertrouwd aan Pieter Butewech Dirxz, een der voornaamste burgers; het was dan ook een groote eer, voor de banier te mogen waken en de banierdrager genoot eene hoogere soldij dan de overigen; bij deze gelegenheid bereed hij den hengst van den burggraaf. Behalve al die aanvoerders kregen nog eene hoogere soldij de leden van de vroedschap, 9 in getal, die medetrokken zonder bepaald tot de schutters te behooren. Het aantal der eigenlijke schutters was 66, terwijl verscheidenen nog knechts bij zich hadden, die hen bedienden en soms hunne wapenen droegen: de voetbogen waren dan ook nog al zwaar [2]; naast deze schutters werden nog 14 man (zeker van de jonge schutters) opgeroepen om hen met voetbogen te vergezellen, zoodat het aantal zwaargewapenden tot 80 steeg. Het getal der lichtgewapenden (met handbogen) of »wapentuyres" bedroeg ongeveer 250, terwijl eenige koks en dragers voor de proviand zorg droegen: ook de stadschirurg, een paar geestelijken en een bogenmaker trokken mede: behalve den legertrein bedroeg dus de geheele krijgsmacht 350 man.

---

[1] Zij was van fluweel met zijden franje, terwijl zilveren sleutels — het wapen der stad — haar versierden. Zoo had de stad een groote banier en een wimpel; de banier was vierkant, de wimpel langwerpig.

[2] Niet ieder schutter of wapentuur bezat een knecht: de verhouding is dikwijls als 1 : 4. Te Amsterdam werden de knechts door de stad betaald (ter Gouw, Amst. II, 193).

De eerste zaak, waarvoor de hoofdlieden te zorgen hadden, was de proviand: te Leiden werd op den eersten dag, St. Catharina (25 Nov.) 1408, eene groote hoeveelheid vleesch gekocht, 3 ossen, 1 koe, 8 vaarzen en 17 schapen, waarvan de huiden later weder verkocht werden: bovendien kochten zij 3600 brooden, 11 ton visch, 3 vaten boter, 125 kazen, 76 vaten bier, 1 vat wijn, benevens zout enz. voor het vleesch, dat in 10 tonnen gezouten werd medegenomen. Dit alles werd te scheep overgebracht naar Alphen en van daar naar Gouda, terwijl de troepen langs dezelfde plaatsen voortmarcheerden. Te Gouda overnachtte [1] men en vulde den volgenden dag — een Zondag — de proviand aan; daarna trok men weder verder naar Rotterdam; het gerecht met een escorte van 28 man deed deze reis in eene schuit. Maandag kwam men te Rotterdam en nog dienzelfden dag trok men verder naar Woudrichem, van waar men op Woensdag naar Gorkum overstak.

Voor Gorkum gekomen namen de Leidenaars deel aan de verovering der stad: toen bleek het tevens, dat de hertog op de Leidsche financiën had gerekend voor het onderhoud van nog meer soldaten, die onder hunne hoofdlieden voor Gorkum lagen en den hertog als huurtroepen dienden. Nog ongeveer 350 man werden op die wijze in dienst genomen onder allerlei hoofdlieden, wier benden meestal 16 tot 20 man sterk waren.

Des Vrijdags ging de stad Gorkum na een heftigen weerstand over: de heldhaftige Jan van Arkel moest zich aan Willem VI onderwerpen.

Zaterdag daaraanvolgende gingen de Leidenaars gedeeltelijk weder te scheep van Gorkum naar Schoonhoven terug; schepen werden in den omtrek gehuurd en nog dienzelfden dag kwam men in de laatste stad aan: te Schoonhoven trok men over

---

[1] Overal werd behoorlijk betaald voor de hoofdlieden, die evenals het gerecht in herbergen hun intrek namen, terwijl de troepen buiten de stad kampeerden.

den IJsel, waar men overnachtte in het veld. Des Zondags kwamen zij te Gouda en evenals bij de heenreis bracht men hier weder den nacht door, nu met vreugdefeesten, vooral in de herbergen, waar de hoofdlieden lagen. Over Alphen kwamen de schutters des Maandags op den middag te Leiden aan. De tocht had dus 9 dagen geduurd en kostte aan de stad ± 1900 pd., waarvan zij nog 300 terug kreeg, voor de overgebleven proviand, die naar het kamp des hertogs te Schoonhoven werd gezonden. De hoofdlieden deden na den afloop der »reyse" rekening en verantwoording van de uitgaven, waarvoor hun het geld door de burgemeesters was verstrekt. Vooral aan soldijen had de tocht veel gekost: ieder schutter had door elkander eene soldij van 3 pd. gekregen (dus ± 6 sch. per dag), ieder wapentuur 4 sch. per dag; ieder lid van het gerecht kreeg 9 sch., de hoofdlieden 1½ pd. per dag. De soldij was echter niet altijd even groot: zij hing steeds af van de bezwaren en ook van den uitslag van den krijgstocht.

Bij de thuiskomst werden de uitgetrokkenen feestelijk ontvangen en onthaald; ieder kreeg een mengel wijn en de hoofdlieden hielden met het gerecht natuurlijk een feestmaal.

Wij zien uit het voorgaande, dat een Middeleeuwsche stad meestal met eigen burgers streed: dit begint echter te veranderen en wel juist in het begin der 15de eeuw. Het aannemen van huurtroepen kwam meer en meer in zwang en vooral in de Zuidelijke Nederlanden en in Frankrijk zag men veel van die soldaten onder hun hoofdlieden rondtrekken om zich aan te bieden aan de twistende partijen: in dezen tijd vindt men ze ook in Holland en omstreeks 1430 is het huren van soudeniers er zeer gewoon [1]. In 1426 b. v. sloten de steden in afwachting van de komst van Philips van Bourgondië een verdrag met elkander, waarbij zij overeenkwamen om ieder een bepaald

---

[1] Volgens de onderzoekingen, die in den laatsten tijd omtrent Allaert Beilink zijn gedaan, was deze, evenals zijn broeder, zulk een hoofdman van huurtroepen.

getal soudeniers te houden. Leiden nam er 60 in dienst, die van 8 Dec. 1425 tot Juli 1426 in de stad bleven [1]. Ook komt thans de gewoonte op, dat de stad in tijden van gevaar een vast bevelhebber of kapitein aanstelt: in 1419 was dit te Leiden Jan van Wassenaar, later Willem van Egmond. De wijze, waarop zulke soudeniers in dienst genomen werden, blijkt duidelijk uit een stuk van 1408 [2], waarbij Dirc Heynric Claessoon zich verbindt hoofdman der stad Leiden te zijn voor haar garnizoen te Stavoren, dat uit 16 burgers of soudeniers moest bestaan. Hij zal alle onkosten der verdediging van Stavoren dragen en niet aan deze zijde van de Zuiderzee komen, tenzij op bevel van den aanvoerder der Hollandsche troepen in Friesland. De stad had te Stavoren haar eigen oorlogsmaterieel, bestaande uit bogen en buskruid: de hoofdman koopt dit materieel van de stad, mits deze het weder terugkocht, wanneer zij later een anderen hoofdman in zijne plaats aanstelde. Leiden had eigen donderbussen, die in tijden van gevaar gelegd werden voor de gaten, daartoe in den stadsmuur aangebracht: bovendien werd allerlei oorlogstuig op het stadhuis bewaard, waar men ook een kruidkamer vond. Overigens was de kennis van de wijze, waarop men buskruid maakte, nog niet zeer algemeen: Utrecht was de plaats, van waar men den salpeter haalde; zwavel werd ook van buiten aangebracht, terwijl een hertogelijk busmeester in 1426 uit Haarlem overkwam om te Leiden kruid te maken: het werd echter in de stad zelve in kruidmolens gemalen. Tot het bedienen der bussen nam de stad vreemde busschieters in haren dienst. Men ziet dus, dat het gebruik van vuurwapenen nog lang niet algemeen ingang had gevonden, ofschoon zij bepaald reeds sedert het midden der 14de eeuw in Holland bekend waren.

---

[1] Stadsrek. 1426.

[2] Priv. A A. fol. 50.

Ook in den oorlog kwam dus in het begin der 15de eeuw hier een groote ommekeer: gehuurde soldeniers namen de plaats in van de vroegere burgermacht; de geheele bewapening veranderde, de ridderlijke lans en de voetboog van den poorter maakten reeds gedeeltelijk plaats voor het vuurwapen: de persoonlijke dapperheid verloor veel van haar invloed door de invoering van het werktuig, dat op een grooten afstand kon dooden. Ook het krijgswezen wijst op nieuwere toestanden, die de Middeleeuwsche eerlang zouden vervangen.

TIENDE HOOFDSTUK.

DE GELDMIDDELEN DER HOLLANDSCHE STEDEN.

Wanneer wij ons een beeld willen vormen van het leven in de steden, is het zeker van geen gering belang, na te gaan, hoe het budget der stad was ingericht; Leiden heeft voor zulk een onderzoek ruim vloeiende bronnen in de stedelijke rekeningen uit de 15de eeuw. Wij zullen hier de rekeningen beschouwen van 1392, 1400, 1413, 1419, 1420, 1424, 1425, 1426, 1427, 1430 en 1434: de daarop volgende van 1449 verplaatst ons reeds in nieuwe toestanden.

Niet alleen kunnen die rekeningen dienen tot aanvulling onzer kennis van historische feiten, waarvoor de hoofdstukken »bodeloonen" en »wijnschenkingen" menige bijdrage geven, maar haar groot belang ligt vooral hierin, dat zij ons een helderen blik gunnen op het bestuur der geldmiddelen.

Nergens hebben wij kunnen ontdekken, of men werkelijk een budget maakte, maar zeker is het, als men het deed, moeten de poortmeesters met deze taak belast geweest zijn: zij — in dezen tijd burgemeesters genoemd — deden de uitgaven en namen de inkomsten in ontvangst. In 1398 kwam een nieuw lichaam — de homans — hen daarin bijstaan, dat hen weldra geheel zou verdringen, maar toch bleven de burgemeesters het toezicht houden op de financiën der stad Leiden.[1]

---

[1] Zie over hen Hoofdstuk VI.

De inkomsten der stad kunnen verdeeld worden in :

I. de gewone:

1°. der stede oude goederen en renten.

Hiertoe rekende men :

a. De opbrengst van de verpachting der visscherij in de singels; de visscherij in den Rijn was een domein van den burggraaf.

b. de verpachting der »stallen" of standplaatsen op de vischmarkt. Ieder, die visch wilde verkoopen in de stad, moest zulk eene plaats huren.[1] De verpachting had gewoonlijk plaats in 4 termijnen, terwijl het getal der stallen zelve van 50 tot 100 afwisselde.

c. de verpachting der stallen op de turf- en houtmarkt.

d. de verpachting van stallen in de vleeschhal.

e. het waagrecht.

f. het strijkgeld, voor het meten der lakens.

g. de verpachting der stallen in het wolhuis.

h. de wijnkraan, d. i. het recht om dit werktuig te gebruiken.

i. de botermaat	accijnsen op die artikelen, dikwijls voor langer dan een jaar verpacht.
j. de linnenmaat	
k. de broodmaat	
l. de mudde- of koornmaat	

m. de ramen, nl. de pacht der belasting op de lakens, die daar werden onderzocht.

Al deze inkomsten werden op St. Pietersavond door de burgemeesters (of door de homans) aan den meestbiedende verpacht, waarvan de leden van het gerecht waren uitgesloten. De pachters moesten borgen stellen en waren aan bepaalde voorwaarden gebonden. Hier volge, als een voorbeeld, eene opgave van dergelijke voorwaarden bij de verpachting van de wijnkraan[2]:

---

[1] In Vlaanderen heette de pacht „stalpenningh", hier meestal „stalghelt" (Warnk., Flandr. Staatsgesch., I., s. 362).

[2] Stedeboek, fol 327.

Voor het opslaan van elk dordr. aam wijn . . 2 gr.

Als iemand zijn wijn opslaat zonder de kraan te gebruiken, betaalt hij van elk aam den pachter 6 penn.

Voor elke 400 pd. zwaarte aan andere goederen, waarvoor men de wijnkraan gebruikt . . . 2 gr.

Als men de kraan daarbij niet gebruikt . . . 4 penn.

Als er schade aan het goed komt, vergoedt de pachter die schade.

De kraanmeester moet den Rijn diep houden, zoodat de schepen bij de kraan kunnen komen: verzuimt hij dit, dan doet de stad het op zijne kosten.

Als de stad een tweede kraan naast de oude opricht, wordt de pachtsom voor den pachter der oude verminderd.

In 1392 worden onder deze inkomsten nog gerekend de »dobbelscoel" en »de quaecscoel", inrichtingen voor dobbelspel, die vroeger door den burggraaf aan de stad waren afgestaan; men had ze elders ook. In 1397 [1] heeft eene keur die inrichtingen afgeschaft als strijdig met de openbare zedelijkheid: dit geschiedde overal in Holland tegen het laatst der 14de eeuw, daar men meende, dat deze verkeerde neigingen van de onderzaten geen bron van inkomsten mocht worden. [2]

Verder trok men nog inkomsten uit sommige ambachten, b. v. uit dat der vleeschhouwers, die in 1413 nog 3 pd. betaalden; dat der schoenmakers gaf in 1400 ook 3 pd., later niet meer.

2°. het poortgeld. Ieder, die poorter werd, gaf aan de stad 1 groot van ieder pond, waarvoor hij in het schotboek werd opgeteekend; bovendien betaalde hij bij

---

[1] Boeten wegens overtreding dier keur vindt men in de baljuwrekening van Rijnland voor dit jaar (ms. Rijksarchief).

[2] v. Mieris, III, 629 enz.
Men denke aan den strijd over de staatsloterij — 500 jaar later.

zijne opneming nog eene vaste bijdrage van 13 sch. 4 d.

3°. het pondgeld. Dit werd betaald door vreemdelingen, die binnen Leiden erfden — zij gaven 10 % van de erfenis — en door hen, die van het poortrecht, b. v. bij vertrek, afstand deden: zij betaalden 5 % van hun vermogen volgens het schotboek.

4°. de verhuur en verkoop van stedelijke gebouwen en eigendommen.

5°. het aandeel der stad in de boeten, door schout en schepenen opgelegd, gewoonlijk ½ der geheele boete [1].

6°. toevallige baten.

In hoofdsom trok de stad uit al deze gewone inkomsten:

In 1392 . . .	820 pd.
1399 . . .	750 pd.
1400 . . .	720 pd.
1413 . . .	970 pd.
1426 . . .	1070 pd.
1427 . . .	1150 pd.
1434 . . .	900 pd.

De inkomsten dekten echter de uitgaven over diezelfde jaren geenszins. Deze beliepen:

In 1392 . .	1700 pd.
1399 . .	8300 pd.
1400 . .	9000 pd.
1413 . .	13000 pd.
1426 . .	22500 pd.
1427 . .	27000 pd.
1434 . .	19000 pd.

Bij deze cijfers kan men vooral twee zaken opmerken:

1°. het groote verschil tusschen het jaar 1392 en de volgende jaren; de oorzaak hiervan zijn de groote onkosten der Friesche oorlogen (1396—1404).

---

[1] Zie blz. 236.

2°. het verschil tusschen het jaar 1413 en de volgende. Vooreerst had men in 1420 [1] het beleg te doorstaan en later kwamen de oorlogen van Jacoba, waartoe de stad veel had bij te dragen in geld zoowel als in troepen.

3°. In 1434 ziet men reeds den invloed van een geregelder bestuur in het veel lager bedrag der uitgaven.

Van waar nu het geld, dat de gewone inkomsten niet opleverden?

Die vraag leidt ons tot de beschouwing van

II. de buitengewone inkomsten. Deze zijn:

1°. hoofdelijke omslag.

2°. accijnsen.

3°. leeningen.

4°. lijfrenten.

Het eenvoudigste middel om aan geld te komen was zeker een hoofdelijke omslag. Deze werd nooit geheven zonder de uitdrukkelijke toestemming van de vroedschap; eerst na deze toestemming gingen de poortmeesters, of later de homans, over tot »scot ghaderen". Hiertoe waren alle poorters opgeschreven in een »scotboec" [2], waarin ieders vermogen achter zijn naam stond opgegeven; de poorter deed eigen aangifte onder eede en werd bij verdachte opgave door het gerecht ambtshalve aangeslagen, waarbij de bedrieger nog eene boete van 18 sch. beliep [3]. Hadden wij eens zulk een schotboek! Maar — voor

---

[1] Daardoor zijn de rekeningen in dit en het vorige jaar wat verward en dus dikwijls door mij buiten overweging gelaten.

[2] Zij komen reeds in de oudste privilegiën der 13de eeuw voor als „chartae tributi".

[3] Kb. 1406. Ham., II, 15.

De wijze van handelen, bij onze inkomstenbelasting gevolgd, is dus verre van nieuw.

zoover mij bekend is — bezit geen der Hollandsche steden zulk een belangrijk register in haar archief [1].

In 1392 had één poortmeester al dit werk te verrichten, maar reeds in 1400 en verdere jaren ging elk van de vier poortmeesters met twee schepenen rond in een der vier bonnen, waarin de stad was verdeeld, ter inzameling van het verschuldigde, dat hij nauwkeurig aanteekende. Het geheele stedelijk vermogen bedroeg in 1392 50.000, in 1400 70.000 pd. [2]. Zoo zien wij dus de draagkracht der burgers snel toenemen. Van ieder pond, waarmede een poorter »te scote" stond, betaalde hij in 1392 4 penningen, dus $1^2/_3$ % ongeveer, later gewoonlijk 1 groot van ieder pd., dus $2^1/_2$ %.

De opbrengst van eenige jaren is:

1392	$1^2/_3$ %	710 pd.
1400	10 %	7020 pd.
1413	?	1204 pd.
1426	?	2709 pd.
1427	geen omslag.	
1434	» »	

Wij zien hieruit, dat vooral het jaar 1400, toen de onkosten der Friesche oorlogen zeer zwaar drukten, met een zwarte kool verdient geteekend te worden. Nog erger was het in 1399, toen men zelfs 16 % moest betalen, zooals blijkt uit eene voogdijrekening van dat jaar [3].

Hij, die de betaling weigerde, werd eenvoudig door den schout op aanwijzing der burgemeesters aan zijn eigendom gepand, nadat hij driemaal om het geld was gemaand door den klerk der burgemeesters of der homans.

In 1430 bepaalde eene keur, dat de wanbetaler voortaan op aanwijzing van het gerecht dadelijk zou gaan »inlegghen",

[1] Zie echter in onze Bijlage VI een stuk, dat eenigszins als surrogaat voor een schotboek zou kunnen dienen.

[2] Rek. van die jaren (bij het noteeren der ingekomen som).

[3] Rek. der familie Blijfhier (Leidsch archief).

totdat hij het geld had betaald. De armen werden meestal voor een deel van lasten ontheven, zoodat b. v. in 1392 van de 50.000 pd. op het schotboek wegens den harden winter $^{19}/_{20}$ werden aangesproken om betaling. Rechtens vrij van »scot" waren de priesters; daarom zegt Philips van Leyden dankbaar: de regeering hield ons vrij »de omni exactione personali ac reali".

Geen wonder, dat omstreeks 1400 ieder over de harde schoten klaagde: men was dan ook daarom al begonnen de vreemdelingen even zwaar te belasten en ook van hen schot te eischen [1]. Maar men meende, evenals nog in onzen tijd, dat indirecte belastingen minder drukten, en voerde daarom accijnsen in met afschaffing van het schot [2]. De noodzakelijkheid dwong echter nu en dan van dezen regel af te wijken, b. v. in 1408 bij den kostbaren tocht naar Woudrichem.

Eene tweede middel, dat dikwijls door de regeering van Leiden werd toegepast, was het sluiten van leeningen, soms gedwongen, soms vrijwillige.

Geldleeningen waren niet zeldzaam en de gewone vorm, waarin men ze in het begin der 15de eeuw sloot, was het uitgeven van lijfrentebrieven; want men had nog weinig groote kapitalisten, zooals Willem Eggert, de vriend van Willem VI.

De vorsten hadden dikwijls hulp gezocht bij de l o m b a r d e n, geldhandelaars, die zich in de voornaamste steden hadden gevestigd. Zij waren van Italiaanschen oorsprong, ofschoon men onder hen ook Hollanders vindt. Het wisselrecht van vreemde muntspeciën, in die dagen van muntverschil zoo

---

[1] Kb. N°. 3. K. 108.
[2] Kb. 1406. II, 9.

voordeelig, was een grafelijk domein en werd in den loop der 14de eeuw (zeker niet gratis) aan de steden afgestaan: Leiden kreeg het in 1351, maar het werd waarschijnlijk in 1388 met toestemming der stad weder door den vorst teruggenomen. In iedere stad werd toen weder een grafelijke wisselbank ingevoerd met vergunning der steden [1]: in 1394 is dan ook Albrecht in het bezit daarvan, terwijl in 1404 de stad het recht weder had teruggekregen; de juiste tijd dezer teruggave is ons niet bekend.

Wij bezitten een charter van 1395, waarbij Albrecht den wissel te Leiden verpacht aan Anthonijs Paeling, lombard: deze belooft daarbij in goud en zilver uit te geven en te ontvangen volgens de door den hertog gemaakte bepalingen over de munt, behoudens een klein voordeel voor zijne bank.

Die lombarden nu traden dikwijls als bankiers op en leenden den vorst geld; het belang van den graaf bracht daarom ook mede het wisselrecht te behouden, zoo lang hij kon. Ook hier speelde geldgebrek hem dikwijls slechte parten.

Voor de steden waren de lombarden natuurlijk als geldschieters weinig waard: zoo lang zij geld hadden, was de vorst altijd het eerst bij de hand om daarop beslag te leggen; hadden zij het niet, dan konden immers ook de steden niets van hen krijgen. Toch hield Leiden hen om andere redenen te vriend, b. v. door hen allen tot burgers aan te nemen zonder onkosten en hun vrijstelling te schenken van alle belastingen. Ook in andere steden genoten zij allerlei voordeelen.

Zoo ging de stad soms tot gedwongen leeningen over: in 1398 b. v. geschiedde dit, ofschoon men hoogen interest moest betalen, nl. 20 %. Maar zelfs deze hooge rente kon enkelen niet bewegen hun geld aan de stad te leenen, misschien omdat de som, waarop zij door het gerecht gesteld

---

[1] Antiq. Reg. A. (ms. Hoogl. Kerk) op het Leidsch arch.

waren, hen te hoog voorkwam: de correctieboeken hebben de herinnering aan hun weigering bewaard [1].

Met den aanvang der 15de eeuw verdwijnen echter de gedwongen leeningen voor geruimen tijd.

Ten derde had men accijnsen.

Het recht tot heffing van deze indirecte belastingen was een grafelijk recht; de oudste mij bekende accijnsen vinden wij in den Haarlemschen voorrechtsbrief van 1274, door prof. de Wal uitgegeven [2], en in den brief door Willem III in 1325 aan Middelburg verleend [3].

De gewone voorwaarden der verpachting waren:

1°. de pachter »huurt" de accijnsen op eigen risico: hij krijgt geen afslag, echter is er evenmin sprake van verhooging;

2°. de accijnsen worden ieder jaar in vier termijnen verpacht onder borgtocht van den pachter;

3°. bij wanbetaling der pachtsom verbeurt de »exsisenair" (pachter) eene zware boete.

4°. van accijns vrijgesteld waren te Leiden:

a. de graaf en gravin en hun hofgezin.

b. de priesters en schoolmeesters.

c. de kommandeur van St. Pieter
d. de huiszittenarmen
e. de gasthuizen
f. sommige kloosters
} slechts van enkele accijnsen vrij.

5°. geen lid van het gerecht mocht accijns pachten.

De regeering waarborgde den pachter de betaling der accijnsen en dwong hare burgers accijns op te brengen: wilde de regeering soms de zaak zelf exploiteeren, dan werd

---

[1] In 1394 werd een wanbetaler genoodzaakt het geld te leenen (!) zonder rente of kans op teruggave. Correctieb. 1394. (Leidsch archief.)

[2] Versl. en Meded. Kon. Acad. 1865. Oork. II, 20.

[3] Kluit, Holl. Staatsr., V.

van de onwilligen viervoudige accijns geëischt. Ook de buitenpoorters, die in den omtrek der stad woonden, betaalden accijns.

Leiden kreeg van den graaf het recht van accijnsheffing tegelijk met dat van den wissel, in 1351 [1], maar schijnt er weinig gebruik van gemaakt te hebben: onze Philips van Leyden noemt de accijnsen in termen, die aanduiden, dat zij voor enkele zaken nog niet in zwang waren: »exactiones n o v a s civitas imposuit diversis mercaturis et i n a u d i t a s prius; cuilibet imposuit m o l e r e v o l e n t i et farinam p e t e n t i de quolibet maldro duos grossos."

Den oorsprong der accijnsen zoekt ook hij in de onvoldoende opbrengst der gewone schoten [2] en in hunne meerdere rechtvaardigheid: hij bepleit hunne invoering, omdat zij minder zwaar drukken en tevens de boeren treffen, die in tijd van gevaar binnen de muren der stad een toevlucht zoeken en dus voordeel zouden hebben van de stad, zonder daarvoor iets te betalen.

De invoering ging te Leiden vrij langzaam: in 1392 wordt behalve van de bovengenoemde maten alleen van den bieraccijns gesproken, die toen 271 pd. opbracht; hij bestond reeds in 1357 [3].

In 1396 echter begon een zeer kostbare tijd voor de stad met den aanvang der Friesche oorlogen: jaar op jaar werden groote sommen in het Danaïdenvat der schatkist gestort en de stad moest daarom ook hare inkomsten vermeerderen. Dezelfde redenen bezorgden aan Amsterdam in 1398 het recht om accijns te heffen, waarvan die stad in 1401 voor het bier gebruik maakte: ook Haarlem, Delft en Alkmaar verkregen toen dit recht. Zoo bewerkten de Friesche oorlogen indirect een belangrijken omkeer in de huishouding der Hollandsche steden.

---

[1] Zierikzee in 1305, Schiedam in 1317, Gouda in 1352 enz.

[2] De cura reip. cas. 39.

[3] v. Mieris III, 37.

Reeds in 1396 vinden wij te Leiden een accijnsbrief voor bier en wijn van dezen inhoud:

Elk aam rijnwijn	40 gr. accijns.
mindere wijnen.	20 »
1 vat uitheemsch bier . . .	12 »
1 vat Leidsch bier	4 »
1 vat Hollandsch bier[1]. . .	8 »

Voor de vrijheid om nieuwe accijnsen te heffen moest telkens vergunning aan den vorst gevraagd worden, daar iedere meerdere belasting de kansen van den graaf op geregelde toestemming en invordering zijner beden verminderde [2].

Wij bezitten de accijnsrekening van 1398. De accijnsen gingen toen in op Kersdag 1398 voor den tijd van 8 weken en zoo werden zij verpacht, telkens voor 8 weken, tot het volgend jaar; zij brachten toen de aanzienlijke som van 7256 pd. op, waarvan de

bier	accijns . .	± 3400 pd.
wijn	» . . .	475 »
vleesch	» . . .	450 »
molen	» . . .	1380 »
visch	» . . .	200 »
wol	» . . .	770 »
koorn en zoutaccijns .		600 »

In het volgend jaar werden de accijnsen op dezelfde tijden verpacht voor 7104 pd.

Met de verkregen gelden betaalde de stad hare schulden.

Weldra (sedert 1406) kwamen de accijnsen geheel in de plaats van de schoten, volgens de beginselen, die reeds door Philips van Leyden waren verkondigd [3].

In 1413 werden de accijnsen sterk verhoogd, met toe-

---

[1] Stedeb. fol. 265 v.

[2] v. Mieris IV, 239.

[3] Zie boven.

stemming van den vorst, ofschoon zij nog niet de som van de jaren 1398 en 1399 bereikten, toen de accijns zeer hoog was gesteld om in den oogenblikkelijken nood der financiën te voorzien.

Zij brachten toen ongeveer 4200 pd. op, waarbij weder de bieraccijns meer dan de helft opleverde (2600 pd.) [1].

Het gerecht had voor die verhooging de vroedschap bijeen geroepen, daar men veel geld noodig had om het losgeld te kunnen betalen voor den zoon des burggraven [2]; de vroedschap stemde toe.

In 1419 gaven de accijnsen ongeveer dezelfde som, evenals in 1420, niettegenstaande de onrustige tijden.

In 1426 echter ziet men den accijns ongekend hoog worden: 10900 pd. (bier alleen 6800 pd.) is de verkregen som; het volgend jaar wijst al weder eene belangrijke vermeerdering aan — tot 17250 pd. In 1434 vermindert de opbrengst weder tot ongeveer 14000 pd. (8700 pd. op den bieraccijns, 2200 voor den molenaccijns).

Waren de accijnsen een vaste plaats komen innemen op het budget, een andere soort van inkomsten was intusschen ook ingevoerd: geld tegen lijfrente opgenomen.

De gewoonte der vorsten om op deze wijze zich geld te verschaffen dagteekent in Holland van de dagen van Willem IV, wiens verregaande verkwisting de schatkist uitputte.

Omstreeks het midden der 14de eeuw deden de steden hetzelfde, wat hij deed, maar zij moesten bij iedere nieuwe uitgifte van lijfrenten den vorst daartoe vergunning vragen [3].

---

[1] De rekening is voor dit jaar niet zuiver, daar de molen- en vleeschaccijnsen eerst in Sept. waren verpacht.

[2] Hij was door de Gelderschen gevangen genomen.

[3] v. M. IV, 29, 67, 68, 144.
Voor de toestemming werden in 1413 3 nob. door de stad betaald. (Reken. 1413.) Zie ook Phil. à L. cas. 39.

De uitgifte dezer rentebrieven was een goed middel om dadelijk aan geld te komen met een wissel op de toekomst. Zij vervielen bij den dood des houders.

Ook voor dezen, den houder, was de zaak voordeelig: voor eene matige som verschafte hij zich zoo een goed jaarlijksch inkomen. De eenige benadeelden waren misschien de erfgenamen van den kooper der brieven.

Een duidelijk denkbeeld van den aard dezer lijfrenten geven de brieven van 1402.

Met toestemming van hertog Albrecht verkocht de stad toen lijfrenten voor de 3000 oude schilden, die zij hem moest leenen; evenzoo leende Albrecht van Amsterdam en Rotterdam resp. 15000 gouden nob. en 1500 gouden sch.; alles voor den Arkelschen oorlog [1]. Albrecht zou aan Leiden 10 % interest betalen en gaf tot pand voor dien interest allerlei tienden en pachten in Rijnland aan de stad: deze waren echter reeds gedeeltelijk weggeschonken, zoodat men er een ander middel op vond, nl. een deel der jaarlijksche giften van den vorst aan priesters enz. in 't geheel niet uit te reiken en voor het overige die begiftigden naar zijne eigene — ledige — schatkist te verwijzen.

Om de som bij elkaar te krijgen, zocht de stad Leiden gegadigden onder hare burgers, echter ook te Haarlem, Utrecht en elders [2].

De lijfrenten waren tweeërlei:

1°. aflosbare:

De houder met zijne vrouw (lijfrenten worden dikwijls op twee of drie levens geplaatst) kregen, zoo lang zij leefden, jaarlijks op St. Bonifacius eene bepaalde som, die ieder oogenblik door de stad kon afgelost worden met de hoofdsom en eenige rente, waarvan het bedrag werd vastgesteld.

---

[1] v. M. III, 763.
Vad. Kron. blz. 550.

[2] Amsterdam mocht toen alleen aan zijn eigen burgers lijfrenten verkoopen.

A. krijgt	25	nob.;	som v. aflossing	200	nob.
B. »	15	»	»	100	»
C. »	22½	»	»	150	»
D. »	15	»	»	100	»
	enz.			enz.	

De gewone rente was dus 12 tot 15 %. Dezelfde verhouding vindt men ook in 1405 en 1407 [1].

2°. niet aflosbare renten:

A. geeft	23½	nob. en krijgt jaarlijks		5	nob.
B. »	43½	»	» »	6	»
C. »	128	»	» »	42	»
	enz.				

Bij deze soort van lijfrenten hing natuurlijk het bedrag der rente nog meer samen met den leeftijd van den houder: was de pensionaris oud, dan kon men ook meer rente geven.

Langzamerhand begon men in de plaatsing der lijfrenten eene verandering te brengen; hetzij de voortdurende onrust in Holland de zekerheid der plaatsing daar verminderde, hetzij de steden zelve hare pensionarissen liever op eenigen afstand hadden — onder Willem VI worden de meeste lijfrenten in Vlaanderen en Brabant verkocht.

Wij zien dit vooral in 1413. Willem VI was als altijd weder in geldverlegenheid en had zijne goede stad Leiden aangesproken. Deze was zelve niet zeer bij kas en verkocht dus voor 347 nobels aan jaarlijksche lijfrenten [2]. Hiertoe begaven zich twee afgevaardigden uit de vroedschap met een poortmeester naar den Haag, waar zij eene samenkomst hielden met zekeren Gillis Van den Wynghaerde, gemachtigde van Brabantsche kapitalisten: men kwam met hem niet klaar,

[1] In Vlaanderen 6 à 12 %, volgens Prof. Vanderkindere in Le Siècle des Artevelde. Daar was dan ook de veiligheid van het kapitaal grooter en de handelsbeweging drukker.

[2] Stedeb. fol. 74.

misschien [1] omdat hij zijne committenten wegens de heerschende onveiligheid niet eens kon opzoeken en raadplegen.

Daarom reisden de beide afgevaardigden naar Antwerpen en sloten daar eene overeenkomst: kort daarna keerden zij terug om de rentebrieven te halen, die door schepenen bezegeld moesten worden; zij ontvingen vervolgens te Antwerpen het geld en brachten het naar Leiden. Ook in Brabant plaatsten zij nog eenige rentebrieven.

Meer uitvoerige berichten hebben wij van reizen, in 1431 en 1432 ondernomen om lijfrenten te betalen in Vlaanderen en Henegouwen [2]. Hertog Philips had daar vele schulden — gedeeltelijk nog eene erfenis van Jan van Beieren, gedeeltelijk een gevolg van den zoen van Delft — en kon ze niet betalen zonder de hulp der steden: de steden hadden bij de betaling zeer veel belang, daar anders de handel harer burgers in die streken werd bemoeilijkt, want in dien tijd legde men voor de schulden van een vorst of eene stad beslag op de handelswaren der onderdanen, die men in handen kon krijgen; vooral Leiden was hieraan blootgesteld, omdat het de wol uit Calais dikwijls over land moest ontvangen [3]. De steden gingen dus over tot de betaling der vorstelijke schulden, mits men haar daarvoor korting wilde geven op de beden. Niet alleen hunne eigene beden werden tot dit doel besteed, ook die van Kennemerland en Friesland waren haar daartoe aangewezen: konden zij deze niet vroeg genoeg betaald krijgen, dan moesten zij zelve zoo lang het ontbrekende voorschieten en mochten dan hare onkosten op de nalatige dorpen en steden verhalen.

De steden, die deze verplichtingen op zich namen, waren

---

[1] Rek. 1413.
Amsterdam heeft in 1434 lijfrenten aan Leidsche burgers verkocht.

[2] Mss. Leidsch archief, Kas 12: er zijn drie kahiers over deze zaak. v. M. IV, 988—990, geeft de algemeene overeenkomsten.

[3] Kwam de wol over zee, dan liep zij in den Briel groot gevaar.

Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda; middelpunt der geheele administratie was Haarlem, van waar Kennemerland het best te bereiken was. In het laatst van Nov. wordt de bode dezer stad naar de steden en dorpen gezonden, ten einde hen te verzoeken de bede gereed te houden, die met Kersavond zou verschijnen: half Januari doet hij dezelfde rondreis met het bevel om al de gelden naar Haarlem op te zenden, opdat men dadelijk tot betaling der lijfrenten zou kunnen overgaan; kort daarna reist hij weder rond om de munt, waarin men zou betalen volgens besluit van den hertogelijken raad, bekend te maken.

Op 3 Febr. hadden Monnikendam en Edam nog niet betaald en werden gemaand, evenals Hoorn en Uitgeest [1]. Wanneer er ten laatste nog niet betaald was, pandde men de schepenen voor de schuld hunner dorpelingen, wat b. v. te Limmen gebeurde: de schepenen konden het betaalde dan weder op de dorpelingen verhalen. Zulke moeielijkheden had men tweemaal 's jaars: met Kersmis en met St. Jan.

Reeds sedert 1429 [2] volgde men deze wijze van betaling der lijfrenten, want de pensionarissen hadden zoo zekerheid voor zich zelven, de graaf kreeg zijne schulden zonder veel moeite betaald en inde geregeld zijne beden, de steden konden niet anders wegens haar handel.

Had men zoo òf het geld zelf voorgeschoten òf de gelden ontvangen van de beide commissarissen, belast met de inning der beden van Kennemerland en Friesland [3], dan bleef over, dat men nog de pensionarissen moest betalen.

De reis naar Vlaanderen was toen niet zoo heel gemak-

---

[1] In 1430 werden de goederen der bewoners dezer vier plaatsen hierom zelfs aan de tollen van den graaf opgehouden, totdat zij betaald zouden hebben.

[2] Ms. (Archief Leiden), v. 12 Oct. 1429.

[3] Hunne namen waren Jan van Bekesteyn en Jan van Berkenrode, beiden Kennemer edelen.

kelijk. Afwisselend trok een der voornaamste ingezetenen van de verschillende steden (hiertoe was een rooster der steden gemaakt), mede met Hughe Scriver van Haarlem, den klerk, die ook de administratie voerde voor bovengenoemde commissarissen en als salaris jaarlijks 100 phil. sch. ontving.

In 1432 ging eerst een Goudsch burger mede naar Brugge, waar der stede »garsoen" of bode de pensionarissen in en om die stad bijeen riep; deze kwamen en men reikte aan ieder het geld uit tegen eene kwitantie, die weder aan de steden werd overgelegd. Uit Vlaanderen keerde men onder afwisselenden dooi en vorst na 21 dagen terug.

Kort daarna ging Hughe Scriver met een Haarlemsch poorter, die in Brabant bekend was, over Antwerpen derwaarts: voor hunne veiligheid namen zij twee flinke kerels mede, »wanttet sorghelic is after lande te trecken mit ghelde"; bovendien kregen zij een hertogelijk geleide naar Brussel, want men vreesde voor aanval en diefstal, daar de betaling wat lang was uitgebleven. Als zij geheel uitbleef, mocht de pensionaris den poortmeester der nalatige stad manen, zoo hij in de stad zelve woonde: werd hij binnen 14 dagen niet betaald, dan mocht hij op kosten der stad leven, totdat de som betaald was. De pensionarissen van buiten de stad oefenden den gewonen dwang uit door het in beslag nemen van goederen der burgers.

Te Mechelen aangekomen, had men nieuwe bezwaren te overwinnen: de munt, waarin men betaalde, was sterk in waarde verminderd en de afgevaardigden waren dientengevolge bevreesd voor onaangenaamheden; daarom gaven zij het geld eenvoudig aan een ambtenaar dier stad en pakten zich weg; om dit ongehinderd te kunnen doen, namen zij invloedrijke heeren der stad in den arm en onthaalden deze rijkelijk vóór hun vertrek.

Natuurlijk was het wenschelijk, dat de steden op de hoogte

bleven, of de pensionarissen nog leefden, daar met hun dood de lijfrente nog slechts voor het loopende jaar werd betaald; daarom kreeg ieder, die bericht bracht van den dood van een pensionaris, eene belooning, geëvenredigd aan het kapitaal, dat de overledene aan de stad had geleend.

Toen alles naar genoegen (!) was afgeloopen, keerden de afgevaardigden over Antwerpen terug na eene afwezigheid van 18 dagen.

In het jaar 1431 werd de reis evenzoo volbracht. Hughe Scriver ging toen met zijn zoon en een Leidsch burger naar Vlaanderen; om het geld gemakkelijker in wagens te kunnen vervoeren, nam men toen veel goudgeld in plaats van zilvergeld mede; de afgevaardigden klaagden dit jaar sterk over hooge wagenhuur in Brabant. De reis naar Brabant, thans met een Leidsch en een Haarlemsch burger, liep over de steden: Antwerpen, Mechelen, Brussel, Leuven, Herenthals, Lier en weêr terug op Mechelen en Antwerpen; de genoemde steden waren de woonplaatsen der pensionarissen.

Voor de naburige steden maakte men niet zooveel onkosten; had men daar lijfpensiën te betalen, dan werden boden door de homans afgezonden. Zoo deed men ook wel eens in Vlaanderen en Brabant: men gaf soms aan een afgevaardigde des hertogen, die de grafelijke lijfpensiën 4 maal per jaar betaalde, tegen eene kleine tegemoetkoming het geld mede.

De pensionarissen werden nu en dan bedrogen. Een bebekwaam rekenaar had hierop het volgende middeltje bedacht. Het was soms voordeelig hooge aflosbare renten spoedig af te doen: zoo had de stad allerlei sommen opgenomen tegen 18 %; om deze nu te kunnen aflossen, gaf zij nieuwe lijfrenten uit tegen 12½ %, ten einde de eene leening met de andere af te doen: zoo had de stad dikwijls een belangrijk voordeel [1]. De conversie van leeningen was dus ook reeds bekend.

---

[1] Stedeb. fol. 145 v.

Deze is zeker als financieele operatie zeer goed te verdedigen, maar bedenkelijker wordt de zaak, als men de muntverzwakking ook in de berekeningen der steden vindt aangewend als een middel om den pensionarissen te kort te doen [1].

Steeds nam het gebruik dezer lijfrenten toe, zoodat de stad in 1434 zelfs aan hare dienaars hun salaris in lijfrenten uitbetaalde tegen den lagen interest van ongeveer $5^1/_2$ %.

Zoo hadden de lijfrenten, evenals de accijnsen, een vasten post op de begrooting ingenomen.

In 1413 ontving de stad 5200 pd. voor nieuwe lijfrenten, terwijl zij reeds 2600 pd. aan de pensionarissen had uit te reiken. In 1426 waren die sommen resp. 1600 en 8300 pd., in 1427 betaalde de stad hieraan 9400 pd. uit, in 1434 reeds 12300 pd.

Steeds grooter werd de last dezer renten op de lijst der uitgaven en het werd duidelijk, dat op die wijze de financiën der stad meer en meer in de war geraakten.

In de tweede afdeeling der Rotterdamsche historiebladen [2] is eene rekening opgenomen, die ons doet zien, dat ook Rotterdam met dezelfde financieele bezwaren te kampen had als Leiden.

In 1426 had de stad Rotterdam meer dan 5100 pd. aan lijfrenten te betalen; die lijfrenten waren meestal te Utrecht geplaatst [3] en werden betaald door de »raetsluyden" (dezelfde magistraat die te Leiden den naam van homans droeg) uit de opbrengst van sommige accijnsen, waaronder wijn-, bier- en meelaccijns de voornaamste plaats innemen. In 1427 be-

[1] Stedeb. fol. 144 r. Zie ook de studie van prof. Fruin, Over Muntverzwakking. (Nijh. Bijdr. 2de R. IX, 1—11).

[2] Rott. Historiebl. IIde afd. I, 385.

[3] De namen dier steden wijzen daar niet de plaatsen aan, waar de verzekering met de pachters plaats had, maar waar de lijfrenten betaald werden.

droegen de inkomsten dier stad uit de accijnsen 9200 pd., iets meer dan de helft van de inkomsten van Leiden in hetzelfde jaar.

Ook voor Gouda heeft men eenige opgaven over de geldmiddelen dier stad in het begin der 15de eeuw.[1] In 1398 verhoogde men daar de accijnsen [2] op allerlei goederen, op wijn, bier, vleesch, turf, hout, haring, wol, smeer, koorn, vlas, lood enz.; in 1449 brachten die accijnsen 10392 gulden op, waarvan de bieraccijns alleen de helft leverde.

Te Dordrecht waren in het laatst der veertiende eeuw de geldmiddelen zoo deerlijk in de war, dat in 1371 eene commissie van 12 personen werd benoemd om maatregelen te beramen ten einde den financieelen toestand der stad te verbeteren; dit geschiedde door eene verhooging der accijnsen voor den tijd van zes jaren, terwijl gedurende dat tijdsverloop een buitengewoon college van 4 tresoriers het beheer der geldmiddelen op zich zou nemen.

In onze Bijlagen zal men eenige staten vinden, waaronder een van Brugge uit de 13de eeuw: vergelijkt men dezen met de Leidsche, dan treft ons zeker de groote overeenkomst tusschen het beheer in Vlaanderen en in Holland. Zet men de vergelijking voort met andere Vlaamsche rekeningen, b. v. die van Gent in de 14de eeuw [3], dan ziet men weder de overeenkomst verminderen, ofschoon zij toch nog van dien aard blijkt te zijn, dat er niet te twijfelen valt aan samenhang. Veel grooter overeenkomst dan de Vlaamsche rekeningen der 14de eeuw bieden weder evenwel die van Amiens [4] en dit geeft ons, geloof ik, den sleutel tot de verklaring van het verschijnsel.

---

[1] De Lange van Wyngh., ter Gouw, II, blz. 313—317.

[2] De stad had in 1352 het recht tot accijnsheffing gekregen. l.l. I, blz. 92.

[3] De Pauw en Vuylsteke, Rekeningen van Gent (1336—45). Gent, 1881.

[4] Mr. le baron de Calonne, Une ville au quinzième siècle. Paris, 1880.

Dat Vlaanderen uit Frankrijk veel in de inrichting der steden heeft overgenomen, is onbetwistbaar en zoo kan men de overeenkomst tusschen de Vlaamsche steden in de 12de eeuw en Amiens verklaren: in deze laatste stad was sedert twee eeuwen weinig veranderd, terwijl daarentegen in Vlaanderen de opkomst der gilden omstreeks 1300 eene revolutie te weeg bracht, die zich ook in het beheer der steden deed gevoelen — ja, dáár wel het allermeest.

In Holland had de democratie evenmin als te Amiens groote veranderingen kunnen veroorzaken en hierdoor kwam het, dat ook dáár de overeenkomst grooter was met het Vlaamsche beheer van de 13de dan met dat van de 14de eeuw.

De Hollandsche steden namelijk hebben in alles zooveel overeenkomst met de Vlaamsche, dat het niet te betwijfelen is of Hollands graven volgden bij de stichting der steden in de 13de eeuw het Vlaamsche voorbeeld. [1]

---

[1] Zie het Aanhangsel.

HOOFDSTUK XI.

KERK, ONDERWIJS, BESCHAVING.

De Middeleeuwsche maatschappij staat veel meer dan die der nieuwere tijden onder den invloed van het lichaam, waarvan Macaulay beweerde, dat het eenmaal de bewondering nog zou opwekken van dien Nieuw-Zeelander, die de ruïnen van Londen zou komen onderzoeken, zooals ons geslacht de overblijfselen van het oude Babylon van onder het zand te voorschijn haalt; willen wij dus een helder begrip hebben van datgene, wat die maatschappij eigenlijk was, dan kunnen wij de kerk niet stilzwijgend voorbijgaan. En ook, wie zou dat wenschen? Zou men niet de geschiedenis nader moeten beschouwen van die kerk, hetzij dan van goddelijken, hetzij van menschelijken oorsprong, die in Rome, de eeuwige stad, haar hoofdzetel had en hare vertegenwoordigers in de pausen, wier namen in de herinnering van millioenen na ons zullen voortleven als die van moedige strijders voor wat zij voor de waarheid hielden? Gregorius VII, Innocentius III, Bonifacius VIII, martelaars voor hun geloof, strijders voor hunne overtuiging — ook de niet-katholiek eert hun namen; ook hij moet sympathie gevoelen voor zooveel moed, zooveel volharding, zooveel inspanning en dikwijls peinst hij over de oorzaak, die zoovelen de kracht gaf om te strijden tot het uiterste toe.

Die oorzaak — het geloof — heeft de kerk staande gehouden te midden van al hare vijanden: als zij op het punt stond van te bezwijken onder de slagen harer tegenstanders,

als men hare grondslagen ondermijnde, hervormers hare leer bestreden, ja zelfs, als zij door eigen bederf scheen ten onder te zullen gaan, was het weder het geloof — haar grondslag — dat te gelijk haar redder werd.

Dat geloof was in de 13de en 14de eeuw sterk geschokt; de pausen zelve hadden hierbij het voorbeeld gegeven en de kerk dienstbaar gemaakt aan de politiek: de geestelijkheid was bedorven en ontzenuwd. Het geloof zou echter weêr redding aanbrengen en een tijdperk van bloei voor den godsdienst — in de Nederlanden vooral — doen ontstaan.

Dat de kerk omstreeks 1400 niet in den besten toestand verkeerde, zal wel niemand loochenen: de twisten in haar boezem, vooral die, welke uit het gedrag der geestelijkheid ontstonden, waren zeker niet geschikt, om haar aanzien te vermeerderen. Zedeloosheid, weelde, wereldsch leven waren de beschuldigingen, die men den dienaren der kerk naar het hoofd wierp: het optreden van twee pausen te gelijk legde nog meer den ontredderden toestand bloot en niemand kon zich verhelen, dat de eerste dienaren der kerk dikwijls hare grootste vijanden waren. Maar het bederf bepaalde zich niet tot de bestuurders: ook de ondergeschikte geestelijken waren schuldig aan het verval der kerkelijke instellingen.

Alle schrijvers van dien tijd malen dan ook de geestelijken met zwarte kleuren af en houden niet op hen te beschimpen en hunne gemeenten te beklagen.

Bij Willem van Hildegaerdsberch lezen wij: [1]

> Papen, clercke al gemien
> Hoe veel onrechts datsi sien,
> Sie worden doeff in hoer verstaen;
> Maar alsmen siet die hant ontdaen
> Om uut te tellen die florine,
> Dan slachten si na den everswine,
> Dat altoes scarper is int horen
> Dan enich dier dat hevet oren.

---

[1] XLVII vs. 51. uitg. Verwijs.

En toch was die schrijver een vroom geloovige; bij hem vinden wij ook de woorden:

> De heilighe kercke is onse moeder,
> Ende si is spieghel ende roeder;
> Onse ghelove staet daer mede. [1]

En zoo dachten er nog velen in zijn tijd, getuige de boeken, waarin de bestuurders der drie hoofdkerken van Leiden de legaten der geloovigen aan de kerk konden opteekenen. Wij laten in het midden, of de wijze, waarop die legaten verkregen werden, altijd den toets der eerlijkheid kon doorstaan; de woorden van Jan van Boendale, eindigende met:

> Dus crighen die prochipapen renten,

zouden ons hieraan met eenig recht doen twijfelen. Maar één ding staat vast, dat het kerkelijk leven den geestelijke niet belette het aardsche te genieten,

> Wantter heyligher kercken rent,
> Die den armen soude bliven,
> Die wert verteert mit wanckelen wiven
> Onnutteliken, als ghi wel siet.
> Dat is der kercken groot verdriet,
> Dat Lijskijn, Trijskijn hebben verworven
> Tgoet, daer God om is gestorven. [2]

Omstreeks dezen zelfden tijd zien wij dan ook in Holland allerlei ongeregeldheden door priesters bedrijven: te Delft b. v. vertoonden zich personen, die — in priesterlijk gewaad — zich in het openbaar aan onzedelijkheid schuldig maakten. [3] Niet onnoodig schijnt ons dan ook de maatregel van paus Bonifacius XIII, die in 1403 Mr. Eilaerd Schoneveld, van de orde der predikheeren, naar het Duitsche rijk en dus ook naar Holland zond om den toestand der kerk en het gedrag der geestelijken na te gaan; de wereldlijke macht stond hem

---

[1] LVIII, vs. 9. uitg. Verwijs.

[2] v. Hildegaerdsberch, LVIII, vs 166.

[3] v. M. III, 691.

hierin bij, sedert Albrecht zijne onderdanen vermaande den gemachtigde des pausen te ondersteunen en aan zijne rechters bevel gaf de gevangenissen ter beschikking van den legaat te stellen.[1]

Wij willen nu niet beslissen, of de Leidsche geestelijken zich ook aan dergelijke onbehoorlijkheden schuldig maakten, maar zeker is het, dat zij in beschaving niet boven anderen uitmuntten. Het zij mij vergund een voorbeeld aan te halen. Omstreeks 1357 was er herhaaldelijk sprake van de Hooglandsche kerk te verheffen tot eene kapittelkerk: vooral de geestelijken der Pieterskerk verzetten zich hiertegen met hand en tand, daar zij vreesden, dat deze nieuwe inrichting hen in hunne vicarieën zou kunnen benadeelen. Maar de voorstanders der kapittelkerk, waaronder de beroemde Philips van Leyden geen geringe plaats bekleedde, gaven niet spoedig hun plan op en in den Haag kwam het tot eene vergadering, waar het onder die geestelijke heeren zóó onstuimig toeging, dat pastoor Pieter Jansz. van Bleiswijk den geestelijken heer Adam van Katwijk een oog uitsloeg, waarom hij door eene commissie van geestelijken, waaronder ook Philips van Leyden, tot eene zware boete werd veroordeeld[2]. De onvermoeide pogingen van die geestelijken verkregen eindelijk van Jan van Verneburch, toen bisschop van Utrecht, de oprichting van het »collegium Sancti Pancracii upt Hoghelant de Leyden," terwijl zij zich vooral beriepen op de moeielijkheden, die de priesters der groote Pieterskerk den stichters van vicarieën in den weg legden. De oprichting had plaats op 14 Aug. 1366 en Philips van Leyden kon zich voor een groot deel als den stichter van het kapittel beschouwen, waarom een later collega hem den naam gaf van primitivus conceptor collegii nostri.

In de volgende jaren werd het verkiezen en benoemen der nieuwe kanunniken geregeld door den pauselijken legaat Petrus

---

[1] Vad. Kron. blz. 586.
Zie ook over het in dit hoofdstuk behandelde de Kerkgeschiedenis van prof. Moll.

[2] Reg. D. (Hoogl. Kerk), fol. 61.

Caputius; de stukken die hierop betrekking hebben, zijn alle, evenals de stichtingsbrief van het collegium, nog voorhanden.

De oudste kerk in Leiden was de St. Pieterskerk, die — naar men wil — reeds van 1121 dagteekent en zeker niet veel jonger kan zijn, ofschoon zij dikwijls verbouwing heeft ondergaan [1]. Bij de vergrooting der stad moest ook het kerkhof nu en dan vergroot worden en wij lezen hiervan o. a. in 1338 en 1400. Van de kerk zelve kunnen wij ons ook eene vrij duidelijke voorstelling maken: zij kreeg in het laatst der 14de eeuw een ruimer koor en was — wat men thans nog kan opmerken — in gewijzigden Romaanschen stijl opgetrokken. Binnen de kerk gekomen zag men dadelijk vier zware pilaren, waarop de toren rustte, die zoo hoog was, dat hij gedurende de 14de en 15de eeuw tot baken voor de zeelieden diende. Men vond in de kerk een doopvont, die — naar men beweerde — voor Willem II en Floris V was gebruikt; eindelijk bezat zij reeds in het laatst der 14de eeuw een orgel en fraai beschilderde glazen. Aan alle zijden van het gebouw bevonden zich kapellen [2], benevens vele altaren van heiligen: onder de altaren behoorden er verscheidene aan de gilden, terwijl het aantal der kapellaans omstreeks 40 bedroeg. Geen wonder dan ook, dat de stad Leiden zich in 1436 bij het geestelijk gerecht beklaagde over de vele priesters, die van de inkomsten der kerk leefden en zoo de armen, die ook uit die inkomsten werden onderhouden, benadeelden. De geestelijke rechtbank bepaalde daarom, dat 12 of 13 der oudste kapellaans hunne volle inkomsten zouden behouden en de andere jaarlijks 1 pd. aan de armen zouden geven [3].

---

[1] Zie blz. 9.
De stichting eener parochiekerk is een bewijs, dat de buurtschap Leiden in het begin der 12de eeuw belangrijk begon te worden.

[2] In 1325 waren er reeds 11 kapellen in deze kerk; later had men er meer dan 30.

[3] Vicarieënboek der Pieterskerk.

De kerkelijke inkomsten werden beheerd door de vier kerkmeesters. De inkomsten waren van den meest verschillenden aard; wij bezitten hierover goede berichten in de rekeningen der Pieterskerk van dezen tijd, die gedeeltelijk bewaard zijn gebleven. Vooreerst had de kerk eigen bezittingen, bestaande in landerijen, huizen en erven: de landerijen lagen meestal in den omtrek der stad, terwijl een stuk van het land tusschen den Hoogewoerd en de Vliet (St. Pieters hoeve genaamd) aan de Pieterskerk behoorde; wel had zij daar vele erven verkocht maar andere behoorden haar òf nog toe òf zij had er nog renten op staan. Die streek bevatte ook ramen, welke door de kerk aan de lakenfabrikanten werden verhuurd en omstreeks 60 in getal waren. Verder ontving de kerk allerlei giften en legaten en had aandeel in de collecten en offergelden: voor ieder graf in de kerk of op het kerkhof, voor iedere plaats in de kerk betaalde de eigenaar eene zekere som.

Eindelijk werd door de overheid, als de kerk het noodig had, aan de burgerij eene belasting opgelegd — het kerkgeld. Dit kerkgeld werd door de homans van de bonnen, waarin de stad verdeeld was, geïnd met behulp der regeering en aan de kerkmeesters overgegeven: niet alleen de parochie der kerk, maar de geheele stad betaalde die belasting, welke dikwijls 3 à 400 pond opbracht, soms ook 100 pd. en minder.

Uit deze inkomsten, die in 1400 te zamen gewoonlijk ongeveer 1000 pond (in 1458 reeds 2570 pd.) bedroegen, moesten de kerkmeesters alle onkosten bestrijden voor het onderhoud der kerkelijke gebouwen, het salaris van kerkedienaren (zooals de organist), het onderhoud der kerkelijke meubelen enz. Omstreeks 1400 waren de inkomsten niet voldoende en ook de Pieterskerk kreeg van de stedelijke regeering vergunning om lijfrenten te verkoopen: de lijfrentebrieven werden door de burgemeesters bezegeld, die dus eenig toezicht hielden op de kerkelijke financiën. Ook voor de kerk werden de lijfrenten vaste posten op het budget, zoodat de Pieterskerk omstreeks

1413 reeds 400 pd. jaarlijks daaraan had uit te betalen. Omstreeks 1428 geraakten hierdoor de kerkelijke financiën in de war, evenals die der stad: de lijfrenten nemen in 1426 650, in 1427 720, in 1434 850 pond van de inkomsten weg en — evenals wij bij de financiën der stad zagen — met dit verschijnsel gaat samen, dat de verhouding tusschen inkomsten en uitgaven steeds ongunstiger wordt; in 1428 zijn de uitgaven 3280 pd, de inkomsten 2500 pd. Ook hier verwarring, evenals in de financiën der steden zelve!

De Pieterskerk behoorde eigenlijk aan de heeren van het Duitsche huis, die haar in 1263 van den graaf hadden gekregen; niet altijd bleef dit lichaam in het rustig bezit van de kerk en zeer dikwijls beriep de stad zich op een brief van 1266, waarbij Floris V zich het patronaatrecht over de kerk voorbehield. Vooral onder het bestuur van den »commanduyr" (zoo was de titel van den voornaamsten geestelijke der orde te Leiden) Dirk van den Rijn, omstreeks 1369, was het recht der Duitsche ridders zeer in gevaar. In dat jaar gaf Albrecht gehoor aan de klachten der Leidsche regeering over het schenden van Floris' tweeden brief en presenteerde aan den Utrechtschen aartsdiaken twee priesters, Philips Jansz. en Philips Jacobsz., als geestelijken van de Pieterskerk [1]. De aanleiding tot deze handelwijze was, dat de beide Leidsche priesters der Duitsche orde (waarvan de een kommandeur, de ander coadjutor werd geheeten) onrecht bedreven tegenover de poorters en »surdis auribus in vituperium nostrum et opidanorum" alle klachten daarover in den wind sloegen. De landkommandeur der orde en zijn kapittel te Utrecht lieten zich natuurlijk maar niet zoo goedschiks een hunner rijkste kommanderijen ontnemen en wendden pogingen aan om hun recht terug te krijgen. Die pogingen werden een jaar later met gunstig

1 Matth. Anal. X, 348.
Phil. à L. De sorte princ. cas. 43 en 51.
De Geer, Archieven der D. orde, blz. 719 vlg.

gevolg bekroond, want de Duitsche orde verkreeg van Albrecht eene verklaring, waarbij de kerk weder aan haar werd afgestaan; de landkommandeur zelf begaf zich met den kommandeur der orde te Maasland op 16 Sept. 1370 naar de kerk en eischte de overgave der sleutels. Maar de geestelijken, die door Albrecht waren aangesteld, weigerden thans te gehoorzamen en daarom liet de landkommandeur in het koor der kerk zelve in tegenwoordigheid van vele Leidsche poorters door een keizerlijk notarius publicus een proces-verbaal van die weigering opmaken. De twist werd in 1371 in der minne beslecht; de partijen hadden de hulp van Jan van Bloys ingeroepen, die zijn leenman Jan van Langerak en een Utrechtschen kanunnik tot scheidslieden benoemde. Op 14 Maart 1371 deden deze beide rechters een uitspraak, volgens welke na Allerzielen van dat jaar de Duitsche heeren weder in het bezit der kerk zouden komen. Dit gebeurde en sedert is de Pieterskerk jaren lang in hunne handen gebleven.

Het aantal der priesters in deze kerk werd in 1377 tot 3 en omstreeks 1400 tot 4 vermeerderd; de vierde priester werd aangesteld om den dienst in het St. Cathrijnen gasthuis waar te nemen.

Behalve de Pieterskerk, die als de oudste het geheele oude Leiden tot parochie had, had men de Hooglandsche kerk op het eiland tusschen de beide Rijnen, dat oorspronkelijk tot de parochie van Leiderdorp behoorde. Reeds voordat het eiland grootendeels met Leiden werd vereenigd, waren er dikwijls twisten tusschen die stad en Leiderdorp; in 1292 ten minste vinden wij reeds eene beslissing van eenige geestelijken uit den omtrek, waarbij deze verklaarden, dat de lieden, die op dat eiland aan den voet van den burcht woonden, van oudsher tot de parochie van Leiderdorp behoorden en niet tot die der Pieterskerk.[1] Sedert 1315 [2] stond

[1] Oorkondenb. II. Die twist is nog dikwijls uitgebroken en weder bijgelegd, soms ten gunste van Leiderdorp, soms in omgekeerden zin. Leiden beweerde nog in 1338, dat die menschen bij de Pieterskerk behoorden.

[2] Van Mieris, Beschrijving van Leiden, I blz. 63, neemt eenige aanteekeningen

daar bij den burcht nog slechts een houten kerkje, dat opgericht was op verzoek der boeren in den omtrek van den burcht. Dezen wilden namelijk niet gaarne gedwongen zijn steeds naar Leiderdorp te trekken, waarheen zij volgens het vonnis van 1292 moesten gaan om hunne kerkelijke plichten te vervullen, ofschoon zij vroeger daartoe dikwijls van de Pieterskerk gebruik maakten. In 1366 werd deze kerk, — toen van steen en in Gothischen stijl gebouwd — geheel van Leiderdorp losgemaakt, wat wenschelijk was, daar zij eene kapittelkerk was geworden met een college van 24 kanunniken.

Voordat echter deze nieuwe parochie naast de oude werd geplaatst, was er ook reeds eene andere bijgekomen.

Aan de overzijde der Mare lag namelijk het ambacht Oestgeest, waarvan in 1355 ook een deel bij Leiden werd gevoegd: hier werd omstreeks 1363 reeds een kerk gesticht [1], behoorende onder de parochie van Oestgeest; zij werd nog in dat jaar tot eene afzonderlijke parochiale kerk verheven, waar van de abdis van Rijnsburg de begeving aan zich hield als patrones der Oestgeestsche kerk. Het gebouw werd kort daarna door die abdis als O. L. Vrouwenkerk ingewijd.

Omstreeks 1400 had er in de gemoederen der Nederlanders eene groote omkeering plaats: de moderne devotie verspreidde zich vooral in het bisdom Utrecht tengevolge van de werking, die het klooster Windesheim uitoefende. De man, dien men als den stichter van dat klooster kan beschouwen, Gerrit de Groote, had ook te Leiden zijne machtige stem doen

over uit de papieren van heer Hendrik de Waert; hij vertelt, dat onder deze papieren een stuk was van den deken der kerk, Hughe van der Hant, opgesteld in 1378 uit oude schriften dier kerk, waaruit zou blijken, dat men in 1280 reeds met den bouw der Hoogl. Kerk was begonnen, wat echter volkomen in strijd is met de feiten, in onzen tekst aangehaald; ik houd dien brief daarom voor onecht. Zie boven blz. 61.

[1] Rhijnl. Oudh., door H. v. H., 1719. Ms. Hoogl. K. (Copie van Jan v. Hout). Ook bij van Mieris, Beschrijving van Leiden, I, blz. 83 vlg.

hooren tegen de ondeugden, waaraan geestelijken en leeken zich schuldig maakten, en het is niet te verwonderen, dat eene stad, waar het godsdienstig leven zich in 1366 uitte door de stichting van eene fraaie kapittelkerk, kort nadat eene nieuwe kerk (de Vrouwenkerk) daar was opgericht, die omkeering ook moest gevoelen. Dat dit inderdaad het geval was, blijkt uit het onstaan van vele kloosters te Leiden juist omstreeks dezen tijd; wij kunnen er wel een bepaalden persoon aanwijzen, die op de kloosterstichtingen een grooten invloed heeft geoefend, Petrus van den Poel [1], die er het hoofd der nieuwe richting was: den hervormer in Holland, Wermbold van Buscop, heb ik hier echter niet in de charters ontmoet: wij vinden hier geen anderen bepaald werkzaam in de richting der moderne devotie, zoo het niet die priester Aernt Gravekijn geweest is, wiens naam zeer dikwijls in de eigendomsbrieven der gasthuizen en geestelijke stichtingen voorkomt.

Het ontstaan dezer kloosters laat zich op de volgende wijze verklaren [2]. Twee, drie of vier personen sloten zich nauw aaneen, met het doel om gemeenschappelijke godsdienstoefening te houden onder de leiding van een biechtvader; onder den invloed van dezen priester gewenden zij zich aan eenige orde en regelmaat, kozen een overste en naderden zoo tot het kloosterleven. Was men eenmaal zoover, dan beval zich van zelf de Franciscaner orde der tertiarissen, als de minst strenge, aan en het tertiarissenklooster was geboren.

Te Leiden had men zoo omstreeks 1430 het Barbaraklooster (volgens van Mieris gesticht door Simon van Alkemade), St. Michiel, St. Agnes en Abkoude. De zusters leefden meestal van handenarbeid en legaten.

---

[1] Acquoy, Windesheim III, 241 en II, 326 (noot 2).

[2] Moll. Kerkgeschiedenis II, 94 vlg.

Acquoy, Windesheim II, 177 vgl. en Acquoy, Kroniek van het fraterhuis te Zwolle. (Versl. en Med. der Kon. Akad., Afd. Letterk. II., dl. IX, blz. 17 vlg.)

Römer, Kloosters in Holland en Zeeland, voor al de kloosters in het bijzonder.

Andere vrouwenkloosters behoorden tot de Regulieren, wier strenge levensregels meer in den geest van het klooster te Windesheim waren opgesteld, nl. Roma, St. Catharina en St. Ursula.

Tot de Dominicanen behoorde het klooster der Witte Nonnen, dat ook in dezen tijd ontstond.

De mannenkloosters waren binnen Leiden alleen vertegenwoordigd door de Cellebroeders of Alexianen (Lollarden), die oorspronkelijk tot geene orde behoorden, maar eene vrije kloostervereeniging vormden; zij schijnen hier gekomen te zijn in de dagen van de pestziekten (1350—1400) en maakten zich zeer verdienstelijk door het behandelen en verzorgen der zieken, waarom zij zeer bemind waren. Zij hadden toen nog den naam van »arme broederkens" te zijn.

Onmiddellijk buiten de stad had men het mannenklooster Lopsen, dat omstreeks 1450 tot het kapittel van Windesheim toetrad [1]; het vrouwenklooster Maria Magdalena; dat van St. Aagten (onder toezicht van den hervormingsgezinden prior van Warmond); dat van Mariënpoel onder Oestgeest. Eindelijk vond men in de Waard nog het klooster der Minderbroeders, waarvan de bewoners herhaalde pogingen aanwendden om binnen de stad gevestigd te worden, hetgeen hun steeds werd geweigerd.

Een eigenaardige vorm van het Middeleeuwsche leven waren de Begijnhoven, waarvan te Leiden het oudste, het St. Agnieten begijnhof, reeds in 1293 bestond, het tweede, Pieter Symonsz. begijnhof, in 1389 gesticht is en het laatste, St. Pancrasbegijnhof, in 1433 werd opgericht (toen waren daar 22 begijnen). Omtrent de bevolking van al die geestelijke inrichtingen heeft men overigens geene berichten.

Zoo bestond Leiden in 1400 uit drie parochiën 1°. die der Pieterskerk, omvattende het geheele oude Leiden; 2°. die van

---

[1] Acquoy, Windesheim III, 148.

St. Pancras, tusschen de Mare en den Nieuwen Rijn naar het Oosten toe; 3°. die van O. L. Vrouw aan de overzijde van de Mare. Evenals de beide eerste kerken nog in 1375 hadden getwist over de grenzen harer parochiën bij den burcht, zoo hadden ook de laatste soms oneenigheden, die echter in 1365 voor goed werden uitgemaakt en eindigden met de vaststelling van de boven aangegeven grenzen.

De drie kerken werden steeds rijker in priesters door allerhande stichtingen en legaten, want »ex ecclesiasticorum studiis salus hominibus datur [1]."

Van datzelfde beginsel ging ook de regeering der stad uit: zij stelde de priesters vrij van alle opbrengsten en belastingen »ab omni exactione personali et reali [2]".

Maar tôch begon men ook het gevaar in te zien, dat de maatschappij bedreigde door de opeenhooping van goederen in de hand der kerk.

In 1328 b. v. had Willem III reeds verboden, dat geestelijken [3] een ambachtsheerlijkheid, land of tienden zouden koopen; de instelling van kerkmeesters reeds lang vóór dezen tijd [4] wijst er ook op, dat men de geestelijkheid meer en meer tot hare godsdienstige plichten wenschte te beperken. Ook voor de in 1366 opgerichte St. Pankraskerk werden godshuismeesters door het gerecht benoemd met toestemming van den deken en den pastoor dier kerk; zij zouden de kerkelijke goederen besturen en jaarlijks rekening en verantwoording doen ten overstaan van het gerecht, den deken, den pastoor en twee of drie kanunniken.[5]

Onder de Beiersche vorsten werd voortdurend toezicht ge-

---

[1] Phil. à L. cas. 70. De legaten werden nl. dikwijls voor vicariëen bestemd.
[2] Zie blz. 270.
[3] v. M. II, 447.
[4] Waarschijnlijk sedert het begin der 13de eeuw.
[5] Reg. D. Hoogl. Kerk.

houden op de bezittingen der geestelijkheid; geen wereldlijk persoon, die in eene geestelijke orde werd opgenomen, mocht meer erven dan 100 pd. en de erfenis bleef na zijnen dood niet aan de orde, maar kwam tot de wereldlijke erfgenamen van den eersten erflater terug.[1]

Sommige kloosters stonden niet minder onder opzicht; zoo mochten de Cellebroeders geene bezittingen hebben buiten het klooster en waren de heilige-geestmeesters met het toezicht over hen belast. In de kerken was ook de wijze van begraven door de overheid gereglementeerd en de onkosten waren bepaald, die de kerkmeesters daarbij mochten rekenen.

De Begijnen werden nog nauwlettender nagegaan, omdat zij ook tot geen vaste orde behoorden; zij moesten zich behoorlijk gedragen, mochten geen koopmanschap drijven, geen jaarmarkten bezoeken, geen lakenfabrikage uitoefenen dan voor zichzelven, slechts schapenpelzen dragen, geen zijde gebruiken om hunne kleederen te naaien, geen borduurwerk maken, niet bedelen, geen huwelijken op haar hof doen sluiten, slechts de hoogst noodige levensmiddelen koopen en hare »moeder" moest om de twee jaar rekening en verantwoording doen aan de stad.[2]

Een groote grief tegen de geestelijken was het misbruik, dat zij van het asylrecht maakten. Hierom werd in 1376 bepaald, dat moordenaars geen vrijdom zouden genieten in kerken of op kerkhoven.[3]

Ook de kerkelijke rechtspraak werd beperkt; de minderbroeders b. v. mochten door den schout worden gestraft als zij zijne dienaren weigerden te gehoorzamen.[4] Overigens

---

[1] v. M. IV, 242. Ik geloof echter niet, dat hieraan altijd de hand is gehouden.

[2] Ms. v. 1421. Reeds in 1293 vindt men een dergelijk besluit van de Leidsche regeering.

[3] v. M. III, 321. Voor andere misdadigers werd het asylum op 40 dagen gesteld.

[4] In Zeeland gaf dit aanleiding tot allerlei onrust. (Vad. Kron. blz. 621—660.) Zie echter een stuk van 1318 in de Reg. Hann. van prof. Muller, waarbij Willem III toestaat, dat de poorters van Zierikzee in geld- en andere zaken uitsluitend zullen staan onder den provisor van be-Oosterschelde.

kwamen de geestelijke zaken voor den provisor van Rijnland; de stad had een procurator te Utrecht, daar er nog al eens twisten over zulke zaken voorkwamen.

Vooral in het midden van de 14de eeuw hadden de geestelijke rechtbanken gedreigd de ongeregelde en minder rechtskundige wereldlijke rechtbanken te zullen overvleugelen; hiertegen waakte Albrecht door herhaaldelijk in verschillende steden te verbieden, dat men wereldlijke zaken voor den geestelijken rechter zou brengen [1].

Van de kerkelijke feesten werd omstreeks 1400 te Leiden vooral de Heilige Sacramentsdag zeer in eere gehouden. Dan wees de regeering eene weide bij de stad aan, waar gepredikt werd; vóór die preek werd de hostie in plechtigen optocht door de stad gedragen. De klok luidde voortdurend gedurende de processie; 8 geestelijken gingen voorop met het wapen van den hertog, daarop volgde een priester met een schel en een met wierookvaten, 4 pijpers met een trompetter en 2 minstrelen liepen onmiddellijk voor het heilige sacrament uit, dat gedragen werd door 6 man en begeleid door den pastoor van de parochie; op de grenzen van de eene parochie werd het door den pastoor der volgende overgenomen. Achter de hostie volgden de geestelijken, het gerecht, de vroedschap en de schutters, terwijl de plechtigheid van het geheel nog verhoogd werd door eenige gemaskerde personen, die de evangelisten of de apostelen moesten voorstellen. De geheele dag was een feestdag; aan het gerecht, de schutters en de geestelijken der stad, welke laatsten toen ongeveer 70 in getal waren (behalve de monniken en nonnen), werd wijn uitgereikt, terwijl de schoolkinderen — wat bij hooge feesten altijd gebeurde — in de kerk zongen. In de onrustige tijden omstreeks

---

[1] Prof. Fruin, Phil. à L., 269. Zie ook boven blz. 237.
Wij vinden in alle keurboeken der Hollandsche steden de bepaling, dat men geen wereldlijke schulden voor den geestelijken rechter mag brengen.

1430 werd de plechtigheid wel wat minder kostbaar gemaakt, daar de stedelijke financiën de onkosten niet meer konden dragen, maar toch bleef de Sacramentsdag het hoofdfeest der Leidsche bevolking. Ook de Vastenavond werd hier altijd druk gevierd, ofschoon de optochten en het kostumeeren verboden waren: alleen bij vorstelijke bezoeken geschiedde dit laatste nog wel eens. Een eigenlijk volksfeest was verder het Meifeest, maar de priesters trachten dit als eene heidensche herinnering meer en meer in onbruik te brengen: in 1404 b. v. weigerde Thomas, pastoor der Pieterskerk, het heilige sacrament aan zieken te brengen, zoo lang er in zijne parochie nog één stond van die »heidensche boomen, die men omstreeks Mei pleegt op te richten [1]."

De zedelijke toestand der bevolking was overigens vrij voldoende en muntte ver boven dien in Vlaanderen uit [2]. Wij zien dit ook uit de straffen in de correctiën genoemd.

Men had weinig van die straffen, zooals zij in eene ongeordende maatschappij zoo dikwijls voorkomen, als: oog om oog, tand om tand; geldboeten hebben de lijfstraffen voor een zeer groot deel vervangen en wij zagen reeds in het privilegie van 1306 vooruitgang op dit punt; uitschelden, werpen met steenen, dreigen met wapenen, in 't water werpen, vechten zijn de gewone ongeregeldheden, die bestraft moeten worden, en de correctieboeken (1370—1440) vermelden vooral het eerste en het laatste feit zeer dikwijls. Het dobbelen binnen een halve mijl van de vrijheid van Leiden was reeds in 1397 verboden; zoodra men met twee getuigen van dit misdrijf werd overtuigd, kon men door den rechter worden veroordeeld; ja zij, die zich aan dobbelspel schuldig maakten, mochten zelfs zonder

[1] Dumbar. Anal. I, p. 32.

[2] Vanderkindere, le siècle des Artevelde, Ch. X.
Hier schijnt het uitstrooien van praatjes, over echtbreuk b. v., meer te hebben plaats gehad dan het feit zelf.

getuigen door den rechter op een eed worden gevorderd en werden, behalve tot boete, soms veroordeeld tot 14 dagen verbanning. Overigens mocht men zich met dammen, schaken, kolven en andere onschuldige spelen vermaken — mits niet om geld [1]. Ook tegen de prostitutie werd in sommige gevallen gewaakt: de taveernen stonden weinig onder toezicht maar het was verboden 's nachts zich in »die stove" te bevinden [2].

Wetten op de weelde komen ook reeds voor: geen kraamvrouw mocht haar eersten kerkgang doen met een grooter gezelschap dan dat van hare vroedvrouw en twee buurvrouwen; bij bruiloften of andere feesten was het verboden met gebak en »clareyt" langs de huizen rond te gaan.

Het bedelen was geoorloofd op het kerkhof of in de kerk, mits men vergunning van een lid der regeering had: het bedelen aan de huizen was verboden [3].

In nauw verband met de kerk stond in het begin der 14de eeuw nog de school. Het recht tot benoeming van den schoolmeester behoorde tot die, welke de graaf te Leiden aan den burggraaf had verkocht [4], en Dirk van Wassenaar stond dit recht met vele andere weder aan de stad af in 1357; Leiden kocht toen van Albrecht een erf bij zijn Hof, om er eene school te bouwen. Sedert dezen tijd benoemt de regeering der stad zelve den schoolmeester, wiens ambt toen reeds van het

---

[1] Kb. 1406, VI, 39.

[2] Kb. 1406, II, 35.
In bijna alle steden werd aan de geprostitueerden eene bepaalde woonplaats aangewezen aan de uiterste grenzen der stad.

[3] Kb. 1406, V, 15 en 16.

[4] Dat de graaf het recht bezat, was een uitvloeisel van zijn patronaatrecht over de door hem gestichte Pieterskerk. In 1324 benoemde de graaf nog tot schoolmeester te Leiden zijn klerk, mr. Nicolaas Merre (v. M. II, 345); in 1342 kwam deze als zoodanig te Delft en werd in hetzelfde jaar lid van 's graven raad.

kosterschap was gescheiden [1]. Ik zal hier kortelijk bijeenplaatsen, wat voor een deel reeds door den ijverigen archivaris van Leiden, den heer Rammelman Elsevier, in den Navorscher en elders is uitgegeven. Het stedeboek, dat ons reeds dikwijls veel licht heeft gegeven, kan ons ook voor de kennis der scholen helpen [2].

Omstreeks 1390 wordt te Leiden zekere meester Jan van Hokelem, rector te Geertruidenberg, benoemd voor den tijd van 4 jaar, tenzij hij in de twee laatste jaren tot studium wilde varen (d. i. zijne studiën wilde voltooien); hij mocht dit doen 30 mijl boven Leiden, waaruit blijkt, dat hiertoe in enkele plaatsen, b. v. te Deventer, gelegenheid bestond. Hij moest dan een »goeden clerc" in zijne plaats stellen en verder in het algemeen bij zijn onderwijs vooral letten op de »grammerien" en de »logiken" [3]. Deze benoeming geschiedde wel door de regeering der stad, maar toch heeft de geestelijkheid er nog eenigen invloed op, daar zijne aftreding in 1392 plaats had voor eene vergadering van eenige geestelijken, n. l. den deken van St. Pancras, den kommandeur van St. Pieter en twee voorname priesters van de St. Pancraskerk. Na hem werd Costijn van Culenburch tegen Kersavond 1392 benoemd, weder »bi rade onser clercken". Men kon het echter met hem niet eens worden en benoemde kort daarna twee schoolmeesters, Mr. Bette en Mr. Claes van Delft; zij moesten de kinderen vooreerst onderwijzen in de »grammerien", totdat zij het »congruum ende incongruum" (d. i. de regeering der lat. adjectiva en verba) kenden; vervolgens in de logika, volgens bepaalde boeken over »supposita" en »consequentia" (dus hypothetische redeneeringen en sluitredenen). Streng was het verboden de kin-

---

[1] Elders komen beide posten, dikwijls ook met dien van secretaris der stad vereenigd voor. Te Leiden had de scheiding reeds vóór 1335 plaats gehad.

[2] Fol. 277, 319 enz.

[3] Zie Moll Kerkgeschiedenis II, 2, 228 vlg.

deren in de philosophie te onderwijzen, misschien omdat deze wetenschap maar allerlei twijfelingen in de jeugdige hersenen zou doen opkomen.

De verhouding tusschen de beide onderwijzers is ons duidelijk uit eene overeenkomst, die de stad in 1399 met Mr. Jan van Haarlem [1] sloot: hij zou de school waarnemen met een gezel (submonitor genaamd), die gekozen werd door het gerecht, en ouder gewoonte de opbrengst met hem deelen; wilde hij nog een derden persoon tot hulp hebben, dan deelde ook deze in de opbrengst der school. Vooral werd aan Mr. Jan op het hart gedrukt toch goed te zorgen voor het gezang der kinderen. Tot belooning voor zijne diensten mocht hij de medische praktijk blijven uitoefenen, had jaarlijks 1 pd. salaris, genoot verder vrije woning en — wat ook den tijd schetst — bescherming tegenover de ouders der lastige jeugd.

In 1408 werd dit besluit vernieuwd, terwijl Mr. Jan van Haarlem nog in 1410 werkzaam was met twee andere klerken en toen de som van 18 pd. 's jaars boven zijn wettig derde gedeelte ontving. Dat de stad goed voor de orde in de school zorgde, blijkt uit een geval met een leerling, die in 1427 door een toenmaligen onderwijzer werd verwijderd; hierbij scheen eene onregelmatigheid te zijn begaan, want de meesters werden alle drie afgezet. In 1442 werd weder het geheele personeel veranderd en aan de nieuwe schoolmeesters verboden vacantie te geven op eigen gezag; deze bedongen daarentegen, dat geen stadsbode hen in de school op de vingers zou komen zien dan met een schriftelijk bewijs van twee der burgemeesters, waarbij hem de toegang werd verleend.

Men ziet dus, dat de stad het onderwijs harer jeugdige burgers wel degelijk onder streng toezicht hield, over-

[1] Ook in 1389 was deze reeds schoolmeester geweest (Fundatieb. Pietersk. op het Sted. Mus., fol. 64 v.).

tuigd, dat van het onderwijs veel afhing voor hunne latere denkbeelden. De leer der stadsscholen is dus toen al toegepast; het regeeringstoezicht komt reeds in dezen tijd voor. De leerlingen betaalden eene zekere som voor het onderwijs en werden dikwijls gebruikt, om het plechtige van de mis te verhoogen door hun gezang, ook wel om voor den vorst te zingen (»cokerellen"), als hij in de stad kwam: daarvoor gaf hij aan de kinderen dan eene kleine belooning [1]. Jongens en meisjes waren in de school bijeen. Het schoolgeld bedroeg 16 sch. 's jaars.

Behalve stadsonderwijs was er ook bijzonder onderwijs. De stadsschool werd de »groote" school genoemd, maar behalve haar had men nog lagere scholen, b. v. eene voor meisjes op den Hoogewoerd. Niemand mocht echter op eene lagere school gaan dan met toestemming der schoolmeesters van de groote. Dat lagere onderwijs was bijzonder onderwijs en die schoolmeesters trokken ook hieruit inkomsten; voor ieder kind, dat op de bijscholen ging, moest ook hun iets betaald worden. Het kapittel »ten Hogen Lande" had nog eene school, waarover ik echter niets heb kunnen vinden.

Wij bezitten de rekening van voogden van drie weezen (1397—1406) [2], waarin de geheele schooltijd kan worden nagegaan. Eerst kwamen de meisjes op een lagere school op den Hoogewoerd, waar de schooltijden liepen van Mei tot Allerheiligen en het schoolgeld ± 10 sch. bedroeg; daarna gingen zij op de groote school een half jaar lang voor 8 sch.; eindelijk leerden zij naaien bij de Begijnen of andere vrouwen, waarvoor een zomer voldoende was.

Werd zoo het onderwijs binnen Leiden in goeden staat gehouden, omtrent de ontwikkeling der bewoners onzer goede

---

[1] Zie Verwijs, Friesche oorlogen, blz. 161.

[2] Rek. van de kinderen van Blijfhier; het waren alle drie meisjes. Ook in de overige Hollandsche steden vindt men gelijke toestanden.

stad heb ik niet veel kunnen vinden; wij kunnen ons echter op dit gebied weinig illusiën maken. Hoe echter een beschaafd man te Leiden iets vroeger leefde en hoe zijne opleiding was, blijkt uit het leven van den beroemden Philips van Leyden [1].

Philippus à Leydis, een verklaard voorstander der aristocratische richting, wat ons meermalen is gebleken, beleefde den triomf der aristocratie niet; bij zijn dood in het jaar 1382 was haar strijd met de democratie nog in vollen gang en zou eerst ruim eene halve eeuw later beslist worden. Hij was een tijdgenoot van Willem van Hildegaerdsberch, wiens denkbeelden veel meer met den geest van de volkspartij overeenkomen [2]: ook zijne uitingen over de geestelijkheid stellen Willem den »spreker" lijnrecht tegenover hen, voor wie de geestelijkheid een voorwerp van bewondering was; de straks aangehaalde dichtregels behoeven in dit opzicht geen verklaring meer. Dat de dichter met de stad Leiden veel op had en zelfs een stuk schreef om den vorst tot zachtheid te bewegen bij het straffen van den opstand in 1393 is den lezer van het gedicht »van den sloetel" [3] wel bekend.

Veel meer aan de zijde van den adel stond de hoveling Dirc Potter, de schrijver van »der Minnen loep": zijn geheele gedicht draagt een aristocratischen stempel en hij spreekt tot ridders en vrouwen, tot een beschaafd publiek, dat ervaren is in »poetrye" en thuis op den Olympus.

Maar ook hij heeft slechts eene matige sympathie voor de geestelijkheid en voor Rome: trouwens, wat hij in Italië op

---

[1] Zie prof. Fruin in zijne studie over Phil. à L. (Versl. en Meded. der Kon. Akademie, 1865).

[2] Zie o. a. LXI, Van Ghilden en LXXXVII, van Rechters. (Uitg. Verwijs).

[3] Uitg. Verwijs LXXI. Zie ook boven, blz. 209.

Zie over de letterkundige beschaving in de 14de en 15de eeuw: prof. Jonckbloet, Gesch. der Middeln. letterkunde, III.

het concilie van Pisa (1409) zag en hoorde, kon niet strekken om zijn goeden dunk van de geestelijkheid te vergrooten. Het moet hem, die belangstelt in onze geschiedenis, spijten, dat Dirc Potter in zijn werk niet veel meer over de maatschappelijke toestanden, die hij kende, heeft gesproken: daar hij eerst in 1428 stierf en alle gebeurtenissen van zijn tijd van zeer nabij heeft kunnen beoordeelen, zou zijn oordeel zeker van veel gewicht zijn [1].

Op iedere bladzijde poëzie van dezen tijd blijkt overigens ten duidelijkste, dat een andere geest de gemoederen bezielde dan die, welke aan de ridderromans der 13de eeuw het aanzijn schonk: de trotsche ridders met hunne genooten hebben afgedaan, het is nu de beurt der krachtige burgerij geworden. Maar met dien ridderlijken geest sterft ook de ridderpoëzie, het berijmde proza is geheel in hare plaats getreden; dit vooral — het praktische leerdicht en de satire — bekoort den stedeling, opgevoed voor het werkzame leven en in de burgertwisten van zijn tijd. Toch hielden nog de sprooksprekers de poëzie in eere en trokken van stad tot stad rond — Willem van Hildegaerdsberch zelf was er misschien zulk een — om de burgerij hare lange winteravonden te helpen korten.

En als dan de eenvoudige burger aan den feestdisch gezeten was, waar de wijn eene voorname plaats innam, dan zal ook wel uit Leidsche monden het drinklied weerklonken hebben:

> Scinc her den wijn,
> Ghesselle mijn,
> Wi willen vroilic leven;
> Het mach sulc sijn

---

[1] Zie het voorbericht van den heer Leendertz voor de uitgave zijner werken.
Prof. Jonckbloet merkt op, dat de taal dezer dichters zeer met Duitsche vormen en woorden is doorspekt: voor de hofdichters geldt deze uitspraak zeker, maar de volkstaal kan slechts weinig Duitschen invloed aanwijzen, hetgeen b. v. uit de Correctieboeken te zien is.

Noch up den Rijn,
Die ons gheluc mach geven,
Al moeten wi nu sneven.

En menige ruwe gast, die tegen den edelen Hoek voor zijne vrijheid streed, boog zich in het stof in »zoete slavernij" voor haar, tot wie hij zong:

Eighen dijn
Es therte mijn,
Wat ghi mi doet.

en:

Neemt das vor goet,
Lief beilde zoet,
Das ich dir gheve
Sin, hertze ende moet.

En als zij aan zijn wensch gehoor had gegeven, wie gelooft niet, wat hij betuigt, dat het lied der wachters:

„Stant up, hets dach!"

den gelieven dikwijls veel te vroeg kwam?

De rijke schat van volksliederen, die uit dien tijd tot ons gekomen is, geeft ons menig bewijs, dat de poëzie, niet die kunstige — dikwijls gekunstelde — der ridders, maar de echte, de poëzie die tot het hart spreekt, bij ons volk nog in eere was, ondanks het wapengekletter, dat de rust der gemoederen verstoorde. De melankolieke trek, die op den bodem van ieder Germaansch hart schijnt te liggen, het diepe gevoel, dat den Hollander in zijn strijd tegen Spanje weldra begaf, was nog niet verdwenen: uit volle borst klonk het drinklied, maar even dikwijls slaakte de jongeling eene verzuchting als deze:

Mijn hert altijd heeft verlanghen
Naer u, die alderliefste mijn,
Uw liefde heeft mi omvanghen,
Uw eigen wil ic sijn.
Voor al die werelt ghemene,
So wi dat hoort oft siet,
Hebdi mijn hert allene:
Daerom lief, en begheeft mi niet!

De liederen der 14de en 15de eeuw, zullen altijd een levendig getuigenis afleggen van den geest, die aan menig meesterstukje het aanzijn gaf, dat met alle recht geplaatst kan worden naast het alom bekende:

„Het daghet in den oosten."

In de veertiende eeuw kwam ook een andere dichtsoort op, dat tot nu toe niet in de Middeleeuwsche letteren hier te lande was voorgekomen — het drama.

Gesproten uit het mysteriespel der geestelijken, ging het drama langzamerhand tot de burgers over en wij zagen reeds, hoe zich ook te Leiden bij het groote feest op den Sacramentsdag sporen vertoonen van dergelijke opvoeringen; de personen, die daar de apostelen moesten voorstellen, zullen wel niet alleen gediend hebben, om den optocht meer luister bij te zetten; wij mogen wel aannemen, dat het mysteriespel ook hier op de heilige feestdagen werd gegeven in of buiten de kerk, al vernemen wij niet meer van die spelen. De »abele spelen" en »sotternien" zijn ook zeker nu en dan toegejuicht in de Sleutelstad, evenzeer als in de overige Hollandsche steden, al hadden de rederijkers zich nog niet tot gilden gevormd: het genre viel te zeer in den geest der burgerij onzer Hollandsche steden om niet spoedig uit Vlaanderen, waarmede die steden zooveel betrekkingen onderhielden, ingevoerd te worden. Is het wonder, dat ook hier de kooplieden hetzelfde genot wilden smaken, dat de Vlaamsche steden hun zoo ruimschoots aanboden? [1]

De overige schoone kunsten vonden in Holland nog weinig beoefenaars: voor ontwikkeling der kunst is welvaart van eenigen duur noodig en wij hebben in den loop onzer studiën kunnen zien, dat die welvaart hier nog slechts aan het opkomen was. Toch vond men ook te Leiden huizen, waarvan Philips

---

[1] Aan het hof van den graaf van Holland en aan dat van Bloys komen reeds zeer vroeg tooneelspelers voor: in het laatst der eeuw vormden de „ghesellen" van den Haag een klein rondreizend tooneelgezelschap.

van Leyden, die Parijs en Avignon had gezien, getuigen kon, dat zij de stad »mirifice ornabant"; kerken, wier bouworde de bewondering nog opwekt en wier kolossale afmetingen den vooruitstrevenden geest der burgerij verkondigden [1]; in die kerken zag men geschilderde glazen [2], gebeeldhouwde grafsteenen, rijk versierde altaren, orgels, die door Hollandsche kunstenaars werden bespeeld; de banieren der stad waren rijk gestikt en met zilver bewerkt; de zegels der stad zelve getuigen van groote vaardigheid in het stempelsnijden, zoo ook die der schepenen: goudsmeden worden onder de poorters der stad genoemd, zilveren schalen en ringen komen in de inboedels der burgers — ook van minder aanzienlijke — voor, juweelen zijn onder de rijken bekend.

Men dient bij de beoordeeling van onze groote kerken en andere bouwkunstige overblijfselen uit de 14de eeuw en van vroeger evenwel niet te vergeten, dat de bouwmeesters meestal vreemdelingen waren, zoodat b. v. nog in de eerste jaren der 15de eeuw een bouwmeester uit Kampen de verfraaiing van de Pieters- en Hooglandsche kerken bestuurde [3]. Toch is het zeer goed mogelijk, dat ook Hollandsche bouwkunstenaars in die dagen optraden, al zijn ons geene namen bewaard gebleven.

Vatten wij het gezegde te zamen, dan zien wij, dat wij nog niet zoo heel min behoeven te denken van die jonge maatschappij, pas aan de banden der dienstbaarheid ontsprongen; in haar lagen de kiemen van eene grootere ontwikkeling, slechts wachtende op een vorst, die met open oog voor de belangen zijns volks, die maatschappij tot ontwikkeling zou brengen en daarbij vooral zou letten op den geest, die zich bij dat volk had

---

[1] De Hooglandsche Kerk is volgens haar grondplan bestemd om tot dicht bij den Rijn te reiken.

[2] De glasschilderkunst dagteekent hier te lande van het midden der 14de eeuw (de Lange van Wyngaerden, Gouda).

[3] Rek. dier kerken (Leidsch Archief).

vertoond, den zin tot eenige zelfregeering en wel in aristocratische richting, die door Philippus van Leyden het eerst tot een stelsel was gevormd, door Philips van Bourgondië werd bevorderd en voorgestaan met al de macht, die zooveel vorstendommen in zijne hand hadden gelegd, en tegen welken een Philips van Spanje het gewicht zijner vorstelijke heerschappij te vergeefs in de schaal zou leggen, als hij den volksgeest wilde onderdrukken om zijn eigene macht te vergrooten, niet gedachtig aan de belangrijke les, die de hofdichter van een zijner voorgangers hem had kunnen geven:

„uut goeder kennisse comt die minne."

HOOFDSTUK XII.

HANDEL, NIJVERHEID, WELVAART.

De handel, die later de voornaamste bron van welvaart zou worden voor den zeevarenden Hollander, beteekende in de 14de eeuw nog lang niet zooveel als in de 16de, toen hij alle landen van Europa omvatte; maar toch was de handel met de Oostzeelanden en met Engeland — de hoofdpunten, waartoe hij zich bepaalde — lang niet onbeduidend; geen stad was er in Holland, of zij had er deel in en hare kooplieden bezochten in persoon de streken, waarop zij handel dreven, evenals de Grieksche koopman te gelijk zeeman, soms wel zee r o o v e r was. Die laatste naam nu mag den Hollandschen koopman niet gegeven worden; integendeel, de zeeroovers op de Noordzee — de Likedeelers — waren zijne grootste vijanden, tegen wie hij menigen strijd had te bestaan [1].

Onze handel met Engeland schijnt te dagteekenen van het laatst der 12de eeuw, toen het huwelijk van den Hollandschen graaf met eene Schotsche prinses de vriendschapsbanden tusschen beider geboortelanden nader aanhaalde, hetgeen in die tijden een voordeel was voor den koopman, wiens veiligheid nog al iets te wenschen overliet. Dat die veiligheid toch nog niet altijd verzekerd was, al bestond er eene vriendschappelijke verhouding tusschen de vorsten, bleek in de 13de eeuw zeer dikwijls, o. a. in 1215, toen Jan

[1] Zie ter Gouw, Amsterdam, 2de deel, waar de handel eene groote plaats inneemt.

Zonder Land zijn havenmeester te Southampton beval een Hollandsch schip, waarop beslag was gelegd, weder vrij te laten [1].

In het midden der eeuw vinden wij ook sporen van bescherming, in de landen van Willem II verleend aan de handelaars uit Lubeck en Hamburg; omstreeks dien tijd begon zich de vereeniging te vormen, die onder den naam Hansa den handel van Noord-Europa gedurende meer dan twee eeuwen zou beheerschen [2]. De Hansa ontstond, toen Lubeck en Hamburg zich met Dortmund en Munster vereenigden tot een genootschap van »mercatores de hansa Almannie". In 1313 kregen de »Oosterlingen" tolvrijheid te Dort [3] en die vrijheid werd allengs ook voor onze kooplieden in de Oostzee bedongen; vooral de strijd tusschen Denemarken en Zweden omstreeks 1360 was hun in dit opzicht zeer voordeelig; koning Albrecht van Zweden schonk aan de inwoners der steden Amsterdam, Enkhuizen, den Briel en ook aan Voorne en Wieringen in 1368 vrijstelling van het drukkende — en naar onze begrippen onrechtvaardige — strandrecht, benevens verscheidene andere rechten, onder voorwaarde, dat zij hem tegen Denemarken zouden steunen. Hetzelfde recht werd hun in 1370 door Waldemar III van Denemarken, zijn tegenstander, onder dezelfde voorwaarde geschonken en wij zien daar, dat Dordrecht, Amsterdam, den Briel, Zierikzee, Middelburg en Arnemuiden onder de Hansesteden worden opgenoemd. [4]

De handel op het Noorden had haar middelpunt in

---

[1] Oorkond. I, 212.

[2] Zie over onze handelsbetrekkingen met de Oostzee de voortreffelijke studiën daarover in ter Gouw's Amsterdam.

[3] v. M. II, 137. Oosterlingen = bewoners der Oostzeekusten.

[4] v. M. III, 250, 251 en 252.

Schonen,[1] waar iedere voorname handelsstad, als Amsterdam, den Briel, Zierikzee, Kampen, weldra haar eigen voogd had; in 1355 deden de Hollandsche en Zeeuwsche steden het nog samen met één voogd, die door Zierikzee werd benoemd.[2]

Die voogd behartigde de belangen van de burgers der steden en hield ook het opzicht over de kooplieden: hij was belast met het handhaven van den vrede en mocht de verbrekers daarvan aan de toenmalige koningin der drie rijken, de Semiramis van het Noorden, Margaretha uitleveren.

Leiden dreef op deze streken betrekkelijk weinig handel, maar toch ook daar vindt men sporen van handelsbetrekkingen met de Oosterlingen. Vooral was het de uitvoer van laken naar »Schoenrelant", die de Leidenaars daarheen bracht; men had er vaste plaatsen, vitten genaamd, waar iedere stad hare goederen te koop uitstalde in »boeden" of kramen; Leiden had daar ook van die kramen, geteekend met het wapen der stad.[3] De naam »Oosterlingplaats" voor een plein (tegenwoordig Garenmarkt) te Leiden wijst ook op handel met die streken, voornamelijk wel uitvoerhandel, terwijl de kooplieden meestal haring van de Noorsche kust terug in lading namen. Die stad kon echter te weinig kooplieden aanwijzen om, zooals Dort, een zetel der Hansa te worden; dáár had men een geheel gild van groote kooplieden tot de Duitsche Hansa behoorende onder overlieden, die de Hansa in deze streken vertegenwoordigden.

Moeielijkheden tusschen Hollanders en Oosterlingen bleven niet uit en ook Leiden ontving soms brieven van Lubeck en Hamburg en verzoeken om op dagvaarten der koopsteden van de Nederlanden te verschijnen.[4]

---

[1] Kampen had er reeds in 1251 vrijdom van tol voor laken, zout en levensmiddelen (Kampen Arch. I, 1).

[2] Vad. Kron. blz. 210. Amsterdam had in Holland den meesten handel op de Oostzee.

[3] Kb. 1406. VII, 56.

[4] Thes. rek, 1400, fol. 17 en 18 r.

Geen grooter gevaar bedreigde den handel van Holland op de Oostzee, dan toen keizer Sigismund in 1425 het land met den rijksban dreigde en dien in 1427 zelfs uitsprak[1]: wel trachtten de steden met gemeen overleg dien slag af te wenden en zonden daartoe gezanten naar den rijksdag te Regensburg, naar Keulen en andere steden der Duitsche Hansa, maar zij leden toch vrij wat schade en het is zeker, dat de Duitsche Hansa niet veel deed om onze kooplieden te beschermen, daar zij de Hollanders reeds als groote concurrenten begon te beschouwen en de Wendische steden (Dantzig enz.) zelfs in het algemeen verboden om aan vreemdelingen, vooral aan Hollanders, het Russisch te leeren, ten einde zoo den handel op Nowgorod aan zich te houden.

Veel belangrijker echter dan de handel op de Oostzee was voor Leiden die in wol op Engeland, waarvan Calais de stapelplaats was; deze handel was te Leiden aan bepaalde strenge regels onderworpen wegens het belang van de zaak. Reeds in het hoofdstuk over de gilden hebben wij er op gewezen, hoe de Engelsche wol een gezochte grondstof voor het laken was.[2]

Omstreeks 1430 werd deze handel in wol, die reeds van het midden der vorige eeuw, misschien reeds van veel vroeger dagteekende, op de volgende wijze geregeld.[3]

Wanneer eenige lakenfabrikanten te Calais wol wilden koopen, werden twee of vier mannen van eenig aanzien (dikwijls was onder hen een poortmeester) door hen uitgezonden met eene som gelds, die niet meer dan 800 of 1000 Engelsche nobelen mocht bedragen; kwamen deze afgevaardigden

---

[1] In 1434 deed hij het weder in zijn oorlog met Philips van Bourgondië, zijn tegenstander.

[2] De lakenhandel werd in Holland vooral gedreven te Leiden, Delft, Amsterdam en Haarlem.

[3] Zie over den handel op Calais: The Libell of English policye van 1436 (Uitg. Hertzberg).

met de gekochte wol terug, dan werd die te Leiden verdeeld onder hen, die hun geld medegegeven hadden, naar evenredigheid van het deel, dat zij in de som hadden bijgedragen, alles door elkander tegen denzelfden prijs gerekend.[1] Binnen drie dagen, nadat de verdeeling had plaats gehad, moesten de afgevaardigden rekening en verantwoording afleggen aan de andere deelhebbers: geen fabrikant mocht meer koopen dan voor 65 nobelen. De waardyns hielden hierop toezicht.

Ook met Calais bleven echter moeielijkheden niet uit; nu eens betaalden Leidsche poorters hunne schulden b. v. niet en weigerden de Engelschen diensvolgens handel te drijven; daarom bepaalde dan ook de regeering der stad, dat alle obligatiën, die men tot nu toe gemaakt had en nog maken zou in den stapel van Calais, in rechten gelijk zouden staan met schepenbrieven der stad Leiden; dan weder werden van weerszijden, te Calais en in Holland, poorters opgehouden wegens wanbetaling van hunne stadgenooten of van den hertog zelven of van Engelsche heeren.

De twisten tusschen Humphrey van Glocester en Jan van Beieren en Philips van Bourgondië berokkenden den Leidenaars allerlei last, vooral toen de laatste vorst op het denkbeeld kwam om den Engelschen handel gevoelig te treffen door het uitsluiten der Engelsche lakens uit zijne landen: eene dagvaart werd daarover in 1427 door den hertog van Brabant te Mechelen gehouden, waar ook Leiden verscheen. In 1428 ging men werkelijk tot de uitsluiting over [2], wat voor de Leidsche lakens ten minste nog eenig voordeel opleverde. Langzamerhand echter werden de betrekkingen tusschen den Bourgondischen vorst en de Engelschen weder beter en een duidelijk bewijs hiervan is het verdrag, dat op 29 Aug. 1428

---

[1] App. bij Ham. Boek VII.

[2] Zie v. Limb. Brouwer, Borg. Charters op dit jaar. Libell „for the woolle of England susteineth the Common Flemings, I understand".

gesloten werd tusschen de gemachtigden der kooplieden van den wolstapel te Calais en die der stad Leiden: er werd bepaald, dat de Leidenaars niet meer te Calais gearresteerd mochten worden om eenige zaak, tenzij men eerst de oorzaak der arrestatie duidelijk had omschreven; van die arrestatie zou Leiden dadelijk bericht ontvangen. Omgekeerd hadden de inwoners van Calais hetzelfde recht te Leiden. Tevens werd een verdrag van 1421 bevestigd, waarbij bepaald was, dat beide steden geene keuren zouden maken tot elkanders nadeel [1].

Op 9 Nov. 1429 verleende de hertog aan de Engelschen weder vrijgeleide en zijne bijzondere bescherming, waaruit het aanvankelijk herstel der goede verstandhouding blijkt. In 1434 werd echter weder eens tot de uitsluiting der lakens overgegaan.

Het is onbetwistbaar, dat de politiek van den Bourgondischen vorst op deze wijze de oorzaak van moeielijkheden was met de handelaars in Engeland en aan de Oostzee en de Hollanders dus het nadeel ondervonden van te behooren tot eene groote monarchie: maar tevens mag men niet voorbij zien, dat de machtige bescherming van Philips dikwijls hun handel ten goede kwam tegenover willekeur van de zijde der Hansa en der Engelschen.

Waren Engeland en de Oostzeelanden de groote débouchés voor de lakens, die onze steden fabriceerden, en namen de Hollanders op het gebied der vrachtvaart reeds meer en meer een eerste plaats in Noord-Europa in, zeer belangrijk was ook de binnenlandsche handel. Wij zagen reeds in het tweede hoofdstuk, dat Leiden en andere steden omstreeks het midden der 13de eeuw tolvrijheid in de landen van haren graaf verkregen: dit beteekende nog al iets, wanneer men in aanmerking neemt, welke grafelijke tollen hier al zoo in Holland bestonden: men had er te Ammers, Gouda, Woudri-

[1] Stedeb. fol. 328 r.

chem, Dort, Heusden, Geervliet en Strienmonde, om maar bij de Maas en den IJsel te blijven.[1] Bovendien hadden verschillende heeren ook in hunne bezittingen nog tollen binnen de landpalen van Holland. Men leest dan ook van allerlei moeielijkheden en overeenkomsten tusschen de steden en die heeren b. v. den burggraaf van Leiden, die een zwaren tol hief te Alfen; deze tol gaf reeds in 1285 aanleiding tot eene aanschrijving van Floris V aan den burggraaf en zijn tollenaar ten behoeve van inwoners van Akersloot. In 1355 stelde de burggraaf Delft vrij van dezen tol: bekend is de tolvrijheid, die Amsterdam in 1360 van den burggraaf verkreeg tegen betaling van 32 pd. Holl., ten einde den twist hierover te beslechten.[2]

De grootste ergernis voor alle Hollandsche steden was het Dortsche Stapelrecht, dat reeds in 1325 aanleiding tot twist gaf[3]; die oneenigheid werd toen door den Utrechtschen bisschop ten voordeele van Dort beslist. Herhaaldelijk rezen in deze eeuw moeielijkheden hierover, vooral toen het Maasrecht nog bij het eigenlijke Stapelrecht werd gevoegd: ook Leiden moest zich dikwijls naar Dort schikken o. a. in 1384, toen het zich voor 6 jaren verbond dat recht te erkennen; in zulke gevallen traden de graaf en zijn Raad gewoonlijk als bemiddelaars op. Dort was dikwijls zoo weerbarstig, dat het zelfs weigerde voor den graaf zijn recht te komen bepleiten en zich dan ook diens vijandschap op den hals haalde. Dit gebeurde bijvoorbeeld in 1391, toen Albrecht aan de steden vergunning gaf alle goederen van Dortenaars aan te houden: de overige steden kochten van den hertog het betoonen van zooveel strengheid door hem eene goede som te betalen, zooals wij weten, dat Haarlem in 1392 deed. Maar Dort gaf het

---

[1] Nog in 1413 moest de graaf, wegens daarover gerezen klachten, een bevel aan zijne tollenaars geven om de Leidenaars vrij te laten varen.

[2] v. M. III, 120.

[3] v. M. III, 364 en 393.

niet op: wel sloot het in 1393 een wapenstilstand voor twee jaar, maar verzoende den toorn des graven door een offer van 4400 Dortsche schilden. Op die wijze werd het Stapel- en Maasrecht afhankelijk van de meerdere of mindere geldverlegenheid des hertogen. Deze twisten hielden dan ook niet op en gaven aanleiding tot menige onaangenaamheid tusschen de steden onderling.

Waren de zeeroovers van de Schotsche en Duitsche kusten een plaag voor den handel, vooral gedurende de Friesche oorlogen [1], niet minder lastig was het herhaald ophouden van goederen der burgers in vreemde landen wegens schulden des graven; want in die tijden werd het eigendom der onderdanen voor de partikuliere schulden des vorsten aangesproken, hetgeen ook niet vreemd is, daar de kas des graven die der grafelijkheid was. Evenzoo werden voor de schulden der stad b. v. voor onbetaalde lijfrenten, de goederen der kooplieden elders — zelfs in naburige steden — opgehouden, totdat de schuldeischers voldaan waren.

Bij de beoordeeling van dergelijke maatregelen moet men in het oog houden, dat geen maatschappij misschien meer op eene federale republiek kan gelijken, zonder den naam er van te dragen, dan onze Hollandsche maatschappij omstreeks 1400: iedere stad deed, wat haar goed dacht, en de graaf had dikwijls geen macht genoeg om haar te bedwingen; de legertjes der steden begonnen elkander te bevechten, de handel werd bemoeielijkt door het heffen van zware rechten en tollen. Wel beklaagde men zich bij den graaf, maar deze had òf door het toekennen van veelomvattende voorrechten alle macht uit zijne handen gegeven òf hij was niet sterk genoeg om zijn recht te handhaven. Ook hierin kwam eene gelukkige verandering, toen de machtige Bourgondische hertog landsheer werd: zijne regeering was dan ook een tijd van bloei voor den binnenlandschen handel in Holland.

---

[1] Zie Verwijs, Friesche oorlogen.

De voornaamste artikelen, welke Leiden in dien handel omzette, waren wederom lakens, het groote artikel van uitvoer, en haring [1], die men van de Noordsche kusten mede terugbracht: verder de voortbrengselen van den omtrek der stad, nl. boter, vlas, vee, kaas, turf enz.

Het aantal der kooplieden in binnenlandsche waren — die in de grafelijke rekeningen dikwijls met name voorkomen — was echter te Leiden niet zeer aanzienlijk: zij woonden vroeger meest allen bij elkander in de Maarsmansteeg, die aan hen zijn naam ontleent en waar hunne luifels een eind in de straat vooruitstaken [2]; omstreeks 1400 verspreidden zij zich meer door de geheele stad.

Veel aanzienlijker dan de handel was te Leiden de nijverheid: wij zagen reeds in het hoofdstuk over de gilden, van hoeveel belang zij was en hoe goed de regeering der stad dit begreep. Wij vernamen daar, dat de lakenfabrikage wel de voornaamste tak van nijverheid was en de drapeniers de rijkste fabrikanten waren. Maar toch waren ook andere gilden aanzienlijk; de brouwers vooral vormden een sterke corporatie en mogen zeker dadelijk na de drapeniers genoemd worden. Het bier werd toen vooral uit hop gebrouwen en het gebruik van gruit steeds minder: evenals de drapeniers er op uit waren om voor hun artikelen het monopolie in den omtrek te verkrijgen, was dit ook met de brouwers het geval. Allerlei middelen werden hiertoe aangewend: het tappen van Hamburger bier (ook Bremer bier genoemd) werd verboden; geheel Rijnland moest den gruit voor het bier te Leiden halen (dit was vroeger een grafelijk recht); maar de brouwers konden toch hun neiging tot een monopolie niet geheel opvolgen.[3]

[1] De hoofdzetel van den haringhandel in Holland was den Briel, waar die handel evenzoo gereglementeerd was als de lakenhandel te Leiden en de wijnhandel te Dort.

[2] De breedte dezer luifels was bepaald bij eene keur.

[3] Delft, Haarlem, Gouda en Amsterdam waren de zetels van de bierfabrikatie in Holland.

Zeer belangrijk was voor de steden de omstandigheid, dat zij midden in zulk een vruchtbaar land lagen, zoodat b. v. Leiden de marktplaats van geheel Rijnland kon genoemd worden: daaraan is het zeker ook toe te schrijven, dat onder de burgers alle ambachten, bijna alle takken van nijverheid werden vertegenwoordigd, zooals men in de poorterboeken kan zien. Niets was voor hen voordeeliger dan de markten, waar de boeren uit den omtrek minstens eenmaal per week heenstroomden. De wekelijksche markten te Leiden zijn dan ook overoud.

De markt was op Zaterdag: dan trokken de boeren in grooten getale naar de stad, op wagens of te voet; de Hoogewoerd, het Marendorp en het Noordeinde wemelden van voetgangers en karren. Maar de meeste drukte zag men aan de beide oevers van den Rijn, waar ieder artikel zijn aangewezen plaats had en geen benoodigdheden voor het toenmalige leven mochten ontbreken: daar begon het loven en bieden met het luiden van de marktklok, want iedere handel vóór dien tijd was verboden, zelfs mochten enkele van buiten aangevoerde artikelen niet dan op den marktdag verkocht worden. Vroeg in den morgen sloegen daar de kooplieden, zoodra de dag aanbrak, hun kramen op, waarvoor genoeg plaats was overgelaten, daar geen huis of venster te ver op de straat mocht uitsteken: de plaats werd kosteloos afgestaan, maar men mocht die van een ander niet innemen: voor de passage moest ook ruimte worden opengelaten, zoodat het gewoel zich vrij kon bewegen [1].

Op dien marktdag mochten ook vreemdelingen binnen de stad handel drijven in alles, behalve in visch en turf: men vond er een houtmarkt, borstelmarkt, turfmarkt, vischmarkt, botermarkt enz. De poortmeesters hielden toezicht op

---

[1] Kb. 1406 VI, 7.
Deze opmerkingen zou men voor iedere Hollandsche stad kunnen maken; het is evenwel voldoende één voorbeeld te noemen.

de levensmiddelen: zij moesten goed en gaaf zijn en werden anders verbeurd verklaard: ook valsche maten en gewichten werden streng geweerd en de gebruikers met zware boete gestraft.

De voorname jaarmarkten in de buurt — de Voorschoter en Valkenburger markten — beletten te Leiden de opkomst eener jaarmarkt, zooals zij elders in de steden bloeide. Deze Voorschoter en Valkenburger markten waren overoud en door het gansche land, ja zelfs in het buitenland bekend; men deed daar zijne voornaamste inkoopen: de lakens voor het vorstelijk gezin zelf werden daar dikwijls gekocht [1], ofschoon ook nu en dan de stad Leiden daartoe mocht bijdragen. Geen wonder dan ook, dat de Leidsche jaarmarkt eene bescheidene rol had moeten spelen, met deze groote markten vergeleken: zij was betrekkelijk laat — in 1303 — door den eersten Henegouwer aan den stad geschonken [2] en geheel en al gelijk gesteld met andere jaarmarkten in Holland: op Sint Margrietenavond (18 Juli) mocht het kruis — waaraan zij haar naam kruismarkt ontleende — worden opgericht; maar de luister harer naburen bewerkte, dat er te Leiden geen jaarmarkt gedijen kon.

In het algemeen valt op te merken, dat in den loop der 14de eeuw de handel en vooral de nijverheid in de Hollandsche steden den landbouw hadden verdrongen. In het midden der eeuw kan men duidelijk uit allerlei dingen zien, dat de meerderheid der stadsbevolking nog uit boeren bestond: eene brug, de Borstelbrug, wordt te Leiden gemaakt onder voorwaarden, die duidelijk op het drijven van landbouw betrekking hebben; men hoort in alle steden ontelbare malen spreken van hooibergen en schuren; varkens loopen overal langs de straat; een der hoofdpoorten is te Leiden voor wagens geheel onge-

[1] Graf. rek. 1316. De fijne lakens kwamen uit Vlaanderen.

[2] v. M. II, 32. In de privilegiën der overige steden vindt men reeds vroeger jaarmarkten: de nabijheid der groote markten zal van dit achterblijven van Leiden wel de oorzaak geweest zijn.

schikt; in den onmiddellijken omtrek der stad lagen uitgestrekte tuinen en bouwlanden; eigendom aan dergelijke landen is overal de gewone wijze van geldbelegging enz. Wij zagen reeds, hoe dit omstreeks 1400 veranderd was: de nijverheid en de handel begonnen meer en meer de hoofdbezigheden der stadsbevolking te worden, de landbouw verhuisde naar de dorpen.

Maar toch ziet men dikwijls aan den geest, dien de bevolking jegens de handelaars koestert, dat menigeen nog niet tot het rechte begrip van wat handel eigenlijk is, is gekomen; nog altijd beschouwde de boer den koopman met een wantrouwend oog en ook de geestelijke kon den koopman niet achten, die zijn voordeel zocht te doen met het verschil in prijs, dat, vooral in die tijden van gebrekkige gemeenschap tusschen de verschillende deelen des lands, dikwijls verbazend groot was. Een jaar van oorlog en ook van watersnood sleepte onmiddellijk duurte van levenmiddelen na zich, evenals nog thans de slechte oogst van één jaar in onze bezittingen in Indië duurte en soms hongersnood te weeg brengt. Natuurlijk moest dan het bedrijf van den koopman, wiens handel zich juist op het verschil in prijs — was het dan ook niet altijd een gevolg van dergelijke rampen — grondde en zonder dat niet bestaan kon, in het oog van den boer, die dan meer voor zijn onderhoud moest betalen, ongeoorloofd en onbehoorlijk schijnen; niet het minst voor den geestelijke, die zich achter zijne kloostermuren terugtrok en zich niet bewust was van wat er in de wereld omging, moest die koopman het ideaal zijn, wiens winst zich bepaalde tot het matige voordeel, dat de marktprijs hem opleverde.[1]

Maar ik kan mij niet aansluiten bij hen, die naar deze uitspraak van gemelden geestelijke den geest des tijds zouden

[1] Prof. Fruin, Gids 1878, op het einde.

willen beoordeelen. Neen, die geestelijke kon met zijne woorden het gevoelen van een handelsnatie niet uitspreken — een gevoelen, waarmede die natie als handelsvolk haar eigen doodvonnis zou geteekend hebben. Waar is ooit de koopman geweest, die voor zulk een winst de grootste gevaren zou hebben getrotseerd? Zou hij voor zulk een voordeel de »bruisende, woelende zee" en de »vervloekte klippen" gebraveerd hebben, waarvan de Romeinsche dichter zingt? Ik kan het niet gelooven; evenmin als dat diezelfde burger het ideaal zijner medeburgers zou geweest zijn, die »volstrekt weigerde een ambt te bekleeden en zich er slechts op toelegde zichzelven en de zijnen te besturen." Neen, dàt hebben de burgers van Leiden wel anders bewezen in den heftigen strijd der staatkundige partijen van de 14de en 15de eeuw: zij hebben den strijd des levens niet geschuwd uit vadsige gemakzucht, die misschien den geestelijke kon behagen, of uit afschuw voor de wereld; en zijn zij ook niet de voorzaten van hen, die goed en bloed over hadden voor de vrijheid, ook zelf strijders voor die vrijheid! Hoe veel juister blik toont die andere geestelijke te hebben, wiens naam reeds zoo dikwijls in deze bladen door ons is genoemd — Philips van Leyden — met zijn woord, dat geen burger, al lijdt zijn eigen vermogen er onder, en al heeft hij er reeds dikwijls den last van gedragen, de waardigheid van burgemeester mag weigeren, omdat de staat hem dan noodig heeft.[1]

De tijden waren voorbij, waarin de kerk haar gebod, »geeft ter leen zonder op vruchten van uw vrijgevigheid te hopen", in geldzaken consequent kon handhaven; veel ontbrak daar reeds aan in de 12de eeuw, maar in de 13de had de kerk zelve in de praktijk het leenen van geld op interest niet altijd geschuwd[2]; wel hielden nog de juristen der 14de eeuw, steunende op het kanonieke recht, den strijd voor den boven-

[1] Cas. 7. in zijn hoofdwerk.

[2] Endemann, Studien in der Röm-kanon. Wirtschaftslehre I, S. 23.

genoemden regel gaande, maar de maatschappij had er zich lang aan onttrokken en de kerk gaf in de praktijk meer en meer toe, zoodat zij later zelfs de grootste geldschieter is geworden.

De Staat beschermde den handel, een hoofdmiddel van bestaan voor zijne onderdanen; de regeering dreef het angstvallig toezicht op de nijverheid zeer ver, maar zulk een beginsel, als bovengenoemde geestelijke in het »liber fautorum" der St. Pancraskerk neerschreef, zou allen handel hebben verstikt; ook onze opmerkingen over de geldmiddelen en den handel der steden zullen — hoop ik — de overtuiging versterkt hebben, dat de volgende eeuwen slechts hebben ontwikkeld en uitgewerkt, wat in de kiem reeds aanwezig was, toen onze maatschappij nog in windselen lag.

Wel gevoelde de staat zich geroepen om te waken voor hongersnood en groote duurte van levensmiddelen, wel hield zij de nijverheid binnen nauwe perken besloten, maar het eerste lag natuurlijk op zijnen weg en het laatste vond zijn voornaamsten grond in vrees voor de aangroeiende macht der gilden.

Het beginsel van protectie is volstrekt niet hetzelfde als dat van den geestelijke, welk laatste principe door sommige schrijvers beschouwd wordt als de grondslag der middeleeuwsche economie: welke verstokte voorstander van bescherming in onze dagen zou de verantwoordelijkheid op zich nemen voor zulk eene stelling, die immers allen handel zou doen ophouden? Nù, evenals in de 14de eeuw, keert zich — en met recht — de openbare meening tegen den opkooper, wiens winstbejag zijn medeburgers tot hongersnood doemt en hun dan zijn koren of andere levensmiddelen duur laat betalen [1]; wat wij thans in die verre landen van het Oosten zien gebeuren, waar de handelswegen nog zoo weinige zijn, kon toen ook bij ons plaats

[1] Dat zag men in de dagen der aardappelziekte ook ten onzent.

hebben uit dezelfde oorzaken. De regeering waakte er tegen door dwangmiddelen; zij dwong den huisvader, die 50 nobelen rijk was, eene voldoende hoeveelheid tarwe in huis te hebben op St. Pieter ad Cathedram en nog eene week later [1]; niemand mocht het koren, dat te Leiden ter markt kwam, binnen's huis verkoopen, maar men moest het op straat uitstallen, zoodat ieder het zien kon; de marktprijs van Zaterdag bepaalde den prijs voor de volgende week; wie zijn koren in de week uitvoerde en het des Zaterdags weder ter markt bracht om hooger prijs te bedingen, verbeurde zijn waar; verkoopen van koren op tijd was verboden voor langer dan op zes weken. Maar dit alles heeft op bescherming in het algemeen geen betrekking; het zijn middelen om hongersnood te voorkomen, evenals men zich thans nog zeer goed dergelijke maatregelen zou kunnen denken in een land, waar wegens de gebrekkige middelen van gemeenschap gevaar voor zulk eene ramp bestond. Was morgen Europa aan hongersnood blootgesteld, men zou zich niet tot dergelijke repressieve maatregelen beperken!

En dat de regeering hiermede alleen wering van hongersnood en van ziekten op het oog had, geen onderdrukking van den handel, blijkt reeds uit de namen der artikelen, waarop men dergelijke maatregelen toepaste: koren en vleesch. Wat betreft het laatste ziet men dit ten duidelijkste uit eene Leidsche keur van 1406 [2], die begint met deze woorden: »item so heeft alerhande ghebrec in der hallen gheweest van den vleysch te bruken (in 't klein verkoopen) op syn rechte mael (d. i. op den vasten tijd): dairof is tgherecht overdraghen, dat men van Paischen tot Meyendaghe toe tvleysch vyf mael houden sel ende niet langher" enz.: daarna moest men het zouten en niet eerder in de hal brengen, dan nadat het gepekeld was.

---

[1] Dergelijke bepalingen komen in alle keurboeken der steden voor.

[2] Kb. 1406 VI, 19.

Blijkbaar is deze maatregel gericht tegen den verkoop van bedorven vleesch, waartegen meer van die bepalingen waakten.[1]

Ook Philips van Leyden raadt de regeering aan om de opkoopers van koren te dwingen hun waar tegen een behoorlijken prijs te verkoopen; weder is vrees voor hongersnood zijn beweegreden; maar, wanneer ook hij soms iets beweert, wat met onze economische begrippen strijdt, moet men niet vergeten, dat er bij hem één alles beheerschend beginsel is — wat den vorst te zwak maakt, is daarom alleen reeds schadelijk.

Ook in andere opzichten valt trouwens op te merken, dat de middeleeuwsche maatschappij niet zoo achterlijk was, als men wel zou kunnen vermoeden. Wij zagen in het hoofdstuk over de geldmiddelen der stad, hoe reeds verschillende wijzen gezocht en ook gevonden werden om de stedelijke inkomsten te vermeerderen; accijnsen werden ingevoerd ten einde de direkte belastingen te vervangen en daardoor een vraagstuk opgeworpen, dat in onzen tijd in veler oogen nog niet is opgelost; in de lijfrenten ziet men onze stedelijke leeningen bij hun eerste opkomst; conversie dier leeningen is een begrip, dat reeds in het brein der Middeleeuwsche financiers rondspookt; het wisselrecht is aan het opkomen (obligatiën worden met schepenbrieven in rechten gelijk gesteld); handelsverdragen tusschen landen en steden zijn reeds bij menigte aan te wijzen; in het kort, de nieuwere tijd is in aantocht.

Reeds lang waren de dagen voorbij, toen de kerk het nemen van rente uitdrukkelijk belette: in de 13de eeuw was met handel en nijverheid ook de stand der renteniers opgekomen [2], die van huizen en goederen rente trokken; eene menigte eigendomsbrieven uit het midden der 14de eeuw

---

[1] Kb. 1406, VI, 19-26. In alle keurboeken der andere steden komen zij voor.

[2] Prof. Fruin in de Rott. Historiebladen, IIde Afd. I, in zijne studie over Rotterdam.

bezit o. a. het Leidsche archief, waaruit ten volle blijkt, dat die gewoonte toen aldaar geheel gevestigd was. Ook hier waren de grondeigenaars vooruitgegaan, vooral onder den Roomsch-koning Willem II; het kapitaal voor den koop van een vrij eigendom werd gewoonlijk verkregen door eene erfrente als hypotheek op het pasgekochte goed te vestigen. De kerk zelve genoot er met eene gelukkige inconsequentie het eerst van maar verbood alle andere soort van rente als woekerwinst; het voorbeeld der Vlamingen werkte ook hierin op de ontwikkeling onzer toestanden en zoo vinden wij de renten op huizen en erven in het midden der 14de eeuw te Leiden en elders in Holland volkomen ingevoerd.

Met de verbetering van den staathuishoudkundigen toestand der bevolking houdt het toenemen der welvaart gelijken tred. Die stijgende welvaart is zeer duidelijk op te maken, niet alleen uit het toenemen van het globale vermogen der burgers allen te zamen, zoodat in 1302 de schotboeken 50 000 pd., in 1400 70 000 pd. konden aanwijzen, als som van het vermogen der burgers, maar ook uit de grootere weelde, die onder de bewoners begon te heerschen. Het »stedeboek" van Leiden geeft ons ook hier weder hoogst belangrijke aanwijzingen door de boedelscheidingen en inventarissen, die daarin zijn opgenomen [1].

Een enkel woord ten slotte over het muntwezen, dat met den handel in zulk eene nauwe betrekking staat. Dit hoogst moeielijke onderwerp is daarom nog niet op eene voldoende wijze te behandelen, omdat de muntverlichting op eene zeer groote schaal door de vorsten in praktijk werd gebracht. [2] Wij weten uit de studie van prof. Fruin, dat omstreeks 1400 die muntverlichting reeds menigeen in het ongeluk had ge-

---

[1] Zie de uitgave der Leidsche Rechtsbronnen, die binnen eenige maanden zal verschijnen.

[2] Dr. Fruin, Muntverzwakking, (Nijh. Bijdr. N. R. IX, 1).

stort en wij kunnen het ons best begrijpen, dat de koopman over het muntrecht der vorsten begon te klagen. Ook in het burgerlijk leven had de poorter hiermede te kampen: in 1401 b. v. betaalde men onder elkander de renten voor de helft in »quaed" geld [1]; men placht zich echter voor groote verliezen te vrijwaren door bij koop en verkoop te bepalen, dat de betaling zou geschieden in het geld, waarmede men op de groote Valkenburger en Voorschoter markten betaalde: dáár toch had men met de kooplieden te maken en kon niet in eene slechte munt zijne betalingen doen. Nu en dan werd men echter door den vorst gedwongen de door hem geslagen munt aan te nemen.

De voornaamste munt was het dordrechtsche gouden schild van 1388: het goud moest zijn van 23½ karaat, 60 muntstukken moesten er in de mark gaan, het schild moest 40 groot waard zijn [2]. In 1393 werd een gelijk schild van dezelfde waarde ingevoerd. Twee jaar later gaf Albrecht bevel, dat alle koop en verkoop zou plaats hebben in die nieuwe munt; de rechters mochten geen recht wijzen in schuldzaken, tenzij de partijen in deze munt hadden gerekend; op de markten moesten personen worden aangesteld, om op de muntbepalingen toezicht te houden, terwijl valsche en ongeoorloofde munten werden verbeurd verklaard [3].

De beide muntregelingen stonden niet alleen, maar telkens bij het slaan eener nieuwe munt werden dergelijke besluiten afgekondigd: tevens bepaalde dan de regeering, hoe de verhouding der in omloop zijnde buitenlandsche munt tot de inlandsche zoude zijn; ook dit gaf aanleiding tot allerlei verwarring en moeielijkheden, daar de buitenlandsche vorsten evenmin als de graaf van Holland het gehalte hunner munt

---

[1] Voogdijrek. fam. Blijfhier (Arch. Leiden).
[2] v. Mieris III, 504.
[3] v. Mieris III, 593.

onveranderd lieten en dit is toch een eerste vereischte voor eene standvastige waarde der muntspeciën. Men moet echter die muntverzwakkingen en veranderingen niet al te hard beoordeelen, daar de denkbeelden omtrent munt en waarde toen nog zeer naïf waren Wie b. v. twijfelt thans aan de oprechte bedoelingen van John Law, wiens financieel beheer in het begin der 18de eeuw zoo velen te gronde richtte? En bestaat er ook nu nog dikwijls geen groot verschil in meening onder de staathuishoudkundigen, van welke sommigen het bimetallisme als een oorzaak van verwarring in het muntstelsel beschouwen, anderen de invoering van dat stelsel als het summum bonum verkondigen? Waarom zouden wij dan de vorsten der 14de eeuw steeds van oneerlijke bedoelingen beschuldigen, als zij niet begrepen, dat de waarde der muntspeciën in den omloop niet van regeeringsbesluiten afhangt? Wel zagen zij eindelijk de nadeelige gevolgen van die muntverzwakking voor de bevolking, daar in 1430 de muntstukken sedert eene eeuw 450 %, sedert 1371 140 % in waarde gedaald waren[1]. Zij meenden echter dit kwaad te kunnen bestrijden door bij besluit vast te stellen, welke waarde de munt voortaan zou hebben.

De kooplieden der steden zagen in, dat juist deze vorstelijke besluiten[2] en dit misbruikte muntrecht der heeren de oorzaken van de vermindering in waarde der muntstukken waren: zij trachtten daarom het recht tot aanmunting van nieuwe geldstukken voor eenige jaren af te koopen en het geldgebrek der vorsten hielp hen hierin. Deze afkoop van muntrecht werd verkregen door eene belasting, die de steden daarvoor aan den vorst opbrachten, ten einde dezen persoonlijk schadeloos te stellen voor de nadeelen, die hij door het tijdelijk opgeven van het recht ondervond: zij heette »sleyscat".[3]

---

[1] Dr. Fruin l. l. blz. 10.

[2] Zie Phil. à L. cas. 41.

[3] Sleyscat — sleghescat — belasting voor het slaan der munt: het woord kreeg langzamerhand de beteekenis van „vectigal" (vooral in Zeeland).

De voornaamste munten, in Holland in gebruik, waren omstreeks 1400:

1°. gouden munten:

Engelsche nobel = 85—96 grooten;[1]
Fransche kroon = 39—52 grooten;
Fransche schild = 55—62 grooten;
Willems schild = 40—43 grooten;
Beiersche gulden = 32—35 grooten;
Rijnsche gulden = 32—41 grooten;

2°. zilveren munten:

placken = 2 grooten;
Dordr. tuynen = 1 ½ à 2 grooten;
Vlaamsche cromsteerten = ± 2 grooten;
Vlaamsche botdreghers = 1 ½ à 2 ½ grooten.

Bij alle betalingen werd opgegeven, wat de waarde zou zijn der stukken, waarin men betaald werd, en wij zagen reeds in het tiende hoofdstuk, hoe het verzuimen van die bepalingen tot allerlei misbruik aanleiding gaf.

Vooral het lagere volk leed zeer onder deze afwisseling der muntwaarde: door het verlagen van het gehalte der munt namen de prijzen der levensmiddelen toe, want men moest aan den koopman meer muntstukken geven om dezelfde waarde — dezelfde hoeveelheid zilver — te bereiken. Hield nu de vermeerdering van het loon geen gelijken tred met de vermindering van de waarde der muntstukken, dan ontstond er derhalve gebrek en tengevolge daarvan ontevredenheid en oproer, totdat de regeering besloot de werkgevers te noodzaken de loonen der arbeiders te verhoogen; daarom moest de stedelijke regeering onder Albrecht wel het recht krijgen om in zulk een geval het loon der arbeiders vast te stellen.

---

[1] Het pond Vlaamseh had 40, het pond Holl. 30 grooten. Het pond Vl. was de gewone rekenmunt: het bevatte 20 schellingen en iedere schelling weder 12 deniers of duiten. In de Middeleeuwen was er echter geen eigenlijke munt, die 1 pd. Vl. waard was.

Men heeft dikwijls gesproken en gedacht over de toenmalige verhouding tusschen loon en prijzen der levensmiddelen, vergeleken met die van tegenwoordig, met andere woorden over den betrekkelijken rijkdom en armoede der bevolking. Het is niet onmogelijk zich daarvan een denkbeeld te vormen, wanneer men de rekeningen der gasthuizen, die der armhuizen en de thesauriers-rekeningen der stad met elkander vergelijkt.

Vooreerst vragen wij dan: wat was het loon van den werkman omstreeks dezen tijd en wat kon hij zich aan voedsel daarvoor koopen? Wij vinden in de rekeningen van 1427, dat het dagloon van een metselaar, stratenmaker, timmerman door elkander 4 cromsteerten was (van welke munt er $13^1/_3$ in een pond gingen), dus = $^3/_{10}$ pd. of 6 sch.

De gewone levensmiddelen in dien tijd volgen hieronder en wij hebben tevens opgegeven, hoeveel de werkman daarvan kon koopen voor zijn geheele dagloon.

Voor dit loon kon hij dan koopen:

$^3/_5$ van een achtendeel erwten of boonen, d.i. in onze maat 7 liter;
ongeveer 80 haringen;
$^1/_3$ zak meel, d. i. in onze maat 8 liter;
$^1/_5$ deel van een schaap;
$^1/_7$ deel van een vaars;
$^1/_{30}$ deel van een koe;
$^1/_{12}$ deel van een mager varken.

Vergelijken wij dit thans met het dagloon van den tegenwoordigen werkman; ik meen dit door elkander op *f* 1,60 te mogen stellen; daarvoor kan die werkman koopen:

5 liter erwten of boonen;
ongeveer 30 haringen;
6 liter meel;
$^1/_{15}$ van een schaap;
$^1/_{25}$ van een vaars;
$^1/_{120}$ van een koe;
$^1/_{20}$ deel van een mager varken.

Wij zien dus, dat de vleeschprijzen van tegenwoordig het vleesch voor den werkman vrij duur maken, vooral het rundvleesch, maar dat daarentegen de prijzen van het plantaardig voedsel niet zoo bezwarend voor hem zijn. Toch blijkt uit onze lijst, dat de toestand van den werkman in de 15de eeuw nog beter was dan in den tegenwoordigen tijd.[1]

Men moet evenwel niet vergeten, dat ook de werkman tegenwoordig veel weelderiger leeft, even goed als de gezeten burger van onzen tijd veel voor heeft boven zijne voorvaderen.

Niet alleen staat de werkman van heden niet zoo bloot aan plotselinge duurte en hongersnood — dien kanker der Middeleeuwen — maar de tegenwoordige maatschappij doet ook veel meer voor hem dan die der Middeleeuwen en ook hij geniet zijn deel van de meerdere beschaving, van de meerdere veiligheid voor allen; het levensgenot van onzen tijd is naast de meerdere behoeften ook steeds toegenomen.

Stelt u b. v. den werkman van 1427 voor met het bovengenoemde loon in een hongerjaar als 1437, toen een achtendeel tarwe kwam te staan op meer dan 3 pond.[2] Dan kon niets helpen dan dat de regeering de broodprijzen zoo laag mogelijk hield en tevens streng toezag op de zuiverheid van het baksel, terwijl overigens de algemeene liefdadigheid te hulp geroepen moest worden, zoover deze helpen kon. Duurde het gebrek eenige jaren, gelijk toen plaats had, dan moest de uitvoer van koren worden belet, het opkoopen worden gestraft; maar dit alles kon ellende en ziekte niet tegengaan: zij bleven jaren lang een geesel van het volk.

---

[1] De heer Calonne komt voor Noord-Frankrijk tot voor onzen tijd ongunstiger conclusiën; daar was de verhouding als 2 : 1. (Une ville au quinzième siècle p. 99).

[2] Zie: van Bleyswyck, Beschr. van Delft, blz. 489;
Velius, Chron. van Hoorn, blz. 32;
De Bosch Kemper, Armoede in Nederland, blz. 56.

HOOFDSTUK XIII.

HET ARMWEZEN EN DE GASTHUIZEN TE LEIDEN.

Voor eenige jaren rezen er te Leiden tusschen het stedelijk bestuur en den Gereformeerden kerkeraad moeielijkheden over het beheer der fondsen van het weeshuis; dr. Pleyte, regent van die instelling, bestudeerde toen haar archief en dat van den Heiligen Geest te Leiden en stelde over haar oorsprong eenige beschouwingen op. Toen ik nu het plan vormde het Leiden van 1400 te beschrijven, had de heer Pleyte de goedheid mij zijn manuscripten ten gebruike aan te bieden en ik greep dit aanbod met beide handen aan, daar het mij veel arbeid bespaarde. Zoo ontstond uit mijne bewerking van de aanteekeningen en beschouwingen van dr. Pleyte de beschrijving van het armwezen te Leiden, die hier volgt.

Het oudste stuk, waarin van den Heiligen Geest te Leiden gesproken wordt, is van 1316; het is het testament van Pieter van Leyden [1]; daarin lezen wij: »voert soe bewys ik den heylighen Geest jaerlix tien scellinghen." Deze gift is in hetzelfde jaar door den graaf bevestigd, van welke bevestiging het weeshuis eene copie bezit; daar leest men: »ende tien scellinghen cost sjaers te copen ende den heylighen geest jaerlix te Leyden te geven onder die arme."

Vóór dezen tijd spreken de testamenten wel van het Katrijnengasthuis, maar niet van den Heiligen Geest; bovendien zijn de vaste bezittingen van den H. G. bijna alle terug te

---

[1] v. Mieris II, 177.

vinden in de registers dier instelling en blijken niet vóór 1322 geschonken te zijn. De vestiging van den H. G. te Leiden moet dus vóór 1316 en niet veel vroeger dan dat jaar hebben plaats gehad.

Wat was de H. G. te Leiden? Een direkt antwoord op die vraag is voor den oudsten tijd op te maken uit de woorden van hen, die aan den H. G. hun goederen vermaakten. Nu eens heet het: 10 sc. om die te geven »onder die arme", dan weder »die arme luden mede te cleden ende te scoyen"; een ander vermaakt aan den H. G. 45 sc. holl. jaarlijks om uitkeeringen te doen, »ende so wat daer boven blyft altoes den armen te gheven, daer de meesters van den heylighen gheest van Leyden vermoeden dat het best besteed es." [1] Die armen worden nu en dan »arme huyssitten" genoemd; hun wordt brood, kleeding, geld uitgedeeld, soms op het kerkhof.

Men moet zich echter niet voorstellen, dat het eenvoudig uit milddadigheid was, dat de erflaters een deel hunner goederen aan den H. G. vermaakten; wèl waren er, die de armen bedachten om daardoor een goed werk te verrichten, maar in den regel is het zorgen voor de godsdienstige plechtigheden, waarmede de nagedachtenis der erflaters werd gevierd, de hoofdzaak bij de schenking; die plechtigheden worden nauwkeurig beschreven en aan de H. G. meesters wordt opgedragen ze te doen plaats hebben; opdat dit trouw door hen zou gebeuren, kregen de armen tevens een klein deel van de jaarlijksche renten van het vermogen. Wij zien dus, dat het kapitaal van den H. G. geenszins in de eerste plaats uit liefdadige oogmerken aan de armen is geschonken en die schenking niet het eerste denkbeeld van den erflater was bij het vermaken zijner goederen; de armen worden in de testamenten slechts als eene bijzaak genoemd.

Omtrent den werkkring van den H. G. blijkt dus nu reeds

[1] Reg. H. G. op iedere bladzijde.

dat hij belast was met de verpleging der armen; ook andere inrichtingen van weldadigheid echter bemoeiden zich daarmede, zooals wij zullen zien. De administratie van den H. G. te Leiden werd gevoerd door de Heilige-Geestmeesters, die soms ook heeten »beraders, bewaerders, uytmeesters, goetshuysberaders" van den H. G. Zij waren twee in getal en traden sedert ongeveer 1350 jaarlijks af: vóór dien tijd was er geen vaste regel omtrent hunne aftreding; men ziet dan dezelfde meesters van den H. G. soms gedurende drie jaren en langer aan het bestuur [1]. Omstreeks het laatst van de 14de eeuw trad jaarlijks met St. Pieter een van beiden af en kon niet dadelijk herkozen worden. De gekozenen behoorden — evenals dit bij de andere stadsambtenaren het geval was — tot de regeerende familiën en moesten (na 1351) zeven jaar poorter geweest zijn [2]. Zij werden benoemd door het gerecht, sedert het laatst der 14de eeuw door de vroedschap en het gerecht samen bij meerderheid van stemmen.

Het getal der H. G. meesters werd in 1430 [3] tot drie, in 1440 [4] tot vier vermeerderd, omdat de groote »diertyt" (dure tijd), van 1430 tot 1445, gebrek ten gevolge had en daardoor de bezigheden der Heilige-Geestmeesters zeer werden uitgebreid [5].

De H. G. meesters zorgden voor de verpachting der landerijen en voor het beheer der hypotheken van den H. G.: zij bestreden uit deze inkomsten de uitgaven, die de erflaters hun hadden opgelegd en die bestonden in uitkeeringen aan de kerken en priesters voor het lezen der zielmissen en het zingen der kerkelijke liederen; eindelijk deelden zij aan de armen brood en geld uit.

---

[1] Zie blz. 185.

[2] v. Mieris II, 796.

[3] H. G. fol. 144.

[4] ib. fol. 148.

[5] Die duurte heerschte overal in Holland en was een gevolg van de oorlogen met Engeland en de Oostzeesteden, die gelijktijdig uitbraken.

Hoe groot waren de sommen, waarover de Heilige-Geestmeesters konden beschikken? Het zou misschien niet moeilijk zijn dit op te maken uit de boeken, die ons uit de 14de eeuw bewaard zijn gebleven, maar wij willen ons bepalen tot het jaar 1433, het tijdstip, waarop de toestand van hunne fondsen veranderde: toen maakte het nijpend gebrek der armen aan de eene zijde eene uitbreiding van kapitaal, aan de andere eene vermeerdering van uitgaven noodig. Uit dit jaar nu is het oudste register van inkomsten en uitgaven van den H. G., dat tot ons gekomen is. Er blijkt uit, dat in 1433 de inkomsten vrij belangrijk waren.

Zij bestonden 1°. uit erfpachten op huizen en erven in de stad tot een bedrag van 715 pond; 2°. uit renten op landerijen in den omtrek, te samen 292 pond. In het geheel ontving men dus ruim 1000 pond, waarvan ongeveer 34 pond moesten afgetrokken worden voor de kosten der inning, voor reizen en dergelijken, zoodat er eene som van ongeveer 970 pd. overbleef; van dit bedrag bleef ± 100 pd. achterstallig, zooals blijkt uit de gedeeltelijk bewaarde Maanboeken.

Voor de armenverpleging in het algemeen werd 591 pd. besteed, terwijl de overige 280 pd. werden gebruikt voor het koopen van 40 zijden spek en 2 ½ hoed tarwebrood 's jaars ten behoeve der armen en voor de zieken, die bij het wekelijksch of veertiendaagsch huisbezoek der H. G. meesters werden ondersteund.

Achter de registers van 1453 en de volgende jaren komt eene reeks van memoriën voor, die ons nog beter dan het register van 1433 over de werkzaamheden der H. G. meesters inlichting geven. Daaruit blijkt, dat zij het volgende te doen hadden:

1°. de H. G. meesters moeten jaarlijks aan de arme huiszitten in de Vrouwenparochie 22 pd. uitreiken (in de beide andere parochiën had men toen reeds huiszittenmeesters);

2°. alle jaargetijden voor de erflaters doen plaats hebben, zooals in het memorieboek van de jaargetijden was geschreven;
3°. jaarlijks 40 pd. besteden, om »schoon" (d. i. wit) brood te koopen ten einde het uit te deelen aan de armen en wel aan wie het volgens hun oordeel het best besteed is;
4°. jaarlijks 40 zijden spek en 2 ½ hoed tarwebrood koopen om op Kersavond aan de armen uit te deelen;
5°. iedere week of om de 14 dagen moeten zij de geheele stad rondgaan en aan de armen, die ziek zijn, uit het inkomen van den H. G. eene tegemoetkoming schenken;
6°. zij moeten aan de armen, die door ziekte of ongemak hun brood niet kunnen verdienen, aalmoezen uitreiken, totdat zij weder in staat zijn zich zelf te onderhouden;
7°. de zieken, die te bed liggen, moeten onderhouden worden, totdat zij weder kunnen uitgaan of totdat »God ze haalt"; kraamvrouwen worden ondersteund, totdat zij hun eersten kerkgang gedaan hebben;
8°. de H. G. moet wekelijks de armen bedeelen: 's winters, van Allerheiligen tot April, 13 pd. per week, 's zomers, van April tot Allerh., 6½ pd. per week, voor alle armen te zamen;
9°. Schoeisel en brood moet de H. G. aan vondelingen uitdeelen, zooveel dat mogelijk is, nadat de bovengenoemde uitdeelingen zijn gedaan.

Ook de gasthuizen kregen nu en dan legaten, waarbij de clausule voorkwam, dat zij de armen moesten onderhouden; in het Katrijnen-gasthuis verpleegde men vooral de arme zieken. Bovendien zorgden de huiszittenmeesters der drie kerken voor de armen in hunne parochie.

Men heeft dus te Leiden verschillende colleges, die allen de verpleging der armen ten doel hebben. De meesters van

den H. G. waren echter een college, dat geheel op zich zelf stond en zich van de andere onderscheidde door zijn wereldlijk karakter: zijne leden stonden tot de kerken in geene andere betrekking, dan dat zij zorgen moesten, dat de jaargetijden voor de erflaters werden gehouden en de priesters daarvoor werden betaald.

Contrôle op hunne werkzaamheid werd uitgeoefend, eerst door het gerecht, in het laatst der 14de eeuw (sedert 1384) door het gerecht en de vroedschap samen, die ook hierin eene stem eischte. Niets werd door de H. G. meesters gekocht of verkocht zonder voorkennis van het gerecht der stad.[1]

De twisten tusschen de H. G. meesters en de overige colleges, die met de armenverpleging waren belast, werden door het gerecht uitgemaakt, als het opperbestuur van alle stedelijke inrichtingen. Het gerecht oefende de contrôle op de H. G. meesters uit, ook krachtens de testamentaire dispositiën zelve; in de legaten komen daaromtrent dikwijls bepalingen voor[2]. Niet alleen dus, omdat de testamenten reeds van zelf onder de bescherming der wet stonden, ook krachtens den inhoud dier testamenten, werden de handelingen der H. G. meesters door het stedelijk bestuur nagegaan. Nu en dan treedt ook de provisor van Rijnland, het hoofd der geestelijke jurisdictie, naast het gerecht op; wij hebben hiervan evenwel slechts voorbeelden kunnen vinden uit den tijd van gebrek, zoodat toen de kerkelijke en wereldlijke colleges de handen schijnen ineen geslagen te hebben om de arme bevolking te helpen.

Deze zelfde nood der armen omstreeks 1435 gaf den H. G. meesters aanleiding om te vorderen, dat de stad geene belasting van den H. G. zou heffen, daar deze instelling de stad in geenen deele tot last verstrekte of hare bescherming noodig

---

[1] H. G. fol. 6 fol. 29, 37, 33, 51, 85, 104, 121, 122, 124 enz.
[2] H. G. fol. 3, 6, 16, 37 enz.

had: het gerecht en de vroedschap onthief hen dan ook van alle belasting.[1]

De H. G. meesters moesten jaarlijks binnen eene maand, nadat zij afgetreden waren, voor gerecht en vroedschap rekening doen en verantwoording afleggen van hun beheer.

In deze bladzijden wordt meermalen van de »huiszitten" gesproken; over hen vinden wij een zeer belangrijk bericht uit 1428.

Toen geven schout en schepenen hunne toestemming aan de huiszittenmeesters van St. Pieter om een huis te koopen in de St. Pieterskerkstraat, waar zij koren, zout, turf en vleesch kunnen opslaan, ten behoeve der huiszitten-armen van hunne parochie. In dat huis mogen zij drie personen laten wonen om die goederen te beheeren; de bezittingen der personen blijven aan het huiszittenhuis en zij worden zelve daarin opgenomen door het gerecht en de huiszittenmeesters samen. Alle inkoopen ten behoeve dier armen zullen vrij van accijns wezen.

Deze huiszittenmeesters komen reeds in het laatst der 14de eeuw voor; zij zorgden in iedere parochie voor de behoeftigen, die niet onder de algemeene armen konden gerangschikt worden, en waren een afzonderlijk armbestuur. De St. Pancras-parochie had reeds in 1426 een eigen huiszittenhuis, waar de armen 's Zondags werden gespijzigd en twee personen onder dezelfde voorwaarden, als boven vermeld zijn, mochten wonen; dat huis droeg den naam van »Minnepot." Ook de Vrouwen-parochie kreeg vóór het midden der 15de eeuw zulk een huiszittenhuis.[2]

Het bedelen voor anderen was te Leiden streng verboden, tenzij men eene speciale vergunning daartoe had van de over-

---

[1] Aan het slot der maanboeken van 1456 en volgende jaren.

[2] Alles uit het archief van het Huiszittenhuis. Te Rijnsburg hadden in de abdij toen driemaal per week bedeelingen plaats, die tot groote misbruiken aanleiding gaven.

heid; in sommige gevallen namelijk stond men toe bij de kerkdeuren de liefdegaven der geloovigen voor een ongelukkige in ontvangst te nemen; voor zichzelven mocht men na een verzoek daartoe rondgaan bij de huizen of ook wel aan de deuren der kerken en op de kerkhoven bedelen.

Nauw verbonden met het armwezen is de zaak der armeweezenverpleging. Deze behoorde eveneens tot die dingen, waarmede de Heilige-Geestmeesters zich bemoeiden; tot de werkzaamheden der poortmeesters behoorden die der gegoede weezen. Toen wij deze laatste magistraten uitvoerig behandelden zagen wij, dat weezenverpleging door Philips van Leyden reeds onder hunne ambtsbezigheden werd gerangschikt, en wij weten zeker, dat dit tot 1450 zoo is gebleven.

Vóór 1450 was er te Leiden geen weeshuis, maar werden de weezen op eene andere wijze verzorgd; wij kunnen de vroegere wijze van weezenverpleging zeer goed nagaan uit een paar voogdijrekeningen van weezen, die nog in het Leidsche archief bewaard worden [1].

Jan Blijfhier, weduwnaar, was een koopman, die te Schonen was gestorven drie dochtertjes nalatende: zoodra men te Leiden de tijding van zijn dood vernam traden de poortmeesters in den boedel op. Zij benoemden tot voogden over de drie kinderen twee der bloedverwanten, den grootvader van moederszijde en een neef; deze beide voogden beheerden voortaan de bezittingen der weezen en moesten jaarlijks voor het gerecht en de familie der kinderen rekenschap van hun beheer afleggen: de poortmeesters hielden daarvan een contraboek, dat in »der stede scrijn" werd bewaard. Zoodra de vader dood was, werden de roerende goederen door de schepenen voor rekening der kinderen verkocht: daarna werden eveneens door het gerecht de schulden van den inboedel betaald en vervolgens het

[1] Voogdijrek. Blijfhier en Poelgeest (Leidsch arch.)
Keurb. 1406 I, 17 (Hamaker).

beheer der overgebleven som aan de voogden overgelaten. Die voogden kochten daarvoor onder toezicht van de poortmeesters land en huizen. De kinderen zelve werden uitbesteed en de voogden betaalden aan degenen, die hun kost en inwoning verstrekten, daarvoor eene som, die voor ieder kind jaarlijks ongeveer 12 pond bedroeg; kleeding, schoolgeld en alle andere onkosten, die de bewaarster — gewoonlijk een familielid — voor de kinderen had te maken, werden door de voogden uit het kapitaal betaald.

De voogdij liep ten einde, als de kinderen 17 jaar oud waren, tenzij gerecht en familie oordeelden, dat men haar eerder moest doen ophouden; tot zoolang mochten de kinderen zelve geene verbintenissen aangaan of iets van hun goed vervreemden.

Arme weezen en vondelingen werden door de H. G. meesters onderhouden en uitbesteed.

In 1450 kwam er in de arme weezenverpleging eene groote verandering door de stichting van een weeshuis.

Gasthuizen vond men te Leiden reeds lang vóór de 15de eeuw, ofschoon wij niet zoo ver durven gaan als van Mieris [1], die de stichting van het oudste gasthuis, dat van Sint Catharina, in 1125 stelt: hij doet dit op grond van berichten van zekeren kapellaan, Otto Herman, die in 1340 in dat gasthuis geweest zou zijn en eenige aanteekeningen zou hebben opgeschreven uit oude brieven der heeren van Steenvoorde. Volgens deze oude berichten dan werd het gasthuis in 1130 gewijd aan St. Catharina, nadat het gebouw zelf in 1125 door heer Willem van Steenvoorde tot een gasthuis gemaakt was. Deze familie behield het recht op dat gasthuis tot in de dertiende eeuw; toen verbrandde (in 1285) de kamer der regenten (*sic*) en de papieren van het gasthuis meteen. (Hoe jammer voor de kritiek!)

---

[1] Beschr. v. L. I, blz. 163.

Ik weet niet, van waar van Mieris die papieren gehaald heeft, maar ik geloof te mogen veronderstellen, dat hij hier de bedrogene is geweest, want men kan niet aannemen, dat de nauwgezette van Mieris de bedrieger zou geweest zijn. Het blijkt trouwens, dat zijn berichtgever gedeeltelijk goed ingelicht was: in het archief toch van het Katrijnen-gasthuis is een stuk bewaard van 1368 over de collatierechten, die de Steenvoordes in het gasthuis uitoefenden. Die rechten werden hun toen betwist door de heeren van het Duitsche huis, bezitters der Pieterskerk, onder wier parochie het gasthuis behoorde; schout en schepenen van Leiden riepen drie oude lieden voor zich, die verklaarden, dat de Steenvoordes altijd het collatierecht hadden bezeten: een ander man, 90 jaar oud, verklaarde ook nooit anders geweten te hebben, zoodat wij reeds veilig kunnen aannemen, dat het gasthuis in het midden der 13de eeuw bestond. [1]

In het jaar 1276 gaf paus Innocentius IV vergunning om voor dit gasthuis een kapellaan te benoemen, die uit de inkomsten van het huis zou betaald worden [2]: in de kapel mocht echter niemand begraven worden (behalve de stichter van het hospitaal), opdat de Pieterskerk in hare ontvangsten geen schade zou lijden: dat er in dit stuk gesproken wordt van den stichter, die — als hij verkoos — in het gasthuis mocht begraven worden, bewijst duidelijk, dat die stichter nog leefde en dus de stichting zelve uit het midden van de 13de eeuw of iets vroeger dagteekent.

Het gasthuis stond op de Breestraat en het erf strekte zich uit tot aan den Rijn, terwijl het geheel werd omringd

---

[1] Te Deventer had men er een in dienzelfden tijd; te Haarlem in 1300.

[2] Oorkondenboek III.
Later werd deze aan de Pieterskerk verbonden en daardoor het geheele gasthuis ook met de Pieterskerk in verband gebracht.

door een steenen muur; binnen dien muur verhieven zich de verschillende tot het gasthuis behoorende gebouwen: een melkhuis of stal en twee ziekenhuizen, eene kapel enz.

De zaken van het gasthuis werden beheerd door »gasthuysberaders" of »gasthuismeesters", twee in getal, die reeds in 1293 genoemd worden [1]: zij werden evenals de meesters van den H. G. op St. Pieter door het gerecht gekozen, sedert ongeveer 1380 door gerecht en vroedschap; ook deze ambtenaren behoorden tot de regeerende familiën, die afwisselend als schepenen, gasthuismeesters, poortmeesters, kerkmeesters en H. G. meesters optraden; zij moesten sedert 1351 7 jaar poorter geweest zijn.

Het gasthuis trok zijne inkomsten 1°. uit legaten: zij bestonden uit geld en ook uit bedden, lakens en dekens, die ten behoeve van de arme zieken werden geschonken; 2°. uit renten op huizen in de stad en landerijen in den omtrek; 3°. uit de erfenissen van in het gasthuis gestorven zieken; 4°. uit de aandeelen in sommige boeten; 5°. uit buitengewone collecten of »beden."

De genoemde inkomsten wijzen van 1394—1430 eene groote vermeerdering aan: wij zien, dat ook hier de tijd omstreeks 1400 die van de ontwikkeling der inrichting is; in dat tijdperk nemen de jaarlijksche inkomsten en uitgaven van 7—900, tot 2800—3000 pond toe. Om het stijgen van de inkomsten met dat der uitgaven gelijken tred te doen houden, verkochten de gasthuismeesters sedert 1396 ook lijfrenten — maar het schijnt, dat men hier voorzichtiger te werk ging dan bij andere colleges. [2]

Het aantal verpleegden is niet nauwkeurig op te geven: men kan het niet nagaan, ofschoon het aantal dooden in de rekeningen wordt opgegeven: in 1398 bedroeg dit 27,

---

[1] Oorkond. II, 860.

[2] Zie blz. 187.

tegen 28 in 1426, zoodat ook het aantal der verpleegden niet zeer toegenomen zal zijn.

Het dagelijksch bestuur in het gasthuis was opgedragen aan eenige inwonenden: hunne goederen kwamen aan het gasthuis en zij werden daar onderhouden uit de inkomsten van het huis (geprovend): zij zorgden voor de zieken. Hertog Albrecht bepaalde in 1401, dat er niet meer dan twee mannen en twee vrouwen in het gasthuis geprovend mochten worden; hunne goederen moesten aan het gasthuis vervallen, tenzij de proveniers zoo vermogend waren, dat zij voorwaarden voor hunne intreding konden stellen. De goederen van bastaarden en vreemdelingen, die in het gasthuis stierven, zouden volgens denzelfden brief steeds aan het huis vervallen.

Behalve het Katrijnen-gasthuis bezat de stad Leiden omstreeks 1395 het Lieve-Vrouwengasthuis op de Hooglandsche Kerkgracht (tegenwoordig Weeshuis), gesticht door Claes Rengher en Machteld van den Zijl; sedert 1416 werden ook voor dit gasthuis twee gasthuismeesters benoemd op dezelfde wijze als voor het oude gasthuis. Evenals het Katrijnen-gasthuis bij St. Pieterskerk behoorde, hadden de stichters der laatste instelling haar aan de St. Pancraskerk verbonden [1].

Een derde gasthuis werd in 1428 gesticht — evenzoo door partikulieren — in de derde parochie: het heette St. Elizabeths-gasthuis, en was voor zieke vrouwen bestemd: het stond onder opzicht van het klooster St. Margriet; ook hier had men twee door de regeering benoemde gasthuismeesters, terwijl drie of vier maagden of weduwen, door rector en meesteres van St. Margriet aangewezen, de zieken zouden verplegen [2].

Deze beide gasthuizen waren, evenals dat van St. Catha-

---

[1] v. M. Beschr. v. L. I, 181. Het Katrijnen-gasthuis werd soms ook gasthuis van St. Pieter genoemd, daar het met de Pieterskerk samenhing.

[2] Id. I, 182.

rina, vrij van alle belasting en accijns; men ging hierbij van hetzelfde beginsel uit als bij den Heiligen Geest.

De laatste inrichting van dezen aard te Leiden was het Leprozenhuis of huis der »arme ellendighe siecken": de vreeselijke ziekte, dikwijls een gevolg van onreinheid, in zulk eene mate als weinig meer in deze landen voorkomt, tastte in de Middeleeuwen nog vele menschen hier aan. Men had reeds in 1250 een Leprozenhuis te Katwijk, later ook te Leiden of liever buiten de eigenlijke stad: die zieken mochten niet binnen de stad komen dan met toestemming hunner bestuurders en dan nog moesten zij duidelijk herkenbaar zijn als melaatschen, »want sy uyt de luden gheset syn". Aan het hoofd der administratie stonden ook hier twee lazarus- of ziekenmeesters, terwijl enkele gezonde personen als dienaars in het huis woonden. Sedert 1433 bezaten de Lazarussen een eigen kapel in hun ziekenhuis, de St. Anthonis-kapel: het huis werd in 1441 verplaatst naar den Nieuwen Weg (buiten de toenmalige Rijnsburger poort). [1]

Wij zien dus, dat de gasthuizen door partikulieren waren gesticht maar onder streng toezicht der regeering stonden.

Over het geheel valt nog op te merken, dat de inrichtingen voor weldadigheid hier te lande altijd zeer talrijk zijn geweest; het voorbeeld van Leiden heeft ons getoond, dat dit reeds in 1400 het geval was, en bovendien bewezen, dat juist d e z e tijd de opkomst dier inrichtingen heeft gezien.

Met de ontwikkeling van het stedelijk leven ging — zooals wij reeds in het hoofstuk over den godsdienst en de beschaving konden opmerken — eene ontwikkeling van het gemoedsleven gepaard, die men niet te hoog kan schatten. Het begin van de vijftiende eeuw kan men dan ook beschouwen als den tijd, waarop in Holland de latere toestanden het eerst hun vasten vorm kregen; daarom ook heb ik dezen tijd tot

[1] Ook alle andere steden hadden in haar omtrek zulke Leprozenhuizen.

uitgangspunt gekozen voor onze beschouwingen van het stadsleven onzer voorvaderen.

Wij kunnen dit hoofdstuk niet eindigen zonder met een enkel woord te gewagen van het pauperisme in de Middeleeuwen, tot bestrijding waarvan deze inrichtingen in het leven werden geroepen; wèl missen wij nauwkeurige opgaven omtrent het aantal der armen, maar het is toch niet onmogelijk zich daarvan een begrip te vormen. Men moet zich echter niet voorstellen, dat die kanker van ons moderne maatschappelijke leven in de Middeleeuwen reeds zóó diep was voortgewoekerd; nog kende men niet die opeenhooping van individuen in groote steden, die hier zelve niet eens voorkwamen; de klove tusschen de patriciërs en de mindere klassen was nog niet zoo groot ten gevolge van beter onderwijs, betere huisvesting, meer weelde: nog stonden de meer ontwikkelden niet zoo ver boven hunne minder goed onderwezen medeburgers. Maar toch zagen wij in het hoofdstuk over de gilden, dat het proletariaat zijne macht reeds deed gevoelen, aanspraak maakte op aandeel in het bestuur en den vermogenden dikwijls meer last veroorzaakte dan deze hadden verwacht; doch de vorstenmacht had zich met de patriciërs verbonden en zoo werd het volk in toom gehouden; wel vindt men in Vlaanderen, Frankrijk en Engeland gedurende korten tijd het volk oppermachtig, zooals het eerst met de revolutie der 18de eeuw nogmaals worden zou, maar de Noordelijke Nederlanden zagen slechts een flauwen weerschijn van wat elders gebeurde, daar men hier de middelpunten van den revolutiegeest — de groote fabrieksteden — niet kende. In 1394 of 1398 [1] werd in het Stedeboek

[1] Zie Bijlage VI. Was het dit laatste jaar, dan nam men 20 % van het vermogen, want de accijnsrekening van 1399 noemt dat bedrag.

Ik vind overigens de grens, waarbij men zich bepaalde bij de gedwongen heffing, eenigszins vreemd getrokken; wanneer de heffing van 4 oude schilden niet te bezwarend was, was dan die van 3 wel bezwarend? Bij eene vrij hooge som mag men zulk eene vraag stellen.

eene lijst geplaatst van hen, die aan de regeering geld geleend hadden »ter scattynghe": de door ieder geleende som bedroeg van 50 tot 4 oude schilden. Men kan aannemen, dat dit de meer gegoeden waren, want het is zeker niet gewaagd te veronderstellen, dat de regeering bij het vaststellen der gedwongen leening met het schotboek te rade ging; dit aannemende, vindt men, dat 500 personen — hoofden van huisgezinnen — tot die gegoeden behoorden; tot de lagere klassen rekene men dus de overige 500 gezinnen, waaruit de bevolking van Leiden in die dagen zal bestaan hebben. Men zou echter verkeerd doen deze allen tot de hulpbehoevenden te rekenen, daar de H. G. slechts 859 pd. besteedde voor de ondersteuning der behoeftigen. Het juiste getal der armen is voor dezen tijd niet te bepalen; maar wij zagen, dat een kind kon leven van ongeveer 12 pd. 's jaars: nemen wij dit aan als de som, die voor een volwassen arme voldoende was, dan vinden wij, dat de H. G. meesters met 850 pd. door elkander 70 armen bedeelden; hierbij kwamen nu nog de bedeelingen door de huiszittenmeesters der kerken en de partikuliere armbedeeling. In 1490 had men te Leiden 30 arme weezen.

AANHANGSEL.

Thans, nu wij tot het einde van dit eerste deel onzer studiën gekomen zijn, zij het mij nog vergund eene opmerking te maken over de herkomst onzer maatschappelijke instellingen.

Wij willen daartoe de aandacht vestigen op de merkwaardige overeenkomst van de administratie en het bestuur onzer steden met die van Vlaanderen en van Noord-Frankrijk.

Bestudeert men het werk van prof. Vanderkindere, Le siècle des Artevelde,[1] en dat van den heer De Calonne, La vie municipale au XVme siècle dans le Nord de la France[2], dan wordt men getroffen door de groote overeenkomst tusschen die stedelijke maatschappijen: toch vindt men, dat de toestand der Vlaamsche steden in de 14de eeuw nog meer punten van verschil daarmede aanbiedt dan die van Amiens in de 15de. Veel meer gelijkenis is er weder tusschen de Vlaamsche steden in de 13de eeuw en de Hollandsche en Noord-Fransche toestanden omstreeks 1400.

Deze laatste opmerking kan ons verklaren, wat de oorzaak was van het verschil der Vlaamsche steden met de onze in de 14de eeuw: Gent en Brugge waren in de laatste jaren der 13de en het begin der volgende eeuw zeer vooruitgegaan, na het bondgenootschap met de Engelschen, die hunne wol voornamelijk daar ter markt brachten, en hadden zoo niet alleen geheel het karakter van fabriekssteden aangenomen maar ook

---

[1] Brussel. 1877. [2] Paris, Didier. 1880.

hadden de gilden zich er meester gemaakt van de regeering, zoodat een democratische geest de geheele maatschappij had doordrongen in tegenstelling met het Vlaanderen der 13de eeuw, waar de aristocratie den boventoon voerde.

Diezelfde aristocratie had omstreeks 1400 in Holland en Noord-Frankrijk de macht in handen, en ziedaar de reden, waarom het toenmalige Holland zooveel overeenkomst vertoont met het Vlaanderen van de 13de eeuw.

Maar die overeenkomst brengt ons nog tot eene andere conclusie, nl. dat de oorsprong der Hollandsche steden zonder twijfel in Vlaanderen moet gezocht worden.

Omstreeks het midden der 11de eeuw was in Noord-Italië de beweging begonnen, die het ontstaan van vrije steden ten gevolge had: een der eerste steden, die als zoodanig in de geschiedenis der Middeleeuwen optreden, was Milaan. In die stad, als in zoo vele anderen, was het zelfbestuur, dat zij in het Romeinsche rijk genoot, langzamerhand verloren gegaan: de bisschop was er de heer geworden, onder wien alles stond. De bisschoppen echter in de oude ommuurde steden zagen weldra in hunne onderdanen een machtige hulp tegenover den Keizer of andere wereldlijke vorsten; zij steunden op hunne gewapende burgerwacht en stonden aan hunne onderdanen allerlei voorrechten toe, die langzamerhand tot eenig zelfbestuur leidden. Dat zelfbestuur bezat Noord-Italië reeds in hare steden tegen het einde der 11de eeuw.

Juist toen ontwikkelden zich onder den invloed der Kruistochten handel en verkeer en de beweging deed zich in geheel West-Europa gevoelen. Van Noord-Italië gingen twee stroomingen uit: naar het Noorden over de Alpen naar Duitschland en naar het Oosten, naar Frankrijk. In Frankrijk echter werd onder Lodewijk VI en VII door die vorsten streng de hand gehouden aan de steden en zoo kwam het, dat de Fransche steden der 12de eeuw in den vollen zin des woords »koninklijke” steden waren: naar dit voorbeeld der koninklijke

Fransche steden werden in de 12de eeuw door de Vlaamsche graven ook in hun land steden gesticht en zoo verklaart men de overeenkomst van Fransche en Vlaamsche toestanden in de 13de eeuw.

De tweede stroom der beweging ging uit Noord-Italië langs den Rijn noordwaarts en drong in het begin der 12de eeuw tot de grenzen van Holland door, daar in 1122 Utrecht stedelijke rechten van Hendrik V ontving. Deze stroom echter vertoonde een geheel ander karakter: op zijn weg vindt men de vrije rijkssteden, die zich vroeg aan de vorstelijke macht ontrokken en alleen tot het Rijk in eene zekere betrekking bleven staan.

Het zelfbestuur ontwikkelde zich vooral in den laatsten stroom der beweging.

Toen nu omstreeks het begin van de 13de eeuw ook de Hollandsche maatschappij rijp was voor de opkomst der steden, was het vooral Vlaanderen met zijne grafelijke steden, dat den Hollandschen graven tot voorbeeld strekte.

De betrekkingen met Vlaanderen waren juist in dezen tijd zeer belangrijk. Vooreerst was Vlaanderen reeds toen een land, waarop de Hollanders veel handel begonnen te drijven; dan bestuurde Hollands graaf Zeeland te zamen met den Vlaamschen heer, zoodat b. v. Middelburg in 1217 stadsrechten kreeg van Willem I en den Vlaamschen graaf samen. Het kan ons dus niet verwonderen, wanneer wij de Hollandsche steden, voor het meerendeel in de 13de eeuw met stedelijke rechten begiftigd, zooveel overeenkomst met die in Vlaanderen en Noord-Frankrijk zien vertoonen: deze laatste hadden voor de Hollandsche ten voorbeeld gestrekt.

Maar behalve het groote verkeer met Vlaanderen was er nog iets, dat de Hollandsche graven zich niet moest doen wenden naar Utrecht of naar Gelderland, waar in 1190 Zutfen eene stad werd. Deze streken onderhielden nog zeer nauwe betrekkingen met het Duitsche Rijk, welks invloed in Holland

reeds zeer luttel was en de Duitsche keizers hadden èn op de verheffing van Utrecht èn op die van Zutfen tot stad een grooten invloed geoefend; is het dan wel zeer vreemd, dat de Hollandsche graaf zich bij de stichting van steden zoo min mogelijk naar deze plaatsen wendde?

Bovendien toonden zoowel Utrecht als Zutfen veel geneigdheid om zich naar het voorbeeld van Nijmegen tot rijkssteden te verheffen en dit zal wel het minst naar den zin van Hollands graaf zijn geweest.

Zoo heeft Holland in de 13de eeuw deelgenomen aan de groote volksbeweging, die uit Noord-Italië over Frankrijk en Vlaanderen zich steeds meer en meer noordwaarts uitbreidde.

BIJLAGE I.

GERRIT ALEWIJNSZ.

In de eerste helft der 14de eeuw, onder Willem III, werden de aangelegenheden van den graaf voor een gedeelte bestuurd door een burger van Leiden, Gerrit of Gerard Alewijnsz., die zich zeer in de gunst zijns meesters mocht verheugen. Het is wel de moeite waard zijn levensloop — voor zoover het mogelijk is — na te gaan, daar hij het type is eener geheele klasse van invloedrijke personen aan het grafelijk hof.

Zijn vader Alewijn is ons overigens niet bekend, zijne moeder heette Volcwi, terwijl wij weten, dat Gerrit zelf in 1323 gehuwd was met Machteld van Leyden [1]. Zijne familie was reeds onder Floris V aan het hof bekend, daar zekere Gerard van Leyden door Floris »clericus noster" genoemd wordt b. v. in 1289: deze had drie zonen [2]: Dirk, Gerrit en Jan van Steenvoirde, benevens eene dochter Agatha, gehuwd met Joh. van Stede. Een ander bekend persoon aan het grafelijk hof van Floris V was Pieter van Leyden, ook klerk des vorsten, later kapellaan van Willem III; deze Pieter was in het begin der 14de eeuw rentmeester van geheel Zeeland en had te Leiden en in Zeeland uitgestrekte bezittingen: hij was een zwager van Gerard Alewynsz., daar Gerard met zijne zuster Machteld gehuwd was[3]. Pieter van Leyden was nog rentmeester in Zeeland in 1312 [4]. Verder kent men van deze familie in het begin der 14de eeuw nog: Hughe van Leyden, klerk van Willem III, kanunnik van St. Jan te Utrecht; Jan Philipsz. van Leyden, kapellaan en tresorier van Willem III en IV en nog andere van Leyden's in de stad Leiden.

Dit alles getuigt, dat de van Leyden's, in wier familie Gerard Alewynsz. door zijn huwelijk was gekomen, aan het hof van Willem III en IV zeer bekend waren; behalve hij was

---

[1] Fundatieb. Pietersk. (Sted. Mus. 421), fol. 3.

[2] Hij was evenwel canonicus der Utrechtsche kerk, misschien eerst op lateren leeftijd.

[3] Test. bij v. M. II, 176.
Oorkondenb. II, 657, 658, 661.

[4] v. M. III, 128.

ook Gerard Heynenzoon, rentmeester van Noord-Holland in 1343 en 44, aan de familie van Leyden verwant.

Gerard Alewynsz. zelf zal omstreeks 1280 geboren zijn, daar hij in 1351 een oud man genoemd wordt, en vond zijn werkkring in het beheer der grafelijke inkomsten. Het eerst vinden wij hem als rentmeester in Zeeland, waar hij Pieter van Leyden opvolgde en waar in 1317 Frederic voor het eerst [1] dien post bekleedde, zoodat men het rentmeesterschap van Gerard tusschen 1312 en 1317 moet plaatsen. Wij kunnen uit de namen der rentmeesters zien, dat die financiëele betrekkingen meestal door personen van burgerlijke afkomst werden bekleed.

Nadat Gerard in den Haag voor 's graven Raad rekening en verantwoording van zijn beheer had gedaan [2], bleef hij in Holland, waar Willem III hem allerlei voordeelen schonk; zoo had hij te Leiden reeds in 1315 het huis met de klok [3] van den graaf in huur en kreeg er in 1322 de Krythoeve met twee boomgaarden achter het Begijnhof, die vroeger aan Hughe van Leyden waren verleend: de laatste bezitting was 4 morgen groot. Voor de Krythoeve en de boomgaarden gaf hij den graaf jaarlijks 4 pond Holl.

Hij was 's graven klerk en werd toen als zoodanig door Willem III in den Raad van Holland gebruikt, zooals blijkt uit allerlei stukken van omstreeks 1330; wij vinden Gerrit Alewijnsz. als gemachtigde des graven in 1323 in Zeeland, waar hij met bovengenoemden Jan Philipsz. van Leyden, Willem van Duvenvoirde ('s graven kamerling) en Mr. Jan Florisz., eene overeenkomst sloot met gemachtigden van den heer van Beaumont aangaande eenige financieele moeielijkheden, die in Zeeland tusschen den graaf en zijn broeder gerezen waren.[4] Zoo trad Gerrit Alewynsz. dikwijls als vertegenwoordiger van den graaf op, o. a. in 1324 bij het vergeven der school te Leiden aan Nicolaas Merre.

Wij merken op, dat Willem III hem steeds nieuwe blijken zijner gunst schonk door hem inkomsten in Noord-Holland toe te wijzen. In 1323 kreeg Gerard Alewijnsz. jaarlijks reeds 15 pond uit de renten in dat district [5] en schonk deze weder aan zijn zoon Gerard Wissen. De oudste zoon van Gerard Alewynsz., Alewyn Gerardsz., kreeg in datzelfde jaar de toezegging van den post van »scroder" te Dordrecht; bij deze gift aan den zoon staat uitdrukkelijk vermeld, dat zij gedaan werd wegens diensten, door den vader aan den graaf bewezen.[6] De burgerlijke afkomst van den klerk belette hem echter steeds als lid op te treden in 's graven Raad: Enghebrecht van Voorschoten en Willem van Duivenvoorde

[1] Graf. rek. van Zeeland I, 1. (Uitg. Hamaker.)

[2] Id. I, 175.

[3] Zie blz. 50. De jaarlijksche rente, die hij hiervoor gaf, was 2 pd. 10 sc.

[4] v. M. II, 305.

[5] Reg. E. L. 1 Cas C. f. 39 (Rijksarchief) en Graf. rek. v. Holl. I, 228.

[6] v. M. II, 346. Schroder of meter van den wijn was hij, die den accijns inde.

waren daarentegen reeds lang in den Raad opgenomen, daar zij van adel waren, al was het dan ook geen hooge adel.

In 1332 werd dit bezwaar tegen hem opgeheven: Gerard Alewynsz. had aangenomen om $^1/_{16}$ deel van het ambacht Zwijndrecht te bedijken en werd voor dezen en andere diensten door Willem III beloond met de verheffing van hem en zijn zoon Alewyn in den adelstand, »datsi al des rechts ghebruken ende ghenieten ende alle rechte hantieren als edele lude sculdich siin te ghenieten ende te hantieren na den rechte van onsen lande van Zeland ende hare nacomelinghe hoir edelheden van hem hebben alsoe sier of gheboren siin."[1] Hij werd dus in den Zeeuwschen adel opgenomen, gelijk in Zwijndrecht ook Zeeuwsch recht gold.[2] In dit ambacht Zwijndrecht schonk de graaf hem in 1336 het recht om keuren te maken tot op zekere hoogte en om schepenen te benoemen; bovendien vergunde hij hem er eene parochiekerk te stichten, waarvoor hij en zijne nakomelingen de presentatie van een pastoor aan den graaf zouden mogen doen.[3] Zoo oefende Gerard Alewynsz., steeds nog 's graven klerk, in een deel van het ambacht Zwijndrecht de rechten van ambachtsheer uit: dit deel heette Rysoirde. Tusschen de jaren 1330—1345 vinden wij hem in het »consilium" van Willem III en IV genoemd, maar nog altijd als eenvoudig klerk[4]: hij staat in dien Raad op ééne lijn met zijn neef, Gerrit Heynenzoon, rentmeester van Noordholland en Willem Cuser, die in Amstelland dezelfde betrekking bekleedde.

Die klerken — »ghesworen clerc ende scrijfichyn" was hun titel — kregen paarden van den graaf tot hun gebruik, behoorden tot het grafelijk hofgezin en droegen 's graven hofkleedij. Zij werden onderscheiden van de mindere schrijvers als »overste clercken."

Zulk een klerk stond dus in nauwe betrekking tot het grafelijk hof en Gerard Alewynsz. trachtte zich in 1344 nog meer aan den graaf te verbinden door alle zijne bezittingen te Leiden en in Aelbrantswaerd (bij Poortugaal op IJselmonde) aan dezen op te dragen en ze in leen van hem terug te ontvangen; daarvoor verbond Willem IV zich voor zich zelven en zijne nakomelingen om al die bezittingen aan het geslacht van Gerrit Alewynsz., in de mannelijke en vrouwelijke linie, te zullen laten. Uit dit stuk blijkt, dat Gerard behalve zijne reeds genoemde zonen Alewyn en Gerard Wissen nog twee dochters had, Brechte (lees

---

[1] Reg. E. L. 13. Cas C. fol. 73 (Rijksarchief).

[2] v. M. II, 534.

[3] v. M. II, 581 en 589; Reg. Hann. 263. Voor dat ambacht kreeg hij in 1338 ook tolvrijheid, in 1339 eene weekmarkt en twee jaarmarkten, in 1340 kocht hij het ambacht vrij van cijns. (R. H. 271.)

[4] O. a. 1337.

bij van M. Brechten Gherits dochter voor rechten Gh. dochter) en Volcwyf[1].

De onlusten, die na den dood van Willem IV Holland en Zeeland teisterden, verwijderden ook den trouwen klerk der Henegouwsche graven eenigen tijd uit den raad van Willem V[2], maar in de groote verwarring dier tijden geraakten ook de registers der grafelijkheid verloren, terwijl jonge en ongeoefende klerken de oude beproefde dienaren uit den tijd van Willem III hadden vervangen; Gerard Alewynsz., die langer dan 30 jaren met die registers had omgegaan, herstelde toen uit zijne herinnering de boeken en Philippus à Leydis laat dan ook niet na bij die gelegenheid er op te wijzen, hoe Gerard in zijn dagen meer deed dan tien anderen door den geregelden voortgang van zijne werkzaamheid[3]. Zoo kon Willem V, toen hij graaf geworden was, door de hulp van den ervaren ambtenaar een geregeld overzicht van de inkomsten en uitgaven van den Staat in vroegere rustiger jaren krijgen.

Willem bewees den ouden trouwen dienaar zijner voorgangers dan ook herhaaldelijk zijne dankbaarheid door groote bewijzen zijner gunst. Hij schonk hem rechten voor zijne ambachtslieden in Rysoirde[4], verleende hem in 1351, telkens als hij ten hove kwam, eens in de maand een pot wijns en de vergunning om 10 konijnen 's jaars in 's graven duinen en bosschen te vangen; eindelijk schonk hij hem ieder jaar met Paschen een snoek uit het Haarlemmermeer en met Pinksteren een broed reigers uit Bindermeerbroek. Dat ook zijne medeburgers Gerard achtten, blijkt uit de omstandigheid, dat hij in 1351 raadsman der stad Leiden was. Zijn richting was bepaald democratisch, want hij komt als raadsman van Leiden voor in een zeer democratisch stuk.

Hij werd nu ook in den Raad des vorsten vóór de andere klerken genoemd.[5]

Het laatst hooren wij iets van onzen Gerard Alewynsz. in 1352 en in 1355; hij was toen »jaermeer oud ende teder" en kwam dikwijls aan 's graven hof.[6] Hij schijnt kort na 1355 gestorven te zijn en liet zijn titel na aan zijn zoon, Alewyn van Rysoirde, die in 1352 reeds als ambachtsheer van Rysoirde optreedt[7].

Wij zien aan den zoon, dat de familie zeer in aanzien was gestegen, daar hij gehuwd was met Beatrix, dochter van Floris van der Merwede[8], een aanzienlijk Zuidhollandsch edelman, wiens broeder Daniël baanrots was. Deze Alewyn leefde nog in 1380[9] en liet twee zonen na, heer Floris en heer Jacob van Rysoirde. De eerste werd in 1396 op last van hertog Albrecht omgebracht; zijn oudere broeder Jacob leefde nog tot in 1429; beiden lieten geen kinderen na en de erf-

---

[1] v. M II, 687. In 1341 had Gerard hetzelfde met zijne bezittingen in Rysoirde gedaan. (R. H. blz. 279.)

[2] Phil. à L. cas. 73: „pauco deducto tempore."

[3] Ib. cas. 49. [4] Reg. E. L. 25 fol. 12 (ms. Rijksarchief). [5] v. M. II, 801. [6] Ibid. fol. 15 en v. M. II, 816 en 826. [7] Ibid. 33, f°. 27 v. [8] Ibid. 25 f°. 68. [9] Putten en Strijen, fol. 96 v. (Rijksarchief).

genaam hunner bezittingen was hunne nicht, Adriana van den Berghe.[1]

In 1397 worden de magen van den vermoorden Floris van Rysoirde verzoend met hen, die op Albrecht's bevel Floris gedood hadden; tot de magen van moederszijde behoorden de burggraaf van Leiden, de heeren van der Merwede, van Steyn en van Wassenaer; tot die van vaderszijde de heeren van Alkemade, van den Zyl, van der Duyn enz. Men ziet dus, dat de familie der moeder, Beatrix van der Merwede (die toen nog leefde), veel aanzienlijker was; overigens komen naast die adellijke magen van moederszijde ook burgerlijke voor, als: Reymbout Zevers en Coenraet Sasse; aan de zijde des vaders vindt men verscheidene burgerlijke familieleden: Dirk van den Werve, Dirk en Gerrit Hoochstraet, Poes Jansz., Jan Heynenz. enz. Deze laatsten waren allen aanzienlijke burgers van Leiden.

Noch Alewyn, noch zijne beide zonen hebben in het Staatsbestuur iets te beteekenen gehad; Gerard Alewynsz., de homo novus van het geslacht, was ook de meest bekende

Alewyn — Volcwi.

|

Gerard Alewynsz., geh. met Machteld Aernoutsd. van Leyden.

|

Aelwyn geh. met Beatrix van der Merwede — Gerard Wissen.[2] — Brechte. — Volcwi.

Jacob van Rysoirde † 1429. en Floris van Rysoirde † 1396.

De familiebetrekking tusschen menschen van zulk een edele geboorte als de Wassenaers, de Merwedes, de Steynen, de Alkemades, en rijk geworden burgerlieden, als de familie der Alewyns, brengt ons er thans toe een onderzoek te doen naar de verhouding tusschen die adellijke geslachten en de burgerfamiliën te Leiden. Wij bemerken dan weldra, dat de afstand tusschen den adel en de rijke burgerij lang niet zoo groot was, als men zich dien wel eens voorstelt. Om hiervan een paar voorbeelden te geven, heb ik eenige familiën uit dien tijd nagegaan.

Om te beginnen met de Leidsche burggraven: Dirk, de laatste uit het huis van Kuik, huwde met Justine van Coudekerke, de weduwe van Jan Scheven, een ambtenaar des graven[3]; zijn opvolger, Philips van Wassenaar, was gehuwd met Machteld, Gilles heren Janssoens dochter van Barendrecht, die tot oom had Tielman Jansz., kanunnik te Utrecht, uit het bekende Dortsche geslacht der van Wijnghaerdens; ook de echtgenoot van Enghebrecht van Voorschoten, rentmeester van Noord-Holland, was eene Aleyd van Barendrecht.[4] Andries Rottiers, poorter van Leiden, was gehuwd met Cateline, dochter van Dirk van Sant-

---

[1] v. M. II, 687; III, 652. [2] Een bekend Kabeljauw (Joh. à Leydis XXXI, 5) en kinderloos gestorven. [3] Zie Bijlage II. [4] Reg. Hann. blz. 151.

horst.[1] Pieter van Leyden Janssone was gehuwd met jonkvr. Baertrade, Heynrix dochter van Alkemade [2]; Heynric van Alkemade Ysbrantssoen was de zwager van Gerard Alewynsz.[3]; Willem Cuser (een homo novus), rentmeester van Kennemerland, was gehuwd met Machteld Reyniers dochter van Heemstede [4]; Claes van Swieten met Meyne, dochter van Willem Cuser.[5] Al deze huwelijken bewijzen, dat zulke verbintenissen niet ongewoon waren.

Philips van Santhorst huwde met Christina, dochter van Willem Verbartenzone, aan wie haar vader een bruidschat van 400 pd. medegaf[6]: haar broeder, Jan Verenbarten zone, was rentmeester van Kennemerland.

Al deze voorbeelden zijn uit den tijd der Henegouwsche graven; hetzelfde verschijnsel echter vindt men nog onder Albrecht: dan evenwel begint de hofadel onder den invloed van de Fransche denkbeelden omtrent geboorte te komen, zooals men die vooral in de dagen der Valois kon hooren verkondigen. Het is derhalve duidelijk, dat de afscheiding tusschen de beide standen in de 14de eeuw niet zoo groot kon zijn en de oudere adel er niet tegen op zag om zich met nieuwbakken heeren, als die van Barendrecht en van Rysoirde, te verbinden. Wij kunnen ons dan ook niet verwonderen, wanneer wij de Alkemades, van Swietens en Boshuizens te Leiden dikwijls als schepenen, een enkele maal in minder aanzienlijke ambten zien optreden: zij sloten zich volstrekt niet van het stadsbestuur uit. Langzamerhand echter veranderde dit en in het begin der 15de eeuw begon de adel tegenover de burgerij eene andere houding aan te nemen: de afstammelingen van adellijke familiën, die zich geheel in de steden vestigden, verbonden zich daar met de rijke burgers en smolten weldra met hen samen, terwijl de andere adel, die op het platte land woonde, zijn jongere zonen naar het hof zond en spoedig een geheel afgescheiden stand vormde. Deze verandering valt in het midden der 15de eeuw, onder Bourgondischen, dus weder Franschen, invloed. Ook hierin ziet men weêr eene groote maatschappelijke verandering hier te lande onder Franschen invloed tot stand komen.

---

[1] Reg. Hann. blz. 113. [2] Reg. E. L. 25, fol. 40 (Rijksarch.) [3] Mem. Pieterskerk. (Sted. Mus) fol. 8. [4] v. M. II, 625. [5] E. L. 13 Cas. C. fol. 88. [6] v. M. II, 178.

BIJLAGE II.

DE AFKOMST DER LEIDSCHE BURGGRAVEN.

De bewering, dat de burggraven uit het geslacht Wassenaer zijn gesproten, is reeds bestreden door van Spaen (Schouwb. van inl. en uitl. letterk. IV, 329, ao. 1808). Hij bewees, dat de burggraven dienstmannen der graven zijn 1o. wegens de rangorde, waarin zij als onderteekenaars der oudste charters voorkomen, — nà de eigenlijke heeren; 2o. Ada vluchtte naar haar kasteel te Leiden, terwijl toch Jacobus, de kastelein van Leiden, evenals de heer van Wassenaer, welk geslacht toen het eerst voorkomt, tot de partij van Willem I behoorde; 3o. bij het verdrag van 1206 bleef de Leidsche burcht een leen van Vlaanderen, als vroeger toebehoorende aan de Hollandsche graven. Van Spaen ontkent verder op onbetwistbare gronden, dat Philips van Wassenaer de broeder was van Jacob, kastelein van Leiden.

Op onwetenschappelijke wijze behandelt Stroobant de genealogie der burggraven; hij gaat hunne gansche filiatie na van den mythischen Dibbold af. Men kan de beteekenis van zijne nasporingen afmeten naar de volgende beschouwing over de macht der burggraven: »primitivement les seigneurs absolus de la ville, ils avaient le droit d'y établir un écoutète, quatre bourgmestres et sept échevins." Het standpunt, waarop de heer Stroobant zich plaatst, (Ann. de l'acad. archéol. VII, 203) is nog geheel hetzelfde als dat van C. van Alkemade, den Leidschen historicus uit de vorige eeuw, van Musketier Vergenst in zijne dissertatie, de burggraviatu Leidensi, en van een anderen schrijver, van wie het Leidsche archief eene ms. geschiedenis der burggraven bewaart. Van Mieris leefde ook nog in de dagen der genealogische kunststukjes en had evenmin een goed denkbeeld van de afkomst der burggraven. Kluit gaf eene nauwkeurige genealogie van de Leidsche burggraven in zijne geschiedenis der Hollandsche Staatsregeering; hij was ook hierin velen zijner tijdgenooten vooruit. Het eerst zijn de historische burggraven en hun afkomst volgens de eischen der nieuwere kritiek behandeld door prof. Fruin in zijn meermalen aangehaald Gidsartikel.

Wij kunnen zeker veilig de eerste burggraven overslaan, daar

wij hier noch afkomst noch opvolging goed kunnen nagaan, en dus beginnen met Jacobus Castellanus.

In 1204[1] komt hij voor onder de »homines" van Willem van Holland; hij leeft nog in 1241[2] en teekent dan een stuk. Tusschen dit jaar en 1243 moet hij gestorven zijn, want in 1243 vinden wij Theodoricus[3], castellanus in Leyden. Hier doet zich eene moeielijkheid op, die evenwel te verklaren is; in 1223 wordt namelijk een Theodoricus Castellanus genoemd[4] als broeder van Jacobus Castellanus; dezelfde naam Theodoricus komt voor in 1243 en 45.[5] Maar in 1251[6] vinden wij eene Christina, castellana de Leyden, die goederen in leen heeft van Hendrik van Kuyk en in 1253[7] voorkomt als gehuwd met Diderieus, filius Alberti[8], filius Henrici[9], dominus de Cuyc.

Ik geloof, dat die Theodoricus van 1243 en volgende jaren niet dezelfde is, als die van 1223. In 1213[10] namelijk komt een Theodericus de Leithen, sacerdos, voor en deze zal de broeder van Jacob zijn, die als priester hem niet kon opvolgen. Jacob stierf dan tusschen 1241 en liet eene dochter na, Christina, die trouwde met Dirk van Kuik, een jongeren zoon uit dit huis, dat in Utrecht het ambt van gouwgraaf erfelijk had bezeten. Zoo kwam het burggraafschap van Leiden aan het geslacht van Kuik.

In 1266[11] vinden wij hun zoon, Henricus castellanus, als burggraaf: hij leefde nog in 1315[12] en was in 1266[13] reeds gehuwd met Halewina, dochter van Willem van Egmond. In 1320[14] ontmoeten wij zijn zoon Dirk als burggraaf van Leiden: Hendrik is dus gestorven tusschen 1315 en 1320.

Dirk, de laatste burggraaf uit den huize Kuik, huwde in of kort nà 1322 met Justine, sheren Hughens des Gouwers dochter van Koudekerk. Deze Justine was vroeger reeds gehuwd geweest met Jan Sceven, een vroegeren rentmeester des graven in Waterland[15]: zij kreeg in 1322 vergunning om een stuk lands, dat door den graaf aan haren man was afgestaan, te verkoopen om haar te »helpen tsinen (steunen tot een) huwelike"; zij heet in dat stuk Jan Sceven's weduwe[16]; bij dien eersten man had zij twee zonen, Jan Sceven en Jan Aernd[17]. De burggraaf schonk aan zijne vrouw allerlei goederen ten lijftocht (d i. om na zijn dood te behouden) met toestemming van den graaf. Zoo kreeg zij in 1323 de gruit te Leiden[18], in 1325 landerijen in den omtrek[19], in 1326 tienden en land[20], in 1331 weder land en tienden[21], in 1333 uit de inkomsten van den burcht te Leiden en uit eenige accijnsen in die stad een bedrag van 25 pd. 's jaars. Wij zagen reeds in het vijfde hoofdstuk, hoe de geldmiddelen van den burggraaf in de war geraakt waren en hoe daarvan het gevolg was, dat in 1336 Dirk van

[1] Oorkondenboek I, 200. [2] Ib. I, 382. [3] Ib. I, 399. [4] Ib. I, 283. [5] Ib. I, 413. [6] Ib. I, 546. [7] Ib. I, 584. [8] Ib. I, 183, 228 en 270. [9] Ib. I, 183. [10] Ib. I, 284. [11] Ib. II, 151 en 152. [12] v. M. II. [13] Oork. II, Nal. 41. [14] v. M. II, 236. [15] Graf. rek. I, 69. [16] v. M. II, 234. [17] v. M. II, 619. [18] v, M. II, 302. [19] v. M. II, 365. [20] v, M. II, 44. [21] v. M. II, 520 en 553,

Leiden wegens zijn hoogen ouderdom zijne goederen aan den graaf overgaf. De graaf verklaarde daarbij Justine te zullen handhaven in het bezit van de helft der allodiën van Dirk en haar en hare zonen te zullen beschermen. Gillis van Cralinghe werd tot beheerder der burggrafelijke goederen benoemd. Op 24 Febr. 1338 was de oude burggraaf overleden [1] en Justine reeds over de erfenis in strijd met zijn neef, Philips van Wassenaar; den 2den April 1339 [2] werd de laatste door Willem IV tot burggraaf verheven. De strijd tusschen Justine en Philips bleef nog voortduren en daarbij valt weder op de persoon van de eerste eenig licht: uit een stuk van 1343 [3] blijkt, dat Justine eene kleindochter was van Hugo van Heenvliet, die in 1254 van zijn broeder Hugo van Voorne het land van Heenvliet had gekregen [4]: deze Hugo van Heenvliet en Dirk van Kuik, burggraaf van Leiden, waren zusterskinderen. De afkomst der burggravin was dus zeer aanzienlijk geweest; haar zoon Jan Sceven, ridder, verloor in 1344 [5] zijne goederen wegens een misdrijf tegenover den graaf begaan: toen leefde ook haar jongste zoon nog [6]; deze werd in 1363 rentmeester van Noordholland en was toen heer van Bennebroek; de oude burggravin leefde nog in 1377 [7].

Dirk had in 1331 nog een jongeren broeder, Willem van Leiden [8], die allerlei goederen van hem in leen had en graaf Willem III dikwijls op zijne krijgstochten in Zeeland en Vlaanderen vergezelde: hij schijnt echter vóór zijn broeder kinderloos gestorven te zijn, ten minste de landen en hofsteden, die hij in leen had, vinden wij later weder onder de bezittingen der Wassenaars terug.

Zoo was dan op 2 April 1339 het huis van Wassenaar in het bezit van het burggraafschap van Leiden getreden. Deze familie behoort waarschijnlijk, als de Teylingen, Brederodes en enkele andere voorname geslachten, tot den ouden adel van Holland; in 1200 komt het eerst een Philips van Wassenaar voor; men vindt hem tot 1252 toe. Daarna komt Dirk van Wassenaar tot 1297 en dan een jongere Philips. Deze Philips was de zoon van genoemden Dirk, die gehuwd was met Bertha van Kuik [9], eene zuster van Dirk, den laatsten burggraaf van Leiden uit het huis van Kuik. Wegens zijne familiebetrekking tot het vorige huis werd hem het burggraafschap opgedragen. Philips leefde tot in de dagen van Willem V, maar was op 5 Jan. 1348 [10] reeds overleden; wij vinden dan namelijk reeds zijn zoon Dirk als burggraaf van Leiden genoemd. Deze was gehuwd met Machteld Gillis heren Jans soens dochter [11], uit het Zuidhollandsche geslacht van Wynghaerden; door zijn huwelijk kwam hij in relatie met deze bekende familie; Machteld droeg den naam van Machteld van

---

[1] v. M. II, 604. [2] v. M. II, 619. [3] v. M. II, 680. [4] Oork. II. [5] v. M. II, 688. [6] Hij wordt in dat stuk genoemd. [7] Ch. Hoogl. Kerk van dat jaar. [8] v. M. II, 236. [9] Het huwelijkscontract bestaat nog. [10] v. M. II, 745. [11] Reg. E. L. 42, f°. 13 (Rijksarchief).

Barendrecht en was eene rijke erfdochter, ofschoon hare familie niet tot den ouden adel behoorde; eene tante van haar, vrouw Aleyd, was gehuwd met den bekenden rentmeester van Willem III, Engebrecht van Voorschoten [1]. Dirk van Wassenaar had bij Machteld twee zoons, Philips en Dirk, waarvan de oudste zijn vader reeds begon te vervangen, toen deze omstreeks het jaar 1380 oud en zwak was geworden. De oude burggraaf overleed in het laatst van 1391 en werd door zijn oudsten zoon Philips opgevolgd; de jongste schijnt kinderloos gestorven te zijn. [2]

Deze, wiens ongelukkig lot in het vijfde hoofdstuk is beschreven, huwde met Maria van Egmond en had drie zonen: Hendrik, Jan en Dirk, waarvan de eerste hem in 1420 opvolgde. Philips leefde nog tot 1428 en stierf in ballingschap, waarschijnlijk te Wijk bij Duurstede. Hij was de laatste der eigenlijke burggraven van Leiden, daar zijn zoon Hendrik een groot deel der burggrafelijke macht moest prijsgeven na het beleg van 1420.

Met dit jaar houdt de betrekking tusschen den burggraaf en de stad op, daar de vroegere heer der stad er niets meer behield dan eenige bezittingen, waarvan de Burcht de voornaamste was; wij zullen dus de genealogie hier sluiten.

---

[1] Haar vader had in 1321 het ambacht van Barendrecht gekocht en toen den titel aangenomen (v. M. II, 258). [2] Deze Philips is driemaal gehuwd geweest: 1°. met Ghode, heren Symons dochter van Benthem; 2°. in 1326 met Lizebette heren Jans dochter van der Dussen (bruidschat 300 pond dadelijk en 50 pond 's jaars). Bij de eerste had hij eene dochter Heylwighe.

?
|
Jacobus Castellanus — Dirk van Leyden.
|
Christina geh. met Dirk van Kuyk.
|
Hendrik geh. met Halewina van Egmond.
|
Dirk geh. met Justine van Koudekerk. — Willem van Leyden.
|
Bertha geh. met Dirk van Wassenaar.
|
Philips van Wassenaar.
|
Dirk van Wassenaar.
|
Philips van Wassenaar.
|
Hendrik v. W. — Jan v. W. — Dirk v. W.

BIJLAGE III.

In het register E. L. 5 (1282). Cas B. Com. Flor. fol. 45—46 (Rijksarchief) komt de volgende lijst voor, die met eenige fouten uitgegeven is bij Matthaeus in den Prologus van zijne Hist. Duc. Brab.

Het ms. is een register, waarin de grafelijke leenen onder Floris V zijn opgeteekend.

Dominus de Wassenaire (habet):

Officium [1] de Vorscoten et de Wassenaire.

Officium in den Ketel.

Theloneum nundinarum in Voirscoten.

Theloneum de Vlerdingen in nundinis [2] hyemalibus et aestivis cum theloneo fori hebdomadalis.

Theloneum etiam quod huletolne [3] dicitur.

Zeedrifte [4] de aggere marino sive de stipite apud catwiic usque Woudrikem ut dicit, domino autem negante.

Decimam in Hatscampe.

Decimam in Zutermere. [5]

Mansionem apud Horst [6] cum terris et appenditiis.

Curiam de Wassenaire cum terra in qua fundata est.

Insuper terra de Sceveninghe et in Venhusen.

Totam terram quae Veen [7] appellatur et terra Ludolfi usque ad terram Symonis Preng.

In Willemsvene [8] 30 virgas veni.

Dimidiatam munitionem [9] de Rosenburg.

Quinque libras annuatim de theloneo de Gervliete.

---

[1] Officium = ambacht = schoutambt.

[2] Vlaardingen had dus reeds 30 jaar vóór Leiden jaarmarkten.

[3] Huletol te Dordrecht, in 1288 aan den graaf afgestaan (Oork. II, 642)

[4] De zeedrift (ook zeevang) is het recht op alles, wat de zee aandrijft, de strandvonderij. Stipes = de paal (tot afscheiding van gebied).

[5] Zutermere = Swetermere, Swietermere evenals Soeterwoude = Swieterwoude.

[6] Horst = Santhorst. Dit goed was nog in 1276 in het bezit van Dirk van Santhorst, die zijn allodium toen aan Floris opdroeg (Oork. Nal. 58): hij bezat ook het ambacht Soeterwonde. De zoon van dezen Dirk was dus in 1282 ook reeds overleden.

[7] Veen, ergens in Rijnland. [8] In Rijnland, Oork. II, 416.

[9] Munitio = reditus (bij Ducange) = opbrengst van landrenten.

Quatuor libras annuatim de precaria [1] in Pinacker.
Bona etiam quae sita sunt super Hernesse [2].
Triginta duo jugera terrae quae sita sunt iuxta domum Barthelomei de Made [3].
Octo libras de Honergeest [4].
Decimam de Sloethuse et de Scuren [5].
Decimam in Ekendunis cum minuta decima [6].
Decimam apud Weterringhe.
Adhuc ibidem aliam decimam.
Insuper adhuc terciam decimam in eodem loco cum minuta decima.
Minutam decimam in Risewiic.
Vehiculum seu verscip in Leyden [7] et in Dodinsvere [8].

Eene latere hand voegde hierbij: »Philips van Wassenare (1330) houd van de grave den corentiende ende den smaltiende leeghende in heren Dircs ambocht van Zuutwijk, ant oostende leid sheren tiende van Breederode in Valckenburgher ambocht, ant westende die tiende van Kiitsdorp."

---

[1] In 1262 had Egbert van Bentheim zulk eene rente van 5 pd. op den tol te Geervliet (Oork. II, 162); precaria = jaarlijksche bede.
[2] bij Naaldwijk. [3] Barth. de Made had goederen bij Delft (Oork. II, 349).
[4] Waar? [5] Waar? [6] Eik en Duinen bij den Haag.
[7] Misschien bij de Bostelbrug, toch wel niet bij den Burcht.
[8] Doedinslane en Doedinsvere lagen bij de tegenwoordige Haagsche schouw.

BIJLAGE IV.

Onder de papieren van het huis van Wassenaer vond C. van Alkemade omstreeks 1700 de volgende lijst:

Dit is tgoed van der borggraafschap van Leyden:

Item die tolle tot Leyden.
» half die gruyte ende hoppe tot Leyden.
» die visserye in den Ryn.
» die bottinghe tot Leyden.
» den hof tot Oestgheest mit zynen toebehoren.
» die hofstede opt Zand mit zynen toebehoren.
» die lopende thinse tot Oestgheest ende tot Sassenem.
» die visserye tot Sassenem.
» die tollen tot Katwyk.
» uitter schote tot Katwijk 8 pond.
» die Hofvis tot Katwyk.
» dat Pontgelt tot Katwyk.
» van Riemgelde van elken hont 12 stuyvers ende van elker pinke 6 stuyvers.
» die tollen tot Alphen.
» die gruyte ende hoppe tot Delf.
» die tolle tot Rynsterwoude ende tot Aelsmeer.
» die gruyte ende hoppe tot 's Gravesande.
» die korentiende tot Oestgheest.
» die smaltienden tot Oestgheest.
» dat huys van Poel mit sinen toebehoren staande in Oestgheester ambacht.
» dat Veen tot Katwyk.
» dat Veen tot Valkenbosch.

Alkemade zegt, dat hij deze lijst uit een oud manuscript had; het is m. i. zeer waarschijnlijk, dat dit manuscript jonger was dan 1649, toen de Burcht van Leiden aan de stad werd afgestaan; anders zou deze aanzienlijke bezitting in de lijst wel genoemd zijn.

BIJLAGE V.

STATEN, DIENENDE TOT BETER OVERZICHT DER STEDELIJKE GELDMIDDELEN.

1392.

Inkomsten:			Uitgaven:		
Oude renten	700 pd.		Reizen	100 pd.	
Poortgeld	58 »		Wijnschenkingen	140 »	
Pondgeld	50 »		Onkosten aan maaltijden, bodenloonen en salaris	1300 »	
Zoenen en boeten	16 »		Vertimmering	25 »	
Schot	780 »		Allerlei	140 »	
		1600 pd.			1725 pd.[1]

1400.

Inkomsten:			Uitgaven:		
Oude renten	1000 pd.		Reizen	290 pd.	
Poortgeld, Pondgeld en achterstallen	180 »		Wijnsch.	300 »	
Schot	7000 »		Onthalen en bodenloon	200 »	
			Salaris	400 »	
			Vertimmering	470 »	
			Soldijen	5800 »	
			Krijgstocht tot ontzet van Stavoren	1500 »	
		8200 pd.			9000 pd.

[1] Het verschil der eindcijfers van de som der posten wordt veroorzaakt door het verwaarloozen van kleine sommen op ieder dier posten.

1413.

Inkomsten:		Uitgaven:	
Oude renten .	900 pd.	Te kort op rek. 1412 .	2750 pd.
Accijnsen. . .	5600 »	Beden	5900 »
Poortgeld, Pondgeld en Zoenen . . .	80 »	Lijfrenten . .	2600 »
Schot	1200 »	Reizen . . .	170 »
Lijfrenten . .	5200 »	Wijnschenkingen . . .	200 »
	——— 13000 pd.	Onthalen en bodenloon .	200 »
		Salaris . . .	560 »
		Vertimmering, enz. .	450 »
			——— 13000 pd.

1426.

Inkomsten:		Uitgaven.	
Goederen en renten . . .	1000 pd.	Te kort 1425:	2300 pd.
Accijnsen . .	11000 »	Burgem. voor hun uitgaven	1000 »
Lijfrenten. .	1600 »	Lijfrenten . .	8300 »
Schot	2700 »	Reizen. . . .	350 »
Boeten en zoenen. . .	100 »	Onthalen en wijn	300 »
	——— 16000 pd.	Salaris. . . .	660 »
		Vertimmering en oorlogsmaterieel .	1900 »
		Allerlei (ook een krijgstocht) . . .	3000 »
		Beden	4600 »
			——— 22500 p[illegible]

1427.

Inkomsten:		Uitgaven:	
Oude renten	1150 pd.	Achterstallen	8500 pd.
Accijnsen . .	17200 »	Lijfrenten . .	9400 »
Allerlei . . .	1000 »	Reizen. . . .	1900 »
	——— 19500 pd.	Wijn en onthalen. . . .	250 »
		Bodenloon. .	175 »
		Salaris. . . .	700 »
		Vertimmering	400 »
		Oorlogsmaterieel . . .	220 »
		Krijgstochten, enz. .	1300 »
		Soldijen . . .	3000 »
		Burgem. uitgaven . . .	870 »
			——— 27[illegible]

1434.

Inkomsten:			Uitgaven:		
Oude renten	900 pd.		Achterstallen	4000 pd.	
Accijnsen . .	14000 »		Lijfrenten. .	12300 »	
Allerlei . . .	250 »		Reizen. . . .	150 »	
		15000 pd.	Wijn en onthalen. . . .	120 »	
			Bodenloon. .	120 »	
			Salaris. . . .	600 »	
			Vertimmering	300 »	
			Allerlei . . .	1000 »	
			Bede	2000 »	
					20000 pd.

Vergelijkt men deze rekeningen met die van Brugge in 1285 [1].

Inkomsten:

1o.	Wisselrecht en opgenomen gelden.	13400 Liv.	
2o.	Deposita van weezen [2]	6000 Liv.	
3o.	Lijfrenten verkocht voor . . .	3500 Liv.	
4o.	Verpachte gebouwen, hallen enz.	1800 Liv.	
5o.	Verhuring van poorten [3]. . . .	280 Liv.	
6o.	Boetegelden	50 Liv.	
7o.	Poortrecht.	3 Liv.	
8o.	Opneming van personen in de vlaamsche Hansa.	67 Liv.	
9o.	Accijnsen (op wel 30 artikelen) .	30000 Liv.	
			55000 Liv.

Uitgaven:

1o.	Rente aan bankiers te Atrecht. . .	10400 Liv.	
2o.	Reizen van de overheden.	620 Liv.	
3o.	Bodenloon.	125 Liv.	
4o.	Salaris, vertimmering, geestelijkheid.	23500 Liv.	
5o.	Allerlei.	1220 Liv.	
6o.	Lijfrenten	2200 Liv.	
7o.	Rente aan weezen en terugbetaling der deposita	9900 Liv.	
			54800 Liv.

Bij de vergelijking van deze staten zal men duidelijk kunnen opmerken, dat men niet alleen bij de inrichting der stadsboeken in eene Hollandsche stad de Vlaamsche tot voorbeeld nam, maar

[1] Warnkönig, Flandr. Staats- und Rechtsgesch., I, s. 363.

[2] Te Leiden worden deze goederen der weezen door voogden beheerd, die de regeering daartoe aanwees.

[3] Deze post komt ook onder andere posten te Leiden voor (Allerlei).

dat men ook bij het zoeken van nieuwe inkomsten het voorbeeld der Vlaamsche steden volgde, zooals ook bijna in alles onze stedelijke inrichtingen zeer op de Vlaamsche gelijken.

De rubriek, »reizen", omvat alles, wat de overheden uitgaven op hunne tochten, in het belang der stad naar den Haag of andere plaatsen ondernomen.

De rubriek, »wijnschenken en onthalen", wordt dikwijls groot door de wijnuitdeelingen aan gerecht, schutterij en geestelijkheid op de groote feestdagen.

De rubriek, »salaris", moet eigenlijk heeten »uitreiken van laken voor kleeding", want de hoogste ambtenaren ontvingen op die wijze hun salaris: slechts voor de mindere komt reeds spoedig een geldelijke vergoeding daarvoor in de plaats.

De rubrieken na 1426, »uitgaven der burgemeesters", hebben hierop betrekking, dat deze na dien tijd het geld voor hunne uitgaven, die natuurlijk bij de beperking van hun werkkring ook beperkt werden, van de homans ontvingen en weder aan deze moesten verantwoorden.

De beden werden door den Raad in den Haag voor de stad bepaald en dan door het gerecht volgens het schotboek over de burgers omgeslagen: betaalden deze laatsten niet, dan moest de stad het ontbrekende aanvullen.

BIJLAGE VI.

In het Stedeboek der stad Leiden vindt men eene lijst van personen, waarboven staat:
»Dit syn die ghene die ghelt ghelient hebben toter scattinghe." De lijst is zonder jaartal, maar het schijnt mij toe, dat men haar moet plaatsen in 1394 [1], toen de stad geld van hare burgers had opgenomen om den graaf bij zijne Friesche oorlogen te ondersteunen [2]. In 1398 werd door de homans voor onderstandsgelden aan de burgers ongeveer 3000 pd. terugbetaald.

De lijst bevat:

20	personen	die	50	schilden,
2	»	»	40	»
26	»	»	30	»
27	»	»	25	»
27	»	»	20	»
45	»	»	15	»
101	»	»	10	»
258	»	»	4	»

hadden betaald; in het geheel dus 506 personen, waarschijnlijk allen hoofden van huisgezinnen, die samen 5812 schilden aan de stad leenden. De leening was gedwongen geweest, want de stad had bepaald geld noodig; in het Correctieboek komt het vonnis voor van een poorter, die geweigerd had te leenen en nu veroordeeld werd de hem opgelegde som te betalen zonder rente of kans op teruggave; de andere burgers, die de hun opgelegde som betaalden, kregen eene rente van 20 pCt. van hun geld. Voor zulk eene hooge rente kon de stad natuurlijk met meer recht van de eenigszins gegoeden eene bijdrage vragen, zoodat zij zelfs afdaalde, tot hen, die slechts 4 schilden konden betalen.

---

[1] Correctieboek 1394.

[2] Accijnsrekening 1398.

Men mag aannemen, dat bij deze gedwongen leening het schotboek als leiddraad werd genomen; bij het ontbreken van het schotboek is deze lijst dus van waarde, want zij leert ons, dat de stad Leiden omstreeks 500 gezinnen telde (van de 1000, die zij misschien binnen hare muren bevatte), die 4 schilden (toen 4 pond) konden opbrengen. Volgens het schotboek moet de gemiddelde rijkdom van ieder gezin ongeveer 70 pond geweest zijn en derhalve die der gegoede gezinnen misschien 100 pond; op deze wijze komt men tot de conclusie, dat hier 4 pCt. van het vermogen door die gezinnen geleend werd, hetgeen zeker geen zware last mag genoemd worden, nog minder als men op de hooge rente let, die de stad betaalde.

BIJLAGE VII.

BRIEVEN VAN EN AAN JAN VAN BEIEREN.

In een pak grafelijke rekeningen vond men indertijd op het Rijksarchief een Memoriaal uit den tijd van Jan van Beieren [1], waarin de volgende kopieën van brieven [2] voorkomen.

I. Johan etc. [3] laten u weten allen ende enyegeliken onsen leenmannen in Zeelant, als ghy wail weten moicht, dat wij hier leggen mit ons selffs lyve voir onse ongehoorsamige stede van Leyden om die palen ende graeflicheyt van hollant onvermindert te houden ende te bescudden ende sonderlinge oic te benemen, dat die selve stede van Leyden niet an vraemder heren handen en come noch vander graeflicheyt verscheyden en werde. So verzuecken ende vermanen wy u allen ende enyegeliken van u bysonder op u leen dat ghy vander graeflicheyt houdt ... dat ghy onvertoigen bij ons selfs lyve voir leyden coempt om onse vyande mit den anderen onsen vrienden te helpen weren ende doen des ons ende der graeflicheit noot is te weren ende te doen ... ende soe wye ons dyent op deser reyse, die sullent wy afcorten vander yerster bede die ons in Zeelant gegeven sel worden ... 11 Aug. anno 20.

II. Johan etc. laten u weten allen onsen steden amptluden dyenern vrunden ende goeden luden, alzo wy u anderen daghes screven dat wy tydinge hadden dat ons die van Utrecht meynden te versuecken voir Leyden ende mit ons te stryden dat wy u corts derna wederboden, want sy doe weyndich worden [4], des so hebben wy nu warafftige tydinge van sbiscops ende der statt brieven van Utrecht, die sy dien van Leyden gescreven hadden ende wy gekregen hebben by goids ende vrunde hulpen, dair wy u copie aff seinden, inden welken wy niet anders en verstaen dan dat sy him grooteliken gesterct hebben ende enteliken meynen die van Leyden tontsetten ... dat ghy mit alle uwer macht comen en

[1] Mem. X b (ms. Rijksarchief). [2] l. l. f. 10. [3] Deze brieven staan niet bij Meerman, Beleg van Leyden. [4] Weyndich worden = aftrokken (v. Wenden).

wesen wilt tot Alphen op vrydach naestcomende tavontyde ten alre langsten by ons ende onsen vrunden, die daer wesen sullen ... zond na lamb. 11 daghe in Aug.

III. Johan [1] etc. laten u weten met dese brieven heren Philips van Wassener, borchgrave van Leyden, ende der stede van Leyden, dat wy enen brief gesien hebben die ghy onsen lieven getruwen heren Henric Nothaft heren tot Wernberghe onsen vitzdom in Nederbeyeren gescreven hebt, dat wy openbair geboden inden steden van Hollant souden hebben doen doen dat nyemant met u en soude moeten copen noch vercopen, des ghy in geenre wys gebleven en wairt ende u recht ende vonnisse deden weygheren mit meer anderen woorden als ghy scryft inhoudende ende begrypende, wair aff wy u laten weten, dat gy ons off den onsen gebroect of misdaen hebt, dat wy des gheerne ten rechten staen willen an onsen neve den hertoge van Brabant ende an synen Rade of ander baenroedzen, ridderen, knechten ende steden der drie lande als Henegouwen, Hollant ende Zeelant ... ende dit malc den anderen te verzekeren ende te verwissen met goeden seker ende wisheit, dat wy op beyden zyden dair an gehouden zijn ... ende weert sake dat ghy des an gheen van beyden doen en woudt, so claechdi ende scryfdi mit groten onrecht ende ongelymp ende weder god ende recht over ons ende die onse, als wy meynen, dat allen vorsten heren ridderen knechten, steden ende allen goeden luden duncken sall ende so willen wy dan dat over alle te kennen gheven als ons dat sal genoegen ... gescreven ter Goude opten 7den dach in Junio int jair 20.

IV. Johan [2] byder genaden goids palensgrave upten Ryn, hertoge in Beyeren, soon van Henegouwen, van Hollant ende van Zeelant. Wij Philips here van Wassennair, burchgrave van Leyden, ende die stede van Leyden begeren u te geweerdigen, te weten dat wy uwer genaden brieff plackert, ons gesendt, inhoudende hoe dat uwe genaden enen brieff gesien hebben, die wy uwen getruwen heren Henric Nothaft .... gescreven hebben (volgt de inhoud), aldair ghy voirt op scryft (volgt de inhoud) .... hebben wy verstaen, wair off wy uwe genaden geven oetmoedeliken te kennen, dat wij om des groots gewelts ende onrechts wille dat vuer geruert staet, aldair van noots wegen toe zyn gedrongen dat wy op desen tyt gheen dage noch verwissinge doen en connen noch houden en mogen mit uwer genaden buten onsen lieven heere van Wtrecht ende der stat van Wtrecht ende bidden uwe genaden, dat ghy dit voir gheen ovel nemen en wilt Wy willent gairne versueken ende vervolghen aen onsen lieven here ende der stat voirsz. ende tot wat tyden him dat genuegen sall dage inder formen voirsz. mit uwer genaden te houden, soe

[1] Id. fol. 47 v. [2] l. l. fol. 48 r.

willen wy mitter hulpe goids wel bi brengen ende wair maken alle dat wy gescreven hebben mit meer gewelts onrechts ende overlasts dat ons geschiet is, twelc wy in goeden gansen betruwen syn dattet ons nyet gebuert en soude hebben, hadden uwe genaden him beraden mitten eerbaren heren Henric Nothaft .... onsen gemynden vrient ende lieven here, up wes coemste wy langs tyt verbeydende, hopende ende verlangende waren omder eerbairliker duechden wille, die wy alle tyt wel van him gehuert ende vernomen hebben ende mit andere goeden mannen, die uwe eer bet voertgeset ende gecavelt souden hebben dan heer Jan van Egmond ende heer Geryt van Eemskerk ende sommige anderen mit him gedaen hebben, als uwe genaden ten wteynde bet vernemen sullen ... 7 Juni 1420.

V. Lieve geminde neve [1], alsoe ghi wael vernomen mocht hebben, hoe dat die burchgrave van Leyden, Willem van Brederode ende die stede van Leyden mit meer anderen tegen ons opstaen, u lant [2] branden schinnen, roeven, vangen ende slaan, dat sy mit groten onrecht doen ende boven hulde ende eede die sy ons gedaen hebben. Soe hebben wy den burchgrave ende der stede van Leyden voirsz. dair af enen openen brief ghescreven, dair sy ons enen openen brief tot hoere antwerde weder opgescreven hebben, van welken beyden brieven wy u dair wt een wtscrift ende copie senden in desen brieve besloten, in welken horen brief ende antwerde ghi wael vernemen ende verstaen moecht hoe dat sy hem verenicht hebben mit den bisscop ende staat van Wtrecht, die der greefflicheyt van Hollant nye doechde ende bewysde noch en deden, wair om, lieve geminde neve, wy uwer liefde zere gunstelic ende truwelic bidden, oft sake weer dat u anders van ons dair af bigebracht worde, dat ghi ons dair af verantwerden wilt aengesien tgrote besceyt, dat wy hem gescreven hebben ende geboden des ghi onser machtich sult wesen, dat wy dat noch op deze tyt doen sullen ende lieve geminde neve, of ghi yet begheert, dat wy vernoegen, dair en wilt ons ummer nyet in sparen. Onse lieve here got bewair u altyt lanclivich, vrolich ende gesont. Gescr. ter Goude opten 15den dach in Junio.

Op den brief staat de naam des afzenders:

hertoge jan van beyeren
sone van henegouwen van
hollant ende van zeelant.

In ditzelfde Memoriaal vindt men vele belangrijke onuitgegeven stukken over den oorlog met Utrecht in 1420.

---

[1] l. l. f. 70 r.

[2] De „neve" is dus Jan van Brabant, de eigenlijke heer van Holland.